

И С Х О Д И Ш Т А O R I G I N A T I O N S

8

Савез Срба у Румунији

Universitatea de Vest
din Timișoara

Филозофски факултет
Универзитета у Нишу

У овом броју часописа објављени су радови прочитани на VIII међународном научном скупу *Материјална и духовна култура Срба у мултиетничким срединама и/или периферним областима*, одржаном 15. 10. 2021. на Филзофском факултету Универзитета у Нишу.

This issue of the journal published papers submitted for the VIII International Scientific Conference Material and Spiritual Culture of Serbs in Multiethnic Environments and / or Peripheral Areas, organized on October 15, 2021 at the Faculty of Philosophy in Niš.

САВЕЗ СРБА У РУМУНИЈИ
Центар за научна истраживања културе Срба у Румунији

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ Универзитета у Нишу
ФИЛОЛОШКИ, ИСТОРИЈСКИ И ТЕОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ
Западног универзитета у Темишвару

Главни и одговорни уредник:
Проф. др **Михај (Миља) Н. Радан**

Уређивачки одбор:

Проф. др **Снежана Гудурић**, Универзитет у Новом Саду
Проф. др **Марина Јањић**, Универзитет у Нишу
Проф. др **Надежда Јовић**, Универзитет у Нишу
Доц. др **Александра Лончар Раичевић**, Универзитет у Нишу
Проф. др **Горан Максимовић**, Универзитет у Нишу
Проф. др **Јордана Марковић**, Универзитет у Нишу
Проф. др **Софија Милорадовић**, Институт за српски језик САНУ, Београд
Проф. др **Радивоје Младеновић**, Универзитет у Крагујевцу
Проф. др **Октавија Неделку**, Универзитет у Букурешту
Проф. др **Михај (Миља) Н. Радан**, Западни универзитет у Темишвару
Проф. др **Срето Танасић**, Институт за српски језик САНУ, Београд
Доц. др **Миљана Радмила Ускату**, Западни универзитет у Темишвару
Ванр. проф. **Маца Царан Андрејић**, Западни универзитет у Темишвару
Доц. др **Мирјана Бојанић Ћирковић**, Универзитет у Нишу
Доц. др **Димитрије Савић**, Западни универзитет у Темишвару

Секретари:

Доц. др Миљана Радмила Ускату
Доц. др Мирјана Бојанић Ћирковић

Рецензенти:

Проф. др Горан Максимовић
Проф. др Надежда Јовић
Проф. др Жарко Бошњаковић
Проф. др Јордана Марковић
Проф. др Октавија Неделку
Проф. др Жива Милин
Проф. др Михај (Миља) Н. Радан
Проф. др Драгана Радовановић
Доц. др Миљана Радмила Ускату
Ванр. проф. Маца Царан Андрејић
Проф. др Татјана Трајковић
Др Саша Јашин
Др Милина Ивановић Баришић
Доц. др Мирјана Бојанић Ћирковић
Доц. др Јелена Стошић
Проф. др Марина Јањић
Проф. др Драгиша Бојовић

Савез Срба у Румунији
Центар за научна истраживања и културу Срба у Румунији

Филозофски факултет
Универзитета у Нишу

Филолошки, историјски и теолошки факултет
Западног универзитета у Темишвару

И С Х О Д И Ш Т А O R I G I N A T I O N S

8

Темишвар / Ниш
2022

<https://doi.org/10.46630/ish.8.2022>

UNION OF SERBS IN ROMANIA
Center for Scientific Research and Culture of Serbs in Romania
UNIVERSITY OF NIŠ, FACULTY OF PHILOSOPHY
WEST UNIVERSITY OF TIMISOARA, FACULTY OF LETTERS,
HISTORY AND THEOLOGY

Editor in-Chief:

Prof. dr. **Mihai (Milja) N. Radan**

Editorial Board:

Prof. dr. **Snežana Gudurić**, University of Novi Sad
Prof. dr. **Mirjana Ilić**, University of Niš
Prof. dr. **Nadežda Jović**, University of Niš
Lecturer dr. **Aleksandra Lončar Raičević**, University of Niš
Prof. dr. **Goran Maksimović**, University of Niš
Prof. dr. **Jordana Marković**, University of Niš
Prof. dr. **Sofija Miloradović**, Institute for the Serbian Language SASA
Prof. dr. **Radivoje Mladenović**, University of Kragujevac
Prof. dr. **Octavia Nedelcu**, University of Bucharest
Prof. dr. **Mihai (Milja) N. Radan**, West University of Timișoara
Prof. dr. **Sreto Tanasić**, Institute for the Serbian Language SASA
Lecturer dr. **Miliana-Radmila Uscatu**, West University of Timișoara
Dr. **Mața Țaran Andreici**, West University of Timișoara
Lecturer Dr. **Mirjana Bojanić Ćirković**, University of Niš
Lecturer Dr. **Dimitrije Savić**, West University of Timișoara

Secretary:

Lecturer dr. Miliana-Radmila Uscatu
Lecturer dr. Mirjana Bojanić Ćirković

Reviewers:

Prof. dr. Goran Maksimović
Prof. dr. Nadežda Jović
Prof. dr. Žarko Bošnjaković
Prof. dr. Jordana Marković
Prof. dr. Octavia Nedelcu
Prof. dr. Jiva Milin
Prof. dr. Mihai (Milja) N. Radan
Prof. dr. Dragana Radovanović
Lecturer dr. Miliana-Radmila Uscatu
Dr. Mața Țaran Andreici
Prof. dr. Tatjana Trajković
Dr. Sașa Iașin
Dr. Milina Ivanović Barišić
Lecturer dr. Mirjana Bojanić Ćirković
Lecturer dr. Jelena Stošić
Prof. dr. Marina Janjić
Prof. dr. Dragiša Bojović

САДРЖАЈ

Мирјана Бојанић Ђирковић СЕЋАЊА АНЂЕЛКА КРСТИЋА У КОНТЕКСТУ ПОЕТИКЕ ДОКУМЕНТАРНО-УМЕТНИЧКЕ ПРОЗЕ СРПСКОГ РЕАЛИЗМА / ANĐELKO KRSTIĆ'S MEMOIRS IN THE CONTEXT OF THE POETICS OF DOCUMENTARY-ARTISTIC PROSE OF SERBIAN REALISM	9
Валентина Вељић МЕТОДОЛОШКИ ОКВИРИ ИСТРАЖИВАЊА СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ ПРЕДРАГА ПАЛАВЕСТРЕ / PALAVESTRA'S METHODOLOGICAL FRAMEWORKS HISTORY OF LITERATURE	23
Жарко Б. Вељковић ПОГЛЕД НА УОБИЧАЈЕНИ ПОРЕДАК ПРЕДАЧКИХ НАЗИВА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ / ASPECT OF USUAL RANKING OF TERMS FOR ANCESTORS IN SERBIAN LANGUAGE	35
Mihaela Gh. Vlăsceanu COORDONATE ALE BAROCULUI SÂRBESC DIN BANAT - TRADIȚII ȘI INFLUENȚE / SERBIJAN BAROQUE ARTISTIC COORDINATES - -TRADITIONS AND INFLUENCES	43
Саша Јашин КЊИЖНИ ФОНД МАНАСТИРА БЕЗДИНА У ХVІІІ ВЕКУ / BOOK FUND OF THE BEZDINA MONASTERY IN THE ХVІІІ CENTURY	55
Надежда Јовић ЈЕЗИК КАО СРЕДСТВО КАРАКТЕРИЗАЦИЈЕ ЛИКОВА У КОМЕДИЈИ „ЗЛА ЖЕНА” Ј. С. ПОПОВИЋА / CHARACTER FORMATION WITH THE HELP OF LANGUAGE IN COMEDY ZLA ŽENA BY J. S. POPOVICH	69
Adrian Călin Boba SERBIAN CHURCH MUSIC IN BANAT – HISTORICAL ASPECTS / СРПСКА ЦРКВЕНА МУЗИКА У БАНАТУ- ИСТОРИЈСКИ АСПЕКТИ	87
Александра Лончар Раичевић, Нина Судимац СТЕПЕН ПРОУЧЕНОСТИ ФОНЕТСКИХ И ПРОЗОДИЈСКИХ ОСОБИНА СРПСКИХ ГОВОРА У РУМУНИЈИ / THE DEGREE OF STUDY OF PHONETIC AND PROSODIC PROPERTIES OF SERBIAN DIALECTS IN ROMANIA	97

Горан Максимовић СРПСКА МАКЕДОНИЈА У ПРИПОВЕТКАМА ТОМА СМИЉАНИЋА БРАДИНЕ / SERBIAN MACEDONIA IN THE STORIES OF TOMO SMILJANIĆ BRADINA	111
Јордана Марковић ИМЕНИЧКИ СИСТЕМ ПИРОТСКОГ ГОВОРА У СВЕТЛУ РОДНО ОСЕТЉИВОГ ЈЕЗИКА / СИСТЕМА СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ В НАРЕЧИИ ГОРОДА ПИРОТА В СВЕТЕ ГЕНЕДЕРНО- ЧУВСТВИТЕЛЬНОГО ЯЗЫКА	127
Драга Мاستиловић СРБИ У САРАЈЕВУ – КОНТИНУИТЕТ ТРАЈАЊА И ЗАТИРАЊА / SERBS IN SARAJEVO – CONTINUITY OF EXISTENCE AND EXTERMINATION (THE OTTOMAN PERIOD)	147
Октавија Неделку, Лидија Чолевић ХЕРЦ У РУКАВУ / HIDDEN ACE OF HEARTS	165
Сара Немат ПУТОВАЊА И МИСИЈА СВЕТОГ АПОСТОЛА ПАВЛА / THE TRAVELS AND MISSION OF THE HOLY APOSTLE PAUL	189
Алекса Поповић, Оливера Марковић ТИПОЛОГИЈА И ТРОПОЛОГИЈА ЗАТВОРЕНОГ ПРОСТОРА У „МЕМОАРИМА” СИМЕОНА ПИШЧЕВИЋА / LA TIPOLOGIE ET LA TROPOLIGIE D'ESPACE FERME DANS LES <i>MEMOIRES</i> DU SIMEON PIŠČEVIĆ	207
Дејан Попов ХОРСКО ПЕВАЊЕ КАО НАЧИН ОЧУВАЊА КУЛТУРНО- -НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА СРБА СА ДАНАШЊЕ ТЕРИТОРИЈЕ РУМУНИЈЕ (2). СТУДИЈА СЛУЧАЈА: СРПСКИ СЕОСКИ ХОРОВИ / CHORAL SINGING AS MEANS OF PRESERVING THE CULTURAL- NATIONAL IDENTITY OF SERBS IN THE PRESENT TERRITORY OF ROMANIA (2) (CASE STUDY: SERBIAN VILLAGE CHOIRS)	223
Михај Н. Радан, Миљана Радмила Ускату О КАРАШЕВСКОЈ АНТРОПОНИМИЈИ ИЗ XVI ВЕКА / SUR L'ANTHROPONYMIE CARASOVAN DU XVI-E SIÈCLE	235
Сандра Савић ЛЕКСИКОЛОГИЈА НАРОДНЕ МЕДИЦИНЕ ГАЏИНОГ ХАНА – КОЖНЕ И ЗАРАЗНЕ БОЛЕСТИ / LEXICON OF FOLK MEDICINE OF GADŽIN HAN – SKIN AND INFECTIUOS DISEASES	265

Иван (игуман Јустин) Стојановић МАНАСТИРИ У ТЕМИШВАРСКОЈ ЕПАРХИЈИ – ЦЕНТРИ РЕЛИГИЈСКОГ И КУЛТУРНОГ ЖИВОТА СРБА У РУМУНИЈИ / MONASTERIES OF THE TIMISOARA DIOCESE – CENTERS OF RELIGIOUS AND CULTURAL LIFE OF SERBS IN ROMANIA	277
Вера Ђевриз Нишић О СИНОНИМСКИМ ВАРИЈАНТАМА У ДИСКУРСУ ЕЛЕКТРОНСКИХ МЕДИЈА РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ И ФЕДЕРАЦИЈЕ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ / ON SYNONYMOUS VARIANTS IN THE DISCOURSE OF ELECTRONIC MEDIA OF THE REPUBLIC OF SRPSKA AND THE FEDERATION OF BOSNIA AND HERZEGOVINA	295
Маца Царан Андрејић, Јанко Губани ЈЕЗИЧКО-КОМУНИКАЦИЈСКО ПОНАШАЊЕ СРБА У ВИШЕЈЕЗИЧНОМ ОКРУЖЕЊУ РУМУНСКОГ БАНАТА / LANGUAGE-COMUNICATION BEHAVIOR OF THE SERBIAN WITH MULTILINGUAL BACKGROUND OF THE ROMANIAN BANAT REGION	311
Благоје Чоботин ЕЛЕМЕНТИ БОЖИЋНЕ ОБРЕДНЕ ПРАКСЕ КОД СРБА ИЗ БАНАТСКЕ ЦРНЕ ГОРЕ У РУМУНИЈИ / ELEMENTS OF CHRISTMAS RITUALS TO SERBS LIVING IN BANAT MONTENEGRO	321
Смиљана Ђорђевић Белић ИЗ ФОЛКЛОРА СРБА У ДУНАВСКОЈ КЛИСУРИ / FROM THE FOLKLORE OF THE SERBS IN THE DANUBE GORGE	333
Драгана Радовановић ЛИНГВОГЕОГРАФСКА СКИЦА ШУМАДИЈСКО-ВОЈВОЂАНСКИХ ГОВОРА У РУМУНСКОМ БАНАТУ / LINGUISTIC-GEOGRAPHICAL OUTLINE OF ŠUMADIJA-VOJVODINA SPEECHES IN ROMANIAN BANAT	345

СЕЋАЊА АНЂЕЛКА КРСТИЋА У КОНТЕКСТУ ПОЕТИКЕ ДОКУМЕНТАРНО-УМЕТНИЧКЕ ПРОЗЕ СРПСКОГ РЕАЛИЗМА

Једно од обележја књижевноисторијских истраживања српске књижевности последње две деценије јесте ревалоризација дела скрајнутих или заборављених регионалних писаца (Максимовић, 2013). Таква истраживања нису заобишла ни дело Анђелка Крстића, писца Старе Србије, значајног у домену друштвеног, просветног и књижевног ангажмана. Циљ рада је дати допринос критичком проучавању Крстићевог дела са аспекта његове аутобиографско-мемоарске прозе, публиковане 2000. године под насловом *Сећања*, као и њена жанровска и периодизацијска контекстуализација, а све са вишим циљем – доприноса интегралном проучавању Крстићевог свеколиког стваралаштва. Сходно постављеном циљу, рад је структуриран кроз следеће целине: опис рукописа и интенција Крстићеве аутобиографско-мемоарске прозе; *Сећања* у контексту документарне прозе српског реализма; Топоси Крстићевих мемоара; *Сећања* у светлу функција књижевности; појам и значење граничности; усмена традиција *Сећања*; комуникативни аспект и рецепцијски учинак.

Кључне речи: аутобиографско-мемоарска проза, реализам, Анђелко Крстић, књижевност Старе Србије.

1. Од „Наших предака” до *Сећања*: опис рукописа и интенција Крстићеве аутобиографско-мемоарске прозе

Иако су *Сећања* Анђелка Крстића приређена и публикована пре више од двадесет година, још увек не можемо говорити о историји рецепције овог Крстићевог књижевно-научног дела. Без дубљег улажења у разлоге изостанка интегралног сагледавања дела Анђелка Крстића,² са сигурношћу мо-

¹ mirjana.bojanic.cirkovic@filfak.ni.ac.rs

² С друге стране, важно је истаћи допринос издавачке куће „Наш дом” / „L'Age d'Homme” која је издањима Крстићевих изабраних и сабраних дела допринела новом читању стваралаштва аутора који је у дијакронији историје књижевности углавном остајао у оквирима књижевности Старе Србије. Нарочито је значајно објављивање првог, оригиналног и нецензурираног рукописа романа *Трајан* (Крстић, 1996), такође у издању „Нашег дома”. Почетком 2022. године на телевизији РТС емитован је документарни филм „Учитель из Дримкола” о животу и делу Анђелка Крстића, чији су аутори Бошко Милосављевић и Милан Кићевац. Часопис

жемо констатовати да је почетак треће деценије двадесет и првог века време (ре)афирмисања дела овог писца Старе Србије и његовог коначног увођења у канон српске књижевности. Као кључни аргумент за ову констатацију наводимо одлуку уређивачког одбора престижне Матичине антологијске едиције *Десет векова српске књижевности* да изабрана дела Анђелка Крстића објави у тринаестом или наредном колу.³

Др Владимир Цветановић, приређивач *Сећања* Анђелка Крстића, у прво издање овог дела из Крстићеве заоставштине унео је не само приређивачке коментаре (в. „Опис рукописа”, Цветановић, 2000с: 11–13), већ и „Оцену рукописа” (Цветановић, 2000с: 13–19) у којој се, уз значај *Сећања* у погледу сазнајне, етичке⁴ и естетске функције књижевно-научног дела дају и смернице за „читање” овог документа. Приређивач Крстићева *Сећања* жанровски одређује као „велико и драгоцено аутентично сведочанство” (Цветановић, 2000с: 13), у великој мери детаљно (у фактографском смислу), и у потпуности прожето ауторовим експлицитним оценама приказаних догађаја или значаја деловања личности/ликова заступљених у *Сећањима*. Уочавајући у њима „галерију ликова” и нарочиту карактеризацију неколико „нашинаца”, Цветановић (2000с: 14) ово дело одређује и као књижевну аутобиографију. У домену карактеризације ликова Цветановић (2000с: 14) истиче Крстићев реалистички поступак који доприноси да нама непознати и од наше савремености вишетеруко удаљени појединци „делују аутентично”. Овом ефекту доприноси и околност непосредног Крстићевог учешћа у догађајима које је описао у својим *Сећањима*.

Посебну вредност Крстићевих *Сећања* Цветановић (2000с: 14) налази у „интимном виђењу” описаних догађаја и личности, те у „отворености и искрености у пишемом казивању”, чему је допринела основна интенција Крстићевих мемоара – остављање сведочења уском кругу читалаца (породици – потомцима)⁵, уз напомену да се она никада не објаве. *Сећања* својом формом потврђују наведену интенцију као основну: писана су у првом лицу јединине, „у аманет” и прожета су апелативним коментарима упућеним емпиријском, вантекстовном читаоцу (породици); такође, она се завршавају аманетом о месту где аутор прижељкује да буде сахрањен, истовремено захтевајући да *Сећања* буду похрањена искључиво у приватној породичној архиви. Увиђајући шири друштвени, културни и књижевни значај Крстићевих *Сећања*, потомци су се, након смрти свих актера догађаја које је Крстић оп-

---

Исходима/Originations је неколицином значајних огледа такође допринео реafirмисању Крстићевог дела у савременој рецепцији.

³ В. <http://icms.rs/icms2a.html> (21. 12. 2021)

⁴ Наглашавамо да Крстићева *Сећања* доносе значајна сведочења о вишедеценијској борби за отварање српских школа у Дримколу (данашња Северна Македонија).

⁵ У поднаслову рукописа „Наши предци” истакнуто је да је он „намењен искључиво мојој [Крстићевој, прим. аут.] деци” (нав. према: Цветановић, 2000с: 11).

исао и приказао, одлучили на публикување овог дела. Из угла теоретичара књижевности и историчара књижевности овај поступак сматра се оправданим и значајним за дубљи увид у свеколико стваралаштво Анђелка Крстића, које је у основи имало васпитну, образовну, историографску и књижевну мисију.

Сећања Анђелка Крстића садрже додатке такође значајне за бољи увид у његову културну мисију и дело које је из ње израсло: из одељка „Моје директорство у ’Гласу Југа’” сазнајемо о постојаном и непоколебљивом систему вредности које је Крстић заступао и зарад којег је напустио место директора у наведеној публикацији⁶; „О мојој књижевној делатности” доноси драгоцену библиографију првих издања Крстићевих књижевно-уметничких, књижевно-научних, књижевнокритичких и публицистичких текстова; „Признања” доносе потпун списак свих одликовања и награда које је примио Анђелко Крстић као борац, учитељ и списатељ; напоследку, чланак „Признања јужносрбијанском писцу г. Анђелку Крстићу”, сачуван у виду исечка из новина, смештен уз последњу страницу рукописа *Сећања* (односно „Наших предака”), доноси кратак резиме Крстићевог четрдесетогодишњег књижевног рада. Важно је истаћи да је све „дodatке” *Сећања* написао Анђелко Крстић. Како иницијално не постоји интенција публикувања *Сећања*, нећемо улазити у полемику да ли су додаци предвиђени као саставни део Крстићеве аутобиографско-мемоарске прозе.

Свестан вишеструког значаја Крстићевих *Сећања* на ужем и ширем пољу рецепције, односно за разумевање самог Крстићевог дела, али и за његово коначно уобличење као канонског дела српске књижевности, Владимир Цветановић је на уводним странама укратко указао на поетику ствараоца Анђелка Крстића, са посебним освртом на његова најважнија књижевно-уметничка дела – приповетке *Печалба*, *Вечито дужни*, *Печалбарова жена*, *Јове наполичар*, *Три цванџика*, *Симсари*, *Оскрнављено братство*, *Калеш Димко*, *срмаћеш*, и на роман *Трајан*. У кратком увиду у поетику дела Анђелка Крстића, Цветановић (2000b: 8–9) наводи и релевантне проучаваоце Крстићевог дела, задржавајући поетички мотивисана поређења овог ствараоца са Борисавом Станковићем.⁷ Констатацијом да се „целокупно приповедачко дело Анђелка Крстића” одликује класичном реалистичком поетиком, Цве-

⁶ Крстићевци (2000: 148) разлози за напуштање „Гласа Југа” концизно су предочени коментаром о преписци вођеној с редакцијом: „После три дана – 18. III – видим на ’Гл. Југа’ моје име замењено неким одбором. Одахнух – али са једним горким искушењем и жаљењем што се ствари на нашем југу не воде увиђавно и озбиљно... Наредних дана дође 25, па 27. март, а потом и 6. април, и све оде у неповрат... Тако је постало и завршило се моје директорство у ’Гл. Југа’”, тако је постала и моја приповетка ’Продаје се Земља’.”

⁷ Уп. „Извесну Крстићеву склоност да попут Борисава Станковића идеализује прошлост налазимо у приповеци ’Калеш Димко, срмаћеш’. Пратећи историју пропасти некада чувеног мајора, Крстић наглашено саосећа са њим и на његовој је страни, јер га је до пропасти довела историјска револуција.” (Цветановић, 2000b: 10)

тановић (2000b: 10) је и тумачење *Сећања* усмерио ка реалистичком кључу. Главна фабуларна нит *Сећања*⁸ је (при)повест о отварању српских школа у Дримколу; епизоде („споредне забелешке”, Крстић, 2000: 11) усмерене су ка „неким поменутиим лицима” и догађајима везаним за прелазак Албаније и долазак на Крф. У погледу приповедачких функција, у *Сећањима* су доминантне улоге приповедача-сведока и моралног судије, док је ауторско „ја” у највећој мери глас учитеља из Дримкола, „који је доказао да се хуманост учитељског позива може остварити и у најокрутнијим временима, само ако се стално имају на уму нација и народно добро.” (Цветановић, 2000c: 19)

Владимир Цветановић (2000a: 5), приређивач првог издања *Сећања* Анђелка Крстића, ово дело жанровски одређује као „књижевну аутобиографију”, наглашавајући књижевноуметничку вредност овог дела која је нарочито евидентна у сликању друштвеног миљеа на простору Старе Србије Крстићевог времена.

2. Сећања Анђелка Крстића у контексту документарне (аутобиографско-мемоарске) прозе српског реализма

Посматрајући поетичку линију аутобиографско-мемоарске прозе у српској књижевности 18, 19. и почетком 20. века, односно кроз три књижевне епохе – просветитељство, романтизам и реализам, може се уочити изванпарадокс: упркос поетичким разликама међу наведеним књижевним епохама, корпус документарно-уметничке⁹ прозе у овом периоду остаје недељива целина историје књижевности. Међутим, наведени књижевно-научни корпус има себи својствену линију унутрашњег развоја, те се свакако о њему не може говорити као о поетички затвореној форми. Имајући на уму бар четири специфичности овог корпуса у односу на остале књижевне врсте – изједначавање приповедног и ауторског „ја”, интенционалност, фактографску основу, референту у вантекстовној стварности и сл. – може се претпоставити да се поетички развој наведених књижевно-научних врста одвија у уској спрези са самим садржајем, *искуством*, коме се прилагођавају схеме и поступци приповедања, и *интенцијом*, намером оног ко саопштава. И сам ритам учесталости појављивања ових дела, према закључку Душана Иванића (2015: 10), „зависи је понајвише од ритма крупних историјских догађаја, тек онда од личног опредјељења и књижевних струјања.”

⁸ Главна фабуларна нит *Сећања* истакнута је и пагинацијом. Стотину четрнаест страна Крстићевог рукописа има двоструку пагинацију: на странама од 1 до 49, и од 51 до 92, радња тече хронолошки и везана је за порекло породице Крстић и отварање српских школа у данашњој Северној Македонији. Остали делови рукописа имају пагинацију која увек почиње од арапске цифре 1, чиме се јасно указује на њихову епизодичну функцију.

⁹ Ово је синоним за аутобиографско-мемоарску прозу. Оба термина наведена су према: Иванић, 2015: 9–10.

У домену тематике аутобиографско-мемоарске прозе од првог периода нове српске књижевности (18. век) па надаље, промене се дешавају кроз пробој индивидуалног искуства у корпус до тада најзаступљенијих црквених и војних мемоара. Поред тематског гранања сходно разноликим подручјима и професијама мемоариста (трговаца, учитеља, глумаца и др.), и у доминантном типу документарне прозе тог времена (нпр. у службено вођеним дневничким записима Викентија Јовановића, потоњег српског митрополита), напушта се „медијевална стилизација и окреће се профаним збивањима и понашању људи из грађанских и црквених кругова.” (Иванић, 2015: 11): „по склоности детаљу, цитату или полуцитати, опису, то су већ чисти знакови нове књижевне прозе.” (Иванић, 2015: 12).

У контексту српске аутобиографско-мемоарске прозе 18, 19. и почетком 20. века, *Сећања* Анђелка Крстића распоредом тематско-мотивских елемената, где је детињство иницијална и примарна тема, и целином искуства личности блиски су Доситејевој аутобиографији. По тематизацији живота на граници две државе и сагледавању комплексног националног питања и личног идентитета, *Сећања* су такође блиска доситејевској традицији аутобиографске прозе. Еписко сагледавање размера историјских догађаја у којима је Крстић учествовао, *Сећања* чини блиским Сарајлијиним делу документарног карактера (*Историја Србије*, 1837).

Од свих књижевних епоха, поетика аутобиографско-мемоарске прозе највише је у сагласју са реалистичком: писати о средини, околностима, времену и развоју (сопствене) личности, реаговање на значајне историјске догађаје и околности. И сами књижевници епохе реализма били су активни у погледу неговања књижевно-научне прозе (Милан Милићевић, Јаков Игњатовић, Симо Матавуљ, Пера Тодоровић, Владан Ђорђевић и др.). У овом контексту (реалистичком оквиру), *Сећања* Анђелка Крстића, српско-македонског писца, треба тумачити у релацији са делима књижевника и мемоариста „с два краја српског националног простора” (Иванић, 2015: 85), Јаковом Игњатовићем и Симом Матавуљем. Приказивање слојевитости средине посредством индивидуализованих ликова и судбина *Сећања* чини блиским Игњатовићевим *Мемоарима*. Мимо наведеног, *Сећања* су значајна за разумевање поново откривеног писца Старе Србије, његовог друштвеног деловања и прозе која је важан аспект наведене Крстићеве активности.

3. Топоси Крстићевих *Сећања*

3. 1. Детињство

Важна тема аутобиографско-мемоарске књижевности периода о којем говоримо јесте детињство. Према Душану Иванићу (2015: 13), разлози тематизовања детињства, те његове средишње (и често издвојене) позиције

у садржају аутобиографско-мемоарске прозе у нашој књижевности су вишеструки, а међу њима, најзначајнија је мотивациона функција детињства: „оно је испуњено потенцијалношћу каснијег избора животног пута, предсказањима, наговјештајима и пројектима отворених могућности развоја личности.” Пишући о типу мемоара насталих из пера писаца, од успомена Милована Видаковића, Јована Суботића, Јакова Игњатовића па надаље, Душан Иванић (2015: 21) учоава нагласак на карактеризацији личности/ликова мемоара; у њеној основи је најпре типизација, али нису ретке ни успомене у којима су, у потрету јунака, побројане и „млоге ситнице” (Иванић, 2015: 21). Овакав поступак карактеризације налазимо и код Вука Караџића.

Средишњи мотив Крстићевог наратива о детињству је „падање на крв”, односно крвна освета. Тиме се мотивишу миграција и растакање Крстићеве породице, али и имплицитно указује на једну амбивалентну карактерну црту својствену лози Крстића – доследност (али и понос и осетљивост) у свом стремљењу. Доследност је доминантна карактерна црта Анђелка Крстића као јунака *Сећања*, нарочито евидентна у мисији отварања српских школа, која је и сама наративизована по обрасцу народних прича са многим препрекама, које савладава „епски” јунак, одређен управо наведеном карактерном цртом.

У наративу о детињству, уједно (при)повести о Крстићевим прецима у бурном историјском раздобљу, важно место припада обликовању женских ликова. У хомогеној скупини ликова предака, баба Крстаница – Наумка узраста у симбол – стожер породице. Њен лик, иако развијен и довољно индивидуализован („Била је кротка, паметна, сталожена. Говорила је полако, мислено, и кад има шта да каже. У махали су је ценили и припитивали за савет. То причали и старији махалци.”, Крстић, 2000: 31), прототип је доминантног типа жене у прози српског реализма, и шире, у патријархалној задрузи. По овом обрасцу карактерисан је и лик Крстићеве мајке, и супруге – домаћице Танке – Танкосаве. У обликовању свих ликова наратива о детињству, опште место је директна карактеризација навођењем позитивних особина, уједно највиших у вредносном смислу патријархалног света: поштење, марљивост, питомина, милосрђе, разборитост, преданост и сл. (нав. према: Крстић, 2000: 36–37)

Одељак о детињству завршава се благословом потомцима, али и пословичном опоруком: „Сад жељу да будете срећни у животу – коју човек умногоствара сам себи...” (Крстић, 2000: 38). На ово поглавље надовезује се „Детињство и школовање”, где је тежиште на, по Крстићу, најважнијем аспекту личности – делатности. У карактеризацији Крстићевог лика иницијално је тежиште на социјалном аспекту: неколико догађаја значајних у животу појединца (одлазак у Београд на печалбу, женидба девојком коју је процодица изабрала) Крстић беспоговорно прихвата. Обликовање психолошке димензије његовог лика почиње одлуком да се школује, и потом

да се „бори за отварање српских школа у Старој Србији”, што је и наслов треће главе *Сећања*. И овај поступак мотивисан је нечим укореењеним у карактерне црте предака – одлучношћу, смелошћу, спремношћу (на жртву) и доследношћу.

3. 2. Слика Старе Србије

Крстићева *Сећања* такође доносе ширу слику друштвено-историјских и културно-образовних околности у Старој Србији од краја 19. до средине 20. века. Најгушћа фактографија *Сећања* налази се у одељку о борби за отварање српских школа у Савској Србији. Чињенично прецизно, социјално, психолошки и етички мотивисано, Крстић започиње наратив о историји страдања и обесправљења српског народа у Старој Србији. Више епизода овог одељка усмерено је управо ка „приказу укратко животних прилика тога доба у нашем крају и селу” (Крстић, 2000: 59). У приказу Старе Србије под турском влашћу Крстић (2000: 59–60) указује на следећу дихотомију: „Обично се мисли, пише и говори: да под турском управом где су они господарили са разузданим башибозуком муслимана, хришћански живаљ је проводио тежак ропски живот. Било је одиста и таквих крајева овамо на Југу, у већини живот у пољским селима, наполичари на чифлудима ага и бегова; али је било крајева планинских, као наш од Охридског језера па скоро до Дебра (као и део кичевског краја и Пореч) где су хришћани помешани са муслиманима, у заједничком насељу били у међусобним односима узајамног опхођења, сношљиви, стајали са њима скоро на равној ноzi, подносили тегобе живота равномерно.” Из ових редова проговара приповедач дела *Јове наполичар*, експлицитније критички усмерен у самој приповеци, али ни овде не умирујући своју критичку жаоку. Паралелно читање/тумачење поменуте приповетке и одељка „Борба за отварање српских школа у Старој Србији” доприноси потпунијем увиду и дубљем разумевању дихотомије присутне у карактеризацији македонског живља под турском влашћу, где је на мети критике увек инертност наполичара, чији је репрезент управо Јове из истоимене приповетке.

Поглавље о борби за отварање српских школа, захваљујући драматичности и динамици у приказивању догађаја, мотиву путовања са циљем савладавања постављених препрека, описима природе, ентеријера и екстеријера српског села у Македонији,¹⁰ техници сказа и, пре свега, реалистичком приступу (са позиције хомодијегетичког приповедача сведока, коментатора и моралног судије) и обликовању хронотопа и јунака, можемо назвати сликом, у контексту *Сећања*, поджанром који је овде и у функцији естетизације света, и у циљу појачања уверљивости „приче из живота”.¹¹ Наведени

¹⁰ Уп. „Погледајмо куће хришћанске у овоме крају, зидане у турско доба: од тврдог материјала, тесаним каменом, циглама на спрату, по која и са балконом...” (Крстић, 2000: 60)

¹¹ Наведене карактеристике слике као жанра српске реалистичке прозе наведене су према: Живковић, 2018: 147.

аспекти одељка Крстићевих мемоара мотивисани су *борбом* као средишњим мотивом самих *Сећања*. Борби (догађају) прирођени су приказивање, динамизам, сценичност и драматизација. Поглавље садржи следеће наративне целине: ступање у учитељску службу, прва искушења, потеря, затвор, ослобођење, постизање циља и епилог. Епилошки део атипично је структуриран на почетку поглавља, где се истиче да је текст написан „у ’част’ шездесетогодишњице од почетка тога рада 1889. до сада 1949...” (Крстић, 2000: 48) По канону епилошке секвенце (али и аутобиографско-мемоарске прозе) заступљена је наративна рефлексивност: „Јер доиста кад се човек обазре на то протекло доба и догађаје у којима је као мали делић и поборник био ангажован, и упоредити са садашњицом, каква промена! Доживљај који се ређе дочекује у више столећа...” (Крстић, 2000: 48) Овакви наративни сегменти подцртавају Крстићеву свест о (историјском) значају отварања српских школа у Старој Србији; подсећамо да је значај овог догађаја и структурно истакнут у *Сећањима*.

На „слици” Старе Србије вешто су оцртани портрети учесника наведене борбе за отварање српских школа: Косте Марковића, Матеја Шуменковића, Богдана Атанасковића и приповедача, који заједно сачињавају колективни лик упорних, доследних и борбених учитеља – полутана. У погледу портретизације нарочито су уметнички успеле биографије „неких поменутих лица”, наизглед споредних актера кључних историјских догађаја Крстићевог времена и поднебља, углавном муслиманске вероисповести: Бафтијара Подгорца, Адема Хоце Оцоског, Рушида Итрефија, Митра Митруша Илкоског, Османа Кице и др.

Слика Старе Србије у Крстићевим *Сећањима* употпуњена је документарном грађом – фотографијама и уметничким портретима писца, супруге Танкосаве, сина Николе, породице Крстић, фотографијом са пишчевим пријатељем Григоријем Божовићем, такође значајним писцем Старе Србије, и др.

3. 3. Појам и значење граничности у Крстићевим *Сећањима*

„Дводомним писцима”, којима несумњиво припада и Анђелко Крстић, граница је природна и прирођена тема. Она неретко мотивише приповедање у књижевном и књижевно-научном корпусу таквих писаца, али се развија и кроз мотиве и смисао казивања. Уз дословно значење, граница у делима наведеног типа писаца постаје и „носилац хипостазираних значења и наративних знања. Једна су део митске традиције, културног статуса: разграничење, повреда границе, граница као светиња, заштита границе. Граница претпоставља разлучивање, обиљежавање различитих идентитета или квалитета (наш/њихов, свој/туђи, природан/неприродан, божански/сатански, чист/нечист, сакралан/профан) и прећутну или изричиту свијест да се може прелазити само под одређеним условима. [...] Граница, ’на граници’, ’око

границе', у нашем излагању подвлачи склоп културно-етничких и геополитичких околности које утичу на обликовање живота и производе одговарајуће наративне (мотивске и тематске) цјелине." (Иванић, 2015: 169–170)

Анђелко Крстић је српско-македонски писац (Јеврић, 2019). И да задржимо обе одреднице у његовом националном одређењу, евидентно је да се предност даје његовој припадности српској књижевности.¹² И својим укупним делом, у коме је приказивао и описивао живот Македонаца, Крстић је национално и идеолошки оријентисан ка Старој Србији. Међутим, концепт границе је у великој мери одредио *свет приче* Анђелка Крстића; он је присутан и у карактеризацији самих ликова и углавном конкретизован кроз сукоб на спољашњем и унутрашњем плану.

Међутим, у односу на књижевноуметнички део Крстићевог опуса, *Сећања* теже превладавању граница: у одељку о отварању школа – образовањем и васпитањем, у одељцима о повлачењу преко Албаније – физичком слободом, у епистоларном поглављу – слободом духа. И повратак у родно Лабуниште пред крај живота такође је вид Крстићевог слободног избора: да се, упркос могућностима за даљу афирмацију у више националних књижевности, врати свом књижевном *исходишту*.

Лиминалност је у *Сећањима* конкретизована и кроз наратив о учитељима – полутанима, тачније културним посленицима који нису имали потпуно наставничко образовање, али су успели да предводе борбу за отварање српских школа, и да у тој борби победе. Истрајност у тој борби мотивисана је управо њиховом жељом да превазиђу поменути недостатак: „Прави основ за ту издржљивост биће свакојако то: што смо били учитељи – полутани. Да смо били квалификовани, тешко да бисмо издржали тако дуго време – као други такви што нису издржали, бежали за Србију..." (Крстић, 2000: 73) Лиминалност је и тачка гледишта и обликовања јунака – приповедача: од наратива о детињству, Анђелко Крстић је на лиминалној позицији у својој породици јер у једном тренутку крши кодекс понашања својствен патријархалној заједници и одлучује да оствари своје личне и интимне жеље; потом, приповедач укупан македонски живаљ посматра кроз граничност – између три власти (турске, бугарске и српске), али у кроз разна уоквиравања и разграничења – географска, етичка, национална, религијска и верска.

На спољашњем плану, граничност, односно просторно-временско уоквиравање фабуле *Сећања* може се вршити у односу на Први и Други светски рат, при чему се време након завршетка Првог светског рата сагледава као време нових изазова за појединца и друштво, обнове и успона, док се почетак Другог светског рата сагледава као наступање завршетка једног друштвено-економског, али и биолошког циклуса. Глава „Споредне забелешке кроз Албанију, са Крфа и Солуна 1916–19. год." (Крстић, 2000: 121–136) јесте значајно сведочанство о лицу и наличју рата, али у погле-

¹² Прва издања Крстићевих дела била су на српском језику.

ду субјективности и емпатије према приказаним личностима и догађајима умерено јер, како приповедач признаје (коментарима у виду реторичких питања), велики део тог ужаса измицао је и перу најврснијих приповедача: „(Да ли је ко описао стварност, неприкосновено, ове ужасе и... немарност нашу?)” (Крстић, 2000: 121)

4. Усмена традиција у Крстићевим *Сећањима*

Форма и садржај *Сећања* Анђелка Крстића условљени су ауторовом интенцијом намене текста ужем кругу читалаца одређеном присвојном заменицом у иницијалном наслову Крстићевог текста. Рукопис „Наши предци”¹³ намењен је Крстићевим потомцима, без икакве алузије на његово евентуално публикување. У поднаслову рукописа („Намењено искључиво својој деци”, Цветановић, 2000а: 5) још једном је истакнута намера ауторовог интимног (у великој мери субјективног и исповедног) сведочења¹⁴ и рецепције у ужем, породичном кругу читалаца (породици као колективном читаоцу). Вођени ауторовом интенцијом, рукопис можемо тумачити не само као документ о Крстићевим прецима, већ као предлог за даље усмено приповедање (опет у ужем, породичном кругу слушалаца), при чему Анђелко Крстић остаје један у ланцу казивача и предака. Оваква интенција аутора потоњих *Сећања* кореспондира са поетиком српског реализма у чијој је основи техника мимезе усмене комуникације. *Сећања* Анђелка Крстића формом и стилем опонашају усмени (епски) наратив јер од инципита („Порекло наше фамилије Ширдиновци (и Илковци) води из Скадра. (подв. М.Б.Ћ.)”, Крстић, 2000: 23) рачуна на (унутрашњег) наратера; језик *Сећања* је књижевни (што је у сагласју са Крстићевим образовањем), са обележјима говора Крстићевог завичаја (Северна Македонија, село Лабуништа). На стилском плану, наратив *Сећања* прожет је апелативним коментарима („Будите вредни, радни, часни, поштени. Васпитавајте тако децу вашу, унучиће наше драге, и будите срећни...”, Крстић, 2000: 134), техником сказа („Погледајмо куће хришћанске у овом крају...”; „Да прикажем сада један случај – нешто можда опширније, као бапско причање...”; „Враћам се ја за село...”; „Кремен ја сутрадан преко Вевчана” и сл., Крстић, 2000: 60; 91; 93), деиктикама („тај жгебави старчић”; „Одиста, страшна ноћ беше та! ”; „Ову моју исповест – жељу (подв. М.Б.Ћ.)”, Крстић, 2000: 93; 106 и сл.).

---

¹³ Информацију о иницијалном наслову Крстићевог рукописа налазимо у напоменама Владимира Цветановића (2000а: 5), приређивача првог издања *Сећања* Анђелка Крстића,

¹⁴ Наглашавамо да рукопис садржи и детаље из интимног живота ауторових предака, а ово је један од разлога Крстићевог одређења за форму рукописа, породичне хронике, сведочанства намењеног потомцима уз елиминисање могућности његовог публикувања.

5. Комуникативност Крстићевих *Сећања*

У контексту мемоарске прозе, Душан Иванић (2015: 14) наглашава нарочиту комуникативну привлачност текстова насталих на фону великих историјских збивања (буна, ратова и сл.). Избором такве теме документарна проза „одмах улази у поље натпросјечности” (Иванић, 2015: 14). Комуникативни карактер аутобиографско-мемоарске прозе условљен је и самом личношћу писца; у том погледу, већи пријем код читалачке публике несумњиво имају дела истакнутих личности (владара, оснивача политичких покрета, књижевних реформатора, значајних писаца и сл.). „Личност” има и важну композициону улогу у овом типу прозе: „И кад укупна збивања прелазе оквире везане за једну личност, она остаје наративна и композициона спојница различитих тематских јединица.” (Иванић, 2015: 14) У вези са интенцијом и концептом *личности*, као важан проблем аутобиографско-мемоарске прозе издваја се субјективност. У прози овог типа периода о којем говоримо, субјективно је, „чак и у сликама дјетињства” (Иванић, 2015: 15), бивало надвладано вањским. Међутим, у романтичарској прози овог типа субјективно се издвојило као циљ и објект приповедања. У периоду реализма се у односу на удео субјективног могу издвојити два типа аутобиографско-мемоарске прозе: интроспективног карактера и она у којој су (готово сразмерно) спојени друштвени ангажман и унутрашњи свет, чији је репрезентативни пример дело *Дневник једног добровољца* Пере Тодоровића. Као трећи тип ове прозе може се издвојити онај у чијој је основи „објективизована дескрипција” (Андре Книћанин, Димитрије Мита Петровић).¹⁵

Крстићева *Сећања* несумњиво припадају типу аутобиографско-мемоарске прозе интроспективног карактера, а најзначајнија потврда истакнутог јесте обиље приповедачевих коментара са позиције сведока и моралног судије који, углавном са позиције зрелог, приповедног „ја” објективизује истину о приказаним догађајима и поступцима приказаних личности; међутим, процене овог типа јављају се и са позиције приповедног „ја”, саучесника значајних догађаја и акција у вези са борбом за описмењавање свог народа, али и са ослобођењем из турске тамнице, где се обликују типски ликови издајника и поражених. Иако су намењени „искључиво [...] деци”, односно потомцима (породици), доминантан књижевноуметнички стил *Сећања* и укупан критички апарат који је сачинио аутор, а допунио приређивач, ово дело чине комуникативним и у релацији са савременим читаоцем. Апелативни коментари мотивишу читаочево урањање у временски удаљен свет, али по систему вредности и те како близак универзалном читаоцу. Присвојена заменица „наш(а)” у инципиту *Сећања* доприноси доживљају Крстићеве

¹⁵ Доминантни типови аутобиографско-мемоарске прозе српског реализма и пример наведени су према Иванић 2015: 16.

породице као (прото)типичне српске¹⁶ породице с краја 19. и почетком 20. века. Паратекстуална одредница рукописа „Наши предци” такође доприноси присности читаоца *Сећања* са далеким светом Старе Србије, чинећи да и саму повест о породици Ширдиноваца, односно Илковаца, из које ће се касније гранати Крстићево породично стабло, доживимо као универзалну причу о судбини једне српске породице на попришту туђих власти и вера (турске, бугарске), и саме на лиминалној географској позицији. Основни текст *Сећања* садржи више научних фуснота, чиме се додатно олакшава разумевање времена, намера и поступака описаних и приказаних личности.

Међутим, иако интроспективна и намењена уском кругу читалаца, Крстићева *Сећања* садрже и „објективизовану дескрипцију” која није евидентна само у фактографском слоју, већ и у карактеризацији ликова; примера ради, сликајући (описујући) колективни лик предака, Крстић (2000: 31), уз констатацију да им је „одлика била рад, поштење, часност, правичност” истиче и недостатке својствене прецима: „пргавост, жучност, експлозивност, због чега су често падали на крв.” Објективно приказивање личности присутно је и при индивидуализацији: из описа Крстићевог оца Мартина нису изостављени коментари у вези са несталношћу и неспокојством (иначе својственим печалбарима, којима је припадао и Мартин) – „брзо се поклизне и поремети напуштањем радње да се обиђе породица и завичај, потроши на попутнине и домаће потребе а не зарађује и враћа се снова на рад голих руку и рамена. Трагедија скоро свих печалбара, као и мог покојног оца.” (Крстић, 2000: 34) Обликовање колективног лика печалбара идентично је његовој карактеризацији у Крстићевом роману и приповеткама: из хомогеног лика печалбара који, напоследку, напуштају примарну породицу и остају у туђини, ретки су „Трајани” који се поврате како би окончали живот у свом завичају. Међутим, Крстићеве критичке опаске у вези са печалбарима умереније су у *Сећањима*, претпостављамо због саме интенције рукописа – сликања важног догађаја, отварања српске школе у Дримколу.

6. Закључак

Наведене карактеристике потврђују да Крстићева *Сећања* превасходно припадају поезици српске реалистичке прозе документарног карактера. По естетском квалитету, Крстићева књижевно-научна проза иницијално насловљена „Наши предци”, а публикована под насловом *Сећања*, завређује да буде заступљена у некој будућој проширеној хрестоматији, чак и антологији

---

¹⁶ Одређење је дато са географског аспекта, где је област Дримкол (у данашњој Северној Македонији) припадала Старој Србији. Важно је и истаћи да је Анђелко Крстић своја дела писао српским језиком, и да се изјашњавао као српски писац. О Крстићу као српскомакедонском писцу опширније в. Јеврић, 2019: 177–199.

српске аутобиографско-мемоарске прозе. Са аспекта Крстићевог књижевно-уметничког дела, публикавање *Сећања* упркос вољи аутора јесте оправдано и значајно за шире и дубље разумевање значења целокупног опуса овог писца, али и његове друштвено-културно-образовне мисије. На најширем плану, *Сећања* доприносе реактуелизацији и ревалоризацији књижевности Старе Србије, сугеришући смернице за њена нова читања са позиција новог историзма, савремених наратолошких теорија, савремене поетике мемоарске прозе и сл.

У жанровском смислу, *Сећања* су атипични мемоари породичног типа,¹⁷ намењени ужем кругу читалаца, али са широким захватом у простор, веме, друштвене околности, карактерне црте савременика и друштвено деловање аутора.

На плану унутрашње форме, *Сећања* су јединствено дело амбивалентне позиције писца и учитеља, књижевника и историографа, Анђелка Крстића, учесника и „моралног сведока” свих важних историјских догађаја с краја 19. века, па до средине 20. века.

Напоследку, *Сећања* су, хронолошки и уметнички, круна Крстићевог свеколиког стваралаштва.

Извори

Крстић, 1996: А. Крстић, *Трајан*, Београд: „Наш дом” / „L’Age d’Homme”.

Крстић, 2000: А. Крстић, *Сећања*, прир. др Владимир Цветановић, Београд: Институт за књижевност и уметност.

Литература

Бојанић Ћирковић, 2022: М. Бојанић Ћирковић, *Морални сведок: савремена поетика мемоара*,

Ниш – Прокупље: Филозофски факултет – Народна библиотека „Раде Драинац”, у штампи.

Живковић, 2018: А. Живковић, „Слика – прозни жанр српског реализма”, у: *Поетика српског реализма*, зборник радова, ур. Душан Иванић и Драгана Вукићевић, Београд: Филолошки факултет Универзитета, 2018, стр. 147–171.

Иванић, 2015: Д. Иванић, *Догађај и прича: српска мемоарско-аутобиографска проза*, Ниш – Београд: Филозофски факултет – Филолошки факултет.

Јеврић, 2019: М. Јеврић, „Анђелко Крстић као српски и македонски писац”, *Исходишта/Originations*, бр. 6, 2019, стр. 177–199.

¹⁷ О жанру породичних мемоара опширније в. Бојанић Ћирковић, 2022.

- Максимовић, 2013: Г. Максимовић, *Заборављени књижевници: књижевноисторијски огледи о скрајнутим писцима српског 19. вијека*, Пале: Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета”.
- Цветановић, 2000а: В. Цветановић, „Сведочанство врсног приповедача”, у: А. Крстић, *Сећања*, прир. др Владимир Цветановић, Београд: Институт за књижевност и уметност, стр. 5–7.
- Цветановић, 2000б: В. Цветановић, „Књижевно дело Анђелка Крстића”, у: А. Крстић, *Сећања*, прир. др Владимир Цветановић, Београд: Институт за књижевност и уметност, стр. 7–10.
- Цветановић, 2000с: В. Цветановић, „Сећања Анђелка Крстића”, у: А. Крстић, *Сећања*, прир. др Владимир Цветановић, Београд: Институт за књижевност и уметност, стр. 11–19.

Mirjana Bojanić Ćirković

ANĐELKO KRSTIĆ'S MEMOIRS IN THE CONTEXT OF THE POETICS OF DOCUMENTARY-ARTISTIC PROSE OF SERBIAN REALISM

Summary

One of the features of literary-historical research of Serbian literature in the last two decades is the revaluation of the works of forgotten regional writers (Maksimović, 2013). Such research is also focused on the work of Andjelko Krstić, a writer of Old Serbia, important in the field of social, educational and literary engagement. The aim of this paper is to contribute to the critical study of Krstić's work from the aspect of his autobiographical-memoir prose, published in 2000 under the title *Memories*, as well as its genre and periodization contextualization. The work is structured through the following units: description of the manuscript and intention of Krstić's autobiographical-memoir prose; *Memories* in the context of documentary prose of Serbian realism; Topos of Krstić's *Memoirs*; *Memories* in the light of the functions of literature; the concept and meaning of boundaries; oral tradition; communicative aspect and reception effect.

Keywords: autobiographical-memoir prose, realism, Andjelko Krstić, literature of Old Serbia.

МЕТОДОЛОШКИ ОКВИРИ ИСТРАЖИВАЊА СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ ПРЕДРАГА ПАЛАВЕСТРЕ

Предмет рада је истраживање методолошких оквира књижевноисторијског рада Предрага Палавестре са циљем указивања на његов књижевнонаучни допринос изучавању српске књижевности у светлу регионалних и европских књижевних оквира. Истраживање се заснива на дијахронијском прегледу развоја књижевноисторијске (књижевнонаучне) методологије Предрага Палавестре и синтези у погледу грађе и виђења српске књижевности са аспекта једног од најзначајнијих проучавалаца књижевности на нашим просторима. У завршном делу рада указујемо на значај истраживања Предрага Палавестре у контексту методологије науке о књижевности. Како бисмо сагледали приступ Предрага Палавестре књижевним појавама у својим књижевно-научним радовима (монографијама, студијама, огледима; књижевноисторијским прегледима), у обзир узимамао следеће књиге: *Послератна српска књижевност 1945–1970*, *Историја модерне српске књижевности: златно доба 1892–1918*, *Књижевност Младе Босне* (објављене у два тома) и *Јеврејски писци у српској књижевности*.

Кључне речи: Предраг Палавестра, методологија науке о књижевности, историја књижевности, књижевна критика, модерна, национална књижевност, светска књижевност.

Тенова тријада као методолошки оквир Палавестриног проучавања књижевности

Предраг Палавестра, слично Иполиту Тену, књижевно дело тумачи као производ средине у којој је оно настало, времена у коме се оно појавило и расе којој писац припада. У књизи *Književnost Mlade Bosne* аутор нас је најпре упознао са моментом (временом) у коме се јавила ова књижевност, затим са средином, то јест, друштвено-политичком ситуацијом у којој се она јавила и са расом, тачније, њеним југословенским духом (Палавестра, 1965). О историјским приликама мало оскудније ће говорити у књизи *Послератна књижевност 1945–1970*. Наиме, Палавестра истиче у поменутој књизи како

¹ v.r.veljic@gmail.com

је књижевност у периоду после рата била под великим притиском политике, под будним оком Комунистичке партије Југославије: „Како се у послератном периоду књижевност није развијала као самоникао и независан организам, довољан сам себи и неусловљен спољашњим приликама, на тај процес силовито су утицали општи историјски, друштвени и политички покрети, чија су усмерења увек изазивала одговарајућа кретања у књижевном животу и стваралачкој ситуацији уопште. С друге стране, несумњиво је да би било исувише упрошћено и теоријски неодрживо ако би се целокупна послератна књижевна историја једноставно представила као пуки рефлекс и пратилац ширих друштвених и историјских кретања.” (Палавестра, 1972: 9) Он даље истиче како је књижевност у послератном периоду неретко била доведена у зависност од историјских прилика, али је она, ипак, свој аутономни дух и критички став изоштравала у отпору према деловању ванкњижевних захтева и мерила. Основне књижевне идеје књижевности после рата, а које су биле везане за трансформацију класичног реализма и за нови концепт његовог естетичког деловања, биле су у великој мери негација идеолошке и политичке превласти над уметношћу, побуна против тежње да се књижевност лиши свог самосталног естетичког дејства и да се, ако буде сведена на функцију одраза историје и политике стави у службу јачих и утицајних снага.

Контекст и развој

У наредном прегледу, *Историји модерне књижевности: златно доба 1892–1918* Палавестра остаје доследан оцртаној методологији, па ће поново доста простора посветити историјским приликама у којима се налазила Србија на крају 19. и на почетку 20. века, дакле, *моменту* и *средини*. Палавестра (1986: 21) помиње и расу, тј. нацију, као фактор за развитак књижевног дела, али само кратким коментаром: „Кад год пише историју књижевности, сваки народ тражи своју душу.” Припадност нацији као могућем извору одређене поезије Палавестра ће, на пример, наћи код песника Милана Ракића, нарочито у његовој родољубивој поезији. Расу, средину и моменат као битне факторе који утичу на књижевне ствараоце и на њихово стваралаштво он помиње и у својој књизи *Јеврејски писци у српској књижевности* (Палавестра 1998). Важно је нагласити да се Палавестра залагао за аутономију уметности, па самим тим и књижевности. Књижевност, по његовом мишљењу, не треба да буде ничија слушкиња, па ни слушкиња политичке идеологије. У књижевности није најбитнија етика, већ је естетска вредност оно што уметност чини уметношћу. Не само да је ово истицао, већ је Палавестра и практично показивао да се залаже за овакво гледиште. По овом питању, рекли бисмо, Палавестра се доста разликује од свог прет-

ходника, Јована Скерлића, који је имао моралистички приступ проучавању књижевних дела, што не значи да је Скерлић занемаривао естетску вредност у књижевних дела.

Поред друштвених и политичких околности, на развој књижевности у великој мери, према мишљењу Предрага Палавестре, са чим се можемо сложити, утичу културне прилике у ком се налази књижевност једног друштва. У све четири књиге он обраћа пажњу на културне прилике које су владале у доба настанка књижевности са чијим је *историјама* упознао своје читаоце. У студији *Књижевност Младе Босне* Палавестра читаоцу предочава културне околности које су довеле до настанка ове књижевности са посебним освртом на периоду тог времена, а као неке од часописа значајне за то време наводи: *Босанску вилу*, *Зору*, *Наду* и друге. Што се тиче културне климе и њеног утицаја у послератној књижевности, Палавестра истиче да је она била под великим утицајем политике, тј. владајуће партије. Аутор нас затим упознаје са стањем у периодици у то време и говори о сукобима писаца, иза тих сукоба писаца који су били груписани око појединих часописа крила се политичка борба. Борбе су вођене између реалиста и модерних у почетку на страницама *Књижевних новина* и *Младости*, затим преко *Књижевних новина* и *Сведочанстава* и на крају између *Савременика* и *Дела* (Палавестра 1972). У књизи *Историја модерне српске књижевности: златно доба 1892-1918* Палавестра помиње покретање *Српског књижевног гласника* 1901, око којег се окупила група опозиционо настројених младих интелектуалаца, углавном школованих у Француској на демократској традицији просвећености и јакобинства, као почетак веома плодне стваралачке катарсе у духовној свести српског народа. Он затим помиње рад *Српске књижевне задруге*, која је основана 1892, потом прерастање Велике школе у Универзитет (1905), оснивање *Српског књижевног друштва* (1905), сарадњу јужнословенских писаца, издавање *Словенског југа* (1903) и како је све то одговарало програму зближавања народа на Балкану и јачању идеје југословенског културног јединства. О културној атмосфери Палавестра ће писати и у књизи *Јеврејски писци у српској књижевности*. Друштвено-историјске прилике, затим културну климу и дух народни као важне моменте за развој књижевности изнео је и Палавестрин претходник, Јован Скерлић у својој *Историји нове српске књижевности* која је издата 1914. године.

Уколико даље пратимо некњижевне изворе дела, онда се пажња усредсређује најпре на животна засноване тематске елементе:

„Животно заснован мотив, лик, осећање, искуство, збивање, често улазе у дело, тако да је однос између живота и дела постао један од најчешће испитиваних проблема књижевне историје. Старија књижевна историја често је наглашавала како се без познавања живота не може разумети дело; у стварности ово знање доприноси генетичком сазнању, али естетичко примање дела не зависи од тог знања, јер полази од текста и тек се у другом реду (сходно навикама естетичког примања дела у одређено доба) у дело пројектују одређене

околности из песниковог живота. Стварни песник није истоветан са песником који се јавља у уметничком делу. Животни доживљаји песника, ако постају грађа дела, подређују се књижевној традицији већ тиме што се књижевно изражавају; поред тога, стилизовани су са гледишта конкретних уметничких интенција. Ова интенција често одлучује и о избору животних датих мотива, иако није могуће априорно искључивати могућност да биографски дата ситуација постаје полазиште тематске стране дела, али тада књижевно приказивање приморава на стилизацију... Биографски аспект је често преовлађивао над књижевним, а генетичким питањима су придруживана и друга, тако да је однос између дела и песника био различито тумачен: најпре узрочно, тако што је настанак дела тражен у животу; касније је са гледишта занимања психологије дело представљало водич за разумевање душевне структуре индивидуе.” (Водичка, 1987: 46)

Ми смо на становишту да биографски подаци могу бити од помоћи у тумачењу књижевног дела уколико они утичу на стваралаштво, а могло би се рећи да често утичу. Међутим, најважније је да се неке претпоставке које су на основу биографије донете, докажу и да се налазе у тексту који је пред нама.

Ако узмемо у обзир Палавестрино вредновање биографске методе, можемо рећи да он слично приступа овој методологији у своје четири књиге. Књига *Књижевност Младе Босне*, која је прва изашла од ове четири књиге, садржи кратке биографске податке о неким писцима тог покрета. У *Послератној српској књижевности 1945–1970* и у *Историји модерне српске књижевности: златно доба 1892–1918* скоро и да нема информација о биографијама стваралаца. Палавестра ће, на пример, у књизи *Историја модерне српске књижевности: златно доба 1892–1918* изнети неке биографске податке из живота Јована Дучића, Милана Ракића, Диса. То ће учинити да би показао један од могућих узрока зашто је њихова поезија таква каква јесте: „Док је Дучић био ‘кнез песника’, био срећен господствен грађанин, испеглан херцеговачки дошљак у високо друштво, дипломат и сноб, Дис је био несрећан и несигуран... оптерећен туберкулозом и немаштином.” (Палавестра, 1986: 303) Међутим, далеко од тога да је аутор само биографијом уметника хтео да објасни њихово стваралаштво. У књизи *Јеврејски писци у српској књижевности*, такође, аутор даје читаоцима врло штуре биографске податке о ауторима. У све четири књиге Палавестра више пажње него биографији посвећује библиографији писаца, њиховој поетици и критичком суду о њиховим делима.

Имплицитни методолошки утицаји

Што се тиче проблема утицаја који је предмет интересовања историје књижевности, посебно позитивистичке, Предраг Палавестра га помиње у свим књигама које смо у овом раду узели на разматрање. Тако, на

пример, у *Историја модерне српске књижевности: златно доба 1892–1918* он помиње утицај који су на српску књижевност имале друге књижевности. „Први и најугледнији модернисти у српској књижевности били су *Паризлије*, млади грађански интелектуалци школовани на страни, првенствено у Француској и Швајцарској.” (Палавестра, 1986: 57) Наиме, Палавестра не тражи утицај тамо где га нема, већ га помиње једино онда када је сигуран да је нека друга (страна) књижевност утицала на то да се у нашој књижевности појави нека нова стилска формација, или када говори о утицају неког или неких страних стваралаца на неког нашег писца. Један од таквих писаца је и наш Јован Дучић:

„Под утицајем француских песника с краја XIX века (Албер Самен, Анри де Рењије, Сили Придом, Де Хередија) које је често подражавао и који су у највећој мери одредили његову књижевну судбину, Дучић је без икаквих тешкоћа прерастао младалачку, помало романтичарску и бледу парнасовску поезију озрачену кандилом војиславизма као најживотнијег тока у српској књижевности из епохе *fin-de-siècle*... Сусрет са западњачком културом, која је из основа преобратила дотадашњег малог учитеља и уредника провинцијског књижевног листа, није био пресудан само за будућу каријеру бриљантног краљевског дипломате и имућног љубитеља уметности, који уме да се понаша господски и светски и да живи на великој нози, него и за читав његов однос према књижевности. Од тог тренутка његова поезија постала је друкчија. Већ у првом писму из Швајцарске (1900), написаном на основу још свежих утисака, Дучић је изрекао пророчанске речи: Чини ми се овде да данас већ не желим оно што сам јуче желео свом снагом. Осећам да ће ме ове студене таме изменити из основа. Престаћу бити добар и нежан; омрзућу музику и стихове; нећу се вратити некој жени коју сам волео.” (Палавестра, 1986: 256)

Након тога Палавестра наводи мишљење Пере Слијепчевића који је ту алузију протумачио као опроштај од дотадашње музе, сматрајући да се читав српски модернизам и почеци симболизма везују за тај Дучићев одлазак на Запад. Ту се Дучићеви видици нагло шире, укус се истанчава, теме листају, он ту гута парнасовце, декаденте и симболисте. Поред француског утицаја на наше ствараоце, Палавестра помиње и утицај руских писаца, као и скандинавских и то када говори о развоју драме код нас. (Палавестра, 1986: 429)

„Појам 'развоја' у основи је саме историје књижевности. Он је заправо њена покретачка идеја. Од његовог поимања зависи ако не њена глобална методологија а оно бар један од њених основних аналитичких инструмената. Наиме, сваки пут кад подузме да обради књижевност једне епохе или једног народа, историчар књижевности мора себи поставити питање: Како ћу и на основу чега извршити периодизацију те књижевности?... У ком смислу можемо говорити о развоју књижевности?... Најкраће речено, од начина на који се схвата развој књижевности зависи принцип по коме се врши периодизација те књижевности, тј, по којем се она у књижевноисторијској обради периодички рашчлањује.” (Лешић, 1986: 52–53) У сваком

случају, појам развоја књижевности не бисмо смели да тумачимо у хегелијанском смислу. Наиме, Хегел је сматрао да уметност и свом развоју иде од простијих ка сложенијим облицима да би дошла до оног облика који је савршен. Ми се не бисмо сложити са оваквим гледиштем јер би то значило да неко ремек-дело, на пример, из грчке античке књижевности не би никако могло бити упоређивано са неким књижевним делом из 19. века, на пример. По тој логици, ово друго би увек било боље вредновано. Што се тиче Палавестриног приступа овом проблему, можемо рећи следеће: кад год би књижевност потпадала под ропство политике или неке идеологије, она би губила на вредности, као што је то било случај после рата са појавом соцреализма, када би се ослободила стега, она би опет добијала на естетској вредности. Ту, међутим, не можемо говорити о неком напретку књижевности који се дешава протоком времена. У свакој епоси била она нама ближа или даља можемо наићи на ремек-дела књижевности.

Проблеми периодизације књижевности и метод дедукције

А сада нам преостаје да видимо како је Палавестра решио у пракси проблем периодизације. Палавестра истиче да спољашњи приступ има крупних мана зато што књижевне појаве подређује друштвено-историјској и политичкој хронологији и што у великој мери занемарује унутрашњи развој књижевних облика као самосталних естетских система, који имају своје природне законе и не зависе од спољних утицаја: „С друге стране, таква подела је једноставнија и прихватљивија у некњижевним круговима, који историју књижевности виде као допуну опште историје.” (Палавестра, 1986: 17)

Унутрашњи приступи, истиче даље Палавестра, не прихватају спољашњу хронологију; поделу књижевности врше према оном што се у појединим раздобљима дешавало у структури уметничког текста, у језику и језичким склоповима, у стилу и у измени естетских облика. По таквој књижевној подели раздобље модернизма траје од појаве *Српског књижевног гласника* до велике економске кризе (1901–1929), али се српској књижевности дели на две етапе. У првој етапи (1901–1918) доминира симболизам, а у другој етапи (1919–1929) српски модернизам је ослободио авангардну енергију експресионизма. (Палавестра, 1986: 19)

Палавестра се, међутим, одлучује за трећи приступ, који полази од контекстуалности књижевних дела и унутрашње промене у књижевном ткиву види као промене у свести. Кад се примене таква ситемска начела књижевноисторијске поделе, онда се уклањају оне тврде границе појединих раздобља, па се и књижевна историја види као сусрет и претапање различитих стилова који неретко трају упоредо и прекорачују границе међу епохама. Аутор на основу оваквог књижевноисторијског метода истиче да се

корени модерне српске књижевности откривају пре почетка XX века и да је та деценија залеђе српског модернизма. У том периоду, истиче он даље, фолкорни реализам се разграђује, појављују се знаци симболизма, критика прераста социолошки и остале детерминистичке оквири и утврђује естетска мерила. Златно доба српске књижевности (1892–1918) од прве младости новог индивидуализма до великог раскола у душама који је изазван поразом личности и губотком самопоуздања човека пред терором историје. Тај раскол, по њему, трајаће у култури XX века и наредних тридесет година (1919–1950). Крај реалистичке епохе и прво раздобље модернизма главне су стилске црте златног доба, закључује Палавестра (1986: 19).

Врло је битно нагласити да Предраг Палавестра тумачи књижевно дело као текст у контексту. Тај контекст може бити унутрашњи и спољашњи, ванкњижевни и књижевни. Као ванкњижевне појављују се историјске и друштвене околности. На граници оба поменута је културни контекст. Унутрашњи контекст је уметност као систем, затим књижевност као једна од уметности, потом су ту епохе као мањи системи, уметнички правци, затим ту долазе књижевни опуси писаца, њихова дела итд. Дакле, на основу реченог можемо закључити да Палавестра у праћењу књижевног развоја иде од већих ка све ситнијим системима, дакле, примењује дедуктивни метод.

Важно је сагледати и Палавестрин организациони принцип монографских поглавља. У својој *Књижевности Младе Босне* (1965) Палавестра читаоце најпре упознаје са друштвено-историјским приликама у којима је настао покрет „Млада Босна”, да би потом у наредном поглављу говорио о њеним претходницима и подстицајима. У трећем поглављу поменуте књиге Палавестра пише о покретачким снагама „Младе Босне”, међу којима истиче Димитрија Митриновића и Владимира Гађиновића. У наредним поглављима ове књиге Палавестра ће открити читаоцима који су етички и естетички постулати ове књижевности да би у последња два поглавља говорио о нескладима и противречностима ове књижевности и о њеном књижевном нараштају. Друга књига *Књижевности Младе Босне* конципирана је као хрестоматија у којој су се нашли критички и белетристички текстови оних који су припадали тој књижевности, међу којима су Димитрије Митриновић, Боривоје Јевтић, Владимир Гађиновић, Милош Видаковић, Иво Андрић и други. Наиме, у књизи, у *Послератна књижевност 1945–1970* (1972), Палавестра је прво поглавље посветио политичким околностима, књижевним идејама и покретима после Другог светског рата да би друго поглавље, које није малог обима, посветио књижевној критици и њеном развоју, док је последња три поглавља посветио развоју сва три књижевна рода. Кад је у питању друга његова књига, *Историја модерне српске књижевности: златно доба 1892–1918*, објављена 1986, логика поделе по поглављима је била другачија. У овој књизи је на почетку, такође, осликан друштвено-политички и културни миље да би након тога посебно поглавље било посвећено крити-

ци, једно заједничко поглавље Јовану Скерлићу и Богдану Поповићу, посебно поглавље описује рађање симболизма, посебна поглавља биће посвећена Дучићу, Ракићу, Дису, једно посебно поглавље преображају реализма, Бори Станковићу, Нушићу. Завршно поглавље описује књижевност у рату за уједињење. Није тешко закључити, на основу простора који су моменти у развоју и ствараоци добили у ове две књиге, шта је за њега били од већег а шта од мањег значаја. У књизи *Јеврејски писци у српској књижевности* (1998) аутор нас најпре подробно информисе о присуству Јевреја на овим просторима, у наредном поглављу Палавестра пише о рабинској књижевности да би потом, у трећем поглављу упознао читаоце са најзначајнијим јеврејским писцима у српској књижевности. Међу тим писцима су Хајим. С. Давичо, Станислав Винавер, Моша С. Пијаде, Паулина Лебл Албала, Исак Самоковлија, Хуго Клајн, Иван Клајн, Оскар Давичо, Ерих Кош. Александар Тишма, Данило Киш, коме је заслужено посветио највише простора, затим Филип Давид, Давид Албахари и други. Последње поглавље књиге Палавестра је посветио проблему идентитета, језика и положаја јеврејских писаца.

Проблеми рецепције

Након разматрања проблема књижевних дела и њихових твораца, долази на ред рецепција дела. У својој знаменитој књизи *Estetika recepcije* која је код нас објављена 1978. Ханс Роберт Јаус (Hans Robert Jauss) је истицао да се историчност књижевности не базира на оном накнадном повезивању литерарних чињеница, већ на развоју оних искустава са којима читаоци прилазе делу. Без читалачке публике не само да не бисмо могли говорити о историчности књижевности, већ књижевност не би могла имати своју историју. У троуглу који чине писац, дело и публика, она није пасивни део, већ је треба разумети као једну енергију која, такође, ствара историју. Зато је, како он даље тврди, досадашњи начин писања историје књижевности, једна од великих заблуда историјског објективизма и позитивизма. (Јаус, 1978: 31) И Феликс Водичка у својој књизи *Проблеми књижевне историје* истиче да морамо имати на уму не само постојање књижевног дела, већ и његову рецепцију, морамо узети у обзир и то да заједница читалаца естетички прима дело, тумачи га и вреднује. (Водичка, 1987)

Ако погледамо Палавестрин приступ проблему рецепције, видећемо да он не помиње много често рецепцију књижевних дела код читалачке публике. Међутим, он ће, ипак, у претпоследњем поглављу своје *Историје модерне српске књижевности: златно доба 1892–1918* рећи нешто и о читалачкој публици: „Читалачка публика. Једина подршка коју су у јавности могли добити бунтовни разбарушени носиоци авангардних тежњи... била

је осигурана међу ђачком и студентском омладином. Она је уједно чинила и претежан део читалаца, будно пратећи сва збивања у култури свог доба... Ма колико да се сачувани подаци о броју читалаца и ширењу књиге морају примати опрезно... примећује се да је број читалаца растао из године у годину." (Палавестра, 1986: 489) Он чак износи податке који део популације чита епске јуначке песме, а износи и информације ко су били најчитанији страни, а који домаћи писци 1905. године. Од страних писаца ту су били Толстој, Иго, Мопасан, Зола итд, дакле махом романијери реалистичког опредељења, а од домаћих Његош, Вук Караџић и Јаков Игњатовић. (Палавестра, 1986: 490) Што се тиче рецепције и мишљења књижевних критичара, он ће се тим проблемом бавити у све своје четири књиге. Пријем књижевних дела код критичара изнеће у књизи *Књижевност Младе Босне* у којој ће читаоце упознати са пријемом књижевних дела код књижевних критичара од којих ће највише пажње посветити мишљењу критичара и писаца Димитрија Митриновића и Владимира Гађиновића. Ту ће Палавестра читаоцима подробно представити којим су се етичким и естетичким критеријумима они руководили приликом вредновања дела писаца који су припадали овом револуционарном покрету. У књизи *Послератна српска књижевност 1945–1970* Палавестра ће писати о различитим врстама критике и различитим видовима рецепције књижевних дела. Он ће ту дати и конкретне примере о рецепцији књижевних дела из послератног периода. У *Јеврејски писцима у српској књижевности* Палавестра ће дати сажет преглед рецепције јеврејских писаца у српској књижевности XX века, а потом ће закључити: „Поуздано се може рећи да нема ниједног озбиљнијег прегледа, историје или антологије српске књижевности XX века а да у њој, као саставни део најбољих тековина српске духовне културе, нису приказани и радови јеврејских писаца који су са успехом писали на своме матерњем српском језику.” (Палавестра, 1998: 211) Поводом питања који метод критика треба да користи, Палавестра истиче да управо тај плурализам метода чини модерну критику компликованим и разуђеним, али ефикасним инструментом сазнања. Дакле, Палавестра је отворен за различите критичке методе, уз једно ограничење а то је да критика никако не сме бити догматска, идеолошки обојена и да никако не сме спутавати слободу стваралаца.

Закључак

А сада да закључимо, Палавестра у ове своје четири књиге тумачи књижевноуметнички текст у контексту, био тај контекст спољашњи или унутрашњи. Палавестрин метод је спој унутрашњег и спољашњег приступа, а одредићемо га као плуралистички из следећих разлога: од позитивизма је преузео елементе као што су раса, средина, моменат, затим појам утицаја

итд.; од формалиста преузима унутрашњи приступ развоја књижевности, тј. појам еволуције дела која се састоји од смене форми, где нова форма замењује стару, затим смену поступака и виђење књижевности и појединачних књижевних дела као система. Историја књижевности ма којег раздобља се, према Палавестри, не може писати без историјске свести, без критичког сазнања прошлог и садашњег времена, без критичког односа према књижевном тексту, без „осећања за све слојеве значења и вредности, за све садржаје нагомилане у књижевном идиому и језику епохе.” (Палавестра, 1986: 21) Његова историја књижевности није „чиста” историја књижевности; она је више спој историје књижевности и књижевне критике. Пошто је сам Палавестра био и врсни књижевни историчар и одличан књижевни критичар, добили смо један изванредан хибридни приступ који, ако томе додамо изванредан ауторов стил писања препун занимљивих метафора, онда не чуди што ове четири књиге читаоца не остављају равнодушним. Изабравши између етике и естетике ову другу као важну за књижевност, Палавестра је сваком ствараоцу о коме је писао, као и његовом опусу, одредио одређено место у књижевноисторијском низу. Књижевна историја, како је Палавестра види и како је представља нама, није само распоређивање и оцењивање литарарне продукције, већ она има улогу да на основу осведоченог и потврђеног искуства буди у писцима веру у могућност њихове речи и у њихово историјско послање.

Литература

- Beker, 1979: M. Beker, *Povijest književnih teorija*, SNL, Zagreb.
- Velek, Voren, 1974: Velek, R.; Voren, O., *Teorija književnosti*, Nolit, Beograd.
- Водичка, 1987: Ф. Водичка, *Проблеми књижевне историје*, Књижевна заједница Новог Сада, Нови Сад.
- Деретић, 2002: Ј. Деретић, *Историја српске књижевности*, Просвета, Београд.
- Jaus, 1978: H R. Jaus, *Estetika recepcije*, Nolit, Beograd.
- Леших 1986: З. Леших, „Појам развоја књижевности и принцип периодизације”, у : *Теорија историје књижевности: опште претпоставке*, САНУ, Београд, 1986.
- Милосављевић, 1985: П. Милосављевић, *Методологија проучавања књижевности*, Књижевна заједница Новог Сада. Нови Сад.
- Палавестра, 1972: П. Палавестра, *Послератна српска књижевност 1945–1970*, Просвета, Београд.
- Палавестра, 1986: П. Палавестра, *Историја модерне српске књижевности: златно доба 1892–1918*, Српска књижевна задруга, Београд.
- Palavestra, 1965: P. Palavestra, *Književnost Mlade Bosne*, „Svjetlost”, Sarajevo.

Палавестра, 1998: П. Палавестра, *Јеврејски писци у српској књижевности*, Институт за књижевност и уметност, Београд.

Valentina R. Veljić

PALAVESTRA'S METHODOLOGICAL FRAMEWORKS HISTORY OF LITERATURE

Summary

The subject of the paper is the research of methodological frameworks of Perdarag Palavestra's work with the aim of pointing out his literary-scientific contribution to the study of Serbian literature in the light of regional and European literary frameworks. The research is based on a diachronic review of the development of Palavestra's literary-historical (literary-theoretical) methodology and synthesis in terms of material and vision of Serbian literature from the aspect of one of the most important literary scholars in our region. In the final part of the paper, we point out the importance of Palavestra research in the context of the methodology of the science of literature

Keywords: Predrag Palavestra, methodology of the science of literature, history of literature, literary criticism, modern, national literature, world literature.

ПОГЛЕД НА УОБИЧАЈЕНИ ПОРЕДАК ПРЕДАЧКИХ НАЗИВА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Терминологија крвног сродства у српском језику богата је и разграната и она је у нас забележена и научно обрађивана. Посебно место у терминологији крвног сродства чине низови предачких назива. Они су у нас језички реални, посведочени у низ извора, и већина њих сачињена је од девет, а најдужи од њих од четрнаест предачких назива. Упоредивањем посведочених низова даје се уобичајени поредак предачких назива у низовима предачких назива у српском језику.

Кључне речи: називи за даље мушке претке, низ(ови) предачких назива, српски језик.

У српском језику терминологија крвног сродства богата је и разграната, како на дијалекатском, тако и на нивоу стандардног језика (Бјелетић, 1994: 199), а штокавски српски језик има многе називе који се у (хрватско) чакавском и (словеначком) кајкавском не проналазе (уп. Бјелетић, 1994: 199, фусн. 3).

Она је у нас забележена и научно обрађена кроз низ радова: Јована-Јоша Фила Иванишевића – *Именик народнијех назива родбине и сродбине* 1906 (Иванишевић, 1906), у скраћеном, популарном издању, *Народни називи родбине и сродбине* 1931 (Иванишевић, 1931), Матѐ Храстѐ – *Nazivi za rodbinu i svojbu* 1956 (Hraste, 1956), Мирка Барјактаровића – *Терминологија родбине и својте у горњем Полимљу* 1961 (Барјактаровић, 1961), *О сродничким називима код нас и њиховом делимичном нестајању* 1985–1986 (Барјактаровић, 1985–1986/1988), те Марте Бјелетић – *Родбинска терминологија код Срба у Румунији* 1990 (Бјелетић, 1990), *Терминологија крвног сродства у српскохрватском језику* 1994, што је (унеколико измењен и допуњен) део њене магистарске тезе *Родбинска терминологија у српскохрватском језику*, засноване на подацима из 98 пунктова и педесетак ширих области из лингвистичких и етнографских извора, Упитника за српскохрватски дијалектолошки атлас и истраживачких упитника аутора (Бјелетић, 1994), *Turcizmi u srpskohrvatskoj terminologiji srodstva* 1995 (Bjeletić, 1995), као и *Hungarizmi u srpskohrvatskoj terminologiji srodstva* (Bjeletić, 2010).

¹ saphousatthis@gmail.com

Посебно место у терминологији крвног сродства чине низови предачких назива. Они су у нас забележени из следећих извора: рада Јеремије Д. Митровића – *Називи за степене потомака и предака код Срба*, 1985 (Митровић, 1985), што преузима у раду и Мирко Барјактаровић, 1985–1986 (Барјактаровић, 1985–1986/1988: 119), усмених података аутора за Шењџурац/Сентџураћ/Санџураћ и Темишвар у старини, 1986 (Информатор 1; Вељковић, 2021: 79, 81), књиге Милорада Павића – *Предео сликан чајем*, 1988 (Павић, 1988: 237), чланка Мома Капора – *Дух Мије Љубана*, 1992 (Капор, 1992: 11), усмених података Марте Бјелетић за Книн и Цетиње, 1994 (Бјелетић, 1994: 200, 206), као и речника Ђорђа Нешића речѝ из његовог завичаја, родног Бијелог Брда код Осидека, као и Аљмаша, Даља, Ердута, Сарваша, Трпиње и Борова – *Лук и вода: завичајни рјечник*, 2004 (Нешић, 2004). Уз то, јавља се по интернету већ дуги низ година и један низ предачких назива коме се не наводи нити зна извор и који по више критеријума не одговара ни једном досада посведоченом низу предачких назива, али јесте сачињен од постојећих предачких назива (уп. Бјелетић, 2012: 12; в. и доле), те га – у целокупном том контексту – сматрам домишљањем неког генеалогског ентузијасте и нереалним језичким податком, али сачињеним од језички реалних облика.

У нас посведочени, језички реални низови предачких назива јесу следећи:

- Митровић, 1985: 181, 182 – Из једног писаног документа из XVIII в. (и из Војводине) који се чува у Одељењу рукописа Матице српске у Новом Саду, а у коме се утврђују преци двоје младих који треба да се венчају, како би се доказало да нису у сродству: (*отац* → *дед/деда* → *прадед/прадеда* → *чукундеда* → *наврндед* → *аскунђел* → *кунђел* → *курбал* → *сукуров*, уз шта цитира и – препознајући је да етимолошки има везе с предачким називима – (народну) загонетку из *Вуковог Рјечника* (из 1852), „Старац *курдеља*, а баба *лекурда*, а у сриједи дивно дијете сједи.” (Пита)² (в. ВРјечник 1852: 316; ВРјечник, 1898: 327, 336; РСАНУ XI, 1981: 69). Одатле сам етимолошки препознао и васпоставио и облик *курдељ (м.), коме би онда одговарао женски облик *курдеља (ж.).³ Томе додајем и облик *курлобало који сам етимолошки препознао и васпоставио

² У наведеној загонетки са решењем (*Пита*) *курдеља* м. јесте исто што и *курђела* ж. „вршка, трака; пантљика” (РСАНУ XI, 1981: 69), тј. „коре за питу”, док, (‡)*лекурда* ж. јесте исто што и *левурда* ж. „сремш/црембуш” (Динић 2008: 378, 388). За варијацију *лекурда* : *левурда* упоредити да у руском постоје исти ови облици (Терентьев, 1999; Sikimić, 1996: 270), с тим да «!» и тамо, као и у српском, *лекурда* ж. у Украјини означава „сремш”, а јавља се и облик *лаурда* ж. (Мольченко, 2019: Тема 10, 19; ЕСУМ 3, 1989: 207).

³ Облик *курдељ (м.) етимолошки сам препознао и васпоставио по сличности с речју *курдеља* м. уз реч *старац* у наведеној загонетки, а према посведоченом облику *курђел* (што в. доле). За фонетски развој *д* : *љ* < *ђ* : *л* упоредити да у истој загонетки *курдеља* м. = *курђела* ж. (в. нап. 2).

из надимка (претка) па породичног надимка па презимена *Курлобало* (30. 7) 1792. у Иригу (*Кѳрлобало, Андрей, отац Ђѳанасіе*) (МКР Ириг (ИАС): 5. 9/1792). Њему би онда одговарао и женски облик *курлобала (ж.).

- Митровић, 1985: 181, 182 – „Испитивањем у народу” (из усмених података), 1985: (*мајка* → *бака/баба* →) *прабаба* (→ *чукунбака/чукунбаба* →) *наврибаба* → *аскунђела* → *курђела* → *куребала* → *сукурдача*, уз шта цитира и – препознајући је да етимолошки има везе с предачким називима – (народну) загонетку из *Вуковог Рјечника*, „Старац *курдеља*, а баба *лекурда*, а у сриједи дивно дијете сједи.” (Пита) (в. ВРјечник, 1898: 327, 336; РСАНУ XI, 1981: 69), као и предачки назив *секурдача* (вероватно „испитивањем у народу”, тј. из усмених података (в. доле)).
- Митровић, 1985: 182 – На предњој страни чарде *Чарда накрај света* у близини манастира Ковиља, према Тителу, поред старог корита Дунава, „весељаци су, уз један прилично вулгаран назив за себе, навели који су све њихови преци овде лумповали и литрењаке извртали”, 1985: *отац* → *дед* → *прадед* → *чукундед* → *наврндед* → *аскурђел* → *кудел* → *куребал* → *сукурбал* → *бели орао*.
- Информатор 1; Вељковић, 2021: 79, 81 – Из усмених података за Шенђурац/Сентђурађ/Санђурађ и Темишвар у старини, одакле је информатор пореклом, 1986: *отац* → *деда* → *прадеда* → *прапрадеда/чукундеда* → *чукунчукундеда* → *курђел* → *закурђел* → *курдебало* → *сукурдебало*.
- Павић, 1988: 237 – Из књиге М. Павића *Предео сликан чајем*, 1988: (*мајка* → *баба* → *прабаба* → *чукунбаба* →) *наврнбаба* → *аскунђела* → *курђупа* → *куребала* → *сукурдача* → *сурдепача* → *бела орлица*.
- Капор, 1992: 11; Бјелетић, 1994: 200; уп. Бјелетић, 2012: 12 – Из чланка М. Капора *Дух Мије Љубана*, 1992: *отац* → *дед/дјед* → *прадед/прадјед* → *чукундед/чукундјед* (→ *наврдед/наврдјед*) → *курђел* → *аскурђел* → *курлебало* → *курула*.
- Бјелетић, 1994: 200, 206; Бјелетић, 2012: 12 – Из усмених података за Книн, 1994: *отац* → *дед/дјед* → *прадед/прадјед* → *чукундед/чукундјед* → *наврдед/наврдјед* → *аскурђел* → *курђел* → *курлебало* → *сукурдоб*.
- Бјелетић, 1994: 200, 206; Бјелетић, 2012: 12 – Из усмених података за Цетиње, 1994: *отац* → *дед/дјед* → *прадед/прадјед* → *чукундед/чукундјед* → *парђипан* → *курђел* → *аскурђел* → *курејбало* → *сукурдов* → *ажмикур* → *курајбер*.
- Нешић, 2004 – Из речника Ђ. Нешића речѳ из његовог завичаја, родног Бијелог Брда код Осијека, као и Аљмаша, Даља, Ердута, Сарваша, Трпиње и Борова, 2004: *отац* → *дједа* → *прамдједа* → *чукундједа* → *наврндједа* → *курђел* → *аскурђел* → *кулебало* → *сукурдов* → *курајбер* → *ожмикур* → *парђипан* → *сакајтов* → (по-

грешно) *бијела пчела*. Погрешно јер назив *бела пчела/бијела пчела* означава у српском језику – потпуно супротно – „потомка у трећем, четвртом или петом колелу” (Бјелетић, 2001: 106, 107).⁴

► С друге стране, јавља се и низ предачких назива по интернету, без извора, већ дуги низ година; сматрам га нереалним језичким податком, али сачињеним од језички реалних облика: *отац* → *деда* → *прадеда* → *чукундеда* → *наврдеда* → *курђел* → *аскурђел* → *курђуп* → *курлебало* → *сукурдов* → *сурдепач* → *парђупан* → *ожмикур* → *курајбер* → *сајкатав* → *бели орао*, односно *мајка* → *баба* → *прабаба* → *чукунбаба* → *наврбаба* → *курђела* → *аскурђела* → *курђупа* → *курлебала* → *сукурдача* → *сурдепача* → *парђупана* → *ожмикура* → *курајбера* → *сајкатава* → (погрешно) *бела пчела*.

⁴ Неколике овде наведене називе за даље мушке претке (*парђупан/парђипан*, *курђуп*, *курлебало(о)/курејбало/курлебало/кулебало/*курлобало*, *курула*, *сукурлебало/сукурбал*, *сукурдов/сукуров* и *сукурдача/секурдача*, *сурдепач*, *ожмикур/ажмикур*, *курајбер*, *бели орао/бијели орао*) аутор овог рада покушао је да у Вељковић 2021 кохерентно објасни као ‘опсцене’ и делом пореклом шаљиве називе, а у ствари (предачке) називе са маскулином сексуалноплодничком етимологијом, понегде и (тако) реетимологисане, и већином новијег датума и постања, прецизније не старије од ијекавског рефлекса јата и преласка *рјѣ > рѣ*, као и (османских) турцизама, и предложио њихове могуће етимологије (Вељковић, 2021: 77–79, са прегледом досадашње литературе). Свему томе додајемо и развој, необрађен у Вељковић 2011, који вероватно читује изворни спојни вокал -о-: **куробал > [укрштањем са курѣбало (чега би било сведок ‘обрнуто’ укрштање: курѣбало + *куробал > куребал)] > *курлобало*. Такође – у духу тамо изнесених етимологија – сматрам да би назив за даљег мушког претка *сајкатав/сакајтов*, исто необрађен у Вељковић 2011, могао имати следећу етимологију: *сајкатав* [дисимилацијом *j : j > j : Ø*] <¹, односно с друге стране, *сакајтов* [аналогијом највероватније према *сукурдов/сукуров*] < **сакајтав* [дисимилацијом *j : j > Ø : j*] <² **сајкајтав* [дисимилацијом *m : m > Ø : m*] < **стајкајтав* [контаминацијом према претходном слогу *-тај-*] < **стајкадав* [преласком *o > a* у почетном слогу као у *ожмикур > ажмикур*, те асимилацијом *a : o > a : a*] < **стојкодав* „који ‘дави’ = гњечи (д’чка) ‘стој’а” (Андрић, 1976: 162; РСАНУ IV, 1966: 10; етим. Ж. В.). За дисимилацију *j : j > j : Ø*, односно *j : j > Ø : j* могу дати сличан пример дисимилације *јњ (j : нј / j : j) > јн (j : нØ / j : Ø)*, <² *њ (Ø : нј / Ø : j) (?) *Добрујњица > *Добрујница > Добруница, > Добруњица*, односно **Стрђзивојња > Стрезивојна, *Мирогојња > Мирогоња* (Лома, 2013: 76, 77, 247). Дисимилација денталā *m : m > Ø : m* обрнута је од дисимилације денталā *m : m > t : Ø* у *Стлатлаћ > Сталаћ* (Лома, 1990: 10). За контаминацију према претходном слогу *стај-* : *-кад-* > *стај-* : *-кајт-* упоредити наличну контаминацију *хлу-* : *-тов-* > *хлу-* : *-тол-* у **хлустовина > хлустовина, > *хлустолина > хустолина* (уп. ERHSJ 1, 1971: 698). А семантичка паралела **стојкодаву* „који ‘дави’ = гњечи (д’чка) ‘стој’а” био би у Вељковић 2011 обрађени исто тако назив за даљег мушког претка *ожмикур/ажмикур* у значењу **„који †ѡжмѣ = испеди, оцеди †кѡр, цѣдик’р (од мушкарца)”. На крају, у духу свега изнесеног размишљајам, можда и преслободно, да би се – под условом да сам у поменутиим етимологијама у праву – можда могло доћи и до следећих нормираних облика овде наведених назива за даље мушке претке, као и њима одговарајућих женских назива: *прађупан/прађипан* и *прађупана/прађипана*, *ку’рђуп* и *ку’рђупа*, *курѣбало/ку’ребал/ку’робал* и *курѣбала/ку’ребала/ку’робала*, *курула*, *скурѣбало*, *скурдов* и *скурдача*, *скурдепач* и *скурдепача*, *ѡжмикур* и *ѡжмикура*, *курабер* и *курабера*, *белѡрао/бјелѡрао* и *белѡрлица/бјелѡрлица*, *стајкатав* и *стајкатава*.*

То даје следећу таблицу:

НИЗОВИ ПРЕДАЧКИХ НАЗИВА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Мушки називи

ХVIII в., Војводина + Вуков Рјечник из 1852. + Ириг, 1792.	<i>Чарда накрај света према Тителу, 1985.</i>	Шенђурац/ Сенђураћ/ Санђураћ и Темшвар, у старини, 1986.	Момо Капор, 1992.	Книн, 1994.	Петњиње, 1994.	Бијело Брдо код Осијека, уз то Аљмаш, Далњ, Ердут, Сарваш, Трњиња и Борово, 2004.	По интернету, већ дуги низ година; низ сматрам нереалним језичким податком, али сачињеним од језички реалних облика
отац	отац	òтац	отац	òтац	отац	отац	<i>отац</i>
дел/деда	дед	дèда	дел/дјед	дèл/дјèд	дел/дјед	дјед	<i>деда</i>
прадел/прадеда	прадел	пràдеда	прадел/прадјед	пràдèл/ пràдјèд	прадел/ прадјед	прамдјед	<i>прадеда</i>
чукундела	чукундел	пràпràдеда/ чукундела	чукундел/чукундјед	чукундèл/ чукундјèд	чукундèл/ чукундјèд	чукундјед	<i>чукундела</i>
наврдèд	наврдèд	чукунчукундела	наврдèл/наврдјед	наврдèл/ наврдјèд	нарђипан	наврднјед	<i>наврдеда</i>
аскунђèл	аскурђèл	курђèл	курђèл	аскурђèл	курђèл	курђèл	<i>курђèл</i>
кунђèл + (из ВРјечника) *курдèл	кудèл	закурђèл	аскурђèл	курђèл	аскурђèл	аскурђèл	<i>аскурђèл</i>
курèбал + (из Ирига) *курлобал	курèбал	курèбал	курèбал	курèбал	курèбал	кулебал	<i>курђуп</i>
сукуров	сукурбал	сукурèбал	курула	сукурдòв	сукурдов	сукурдов	<i>курèбал</i>
	бели орао				ажмикур	курајбер	<i>сукурдов</i>
					курајбер	ожмикур	<i>сурдепач</i>
						нарђипан	<i>нарђупан</i>
						сакајтов	<i>ажмикур</i>
						(погрешно) бијела пчела	<i>курајбер</i>
							<i>сајкатав</i>
							<i>бели орао</i>

Женски називи

Усмено, из народа, 1985. + Вуков Рјечник из 1852. + Ириг, 1792.	Милорад Павић, 1988.	По интернету, већ дуги низ година; низ сматрам нереалним језичким податком, али сачињеним од језички реалних облика
мајка	мајка	<i>мајка</i>
бака/баба	баба	<i>баба</i>
прабаба	прабаба	<i>прабаба</i>
чукунбака/чукунбаба	чукунбаба	<i>чукунбаба</i>
наврибаба	наврнбаба	<i>наврбаба</i>
аскунђèла	аскунђèла	<i>курђèла</i>
курђèла + (из ВРјечника) *курдèла	курђупа	<i>аскурђèла</i>
курèбала + (из Ирига) *курлобала	курèбала	<i>курђупа</i>
сукурдача/секурдача	сукурдача	<i>курèбала</i>
	сурдепача	<i>сукурдача</i>
	бела орлица	<i>сурдепача</i>
		<i>нарђупана</i>
		<i>ожмикура</i>
		<i>курајбера</i>
		<i>сајкатава</i>
		(погрешно) <i>бела пчела</i>

Све изложено би дало као закључак следећу таблицу где је дат уобичајени поредак предачких назива у нивовима предачких назива у српском језику:

УОБИЧАЈЕНИ ПОРЕДАК ПРЕДАЧКИХ НАЗИВА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Мушки називи

Женски називи

отац	мајка
дед(а)/дјед(а)	баба
прадед(а)/прадјед(а)/прамдједа	прабаба
чукундед(а)/чукундјед(а), ређе прапрадед(а)/прапрадјед(а)	чукунбаба, ређе прапрабаба
наврдед(а)/наврдјед(а)/наврндед(а)/наврндјед(а), ређе чукунчукундед(а)/чукунчукундјед(а)	наврбаба/наврнбаба/наврибаба
Или аскурђел/аскунђел па курђел/*курдељ/кунђел/кудел ↓	Или аскурђела/аскунђела па курђела/*курдеља ↓
– или обрнуто ↑	– или обрнуто ↑
куребал(о)/курејбало/курлебало/кулебало/*курлобало	куребала/курлебала/*курлобала
сукурдов/сукуров	сукурдача/секурдача
ожмикур/ажмикур па курајбер [није обавезан део низа!] ↓	ожмикура па курајбера [није обавезан део низа!] ↓
– или обрнуто [није обавезан део низа!] ↑	– или обрнуто [није обавезан део низа!] ↑
Крајњи степен низа може ређе бити с придевом <i>б(и)јел-</i> : бели орао/бијели орао, а још ређе (премда погрешно) и с именицом <i>пчела</i> за оба рода: бела пчела/бијела пчела [није обавезан део низа!]	Крајњи степен низа може ређе бити с придевом <i>б(и)јел-</i> : бела орлица/бијела орлица, а још ређе (премда погрешно) и с именицом <i>пчела</i> за оба рода: бела пчела/бијела пчела [није обавезан део низа!]

Литература

- Андрић, 1976: Д. Андрић, *Двосмерни речник српског жаргона и жаргону сродних речи и израза*. Београд: БИГЗ.
- Барјактаровић, 1961: М. Барјактаровић, Терминологија родбине и својте у горњем Полимљу. Цетиње: *Гласник Етнографског музеја на Цетињу*, 1.
- Барјактаровић, 1985–1986/1988: М. Барјактаровић, О сродничким називима код нас и њиховом делимичном нестајању. Београд: *Прилози за КЛИФ*, 51–52/1–4, 113–126.
- Бјелетић, 1990: М. Бјелетић, Родбинска терминологија код Срба у Румунији, у: *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 20/2. Београд · Панчево · Нови Сад · Тршић: МСЦ, 391–402.
- Бјелетић, 1994: М. Бјелетић, Терминологија крвног сродства у српскохрватском језику. Београд: *Јужнословенски филолог*, L (50), 199–208.

- Бјелетић, 2001: М. Бјелетић, Беле пчеле. Београд: *Кодови словенских култура: Боје*, 6, 106–118.
- Бјелетић, 2012: М. Белетич, Дополнение к исследованию терминологии родства в сербском языке (чукундед). Москва: *Этимология*, 2009–2011, 3–18.
- Вељковић, 2021: Ж. Б. Вељковић, О презимену *Палавестра* и сличним презименима. Темишвар · Ниш: *Исходишта*, 7, 71–84.
- ВРјечник, 1852: В. Стефановић-Караџић, *Српски рјечник, иступачен њемачкијем и латинскијем ријечима*. Беч: Штампарија Јерменског манастира.
- ВРјечник, 1898: В. Стефановић-Караџић, *Српски рјечник, иступачен њемачкијем и латинскијем ријечима*. Биоград (Београд): Штампарија Краљевине Србије (Државна штампарија).
- Динић, 2008: Ј. Динић, *Тимочки дијалекатски речник*. Београд: САНУ.
- ЕСУМ 1–7, 1989–2012: *Етимологічний словник української мови 1–7*. Київ: Наукова думка.
- Иванишевић, 1906: Ј. Ф. Иванишевић: *Именик народнијех назива родбине и сродбине*. Сарајево: самиздат.
- Иванишевић, 1931: Ј. Ф. Иванишевић, *Народни називи родбине и сродбине*. Сарајево: Државна штампарија.
- Информатор 1: Михаило Димитријевић, *1926, Београд (1986. г.; пореклом из Шенђурца/Сентђурђа/Санђурђа и Темишвара).
- Капор, 1992: М. Капор, *Дух Мије Љубана*. „Политика” од 8. 11. 1992.
- Лома, 1990: А. Лома, Рани слојеви хришћанских топонима на старосрпском тлу. Београд: *ОП*, XI, 1–19.
- Лома, 2013: А. Лома, *Топонимија Бањске хрисовуље*. Београд: САНУ.
- Митровић, 1985: Ј. Д. Митровић, Називи за степене потомака и предака код Срба. Београд: *Гласник Етнографског музеја у Београду*, 49, 181–183.
- МКР Ириг (ИАС): Матична књига крштених Цркве великомученика Теодора Тирона у Иригу, година 1792, у Фонду наведене цркве, у Збирци црквених матичних књига „Историјског архива ‘Срем’” (Сремска Митровица) (за информацију остајемо захвални археологу и генеалогу докторанду Радовану Сремцу, вишем кустосу МНУ „Илијанум” у Шиду).
- Мольченко, 2019: С. М. Мольченко, *Методичні вказівки до вивчення навчального курсу та виконання індивідуального контрольного завдання з дисципліни «Основи виробництва продуктів оздоровчого призначення»*. Харків: НТУ «ХП».
- Нешић, 2004: Ђ. Нешић, *Лук и вода: завичајни рјечник*. Загреб: СКД „Просвјета”.
- Павић, 1988: М. Павић, *Предео сликан чајем*. Београд: Просвета.
- РСАНУ I–, 1959–: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика I–*. Београд: САНУ.
- Терентьев, 1999: Е. Э. Терентьев, *Практическа магия для женщин*. Москва: Рипол Классик.

- Bjeletić, 1995: M. Bjeletić, Turcizmi u srpskohrvatskoj terminologiji srodstva. Београд: *Јужнословенски филолог*, LI (51), 203–222.
- Bjeletić, 2010: M. Bjeletić, Hungarizmi i germanizmi u srpskohrvatskoj terminologiji srodstva, у: *О лексичким позајмљеницама : зборник радова са Научног скупа Стране речи и изрази у српском језику, са освртом на исти проблем у језицима националних мањина*. Суботица: Градска библиотека · Београд: ИСЈ САНУ.
- ERHSJ 1–3, 1971–1973: P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* 1–3. Zagreb: JAZU.
- Hraste, 1956: M. Hraste, Nazivi za rodbinu i svojbu. Zagreb: *Jezik*, V-1.
- Sikimić, 1996: B. Sikimić, *Etimologija i male folklorne forme*. Beograd: SANU.

Žarko B. Veljković

ASPECT OF USUAL RANKING OF TERMS FOR ANCESTORS IN SERBIAN LANGUAGE

Summary

The terminology of consanguinity is very rich and copious in Serbian language. It was documented and scholarly explored. Specific part of the terminology of consanguinity are the chains of terms for ancestors. In Serbian language, they are linguistically realistic, documented from the varied sources, and the majority of it is made from nine, the longest one from fourteen terms for ancestors. By comparing the chains documented it has been given the usual ranking of terms for ancestors in chains of terms for ancestors in Serbian language.

Key words: terms for distant male ancestors, chain(s) of terms for ancestors, Serbian language.

COORDONATE ALE BAROCULUI SÂRBESC DIN BANAT-TRADIȚII ȘI INFLUENȚE

Subiect amplu tratat în istoriografia de artă încă din secolul XIX, cu abordări științifice comparative încă din secolul XX când se adaugă și o repertoriere a patrimoniului artistic din spațiul ortodox sârb al Banatului, studiul propus analizează elementele definitorii din fluxul cercetării actuale printr-o abordare care încearcă să evidențieze conexiunile fenomenului definit de istoriografie ca „barocul sârbesc”. Legăturile cu spațiul de cultură și civilizație din celelalte provincii românești au fost liantul ce a configurat formulele stilistice materializate în Banatul secolului Luminilor. Studii documentate au surprins și integrat fenomenul în aria de confluențe est-vest într-o perioadă în care absolutismul monarhic generator de schimbare avea să alinieze centrul la periferia imperiului. În acest cadru de preocupări trebuie încadrat și studiul propus, în care sunt tratate permanențele și influențele caracteristice mediului ortodox sârb, premise ale formulărilor moderne în domeniul atât de vast al manifestărilor artistice. Lectura și semantica formelor este cea care contribuie la descifrarea și specificul unui episod în arta practică în teritoriul dependent de patriarhia de la Sremski Karlovci. Fenomenul reflectat de acest studiu de caz este investigat prin analiza surselor, foarte bogate pentru secolul XVIII, și de prezența monumentelor în aria de civilizație situată la confluența balcanică și europeană în care s-a contopit încă din evul mediu tradiționalul și novatorul, dacă ne referim la specificul spațiului ortodox.

Cuvinte cheie: baroc sârbesc, formulări tradiționale, formulări apusene, sinteză originală, arhitectură, pictură.

Ev al Europei luminilor, secolul al XVIII-lea se profilează printr-o serie de înnoiri menite să reflecte schimbarea petrecută la nivelul mentalului colectiv, prin noua modalitate de a gândi și a simți, printr-o atitudine specifică debutului modernității de raliere la spațiul central european. Spațiul ortodox nu face excepție și contribuie la definirea conceptului de modernitate prin soluțiile structurive și decorative adoptate în arhitectura religioasă. Bisericile mănăstirești, fiind cel mai elocvent exemplu de asimilare a influențelor apusene în spațiul ortodox, influență ce nu devine dominantă ci adaugă elemente noi diferite de canoanele tradiționale perpetuate prin contactul neîntrerupt cu spațiul răsăritean. Reforma a pătruns și în viața spirituală, caracterizată de un „raționalism ortodox” și s-a manifestat deplin

¹ mihaela.vlasceanu@e-uvr.ro

² Lucrarea a fost realizată în cadrul proiectului Centrului de Cercetare Științifică a Culturii Sârbilor din România *Cercetarea culturii și istoriei sârbilor din România*

printr-o modificare a doctrinei, dar mai ales prin „noi formule ale sensibilității religioase” (Tapie, 1957:353). Doctrina ortodoxă a fost reexplicată și reactualizată în sec. XVII ca răspuns la ofensiva catolicismului promovat de contrareforma religioasă³.

În perioada migrației sârbești din 1690, Mesić a fost sediu arhiepiscopului din Vršac. Dintre sursele ce fac referire la istoria monumentului, cele mai vechi sunt documentele otomane care amintesc așezământul monastic de la Mesić care în perioada 1566-1567 avea un singur călugăr (Țeicu, 2007: 68), ctitorul ansamblului fiind despotul sârb Jovan Branković. Fiica acestuia Mihaela Despina avea să devină soția lui Neagoe Basarab, domnitorul Țării Românești și ctitorul mănăstirii de la Curtea de Argeș, triconcul pătrunzând pe această filieră în Țara Românească. În perioada 1793-1794 a fost adăugat turnul baroc pe fațada vestică a bisericii de plan sală cu absida semicirculară orientată spre răsărit, dezvoltând în interior un hemiciclu acoperit de o jumătate de calotă-conca. Pictura de secol XVIII realizată între 1743-1795 s-a păstrat fragmentar fiind acoperită de straturi succesive de restaurare, cu toate acestea rămâne una dintre cele mai frumoase biserici din Banat ce a supraviețuit evenimentelor istorice. Planimetria sugerează contacte formale cu triconcul medieval, tip planimetric folosit pe parcursul secolului XV cu predilecție mai ales în spațiul în care valențele formulate de R. Theodorecu cu termenul de „Bizanț după Bizanț” s-au făcut vizibile încă din sec. XIV. Mențiunea că biserica mănăstirii Mesić ar fi fost construită în sec. XV (fără documente care să ateste cu certitudine acest lucru), ne fac să credem că modelul triconcului prezent și la Bezdin, și Zlatița ar fi fost un model impus mai ales din considerente ce țin de parteneriatul dintre formele construcției și tematica iconografică dispusă în interior pe zonele ce trimit iconologic la cele două ipostaze ale Cerului văzut-Pantocratorul în centrul cupolei și cel nevăzut-Maria în conca absidei), primele zone care ilustrează în ordonanța iconografică această simbolistică. Faptul că abia către sfârșitul secolului XVIII a fost adăugat turnul, este un indiciu al regulamentelor impuse de iezuiți, bisericile ridicate de sârbi pe teritoriul Ungariei fiind analogii din perspectiva normelor și a respectării acestora de către comunitatea ortodoxă.

Planul bisericii de la Mesić nu este însă un triconc tradițional⁴ cu sâmurile dezvoltate în semicerc, ci are mai degrabă forma crucii latine care se termină în zid drept cu spații anexe ale altarului (pastoforii). Careul naosului este surmontat de turlă cu fride înalte, paramentul fiind dublat în exterior de lesene romanice care subliniază prin cadența lor paramentul realizat din cărămidă și piatră de râu (apareiaj bizantin). Ambrazura evazată a ferestrelor și profilul cornișelor

---

³ Reformată în spirit tradiționalist, gândirea teologică și-a găsit formulări raționalist – ortodoxe prin mărturisirile de credință ale lui Petru Movilă (1640), patriarhului Dositei al Ierusalimului (1672) și a patriarhului Kiril Lukaris.

⁴ Triconcul pătrunde în arhitectura Țării Românești și în Moldova, fiind o preluare din spațiul sârbesc, ajuns și acolo pe filiera moraviană.

aparține aceluiași vocabular medieval central-european întâlnit în profilatura bisericilor ctitorite în Țara Românească, începând cu Basarab I. Aspectul exterior contemporan al bisericii evidențiază distinct cele două formule păstrate (una medievală, una barocă) prin joncțiunea dintre cele două forme arhitecturale și apareiaje ce ilustrează evoluția monumentului în diferitele sale faze stilistice. Dacă la Bezdin pronaosul este decroșat, la Mesić acest aspect nu mai poate fi sesizat din cauza adărierii turnului pe pronaosul deschis ca un pridvor. Martha Nagy (2008:134-146) a dedicat arhitecturii sârbilor din Ungaria numeroase studii, definind stilul arhitecturii religioase ca „păstrător al caracterului național”, specific evidențiat în zonele în care evoluția artelor s-a aflat sub o continuă metamorfozare între tradițional și modern. Prezența grupurilor de etnici, fie ucraineni, sârbi, români, macedo-români, greci și bulgari este atestată în Ungaria încă din secolul XIV, valuri de migrație care s-au intensificat în secolul XVII, odată cu decretul emis de împăratul Leopold I în 1690, scopul fiind popularea unei zone aflate într-un vid de civilizație după ocupația otomană și după înfrângerea suferită la Belgrad, în același an. Aceste mișcări de populație de orientare confesională ortodoxă în spațiul apusean al imperiului, aveau să declanșeze un fenomen în care se contopesc valori caracterizate de R. Theodorescu ca păstrătoare ale unui „Bizanț după Bizanț” cu valorile apusene în care prozelitismul catolic a fost forța modelatoare. Din acest grup eclectic, sârbii au ajuns până la Szentendre, stabilindu-se și la Győr, Komárom, Esztergom, Mohács și Ráckeve (Nagy, 2008: 134). Autoritatea spirituală care i-a îndrumat și condus în această migrație, preconizată ca o soluție temporară, de retragere din fața năvălirilor otomane, a fost patriarhul de Peć, Arsenije III Čarnojević. După tratatul de pace de la Karlovitz/Karlovci din 1699, a devenit o certitudine faptul că migrația sârbilor nu avea să fie temporară ci definitivă, acesta fiind momentul după care sârbii din cuprinsul Ungariei vor construi biserici de zid, înlocuindu-le pe cele de lemn ridicate în perioada anterioară. Episcopul sârb de Buda din acea perioadă-Vasilije Dimitrijević a sprijinit în perioada 1730-1740 ridicarea acestor biserici de zid pe teritoriul Ungariei, fiind nevoit să contracareze decretele lege imperiale ce interziceau altor culte decât celui catolic ridicarea lăcașelor de cult în granițele imperiului. Leopold I legitimează prin Privilegiile ilirice emise la 21 august 1690 construcția acestor biserici, a căror formă însă avea să fie configurată de decretul curții vieneze emis de către Leopold Kollonich (v. Hodson, 2007; Vlăsceanu, 2017: 63-76), o formă a barocului vienez în arhitectură și a celui venețian, în ce privește pictura plafonantă și murală a acestor edificii. Arta apuseană de factură barocă, tardivă prin formele neoclasiche este cea care va influența formele planimetrice și decorative ale arhitecturii sârbilor din imperiul habsburgic.

După 1730 s-a produs unificarea religioasă, prin crearea mitropoliei de la Sremski Karlovci (cea de a Pécs/Ipek înființată în 1567 de către marele vizir turc Mohamed Sokolovici, al cărui frate Macarie, care era stareț la mănăstirea Hilandar de pe Muntele Athos devine primul patriarh al acesteia, și rămâne integrată I.

Otoman. Dependente de noul sediu erau și episcopia de Arad, Belgrad, Timișoara și Caransebeș (v. Suci, 1977:110-112).

Formele ce definesc barocul sârbesc se observă de timpuriu în ansamblul de pictură murală de la Bodjani realizat de Hristofor Jefarovici în 1737 în care se contopesc formule tradiționale bizantine, apusene și ucrainiene. În noua conjunctură politică, în care Banatul și Voivodina făceau parte din teritoriile nou achiziționate de către I. Habsburgic, au survenit schimbări ale artei în plan vizual și nu dogmatic, preluarea influențelor apusene fiind considerată o soluție salvatoare, o politică strategică a bisericii de adaptare la noile condiții politice, dictate de necesitatea păstrării valorilor tradiționale ale ortodoxiei. Același fenomen s-a petrecut și în spațiul rusesc, unde Academia spirituală de la Pecerska Lavra a permis pătrunderea influențelor baroce, păstrând ceea ce a constituit substratul teologic răsăritean (Părvulescu, 2003: 285). Se constată occidentalizarea limbajului artei printr-o reordonare a tematicii tradiționale, și o îmbogățire prin preluarea ideilor secolului luminilor, raționale, arta devenind și în mediul analizat un instrument de educare având un pregnant caracter didactic și moralizator. Acest principiu al artei reiterează conceptul medieval trecut prin recuzita ordinilor catolice, manifestat plenar în ceea ce ctitoriile medievale din țările române au ilustrat în programul iconografic, istoria bisericii și a relației acesteia cu oamenii locului.

Orientarea iconografiei tradiționale de factură bizantină este modificată pentru a corespunde noilor formulări arhitecturale dictate de decretele imperiale. Spațiul interior al bisericii de tip sală, boltită *a vella* pe dublouri configura spațial noul suport al reprezentării dogmei în mediul ortodox din Banat, un fenomen similar celui petrecut în țările române între sec. XV-XVI când odată cu apariția gropniței sau a sistemului bolților piezișe moldovenești, spațiul de redare a iconografiei tradiționale s-a mărit, fiind reprezentată în acest loc întreaga ierarhie îngerească descrisă de Dionisie Areopagitul. Zugravii secolului XVIII consemnați ca maleri, moaleri (din germanul *mahler*) au activat mai les pe lângă mediile mănăstirești ce au existat în Banat încă din sec. XV (Porumb, 1998). Mănăstirea Tismana a furnizat în 1736 prin venirea diaconului Vasile și a familiei sale, o adevărată pepinieră de pictori de biserici, de fapt prima școală amintită în Banat în secolul XVIII (v. Frunzetti, 1986; Vărtaciu, 1997; Vărtaciu, 2015: 286). Diaconu Vasile (1700-1763) a ajuns în Banat în preajma anului 1736, în fruntea a 50 de familii de refugiați, așezându-se în comuna Srediște, lângă Vârșeț (Serbia), unde a întemeiat prima școală de zugrăvie din Banat. Stilul acestei școli de pictură bisericească este încadrat de majoritatea cercetătorilor în epoca post-bizantină, preluând chiar valențe tardive ale acestei perioade, care corespunde în Țara Românească post-brâncovenescului sau barocului românesc. A fost o perioadă în care „istoria, atât pentru spațiile occidentale,

cât și pentru acelea răsăritene, a stat sub același numitor al insecurității și al dezechilibrului, al imposibilității de a zidi sau întemeia pentru durată lungă, al relativității absolute” (Hostiuc, 2008:11).

Barocul deși promovat de elite, se răspândește în toate mediile aducând o formă de resemnare în fața noului, a ceea ce definește modernitatea central și sud-est europeană. Există deci, o tradiție a iconografiei medievale, canonizată de erminii (v. Săndulescu, 1987), dar și o tentație a noului, barocul fiind văzut ca o eliberare de constrângerile formale și estetice vechi. Este evidentă metamorfoza suferită de arta secolului XVIII, perioadă în care înnoirile pendulează între occidentul catolic eliberat de canoane încă din 1054 și zona de permanente schimburi și contacte ale civilizațiilor, care a fost I. Bizantin până în 1453. Barocurile locale s-au dezvoltat dintr-o sinteză de manifestări ale expresiei artistice, la care a contribuit din plin internaționalismul, prin care au venit în contact oameni, idei și culturi, rezultând „o metisare” vizibilă în tot ceea ce definește expresia barocului tardiv.

După mutarea familiei Diaconovici la Bocșa, și deschiderea unei școli, pendularea între vechi și nou a fost și mai evidentă, această școală având influențe asupra modului în care zugravii din Banat vor prelua și interpreta înrâuririle noului stil european. Banatul a constituit încă din evul mediu un teritoriu al confluențelor, aspect ce face din acest teritoriu de graniță un loc al experimentelor imperiale în sec. XVIII, o provincie în care multiculturalismul a impulsionat dezvoltarea tuturor genurilor artistice. Tendințele barocului vienez și ucrainean sunt cele mai evidente direcții prin care pictorii sârbi propun noua orientare stilistică. Cei care au proliferat modelele novatoare s-au afirmat cu preponderență în Serbia, unde au realizat o pictură religioasă profund contaminată de valențele evului modern fiind considerați de istoriografia subiectului „întemeietorii barocului sârbesc”, fiind vorba despre Teodor Craciun, Nikola Neșcovici și Zaharia Orfelin. Unul dintre reprezentanții de seamă ai picturii religioase sârbești care și-a desăvârșit maniera artistică în acord cu noile formule ale barocului academic vienez a fost Nikola Neșcovici. Formarea sa se datorează atelierului de la Sremski Karlovci unde pictorul ucrainean Ivan Vasilievici i-a inspirat formulele pline de stereotipie ale artei de factură post bizantină, dar și atelierul din Bratislava unde se menționează că Neșcovici ar fi intrat în contact cu noile formulări estetice ale barocului. Cele două direcții se pot observa în creația sa prin portrete realizate pentru episcopul Ioan Georgevici al Vârșetului și al Caransebeșului și pictura iconostasului bisericii *Sf. Gheorghe* din Timișoara, pictat în 1764. (Fig. 1)

Fig. 1. Iconostasul bisericii sârbe Sf. Gheorghe din Timișoara, Fabric, 1764. (sursă imagine: Arhiva Diecezei romano-catolice din Timișoara)

Biserica a fost construită între 1745-1755 prin donații provenite de la comunitatea româno-sârbă și a negustorilor macedoneni upă cum menționează sursele investigate. Încadrată planimetric în structurile mononavate, biserica prezintă o sinteză de elemente, de la absida poligonală (bizantină) la turn clopotniță adăugat pe fațadă deasupra unui pridvor deschis (vestică). Sistemul de boltire a vella pe dublouri articuleaza traveele, fiind alături de biserica din Becicherecul Mare (Zrenjanin) considerată ca cea mai reprezentativă din cuprinsul episcopiei de la Sremski Karlovci în secolul XVIII. Documentar sunt pomenite etapele realizării decorului mural: 1764 când zugravii Nikola Neškovići și Sima realizează pictura iconostasului, cea de pe arcul triumfal și pereții de răsărit ai navei (Jovanovici, 1997: 529; Pârvulescu, 2003:80-81; Vlăscianu, Bona, 2008:75); în 1755 diaconul Ștefan Andreovici din Fabric ar fi realizat pictura din altar și de pe intradosul bolții navei. În secolul XIX au survenit modificări în programul mural, astfel în 1840 Liubomir Alexandrovici a refăcut pictura și a păstrat imaginile proorocilor de pe arcul triumfal, în 1848 se consemnează că același pictor ar fi repictat portretele sfinților militari de pe peretele de răsărit al navei. Influența venită din spațiul ucrainian și rusesc se manifestă diferit, mai

ales că arta rusească „nu respecta cu suficientă rigoare tradiția bizantină”[□], fiind mai apropiată de formulele occidentale, mai dinamică și liberă de constrângerile iconografice, influență sesizabilă în tratările occidentalizante ale picturii lui Neșcovici (Grabar, 1968: 941). Și pictura de iconostas a suferit intervenții, astfel în 1829 Emanuel Antonovici și Teodor Svilengaci au repictat ușile diaconești cu portretele arhidiaconului Ștefan și a arhanghelului Mihail, și între 1891-1893 a fost repictat integral întregul ansamblu de către Eugen Spang.

Se cuvine a aminti și de Dimitrie Popovici în această recontextualizare, pictor care alături de Neșcovici promova barocul de formație ucraineană în Banat (Vărtaciu, 2015: 308-309). Format în mediul mănăstirii Pecerska Lavra din Kiev, Dimitrie Popovici a promovat un baroc plastic prin formulele găsite în exprimare, pendulând între accente clasice (viziune sobră), baroce (naturalism și interpretarea umanistă a scenelor biblice) și rococo (decorația sculptată a ramelor, ancadramentelor, coloane torsadate). În ce privește feroarea pentru ornamentica vegetală a acestor iconostase, cu rame în care ornamentul foliaceu format din vrejuri de acant și entrelacuri predomină, putem considera că evoluția îmbracă două direcții, una provenind din arealului de formulări stilistice răsăritene, sesizate în decorul epocii brâncovenești (v. Chihai, 1998:170) și cea barocă cu un repertoriu ornamental infinit mai variat.

În 1695 Leopold I a reînnoit legământul regelui Ștefan cel Sfânt și a pus imperiul și pe sine sub protecția Fecioarei, configurând un teritoriu definit ca *Regnum Marianum* (Dumitran, Hegedüs, Rus, 2011:31). Rolul Mariei, de instrument al încarnării este evidențiat de maniera în care tema încoronarea Fecioarei de către Sfânta Treime este interpretată de Neșcovici, temă pe care o ilustrăm ca detaliu din registrul median al iconostasului bisericii Sf. Gheorghe din Timișoara, în care se pot sesiza paralele cu formula apuseană de tratare a Mariei, care este diferită de stereotomia Platyterei și a Orantei adesea figurate ca imagini tradiționale răsăritene ale ciclului dogmatic. În acest caz compoziția este spațială, elocvența didactică cu care personajele accentuează simbolistica temei fiind prezentă ca o constantă în formulări din mediul ortodox sârb și românesc, deopotrivă (v. Vlăsceanu, Bona, 2008: 76). „Corporalitatea” personajelor este elementul cel mai evident al contaminării cu barocul pictural apusean, accentele spațiale și volumele studiate fiind principii formale diferite de compozițiile închise dispuse în scene cu orizontalitatea ca dominantă și caracterul narativ din tradiția bizantină. Prin folosirea unor accesorii specifice recuzitei baroce cum sunt norii învolburați pe care plutește grupul, autorul reinterpretează cu limbaj baroc o temă care reafirmă calitatea Mariei de *Theotokos*, în această interpretare, o evidentă apoteoză barocă, formulare post-Tridentină. Ornamentica joacă și în acest caz un rol determinant stilistic, fiind evidente motivele repertoriului baroc precum florile de clopoțel, creasta de val și ancadramentele rocaille folosite în decorul ramei în care este încadrată compoziția, contribuind prin dinamica lor la accentuarea mișcării.

Fig. 2 Nikola Nešcovici, Încoronarea Fecioarei de către Sfânta Treime, biserica Sf. Gheorghe din Timișoara, 1764. (sursă foto: Arhiva Diecezei romano-catolice din Timișoara)

Fig. 3 Nikola Neșcovici, Maria cu Hristos copil, biserica Sf. Gheorghe din Timișoara (Fabric), 1764. (sursă imagine: Arhiva Diecezei romano-catolice din Timișoara)

Limbajul profund contaminat de valori plastice al barocului este evident și în tratarea unui subiect tradițional, Hristos binecuvântând realizat de Neșcovici pentru iconostasul bisericii. (Fig. 4) Iconografia personajului reține formalismul bizantin, dar scenografia este îmbogățită de capete de heruvimi ce plutesc pe nori evocând spațiul celest prin cromatică și tonalități variate. Repertoriul decorativ al iconostasului este cel care impresionează prin sinteza de motive decorative, libertatea creației fiind în acest domeniu neingrădită de stipulările aniconismului promovat de Decalog. Și în acest caz sunt evidente motivele baroce dinamice și rococo subliniate de cromatică aurie a ramelor terminate cu un fronton.

Fig. 4 Nikola Neșcovici, Hristos binecuvântând, 1764, (sursă imagine: Arhiva Diecezei romano-catolice din Timișoara)

Arta din mediul ortodox sârb a produs o sinteză originală între tradiția bizantină și influența apuseană, rezultând barocul sârbesc care a asimilat și interpretat formule ce au condus către îmbogățirea repertoriului formal al variantei locale a stilului. Această sinteză este surprinsă de studiul propus prin încadrarea filonului tradițional pe care se grefează formele barocului tardiv clasicizant în geografia artistică a Banatului în secolul XVIII. Conceptul de artă totală (*Gesamtkunstwerk*) este valabil și pentru barocul sârbesc îmbogățit de inflexiuni dintr-un areal foarte variat, marea migrație din sec. XVII fiind perioada în care s-a declanșat afinitatea pentru formele baroce în arhitectură, sculptură decorativă și pictură în granițele integratoare ale imperiului habsburgic.

Bibliografie

- Chihaia, 1998: P. Chihaia, *Arta medievală. Țara Românească între Bizanț și Occident*. Albatros: București.
- Hostiuc, 2008: C. Hostiuc, *Barocul românesc. Gesturi de autoritate, replici și ecouri*. Noi Media Print: București.
- Dumitran, Hegedüs, Rus, 2011: Ana Dumitran, Hegedüs Enikö, Vasile Rus, *Fecioarele înlăcrimate ale Transilvaniei. Preliminarii la o istorie ilustrată a toleranței religioase*. Alba-Iulia: Altip.
- Frunzetti, 1986: *Pictura românească în secolul XIX*. București: Meridiane.
- Grabar, 1968: A. Grabar, *L'expansion de la peinture russe aux XVI e et XVII e siècle, în L'art de la fin de l'antiquité et du Moyen Age*, Paris.
- Hodson, 2007: Brian. A. Hodson, The Development of Habsburg Policy in Hungary and the *Einrichtungswerk* of Cardinal Kollonich, 1683-1690, în *Austrian History Yearbook*, 38, 92-107. DOI:10.1017/S0067237800021433, accesat la 27.12.2021
- Iancovescu, 2008: I. Iancovescu, Les sources russes et ukrainiennes de la peinture murale au temps de Constantin Brancovan. În: *Revue Romain d'Histoire d'Art*, serie Beaux –Arts, tome XLV.
- Jovanovici, 1997: Jovanovici M., *Slikarstvo Temisvarske Eparhije*, Novi-Sad.
- Nagy, 2008: M. Nagy, National Self-Preservation in 18th Century serbian Church Architecture in Hungary, în: *Centropa - a Journal of Central European Architecture and related arts*. New York: Sheridan Press.
- Negru, 2016: A. Negru, Ateliere de pictură. În: *Istoria Banatului. Studii privind particularitățile unei regiuni transfrontaliere* (V. Neumann ed.), București: Ed. Academiei Române.
- Pârvulescu, 2003: D. S. Pârvulescu, *Pictura bisericilor ortodoxe din Banat între secolul al XVII-lea și deceniul trei al secolului al XIX-lea*. Timișoara: Ed. Excelsior Art.
- Porumb, 1998: M. Porumb, *Dicționar de pictură veche românească din Transilvania. Sec. XIII-XVIII*. București: Ed. Academiei Române.
- Săndulescu, 1987: V.C. Săndulescu, *Erminia picturii bizantine*. Ed. Mitropoliei Banatului: Timișoara.

- Suciu, 1977: I.D.Suciu, Monografia *Mitropoliei Banatului*. Ed. Mitropoliei Banatului: Timișoara.
- Tapie, 1957: V.L.Tapie, *Baroque et classicisme*. Plon:Paris
- Țeicu, 2007: D. Țeicu, *Patrimonium Banaticum*.Timișoara:Cosmopolitan Art.
- Vârtaciu, 1997: *Centre de pictură românească din Banat în secolul al XIX-lea*. Eurobit:Timișoara.
- Vlăsceanu, Bona, 2008: *Biserica Nașterea Sf. Ioan Botezătorul din Caransebeș*. Brumar: Timișoara. Vlăsceanu, 2017: M. Vlăsceanu, 18th Century Serbian Architectural Principles in the former provinces of the Habsburg Empire, a case study on Banat and Hungary. În: *Ishodista*, Niș-Timișoara.

Mihaela Gh. Vlăsceanu

SERBIAN BAROQUE ARTISTIC COORDINATES-TRADITIONS AND INFLUENCES

Abstract

This study proposes a reconceptualization of the so called “Serbijan Baroque” reflected in the creation of eighteenth-century imperial province of the Banat. The corpus of this investigation consists of written sources and works of art, structurally analysed and decoded as traditional versus modern Baroque additions. Aesthetic influences of Byzantine, Russian, Ukrainian, Wallachian and Moldavian tradition were surpassed by the dynamism of the Baroque. The change of ideas led to a synthesis in the province of the Banat where the promoters of Serbijan Baroque, were sometimes mentioned as post-Brancovan style promoters (Wallachian Baroque). Nikola Neșcovici and Nedelcu Popovici are two trend settlers in whose evolution one can identify tradition and the need for modern iconography invested with didactic and moralizing values inculcated by the formation workshops. These vagrant painters settled in the imperial Banat and adopted Western iconographic formulas for the Serbijan Orthodox churches. In the Orthodox tradition there is a close connection between the shape of the monument and its related iconography. Enriched since the fifteenth-sixteenth centuries with spaces of vaulting systems, the eighteenth century Serbijan architecture promoted throughout cultural transfer ideas coming from different centers evolving into a distinctive episode within the Habsburg monarchy. The profile of the synthesis achieved by architecture and its mural and iconostasis decoration, is demonstrated by these interpretations, a perfect illustration of the concept defining the evolution of Serbijan Baroque subsumed under the term of *Gesamtkunstwerk*.

Key words: Serbijan Baroque, traditional, western influences, original synthesis, architecture, painting.

КЊИЖНИ ФОНД МАНАСТИРА БЕЗДИНА У XVIII ВЕКУ

Манастир Бездин јесте један од најзначајнијих манастира Карловачке митрополије, који је кроз своје векове постојања дао Српској православној цркви више јерараха и патријарха, који су одиграли значајну улогу у културном и духовном просвећивању православних хришћана у Банату. Полазећи од збирних инвентара и рачуна овог манастира из друге половине 18. века, може се детаљно описати књижни фонд, који је био једини поуздан извор достављања књига за богослужење. у том периоду. Ради разјашњења околности под којима је ова библиотека настала, ваља истаћи значај овог књижног фонда, као сведока културних и верских тенденција у српском народу током друге половине 18. века.

Кључне речи: Бездин, библиотека, Банат.

Српски средњевековни манастири који су се нашли после сеобе 1690. године, у оквиру Хабзбуршке монархије, пренели су са собом средњевековну традицију светосавске цркве и постали темељ српске културе и духовности Срба пречана, који су после освајања Баната и пожаревачког мира живели у оквирима нове администрације. Духовни стожери и семеништа духовности, манастири обухваћени у оквиру Карловачке митрополије су у својим ризницама љубормо чували најзначајније споменике српске културе и духовности, међу њима старе србуље и друге књиге намењене богослужењу православне Цркве³. Прохујали векови и различити политички и друштвени фактори, условили су да су књижни фондови мање или више сачувани, а од онога што је сачувано, може се, донекле, стећи слика о садржају манастирских библиотека, које су затечене одмах после повлачења

¹ isidora_iasin@yahoo.com; sasa.iasin@e-uvt.ro

² Рад је настао у оквиру пројекта Центра за научна истраживања и културу Срба у Румунији при Савезу Срба у Румунији *Истраживање културе и историје Срба у Румунији*.

³ Радован Самарџић, Фрушкогорски манастири у српској историји, у Манастири Шишатовца, Нови Сад, 1989, pp. 11 – 19 стр. 13; Динко Давидов, Стилски преображај фрушкогорских манастира, у Манастири Шишатовца, Нови Сад, 1989, pp.41-56, стр. 54, Чедомир Денић, Библиотека манастира Шишатовца, у Манастири Шишатовца, Нови Сад, 1989, pp. 397-410, стр. 401;

Саве и Дунава као границе између Хабзбуршке империје и Порте. Свакако су манастири својим књижним фондовима доказивали и своје средњевековно порекло⁴ а својим даљим квантитативним и квалитативним развојем, стали у оновремене токове литургијског живота и токове развоја европске културе. У нашем времену, на временско растојање и у другим културним, политичким и друштвеним приликама библиотекарство је позвано да одговори на велика питања о устројству, раду и садржају наших библиотека најпре у хабзбуршкој монархији па и касније⁵.

Српска висока јерархија је увидела да је после пожаревачког мира на простору карловачке митрополије уследило повољно време за стабилизацију духовног живота. Напоре са тим Хабзбуршка монархија је већ одавно сигнализирала и нове културне токове и модернизацију и реформу друштва. Са друге стране римокатоличка пропаганда унијаћења никада није напустила идеју да се нови српски поданици, и не само они, већ и сви православни поданици, приволе *милом или силом*, и прихвате унију. Уз то, треба напоменути и борбу српске јерархије и српских интелектуалаца за духовну и културну еманципацију. У тим условима треба пратити преображај манастирских библиотека, које су, поред неколицине епископских и парохијских библиотека, остале једине поуздане и свеобухватне употребљиве српске књижнице.

Најбољу слику о стању манастирских библиотека дала је канонска визитација манастира која је спроведена на иницијативу карловачког митрополита 1733. године. Ове визитације су од великог значаја пошто су установиле књижни фонд који је затечен на територији Карловачке митрополије, али су постале и од пресудног значаја пошто су зацртале правац у којем би се развијале у будућност манастирске књижнице. Књиге су приликом пописа ушле у својеврсни манастирски духовни пантеон, те је њихово сврставање са осталим утварама и богослужбеним предметима књигама давало додатну светост у наилазећој просветитељској мисији друштва са половине XVIII века.

Манастир Бездин који своје постојање везује за племените Јакшиће и Текелије, и друге српске благородне породице из Поморишја, постао је главно духовно стециште Срба пречана у Поморишју. Живот у оквиру нове администрације одвијао се између борбе за опстанак и доказивање власништва над иметком са једне стране и борбе за обнову манастирске економије,⁶ са друге стране. У овом процесу еманципације свакако је и манастирска библиотека прошла кроз све оне трзајеве којима су биле изложене и све остале манастирске књижнице Карловачке митрополије. Епископ

⁴ Жарко Војновић, *Преображај библиотеке српских манастира на подручју Карловачке митрополије у XVIII веку*, у Читалиште, 23 (новембар, 2013), pp. 45-51, стр. 51.

⁵ Жарко Војновић, *Како написати историју српских манастирских библиотека*, у Гласник Народне библиотеке Србије, 2014/15, стр. 97-106.

⁶ Стеван Бугарски, Љубомир Степанов, *Манастир Бездин*, Савез Срба у Румунији, 1999, стр. 68.

темишварски Николај Димитријевић је међу првим темишварским архијерејима организовао допремање рускословенских богослужбених књига из Русије. Сам Темишвар постао је главно одредиште за куповину рускословенских богослужбених књига, нарочито после објављивања *Свештеничких правила*, митрополита Викентија Јовановића а касније и одредаба Павла Ненадовића⁷. Како је у међувремену живот у инославну државу постао и проблем професионалног опстанка, оплемењивање старе манастирске библиотеке означило је не само замену дотрајалог књижног фонда новим богослужбеним књигама, него покушај набавка књига првенствено је било питање професионалне еманципације. У ту сврху су и свештеничка правила одређивала које све богослужбене књиге треба да поседују парохијски свештеници, који би на основу руских приручника и катихизиса могли да се боре успешно против унијаћења.

Један од пресудних тренутака у вековном битисању бездинске обитељи, означила је 1737. година, када је братство манастира Винче, бежећи испред турске одмазде, нашло уточиште у Бездину. Винчански настојатељ Теодосије Веселиновић, је од темишварског епископа Николаја Димитријевића добио дозволу да се настани са својим братством и свим драгоценостима у Бездину. Убрзо после тога је цео инвентар винчанске обитељи услед сједињења са домаћом обитељи прешао у власништво манастира Бездина. То се свакако може видети и из каснијих пописа манастирске библиотеке, где су наведене и поједине *винчанске књиге*. Ту се на првом месту налази оковано Свето Јеванђеље, које је манастиру Винчи поклонили београдски рибарски цех 1731. године. А осим овог јеванђеља су винчански монаси овде донели један рукописни апостол и псалтир⁸. О броју књига у манастиру Бездину, немамо поуздана сведочанства у првој половини осамнаестог столећа

⁷ Владислав Пузовић, *Утицај духовног регуламента (1721) на свештеничка и монашка правила митрополита београдско-карловачког Вићентија (Јовановића)*, у Зборник Матице Српске за историју, 90, Нови Сад, 2014, pp. 37-54, стр. 42. Вредно је напоменути да су се овде нашле и најзначајније књиге које се тичу административног и духовног живота и организовања саме Цркве које су почели спроводити и карловачки митрополити према начелима руске духовности. Духовни регуламенти и монашка правила су само два примера који сведоче да је српској високој јерархији професионална еманципација значила опстанак уз помоћ руске богословске мисли, што је са собом свакако повлачило и учвршћивање руско словенске редакције језика у црквену употребу.

⁸ Жарко Војновић, *Библиотека манастира Бездина према инвентару из 1783. године*, у Темишварски зборник, 10, Нови Сад, 2018, pp. 95 - 116, стр. 98 - 99; Апостол, инв. бр. 1768, белина предњег омота: (Sij Apostol Manastjra Vjn-e jzddadesÄ od dhwjka Ćerasjma stülenj-anjna prij jgümenu Pašaj 1733 g Ćla 1 dne); исто, стране 1-10: (Seä Apostol Manastjra Vjn-e prjlo`j Ćerasjm ieromonah9 manastjre Stülenj-eskagw mesÄca Ćla 1, 1733. g; Псалтир, инв.бр. 1764, стране 2-16: (Ex libris Georgi Ioanovici...yaltjr9 mne g|{nagw vo ieromonas| Tewdosäa Veseljnovj-a igümana Što šosenia objtelj Vjn-j zobomja, jde` e obraz9 -üdesnj Pšia Bgdjcej obretaešÄ Ć` e kupjh9 c|noĆ zlatnjka 1739 gdxje v9 [anc] Petrovaradjskom9, meseca aüüsta den 19), (АСПЕТ – Фонд, *Записи и натписи на старим богослужбеним књигама Епархије темишварске*.)

осим једног извештаја из 1746. године, када је поменуто да је манастирска библиотека бројала само 59 књига, док је суседни манастир Ходош 1733. године поседовао чак 90 књига⁹.

Архивски документи представљају најпоузданија сведочанства о библиотеци манастира Бездина, на основу којих се може утврдити кретање књижног фонда у овом манастиру током друге половине осамнаестог столећа. На првом месту ту су инвентари манастирске обитељи, који су сигурни показатељи економије и развитка административне, духовне и културне делатности. Очувана архивска грађа манастира Бездина из XVIII века сачувала је четири инвентара овог манастира, који чине основу за истраживање повеснице манастирске књижнице у овом периоду. Реч је о инвентарима за 1751, 1782, 1783¹⁰ и 1785. годину.

Опис инвентара

Инвентари су писани на табацима хартије, а међусобом су табаци пришивени обичним концем који је на полеђини последњег табака, запечаћен црвеним воском и манастирским печатом. У заглављу сваког табака стоји наслов инвентара:

- Inventariŭm´ æ veSej dvj`jmjh´ j nedvj`jmjh´ veljkagw vjda obr|taÈŠisĭ bo pristavljeniÈ Arhimandrita àeodosāi Veseljnovj-a, vo Sto Vovedenskom´ Mĭstjr| Bezdjn| ia`e evjdentjrasĭ 7ĭgw 9 gw ianŭ sl}dovateln}!
- Opjsanĕ veSej Crkovnjh´ v´ Mĭstjr| ia`e obr|taÈt´ v´ konc| segw 782|ta.
- Inventariŭm´ veSej j prjtA`anāĭ´ dvj`jmjh´ j nedvj`jmjh´ Mĭšjra Bezdjna, iako j opjsanie Crkve j pro-agv zdania tog, v´ l|t| 783prj eohodŭjz Mĭšjra Egw PreosŠenstva Čĭjna Paŭla Avakŭmovj-a Èpiskopa pakra-koga, bi v{egv arhmandrjta seĀ obi telj Bezdjna.
- Inventariŭm´ veSej prjta`anāĭ´ dvj`jmjh´ j nedvj`jmjh´ Mĭšjra Bezdjna, iako j opjsanie Crkve j pro-agv zdania tog, v´ l|t| 785Ŭbw.

Из приложеног можемо видети да су инвентари сачињени на крају административне године (1750, 1782 и 1785), док је инвентар за 1783. годину највероватније сачињен приликом примопредаје администрације манастира из руке епископа Павла Авакумовића на руке архимандрита Герасима Адамовића.

Сами инвентари садрже тематска поглавља, који су уједно и јасни топографски показивачи где се шта налазило а и сумарни описи манастирских добара. Тако на пример срећемо описана добра од сребра, свештеничких одора, црквених књига, бакра и калаја, до описа инвентарисаних добара у шталама, палинкарама, винограду, кухињи па све до архимандритске ке-

⁹ Жарко Војновић, *Библиотека...*, стр. 99

¹⁰ На основу овог инвентара истраживач Жарко Војновић је објавио студију, која је дала повод овом истраживачком подухвату (Жарко Војновић, *Библиотека манастира Бездина према инвентару из 1783. године*, у Темишварски зборник, 10, Нови Сад, 2018, pp. 95 - 116).

лије, гостинских келија и келија осталог братства. Компаративном анализом може се стећи увид у кретање броја и жанрова књижног фонда, као што је приказано у следећој табели:

1751		1782		1783		1785	
Назив књиге	бр	Назив књиге	бр	Назив књиге	бр	Назив књиге	бр
Мјена на велјко коло pe-at Moskovsk9	24	Evĝelie Moskov okovano	1	Evĝelie Moskov. Okovano	1	Evĝelie Moskov. okovano	1
Yaltjrov9 veljkjh9 s posl] dovaniem9	2	Evĝelie Moskov okovano	1	Evĝelie Moskov neokovano	2	Evĝelie Moskov neokovano	2
Yaltjrov9 srednjh9 Kievskjh9	3	Evĝelie strastnoe	1	Evĝelie strastnoe	1	Evĝelie strastnoe	1
Triid] postniA veljkjh9 Moskovsk9	2	Evĝelie Lvovsko	1	Edno Evĝelie Lvovsko	1	Evĝelie Lvovsko	1
Oktojh9 veljkjh9 Moskovsk9	3	Evĝelie vla{ko	1	Evĝelie vla{ko	1	Evĝelie vla{ko	1
Oktojh9 malj Moskovsk9	1	Apostol9	1	Apostol9	1	Apostol9	1
Pentjkostariona Veljkjh9 Moskovsk9	2	Tjpkon9	1	Tjpkon9	1	Tjpkon9	1
Prolozj za c]lj gd par-eta	4	Minia na veljko kolo	24	Minia na veljko kolo	24	Minia na veljko kolo	24
Trebnjka veljka Moskovsk9	2	Oktojh veljko kolo	3	Oktojh9 na veljko kolo edno malo	3	Oktojh9 na veljko kolo edno malo	3
Jrmologah9 srednjh9 moskovsk9	2	Oktojh9 veljko iedno malo	3	Oktojh9 venecjanska	2	Oktojh9 venecjanska	2
Trebnjka9 malj Moskovsk9	2	Yaltjra s posl] edovanien9 na veljko kolo	3	Veljka yaltjra s posledovanien9	3	Veljka yaltjra s posledovanien9	3
Kanonjk na slavŮ Bogrodj-njh9	1	Yaltjra s tolkovaniem9	1	Veljka yaltjra s tolkovaniem9	1	Veljka yaltjra na srednj kolo	2
Ljurg9 srednj9 kola Moskovsk9	3	Yaltjra na srednj kolo	2	Yaltjra na srednj kolo	2	Veljka yaltjra na malo kolo	1
Ljurg9 malaA Moskovsk9	1	Yaltjr na malo kolo	1	Yaltjr na malo kolo	1	Trioda postnij	2
Testamentj srednj9 kola Moskovsk9	4	Yaltjr na malo	2	Trioda postnij	2	Trioda cv]tni	2
Evĝ9 na veliko kolo Moskovsk9	3	Trioda cvitni	2	Trioda cv]tni	2	Trioda cv]tnj Lvovskj	1
-asoslova mala I Moskovsk I Kievsko	2	Konada prolog	4	Trioda cv]tnj Lvovskj	1	Konada prologov9	4
		Trebnjka veljka	2	Konada prologov9	4	Trebnjka veljka	2
Margjrt9 moskovskij	1	Trebnjka na malo kolo	3	Trebnjka veljka	2	Trebnjka na malo kolo	6
Blagvestnjk Moskovskij	1	Ermologa na srednj kolo	2	Trebnjka na malo kolo	6	Ermologj na srednj kolo	2
Apostolov velik99 kola Moskovskij	2	L9tŮrg9 na srednj kolo Moskovsk9	3	Ermologj na srednj kolo	2	L9tŮrg9 na srednj kolo Moskovsk9	3
Yaltjtj s tolkovaniem9 Moskov9	1	L9tŮrg9 na malo Moskovsk9	1	L9tŮrg9 na srednj kolo Moskovsk9	3	L9tŮrg9 Mala Moskovsk9	1
Yaltjtj sa stjhovj veljkj Moskovsk9	1	-asoslov9 veljkj Kievskij	1	L9tŮrg9 Mala Moskovsk9	1	-asoslov9 Veljki Kievskij	1
-asoslov Kievskij veljkj u trapezj	1	-asoslov9 malj	3	-asoslov9 Veljki Kievskij	1	-asoslov malj	3
		Bogrodj-en9 kanon9 na 8 glasov9	1	-asoslov malj	3	Bogrodj-en9 kanon9 na 8 glasov9	2
		Molebna p]nia	2	Bogrodj-en9 kanon9 na 8 glasov9	1	Molebna p]nia	3
		Molebna ektenia	2	Molebna p]nia	3	Pravjla SŮjm9 Srpkjm9	2
		Pravjla SŮjm9 Srpkjm9	2	Pravjla SŮjm9 Srpkjm9	2	Kanon Pashj	1
		Kuj`jca kanon9 Pashj	1	Kanon Pashj	1	L9tŮrg9 Lvovska mala	1
		L9tŮrg9 Lvovska	1	L9tŮrg9 Lvovska mala	1	Efrem9	1
		Efrem Moskov na veljko kolo	1	Bjbl9a u dve -astj	1	Akatjswtar9	1
		Antologon9 gre-eskj	1	Novj Zav]t9	1	Biblie s Novjm9 Zav]tom9	3
				Evĝelie voskresno u-j]telnoe	1	EŮngelie	1

		Teatron8 hstorj-eskj	1	Propovldj	2
		Trebnjk9 Moskovsk9	1	Obld9	1
		-jnovnjk9	1	Ve-era	1
		Margrjt9	1	Ėjgrij Nazjazjn9	1
		Sobornjk9	1	Sobornjk9	1
		ApŃol9 Kievskij	1	Margrjt Zlatousta	1
		Kamena vlrj	2	Blagvstj aeofjlakta	1
		`ezl9	1	Apostol9	1
		Stara triada cvltna	2	Kamen vlrj	2
		Oktojh9 v9 slu`bah9 nedelnh9 slavenskij vla{kj	1	aeatron9	1
		Sobornjk serbskij vla{kj	1	Mir s Bogm9	1
		Ėjgrij Nazjazjn9	1	-jnovnjka	2
		Efrem9	1	Trebnjk9	1
		Mjr9 s9 Bogm9	1	Tolkovanie necelj EŃgelia	1
		Blagvstnjk9	1	SŃmfonia	1
		Mjneiska propovdej vla{kj	1	Yaltjr9 s tolkovanem9	1
		Oktojh9 starjnske {tanpe	1	Yaltjr9 stjhotvornij	1
		Margrjt9 vla{kj	1	`ezl9 pravlenia	1
		ObŃnarodna prjvjleġa slavenskij	1	Sjstema IlŃŃrj-eskag zakona	1
		Evgelie Moskovsk9 na velikom9 tabakŃ	1	-asoslovac Kievskij	1
		Sobranja jzbranjh9 MŃtv9 vo VŃenl {tanpanj	5	Pentjlostar Lvovskij	1
		Propovet9 Geleonoa u dve -astj	1	Oktojh9 ġasov9 Bo`jdara	2
		Reglament9 Iljrj-eskjh9 slavenskij	1	Oktojh9 Valaamskij	1
		Pravlja mona{eska latjnskij j slavenskij	1	Ob{tak9 u Valahij	1
		Petra Tretiag j Bsjjskag obŃvlenia j ure`denia radj -jna mp{eskag	1	Triad9 cvetnj u Trgvj{tu	1
		Strastna Evgelia	2	EŃgelia strastna	2
		Evhologon9 gre-eskj	1	Zbornjk9 moljtav AM Ėvrġevj-a	5
		Obld9	1	Prjvjleġa serbska	1
		Ve-era	1	Petra Tretiag j Bsjjskag obŃvlenia j ure`denia radj -jna mp{eskag	1
		SŃmfonia	1	Margrjt9 ¹¹	1
		Sjstema zakona tŃreckag	1	Mjnja•	1
		Yaltir9 s tolkovanem9	1	Evhologon9•	1
		Yaltir9 na stjhove	1	Austrjacj•	1
		Ekonomia florenova	1	Prjvjleġo nacjo ilŃŃrkum9•	1
		-asoslov9 s posljdovanam9	1	Bjblia s fġguramj nemecka •	1
		Testament9 u francuskom9 opravj -astj	1	Testament9 rastavljn u futrolj	2
		Slu`ebnjk9 Moskovskij	1	Testament c lokupnj	4

¹¹ • In folio

					Triad9 postnaÄ	1	Triod9 postnij	1
					Yaltir9	1	Biblie	3
					Akatjstara	2	osŠenie Cerkve j veljkag mÖra	1
					Trebjka Lvovska	2	Yaltir9 Kievskij	1
					Ermologa	1	Liturgä	1
					Pravja Serbskjm9 Št°m9	4	Molebna plnia	2
					Crplj put9	1	Ermologa	1
					Rlno oro{eme	1	Slu`ba UspeniÈ j S. Varvarj	1
					Hjstoria e SlavÄn°h9 Mavröbijnä	1	Akatjstar	1
					Präšja	1	Trebjk razlj-ne potrebe	1
					Zlatoust9 o ŠŠenstv]	1	Prä{tjca	1
					Kvjnta Kírca	1	kwann9 Zlatoust9 o ŠŠenstv]	1
					Ptendorf	1	Kvjnta Kurcia	1
					O sostoÄnjä Ieršaläna	1	Istoria slavÄnah9	1
					Hjstoria Ieršaljmska k Konstantjnopolska	1	Ptendorf	1
					Apoftegnat	1	Pravja Serbskjm9 Št°m9	4
					O suzdani j Cerkve Pe-erske	1	Rumv	1
					äčä Št°ä Varvarj	1	-itje S. Varvarj	1
					Vopna Iljrtj-eskj	3	W Pe-erskoj Cerkvj	1
					Be-kj pashalia	6	Vopna Iljrtj-eskj	3
					Testamenta Kievska	2	Kanonj Pashj	6
					Testamenta Trojtska	1	Lexjkon9 nemj.c. latin slav.	1
					Testamenta Moskovska	1	Lexjkon9 slovenskij gre-eskij j latjnskij	1
					Akačjst9 Uspenia j Š V. Mu-	1	Oktojh9 vla{kj na 8 glasa	1
					Molebna plnia Moskovsk9	2	Florenova ekonomja	1
					Lexjkon9 treÄzj-nj	1	Bjvlia nemecka	2
					Pravjo Štjh9 Apöol9 vla{kj	1	Pater Avram9	4
					Apokaljysj9	1	Ekonomj{es9 Lexjkon9	2
					Bulj pap9 na treh9 lazjc h9	1	Hjbner9 Hmlung Lexjkon9	1
					Oktojh9 vla{kj	1	Hjbner Cajtung Lexjkon9	1
					Bjbljij u 3-astj	1	Korua kopia	1
					Testament9 cern9 u futrolj u 2-asti	1	E{h 9 Vel. Istoria	1
					Testament9 cern9 u futrolj u 2-asti	1	Pontj{fjka Rmanorum9	1
					Slu`ebnjka Kievska	2	Orqodoxa konfesia	2
					Polustava	2	Kaqjhjzjs9 (?)	1
					Trioda cv tna	2	Lexjkon9 Jtalj{ j Latjskij IljÖrtj-eskj	1
					Yaltjra	3	Huz Mjtel9	1
					S posl dovaniem9	1	(?) Puh9	1
					Oktojha	4	Algemajne Cu{aus9	1
					Mjneov9 prazdnj-nj	4	Tjrkj{e Hf e	1
					Mjneov9 ob{tjh9	4	Reglama mj ljarska	1
					Mjneov9 na Dnëj	12	Istoria (?) e Adama	1
					-asoslova	2	Pravja S. Apostol9	1
					Kaqjhjzjs9 Moskovskij	1	W (?) j pro-jh9 jspov Šania	1

			Alfavjta dĥovna	2	Testament -erne u futrolj	2
			Reglamenta dĥovna	2	Testament zelenj u futrolj	2
			O jstjnom9 hrĥianstv]	1	Slu`ebnjka Kievka	2
			Bogmjslie	1	Yaltjr9 s poslĥdovaniem9	1
			Podra`anie Hĥovo	1	Yaltjr9 Moskovskij	1
			LĚhjtel9 j lĚbov9	1	Oktohja Zkruga	4
			Gramatjka slavenska	3	mjne	12
			Itjka	1	Mjne prazdnj-ra	4
			Jzv]stie u-j telnoe	1	O Bp] qeologj	2
			Hjstoria serb. Naroda	2	Magzjn9	1
			Hjstoria troianska	1	Mjne op{tak9	4
			Arjtmeljka	1	Ektenia razlj-jt9	1
			BljppotrebnA Ektenia	1	Apoftegnata	1
			Magzjn9	1	Istoria u Ierusaljnu	1
			Trebnjov9 Moskovskij	5	Pentjkostara	2
			VUAnovskog9 gramatjka nemecka slovenska	1	-asoslovca	2
			Basnj	1	Yaltjra Be-ka	2
			Nomokanon9 rĥopjs9	1	Yaltjr Moskovskij	1
			Prjkladj kako pj{tsA komplamentj	1	Yaltjr9 Kievskij	1
			Bĥvar9 00 glava	1	Gamtjke	4
			DesAatosloviA	2	Alfavjta Dĥovna	2
			Historia Troj	1	Reglamenta Dĥovna	2
			Desetoslovie slaveno vla{kj	1	BljgmjsliA	1
			Pĥt9 spasenia rĥopjs9	1	Basnj (?)	1
			Katavasiar9 troAzj-en9 slavenskijm] slovamj	1	Arjtmeljka	1
			Edna uniatiskj Bla`skj katjhjzjs9	1	Kacjhjzjs9 Moskovskij	1
			Yaltjr9 Kjev. Malj	1	W ktjnom9 Hĥĥjanstv]	1
			Jzv]stie u-j telnoe iereem j diakonŭ	1	Podra`anie Hĥovo	1
			Slaveno serbskj magzjn9	1	LĚhjtel9 j lĚbov9	1
			Kalendar9 neĥjtiskj Be-kj 771]ta	1	Put9 Spasenia rukopjs9	1
			KratkaA skazania o Bp]	1	TroAnska istoria	1
			Epjtom9	1	(?) Kievskij	1
			Veljkj bĥvar9 Venecjanskj	1	Istoria Serbskag9 naroda	2
			Veljkj bĥvar9 Be-kj	1	W Antjhrjstu	1
			Veljkj bĥvar9 latjnsk] slavensk] j moskovskij	1	kjka	1
			Pla-Serbij	1	Na-atkj lazjka	1
			Kratkoie nastavljenie o t]lŭj krove Hĥove	1	Na-alo pjsmen9	1
			Bĥvara mala moskovskij	5	Iestoslovia	2
			Kalendar9 vla{kj na 00 g]d]na	1	Kompljment9	1
			Ermologja gre-eska	1	Na-alo U-enia Lazarevj-a	1
			O Antjhrjstj]	1	Nomokanon rukopjs9	1
			Kodex aĥtriatjklŭ9	1	Jzv]stie w slu-aA9 prj liturgje	1

			Ilörj-eskag naroda prjvylegün9 latjnskj	1	Destoslovie M. Moŕsea	1
			Ilörj {es9 reglament9	1	Īnecetura kre{tjnlor9	1
			Kaljgrafä	1	Kalendar na DO lta	1
			Pravoslavnh katjhjzjs9 nemedkj	1	Liturge s latjnskjm9	2
			Vajs9 Manov Lexikon8	1	ermologon9	1
			Hjbners9 Cajtungs9	1	Biblia u futrolj nemecka	1
			Hjbners9 Handlungs9	1	Bj {jng Gwgrafä	9
			Kornua kopia	1	Bjblj {j storia	1
			Ekonomj {es9	1	Testament	1
			Petr9 Abraham9 Īllas9 Erc9	1	Evgelia j Apostol9 nedeljm9 j prazdnjkum9	2
			Reglament9 Miljtarskj	1	Kajzerljhe rajte gamatjka	1
			Kah9 buh9	1	Langs9 latjnska gamatjka	1
			Abbjldüs9 tjrkj {es9 hofs9	1	VuAnovskog9 gamatjka nem].j slav.	1
			Algemajner9 cu {mul90	1	S Petr9 Burg9 gamatjka nem. j slav.	1
			Lexikon9 jtaljko latjno ililöj-eskj	1	Nema-ka j Italjanska gamatjka	1
			Huz9 magzjn9	1	Italjano nemecka gamatjka	1
			Litürge latjnskj j ge-eskj	2	Kerne rajte {praha	1
			Biblja nemecka Norjmberska	1	Kornelij Nepos	1
			Biblja nemecka Ulmska	1	(?) trajb	1
			Testamente latjnske j nemecke	2	Caub9 Arct9	1
			Bjblj {e hystorie	1	Flug	1
			Gamatjka slaveno nemecka	1	Novum Testamentum	1
			Gamatjka nemecka j taljanska	1	Baher9 Haus9	3
			Bj {jng Gografä u 9 -astj	1	Hant (?)	1
			Doktorjna	1	Porta Erev9	1
			Hilj Hans9 Leben9 unt9 taten9	1	Sensualjum9	1
			Hant9 postj9	1	Ezopj {e fabel	1
			Kuhen gvjhs9	1	Katehjsmus9 Petr9 Kanjsj	1
			Ī rajben {ul9	1	Hra Diurna	1
			Vajn9 Bjhel9	1	Fjsjka Astrologka	1
			Fjzjka astologka	1	Doktorjno	1
			Sjhbare velt9	1	Kuljkan leben	1
			Magzjn	1	Kuhen9 Bah9	1
			Korneljus9 Nepos9	1	Ljht jin (?)	1
			Donatüs9	1	SÖnvola pontj fjkum9	1
			Cajt9 fertrajb9	1	Magzjn9	1
			Cajt9 amendus9	1	Donatüs9	1
			Hre djürne	1	Trakal {ule	1
			Sjben Vajzen9 Hystorie	1	Sjben Vajzen9 Hystorie	1
			Langen9 Gamatjka	1	Vajnt (?)	1
			Fabule Ezopa	1	Mdecjn {e	1
			Kajzerljhe gamatjk9	1	Kaqjhjzjs9	1
			Sak9 atlaz9	1	yalmj	1
			Kerne taj-er9 {jrahe	1	Ofjcjum9	1
			Orqodoxa konf esio troÄzj-en	1	Binc Efen	1

				Lazarovj-9 Vokabularum9	1	Vjenen9 Vert{aft	1
				Kanjzj rjnskj9 katjhjzjs9	1	Sjlabus9 Vokabularim9	1
				Klrjoze cauber arct9	1	Biblia fjjgura	1
				Biblia fjjgurata	1	Katalogus Ljbrarum9	1
				Port9 der Eren9	1	Podrumar9	1
				Men{ljhe Klughajt9	1	Evgelie e Luke	1
				Sõlbola Ponthfjklm9	1		
				Nemeckj yaltjr9	1		
				Officium Hblomedat9	1		
				Extrakt9 medjn{j en9 fama	1		
				Antlajtung9 jn absjh auf dj bjnen vjrt{aft9	1		
				Evgelie e Lukj na turskom9	1		
				Gunt9 untlersece lber vjndef en9	1		
Свега 1751. године	68	Свега 1782. године	78	Свега 1783. године	345	Свега 1785. године	342

Уочава се да је манастирска књижница непрестано повећавала број књига. Што се тиче садржине књижног фонда ту су на првом месту биле богослужбене књиге, рускословенске редакције, које су у почетку чиниле главни део манастирске библиотеке. Тек после знатнијих увоза богослужбених књига из царске Русије, почео је да се повећава број руских богослужбених књиге али и других руских књига које су биле у црквену употребу као на пример збирке проповеди. Упоредо са куповином руских књига, манастирско братство почело је куповати и књиге, претежно на немачком језику, а нису изостајали из библиотеке ни значајни лексикони, грчке и румунске богослужбене књиге. Сама физиономија манастирске библиотеке за свега тридесетак година повећана је за скоро шест пута, што делује зачуђујуће, али ако се има у виду да су у прва два инвентара бележене само богослужбене књиге, које су се налазиле у цркви, а у друга два инвентара целокупни књижни фонд који се нашао у манастиру, да се претпоставити да су монаси приликом прва два инвентарисања можда и свесно изоставили уписивање књига које нису користили при богослужењима¹².

Поменути инвентари потичу из времена када су манастиром Бездином управљали Теодосије Веселиновић (1740-1750), Дионисије Живојиновић (1750-1777), Павле Авакумовић (1778-1783) и Герасим Адамовић (1783-1789), који су остали упамћени као веома брижни настојатељи, када је манастирска економија доживела свој процват. То се наравно одразило и на развој књижног фонда у манастиру, које је било условљено материјалним могућностима у датом тренутку. Напоредо са повећањем броја књига, већи део богослужбених књига, које више нису биле у употребу, смештане су са осталим књигама, те је у опису инвентара и јасно одређено топограф-

¹² У прилог томе иде и запис у донацији књиге *Театрона*, којег је извесни Јован Мануиловић поклонио манастиру 5 јула 1747. године али који се не налази поменут у првом поменутом инвентару из 1751. године.

ско место где су оне чуване. Ако је реч о црквеним књигама онда су оне са сигурношћу стојале у цркви, јер су их тамо монаси користили, а убележавање појединих богослужбених књига у осталих световних жанрова, недвосмислено сведочи да су ове похрањиване у близини игуманске собе где се налазила библиотека. Комисија је приликом инвентарисања 1783. године описала постојеће предмете у *библиотеци и канцеларији архимандритској* што додатно сведочи да је у том периоду постојао јасно одређени простор где су смештене све књиге, изузев оних које су монаси користили при богослужењима. Осим тога само инвентарисање библиотеке указује да су књиге сврставане према језику на ком су написане (славенске, греческе, влашке, немачке, турске итд). Ређе је уписиван аутор, година издања скоро да се и не помиње, а поједине богослужбене књиге уписане су са местом штампања (кијевски, московски, римнички итд.)

Од великог значаја су податци о опремању библиотеке, набавци нових књига и обнови дотрајалог књижног фонда. Приликом свођења завршних рачуна 1757. године убележен је податак да се из манастирске касе утрошило 2 форинта и 30 крајцаре за *opravu strasnag Evangelä*. Исте године, 15 јула, купљена су за 18 форинти три лексикона и немачка библија¹³. Дана 6 септембра 1760. године купљен је у Темишвару *Lexikon ekonomij-eskiј* за 6 форинти и 30 крајцаре¹⁴. У Темишвару је такође купљена 20 јула 1789. године по цени од 1 форинте и 30 крајцаре књига *Hristianska Bogoslovija*¹⁵. Такође забележено је и куповање књига чији се наслови не могу тачно одредити, као на пример 18 септембра 1775. године купљена је 1 *knjiga utozlatna* за 4 форинти и 30 крајцара¹⁶. Истраживајући старе богослужбене књиге које су се у манастиру налазиле до друге половине двадесетог столећа, опажа се да су појединци на белинама унутрашњих корица убележавали податке који доносе новине што се тиче настанка и обogaћивања књижног фонда. Тако на минеју за месец јануар (инв. бр. 1974, стране 1-17) постоји запис да га је купио игуман Тимотеј за време епископа Николаја Димитријевића¹⁷. Из расположиве архивске грађе може се одговорити само делимично, како је манастирска библиотека дошла у релативно кратком периоду у посед тако завидног броја књига. Поред наслеђеног књижног фонда овде свакако треба имати и на уму и поклоне или разне заоставштине, које је манастир уживао од стране верника. Тако је извесни Јован Мануиловић поклонили манастиру за по-

¹³ АСПЕТ – Фонд *Манастир Бездин*: Rest9 0e prjhdov9 j rashodov9 na 1757 1]to.

¹⁴ АСПЕТ – Фонд *Манастир Бездин*: Rest9 0e prjhdov9 j rashodov9 na 1760 1]to.

¹⁵ АСПЕТ – Фонд *Манастир Бездин*: Rest9 0e prjhdov9 j rashodov9 na 1789 1]to.

¹⁶ АСПЕТ – Фонд *Манастир Бездин*: Rest9 0e prjhdov9 j rashodov9 na 1775 1]to.

¹⁷ АСПЕТ – Фонд, *Записи и натписи на старим богослужбеним књигама Епархије темишварске*, (SãÄ knjga glaglenaÄ Mjneј mš9 iančaria manastjra Bezdjna kĭphsÄ prj gspodjnu arhјereĖ NjkolaĖ tenj { varskom9 j gspodjnĭ otčU TjmotqeĖ gdĭ 1736)

мен својих покојника књигу *Театрон исторически* 1747. године¹⁸, епископ арадски Синесије Живановић, даровао је *Правила молебнаја* 25 јуна 1763. године¹⁹, а барон Арсеније Сечујац са супругом Јелисаветом од Новаковић поклонио књигу *Богородице Дјево* 1788. године²⁰. Друге пак, књиге су биле својина појединим монаха, те су оне тек после њиховог упокојења прешле у својину манастирске библиотеке и сходно томе нема их забележених у првим инвентарима²¹.

Као што је и намена сваке библиотеке да освећује и просвећује народ, тој намени је убрзо притекла и ова манастирска библиотека. Осим чувања старих и вредних књига и рукописа (попут Номоканона), библиотека је позајмљивала своје књиге читаоцима за духовно и културно узрастање српској омладини. Запис анонимног читаоца употпуњује тврдњу да је манастир својим делотворним радом употпуњавао просветитељску мисију Хабзбуршке монархије и за време настојатеља Максима Секулића, заменика темишварског епископа Петра Петровића²². Науку је црпио из ове библиотеке и ученик духовне семинарије алексадроневке Михајло Каменски 1791. године²³.

Друге половине двадесетог столећа цела библиотека манастира Бездина похрањена је на чување и постала саставни део библиотеке Епархије

¹⁸ АСПЕТ – Фонд, *Записи и натписи на старим богослужбеним књигама Епархије темишварске, Театрон*, инв. бр. 1976, стране 1-7: (Sã knjga qeatron9 istorj-eskij Manastjra Stagv Bezdjna hrama v9 Hda v9 hram9 Pšoj Bogrodjtcj, prjlo`jE v9 dar9 Joan Manljlovj-9 za vospomjnanã ousop{jh9 Èla 5/1747 gdjnu);

¹⁹ АСПЕТ – Фонд, *Записи и натписи на старим богослужбеним књигама Епархије темишварске, Правила молебнаја*, инв. бр. 1652, стр.1-12 (Smjrenij Sjnesã epjskop9 Aradskij, svoegv trũda Stoj objtelj bezdjnskoj v9 dar9 za moljtvũ darova19 meseca Ènã 25 og 1763 gda, v toj `e objtelj prjlu-jv{jsã);

²⁰ АСПЕТ – Фонд, *Записи и натписи на старим богослужбеним књигама Епархије темишварске, Богородице Дјево*, инв.бр. 1763, стр. 4, (Egv Vjsokorodje Gspodjn9 Arsenij Se-uãc9 baron ot9 Hertelendj j general9 j suprug9 Egv Gspo`a Eljsaveta ce Novakovj-9 darova{a siE kngi Mštjru Bezdjnu za vospomnhanie svoje 8 septembra 1788. Gerasjm9 Adamovj-9, arhjmmandrjt9 Bezdjnskij)

²¹ АСПЕТ – Фонд, *Записи и натписи на старим богослужбеним књигама Епархије темишварске, Проповеди Светог Јована Златоустог*, инв. бр. 1719, стр. 1-2 (Jz knjg9 Dõonjsã @ jvojnovj-a arhjmmandrjt9 Bezdjnskagv 1751 g); *Ирмологија*, инв. бр. 1987, белина предње корице (Sã knjga iermologija est9 dũhovnka Tjmotea ieromonaha Bezdjnskagv 1759 jz knjg9 Manastjra Bezdjna); *Опичинска наредба о злочинствима*, инв. бр. 1102, предња корица, (Sã knjga Gerasjma Adamovj-a arhjmmandrjt9 Bezdjnskagv, 1788); *Псалтир*, инв. бр. 1920, белина предњег омота, (Sã knjga est9 Tjmotea, duhovnjka, ieromonaha Bezdjnskagv, 1799 gda).

²² АСПЕТ – Фонд, *Записи и натписи на старим богослужбеним књигама Епархије темишварске, Житија Светих*, инв. бр. 2031, белина предњег омота (Ova knjga `itia svãt`oh9 otec9, Stia objtelj Manastjra Bezdjna darova mne Gspodjn9 pre-estnej{j otec9 j veljkij moj j blagd]telj Gspodjn9 Maxjm9 Sekulj- arhjmmandrjt Stoj Objtelj Manastjra Bezdjna na pro-jtanie. 15 Avgusta 1799 gd);

²³ АСПЕТ – Фонд, *Записи и натписи на старим богослужбеним књигама Епархије темишварске, Краткаја правила за изученије јазика*, инв. бр. 1184, белина предњег омота (Alexandronevskoj semjnarjij retorjkj Mjahj19 Kamenskij 1791 gda januarja 14).

темишварске, што је додатно допринело њеном очувању и омогућује даље истраживање развоја ове значајне књижнице међу Србима у Банату. Са сигурношћу је ова библиотека знатно повећала број и заступљене жанрове својих књига, који је главни циљ даљих истраживања у области библиотекарства.

Библиографија

Архивска грађа

АСПЕТ – Фонд *Манастир Бездин*: Reest9 ce prjhodov9 j rashodov9 na 1757 l]to.

АСПЕТ – Фонд *Манастир Бездин*: Reest9 ce prjhodov9 j rashodov9 na 1760 l]to.

АСПЕТ – Фонд *Манастир Бездин*: Reest9 ce prjhodov9 j rashodov9 na 1789 l]to.

АСПЕТ – Фонд *Манастир Бездин*: Reest9 ce prjhodov9 j rashodov9 na 1775 l]to.

АСПЕТ – Фонд, *Записи и натписи на старим богослужбеним књигама Епархије темишварске*

Inventariŭm´ ce veSej dvj`jmjh´ j nedvj`jmjh´ veljkagw vjda obr]taÈŠisĪ bo pristavleniÈ Arhimandrjta àeodosā Veseljnovj-a, vo Sto Vovedenskom´ Mĭstjr] Bezdjn] ia`e evjdentjrasĪ 751 gw 9 gw ianĪ sl}dovateln}!

Opjsanē veSej Crkovnjh´ v´ Mĭstjr] ia`e obr]taÈt´ v´ konc] segw 782 l]ta.

Inventariŭm´ veSej j prjtĀ`anāĪ` dvj`jmjh´ j nedvj`jmjh´ Mĭĭjra Bezdjna, iako j opjsanie Crkve j pro-ag zdanja tog, v´ l]t] 783 prj cehodŪjz Mĭĭjra Egv PreosŠenstva Ōĭjna PaŌla Avakŭnovj-a Èpĭskopa pakra-kog, bi v{eg arhjmandrjta seĀ obi telj Bezdjna.

Inventariŭm´ veSej prjta`anāĪ` dvj`jmjh´ j nedvj`jmjh´ Mĭĭjra Bezdjna, iako j opjsanie Crkve j pro-ag zdanja tog, v´ l]t] 785; Ubw.

Литература

Пузовић, 2014: В. Пузовић, *Утицај духовног регуламента (1721)на свештеничка и монашка правила митрополита београдско-карловачког Вићентија (Јовановића)*, у Зборник Матице Српске за историју, 90, Нови Сад, 2014, pp. 37–54.

Давидов, 1989: Д. Давидов, *Стилски преображај фрушкогорских манастира*, у Манастири Шишатовца, Нови Сад, 1989, pp.41–56.

Војновић, 2018: Ж. Војновић, *Библиотека манастира Бездина према инвентару из 1783. године*, у Темишварски зборник, 10, Нови Сад, 2018, pp. 95–116.

Војновић, 2013: Ж. Војновић, *Преображај библиотеке српских манастира на подручју Карловачке митрополије у XVIII веку*, у Читалиште, 23 (новембар, 2013), pp. 45–51.

Војновић, 2014: Ж. Војновић, *Како написати историју српских манастирских библиотека*, у Гласник Народне библиотеке Србије, 2014/15, стр. 97–106.

- Самарџић, 1989: Р. Самарџић, *Фрушкогорски манастири у српској историји*, у Манастир Шишатовца, Нови Сад, 1989, pp. 11–19.
- Бугарски, 1999: С. Бугарски, Љубомир Степанов, *Манастир Бездин*, Савез Срба у Румунији, 1999.
- Денић, 1989: Ч. Денић, *Библиотека манастира Шишатовца*, у Манастир Шишатовца, Нови Сад, 1989, pp. 397–410.

Saša Jašin

BOOK FUND OF THE BEZDINA MONASTERY IN THE XVIII CENTURY

Summary

One of the most important monasteries of the Karlovac metropolitanate, which throughout its centuries of existence gave the Serbian Orthodox Church more hierarchs and patriarchs, who played a significant role in the cultural and spiritual enlightenment of Orthodox Christians in Banat. Starting from the summary inventories and accounts of this monastery from the second half of the 18th century, the book fund, which the brotherhood of the monastery delivered from Russia, can be described in detail, which was the only reliable source of delivering books for worship in that period. In order to clarify the circumstances under which this library was created, it is worth emphasizing the importance of this book fund, as a witness to the cultural and religious tendencies in the Serbian people during the second half of the 18th century.

Keywords: Monastery Bezdin, book fund, Banat.

ЈЕЗИК КАО СРЕДСТВО КАРАКТЕРИЗАЦИЈЕ ЛИКОВА У КОМЕДИЈИ *ЗЛА ЖЕНА* Ј. С. ПОПОВИЋА

У раду се разматрају језичко-стилске одлике говора ликова у комедији *Зла жена* Јована Стерије Поповића са циљем да се утврди улога језика у индивидуализацији ликова различитог друштвеног статуса и различитих карактера. Извршена је анализа фонетских, морфолошких и синтаксичких језичких особина, која упућује на то да сви ликови говоре у основи смедеревско-вршачким дијалектом са доста елемената банатских говора војвођанског поддијалекта. Анализа лексике (лексичко-семантичка и етимолошка) показала је да представници вишег друштвеног слоја користе славеносрбизме, иако не у већој мери, а сви ликови у свом говору имају позајмљенице различитог порекла (турцизме, романизме, германизме, хунгаризме, грецизме). У говору главне јунакиње Султане, „зле жене”, преовладавају експресиви, док мајстор Срета у свом говору користи обућарске термине, што њихове ликове чини уверљивијим.

Кључне речи: Ј. С. Поповић, комедија *Зла жена*, језичка анализа, лексика.

1. У науци је већ примећено да Јован Стерија Поповић³ ликове у својим комедијама гради и карактерише умногоме њиховим говором (Вученов, 1965: 140), да комичне ефекте постиже вербалним средствима (Цветковић Теофиловић, 2016: 78), као и да његови ликови представљају

¹ nadezda.jovic@filfak.ni.ac.rs

² Ово истраживање подржало је Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије (Уговор бр. 451-03-68/2022-14/200165).

³ Јован Стерија Поповић, оцењен у српској историји књижевности као „jadan od najistaknutijih i najsloženijih književnih stvaralaca svoga doba” (Deretić, 1987: 111), рођен је у Вршцу 1806. године од оца Грка и мајке Српкиње. Његова књижевна дела обухватају романе, драмске текстове („жалосна и велела позорја”), поезију и критику, а писао је и школске учбенике и филолошке чланке. Правник по образовању, радио као наставник латинског, адвокат, професор Лицеја у Крагујевцу и начелник Министарства просвете у Кнежевини Србији, у којој је боравио од 1840. до 1848. године. Из његовог богатог јавног деловања у том периоду неопходно је поменути учешће у оснивању Друштва српске словесности, народног музеја и позоришта. Умро је у Вршцу 1856. године (Deretić, 1987: 111). Познавао је више страних језика, што је оставило трага у његовом делу: на латинском се школовао, претпоставља се да је владао руским, румунским, италијанским, француским и мађарским, а српски и грчки је научио у породици (Зорић, 2018: 29).

реалистичке слике из живота, будући да се Стерија као моралиста и дидактичар бави „konkretnim ројавама свог доба и своје средине” (Deretić, 1987: 113–114). Проучавање филолошких дела и ставова Ј. С. Поповића показало је интересовање овог ерудите и у своме времену широко друштвено ангажованог интелектуалца, и за провинцијализме, за чију се употребу у књижевности у циљу богаћења језика залагао (Павловић, 2015: 89), и за лексичке одлике његовог матерњег смедеревско-вршачког дијалекта, и за контактну лингвистику и историју језика (Павловић, 2015: 43–44, 89–91), осим за позајмљенице и терминологију, по чему је остао понајвише упамћен у том делу свога прегалаштва.

1.1. Међутим, иако је о књижевном делу, животу и друштвеном и филолошком раду Ј. С. Поповића доста написано, језик његовог разнородног и жанровски разуђеног дела није у целости анализиран (Зорић, 2018: 25),⁴ што оставља простора за различита језичка истраживања. Његов језик оцењује се у целини као доситејевски тип књижевног језика односно народни језик са славенизмима који су се задржали у горњем лексичком слоју, дакле у термилошкој сфери и апстрактној лексици, а донекле и на синтаксичкој равни (Херити, 1999: 79; Зорић, 2018: 26). Судећи по његовим биографским подацима и већ поменути ставовима према језику, основица тог народног језика могао би бити смедеревско-вршачки дијалекат,⁵ мада су досадашња истраживања показала да је Стерија писао на шумадијско-војвођанском дијалекту, тачније на његовом војвођанском поддијалекту, чиме је остао у оквирима народне основице језика предвуковских писаца (Херити, 1999: 84; Јерковић, 1982: 148).

1.2. У овом раду неведене поставке биће проверене кроз анализу језика јунака Стеријине комедије *Зла жена*,⁶ с тим што ће се праћењем

---

⁴ Овом приликом биће поменути радови о Стеријином језику у целини (Херити, 1999: 78–85), о дијалектизмима у Стеријиној прози (Јерковић, 1982), о славеносрпским особинама у *Роману без романа* (Младеновић, 1989: 115–134), о језику његових правних списа (Суботић, 1996), о фразеологизмима у комедијама (Петровић, 2007), као и монографија о славенизмима у раним Стеријиним драмама (Зорић, 2018).

⁵ Уп. и запажање А. Младеновића о народној основици језика *Романа без романа* да је то „српски народни језик одређеног писца, који је у себе укључивао и низ црта локалног говора, онога којем је писац дијалекатски припадао...” (1989: 115).

⁶ *Злу жену, весело позорје у три дејства*, издао је Јован Стерија Поповић у Новом Саду 1838. године, у време када су настале његове најбоље и најпознатије комедије. Том циклусу комедија, насталим у Вршцу, на почетку његовог комедиографског стваралаштва, за које је и сам рано увидео да највише одговара његовом стваралачком духу, припадају и *Лажа и паралажа* (1830), *Тврдица или Кир Јања* (1837) и *Покондирена тиква* (1838) (Deretić 1987: 112–113). У овој комедији карактера богата, размажена и хировита Султана у своме новом дому вербално напада и вређа и слуге (Стеван и Персида), и суседе (мајстор Срета, чизмар, и његова жена Пела), и свога супруга (граф Трифић), док свесном заменом идентитета са Пелом и забуном која из тога настаје не буде батинама преваспитана од стране мајстор Срете

фонетских, морфолошких и лексичких особина реплика ликова који припадају различитим друштвеним слојевима, установити и то у којој мери је језик послужио као средство карактеризације ликова.⁷ Може се очекивати да ће представници виших друштвених слојева у свом језику имати више славенизама и позајмљеница, него ликови слугу.⁸

Језик комедије *Зла жена* прокоментарисао је својевремено Константин Богдановић, у једном од првих осврта на ово Стеријино дело, објављеном у часопису *Новиј сербскиј летопис* (1839, ч, I: 108–111)⁹ и замерио аутору превише псовки у Султаним репликама, премда су оне, заправо, основно језичко средство за истицање пакосног карактера главне јунакиње (Миљинчевић, 1965: 41–42).¹⁰

2. Иако је, као што је поменуто, био поборник коришћења дијалекатске лексике у књижевности у циљу богаћења језика, Стерија је био свестан неопходности придржавања општеприхваћених граматичких правила (Павловић, 2015: 98; Јерковић, 1982: 149). У том смислу биће проверено које је од кључних фонетских, морфолошких и синтаксичких особина свог матерњег смедеревско-вршачког дијалекта задржао у језику својих ликова

и тако бива освешћена на болан начин, а њено понашање поправљено (Deretić, 1987: 113).

⁷ Неће бити анализирани језик посвете и предговора, у којима је, по правилу, више славеносрпских елемената, а језичке особине дидаскалија биће узимане у обзир онда када је потребно извршити поређење народних језичких особина пишевог језика и језика његових јунака. Као извор коришћено је прво издање комедије (Стерија, 1838: 1–51), с тим што су примери транскрибовани савременом ћирилицом.

⁸ О језику трагедије Милош Обилић, објављене 1828. године, П. Херити примећује да је у основи народни, али да се у језику племића среће књишка фразеологија и више рускословенских речи, него у језику ликова из народа (1999: 80).

⁹ Ради се о данашњем *Летопису Матице српске*, који тај назив носи од 1873. године, док се од 1837. до 1842. звао *Новиј сербскиј летопис*.

¹⁰ Султанине псовке и погрде упућене осталим ликовима, за ову прилику и без намере да буду детаљније анализирани, подељене су на: а) увреде: *лењива траго* 2, *докле ћеш ме јести, луциферу* 2, *него што ме за ћоравца дала* 2, *језични језик* 2, *Хијено женска* 3, *сестро Луциферова* 3, *Кукавицо женска* 3, *немаш памети ни као бува* 3, *Шта трљаш у собу као говече* 4, *угурсуз* 4, *ђубре* 5, *Начинио си ме парасницом, као сам што си* 6, *стрвино женска* 6, *харсузине* 11, *угурсуз* 12, *псино један* 26, *Орјатине* 26, *Скоте* 27, *слепчовођа* 30, *орјати* 45; б) клетве: *треста те врага однело* 25, 31, *Скоте и да би ли стрвино ослепио и довека не прогледао* 36, *Нек девет стотина ђавола однесу твога орјатског господина* 27, *не разумео, да Бог да, никога* 28; в) прекоре: *Сад ћеш се обрецивати наопако* 2, *да се кривиш на мене* 2, *инат терати* 2, *само ти мени уз нос* 2, *срам те буди* 6, 10, и г) претње: *да му с оним стаклетом расцопам главу* 4, *зашто би иначе морала кућу упалити од толики секатура* 8, *пусти ме да му само два зуба избијем* 9, *јер ћу ти сву косу почупати* 13, *сад' ћу ти очи ископати* угурсуз, и *да би ли харсузине* 25, *сад ће ти пући глава* на четворо 26 итд. Међу њима има и речи страног порекла, о којима ће бити речи у даљем тексту.

и има ли у њему карактеристичних особина неких других дијалеката, пре свега шумадијско-војвођанског. Поређење ће бити вршено са дијалекатским особинама језика Стеријине прозе (Јерковић, 1982) и општијим запажањима о језику Стеријиних дела (Херити, 1999).

2.1. Од дијалекатских фонетских особина праћене су: замена јата, контракције у вокалским групама на крају речи и друге промене у вези са вокалима, нестабилност сугласника *x* и *ф*, промене у сугласничким групама и употреба облика *госпоја* и *госпођа*.

2.1.1. Замена јата је екавска, што неће бити посебно документовано, са икавизмима који се јављају у смедеревско-вршачком и шумадијско-војвођанском дијалекту.

2.1.1.1. Икавизми долазе у одричним облицима глагола *јесам*, у примеру *гди* (Ивић, 2001: 119; Бошњаковић, 2008: 128), као и код глагола VII Белићеве врсте у облицима типа *летити*, *летио*, карактеристичним за говоре шумадијско-војвођанског дијалекта (Ивић, 2001: 94; Бошњаковић, 2008: 125). Ове особине регистроване су у говору свих ликова:

није 5, *гди* 1, 10, 26, 30, 39, *дгидод* 12, *доживити* 5, *трптити* 48, *видила*, *видио* 8, *Побеснио ти* 26, поред: *овде* 30 (Султана); *гди* 23, 45, *видити* 45, *живио* 48 (граф Трифић); *није* 29, *нисам* 29, *гди* 26, 40, *видили би* 10, *полудила* 35 (Срета); *гди* 16, *видити* 16, *вртио* 16 (Пела); *није* 4, *гди* 21, 41, *беснити* 38 (Стеван); *видили* 22 (Персида).¹¹

2.1.2. Префикс *при-* гласи *пре-*, што је особина смедеревско-вршачког дијалекта (Ивић, 2001: 119; Бошњаковић, 2008: 126), мада је има и у тамишкој зони шумадијско-војвођанског дијалекта (Ивић, Бошњаковић, Драгин, 1994: 237), с тим што је ова појава присутна у само једном примеру у реплици служавке Персиде:

у преправности 17.¹²

2.1.3. Контракција у вокалским групама *-ао*, *-ео*, *-уо* > *-о* (Ивић, 2001: 119; Бошњаковић, 2008: 143, 153) јавља се ретко:

ушо 30, *посо* 47 (Срета), *окрено* 1, *скино* 50 (Султана).

2.1.3.1. Обичнији су примери без контракције, што би се могло објаснити тежњом да се језик књижевног дела не оптерети превише особинама неког локалног говора:

пошао 4, *посао* 4, *изуједо* 4, *избирао* 7, *могао* 11, *довукао* 26, *тукао* 27, *надвладао* 49 (Султана); *као печурку* 26, *познао* 48 (Срета); *расцонао*

---

¹¹ П. Херити скреће пажњу на икавизме типа *извидити*, *доживити* (1999: 84), док Ј. Јерковић запажа све поменуте икавизме у Стеријиној прози (1982: 143).

¹² Ова фонетска особина заступљена је само једним примером и у језику Стеријине прозе, у којој су облици са *при-* обичнији (Јерковић, 1982: 143–144).

4, погледао 16, казао 20, веровао 20 (Стеван); *отишао* 20, *испрескакао* 20 (Персида).

2.1.4. Остале вокалске промене, покретни вокали, сажимање или губљење вокала, које су шире присутне у народним говорима и одлика су разговорног стила, присутне су у репликама свих ликова осим код графа Трифића и служавке Персиде:

сад ' 2, 4, *јошт* ' 2, *куд* ' 2, *пак* ' 4, *кан* ' 1, *Зашт* ' 2; *видла* 28 (Султана); *јошт* ' 25, *сад* ' 26, *снаш* ' *Анђа* 29, *дед* ' *сад* 31 (Срета); *кан* ' *да* 14 (Пела); *јошт* ' 5 (Стеван).

2.1.5. Нестабилност сугласника *х* у свим положајима у домаћим и страним речима, његова супституција и друге појаве везане за његово испадање, спадају у општије штокавске језичке особине, присутне и у смедеревско-вршачком дијалекту (Ивић, 2001: 89, 119; Бошњаковић, 2008: 200–204) и забележене су код свих ликова комедије *Зла жена*,¹³ уз ретке изузетке углавном у речима страног порекла и у обраћању господи. Судбина групе *хв-*, на чијем месту долази *ф* у корену *хвал-*,¹⁴ а *в* у корену *хват-*, одговара стању у војвођанском говорима (Ивић, 2001: 103; Ивић, Бошњаковић, Драгин, 1994: 348).

лебац 2, *аљине* 7, 13, *аљину* 7, *оћу* 28, 29, 31, *оћеш* 1–2, 3, 5, 7, 11, 13, 43, 48, *оће* 31, *тео* 7, *како би тела* (3. л. јд.) 2, *оди* 12, *поодити* 49, *орјатине* 35; *код њи* 1, или *ћу* *и* све на моју руку довести 1, па *ћу* *и* све изгазити 11, од *толики* 8, код *други* 50, *одма* 4, *ајде* 13; *кујну* 2; *ктела* 49; Само се ти гдигод *пофали* зато 12, *фала* Богу 50, *Поватаће* Султана свима крајеве 13 (Султана); *аљина* 23, 49, *аљине* 24, *оћеш* 6, 10, *одите* 24, *зактеваш* 49 (Трифих); *аљине* 32, *оћеш* 26, 29, 30, 31, 33, 42, *оће* 26, 29, 50, мени је *итно* 27, *ајд* ' , *ајд* ' 25, *Ајде* 31, 32, 42, 51, *еј* 11, *сиром* 35, сва се кућа *њија* 35, *сад* ' *би* те као печурку смождио 26, Како је не *би* познавао (1. л. јд) 43, *цеј* даје бал 29, тако ли се *цеј* поштује 30 (Срета); *аљинама* 16, *аљине* 14, 17, *оћу* 17, *оће* 16, 19, *Еј* 14, оваковог *стра* 14, сви *и* похваљују 18, *постадо* и ја 16; *Фала*, Персо, *фала* 15 (Пела); *Оћу* 23, *оћеш* 21, *оће* 21, 47, од *асне* 21, *Оћу* ли ићи за *чоу* 23, на кога ти *замањујеш* 37, *чу* и ја 20, *Фала* Богу 5 (Стеван); *оћемо* ли 19 (Персида).

2.1.5.1. Уочени су следећи примери чувања сугласника *х*:

их ! 2, 11, *Ох*, Боже 2, *Ух!* 5, *хм* 12 (Султана); *цехмајстор* 9, *цехмајсторовица* 30 (Срета); *охо* (Трифих); ја *би хотела* саде 17, сви и

¹³ Да је ово особина и пишевог идиома види се из дидаскалија: *аљинама* 13, *аљине* 27, *оће* 35; *замане* 2, *замањује* *руком* 44; па *и* навлачи 16; *увати* 27. У језику Стеријине прозе фонема *х* се знатно боље чува иако су такође присутне појаве карактеристичне за народни језик – губљење у свим положајима и супституција са *ј* и *в* (Јерковић, 1982: 144).

¹⁴ Група *хв-* чува се у овој основи у само једном примеру. У језику Стеријине прозе присутна је слична ситуација (Јерковић, 1982: 144).

похваљују 18 (Пела у Султаниној одећи); *хотео* 23 (Стеван); *похерај* 19 (Персида мислећи да говори Султани).

2.1.5.2. Секундарно *х* јавља се у речи турског порекла *харсузин*:¹⁵ *харсузине* 11, 25 (Султана).¹⁶

2.1.6. Нестабилност сугласника *ф* и његова замена са *в* у речима страног порекла јавља се у једном случају:

вилозови 44 (Срета).¹⁷

2.1.6.1. Сугласник *ф* се чешће чува, што је уочено у позајмљеници *кафа* и у корену *фал*-,¹⁸ у репликама свих ликова, као и у називу алатке – *фордита*:

кафу 29, *фордита* 34 (Султана), *кафу* 29, *фордиту* 34 (Срета са Султаном); *кафу* 16 (Пела у Султаниној одећи), *кафу* 16 (Персида мислећи да се обраћа Султани).

2.1.7. Промене у сугласничким групама – асимилација по месту творбе у сандхију и дисимилација – које су карактеристика живог говора, присутне су репликама свих ликова:

и њоме 5, *млого* 12 (Султана); *млого* 9, 10, 28, 40, 41 (Срета); *ја млого* не закерам 18 (Пела); *млого* 36 (Стеван).¹⁹

2.1.8. Поред штокавског *госпођа*, сви ликови, изузев Пеле, користе и облик *госпоја*, широко распрострањен на штокавском терену,²⁰ било у непосредном обараћању, у облицима вокатива, или у именовању:

госпођа 5, 36, *госпоја* 10 (Султана); *госпођа* 6, *госпоја* (ном.) 22 (Трифид); *госпођа* 27, 30, *милостива госпођа* (вок.) 9, 27, *госпођу* 26, 40, *госпоја* 28 (Срета); *госпођа* (ном.) 14, *милостива госпођа* (вок.) 12, *милостива госпођо* 12 (Пела); *госпоја* (ном.) 22, 23, *госпоја* (вок.) 4, *госпођа* 4, и 24 (Стеван); *госпоја* (вок.) 1, 14, 15, 17, *госпођа* (вок.) 2, 13, 14, 15 (Персида).

---

¹⁵ Уп. Škaljić, 1989: 99, *arsuz* < *tur. arsız* 'безобразник'.

¹⁶ Ј. Јерковић забележио је секундарно *х* у грецизму *хектика*, док је народни облик *јектика* (1982: 144).

¹⁷ Германизми *навиковала чизме* 26, *викс* 28 долазе са етимолошким *в* (потврде *в* у тачки 4).

¹⁸ Сугласник *ф* је у том корену на месту групе *хв*-: Само се ти гдигод *пофали* за то 12, *фала* Богу 50 (Султана), *Фала*, Персо, *фала* 15 (Пела), *Фала* Богу 5 (Стеван).

¹⁹ У том погледу језик ликова комедије *Зла жена* у већој мери одражава ситуацију у народним говорима, док се у језику Стеријине прозе јавља и облик *много* (Јерковић, 1982: 145).

²⁰ О тумачењу настанка облика *госпоја* в. Ивић, Бошњаковић, Драгин, 1994: 328. Оба облика присутна су и у језику Стеријине прозе (Јерковић, 1982: 145).

2.2. Морфолошке дијалекатске особине обухватају неке облике деклинације именица и заменица и конјугационе обрасце својствене смедеревско-вршачким и / или војвођанским говорима.

2.2.1. Међу падежним облицима именица има ликова карактеристичних и за смедеревско-вршачки и за шумадијско-војвођански дијалекат.²¹

2.2.1.1. Именица *стакло* долази са проширењем у деклинацији, што је особина за коју су потврде нађене у монографијама о говорима источне Шумадије (Бошњаковић, 2012: 56) и о банатским говорима (Ивић, Бошњаковић, Драгин 1997: 50), где се истиче да је има и у другим екавским говорима осим у призренско-тимочкој области:

да му *с оним стаклетом* расцопа^м главу 4 (Султана).

2.2.1.2. Генитив мн. *пути* уз број одлика је говора пишчевог родног краја и банатских говора (Бошњаковић, 2012: 34; Ивић, Бошњаковић, Драгин, 1997: 20), коју у језику Стеријине прозе запажа и Ј. Јерковић (1982: 145):

пет стотина пути 42 (Султана).

2.2.1.3. Датив мн. са наставком *-ма* особина је и смедеревско-вршачког дијалекта (Ивић, 2001: 119) и банатских војвођанских говора, док је редукција вокала *-и-* у облику *коњма* врло широко распрострањена (Ивић, Бошњаковић, Драгин, 1997: 24; Бошњаковић, 2012: 39):

коњма под ноге 4 (Султана).

2.2.1.4. Инструментал мн. именица м. рода долази са наставком *-и* који се чува у банатским говорима војвођанског поддијалекта (Ивић, Бошњаковић, Драгин, 1997: 25–26):

са служитељи 8, *минђуше с брилијанти* 10 (Султана); *оџеш мужа с шанови* 32 (Срета).²²

2.2.1.5. Локатив мн. једнак генитиву мн. особина је источнијих и југозападних говора смедеревско-вршачког дијалекта (Ивић 2001 : 119; Бошњаковић, 2012: 76):

нисам се ни на каруца возала 17 (Пела), *на каруца* 45 (Персида).²³

²¹ Такав је и пример инструментала јд. м. рода са наставком *-ом* у језику дидаскалија, који је обичан и у смедеревско-вршачком дијалекту (Ивић, 2001: 119) и у војвођанским говорима (Ивић, 2001: 102): *опали је каишом* 27.

²² Овај наставак у инструменталу мн. среће се и у језику дидаскалија: *слегне рамени* 6, *тресне врати* 35, те се може сматрати да је био одлика пишчевог матерњег језика. На овај дијалектизам скрећу пажњу и П. Херити (1999: 84) и Ј. Јерковић (1982: 145).

²³ Облик локатива мн. *на каруца* истиче и Ј. Јерковић (1982: 145). У језику дидаскалија уочени су локативи мн. по *леђи* 40, *пипа се по леђи* 46, што је особина банатских говора (Ивић, Бошњаковић, Драгин, 1997: 27–29), као и других говора у Војводини (Ивић, 2001: 102).

2.2.2. У промени и међу облицима заменица има дијалекатских, али и књишких ликова.²⁴

2.2.2.1. У тексту позорја уочен је један пример датива јд. личне заменице 3. лица ж. рода *њојзи*, који је одлика банатских говора (Ивић, Бошњаковић, Драгин, 1997: 82–83):

њојзи 21 (Стеван).²⁵

2.2.2.2. Облик инструментала јд. с. рода заменице *тај* долази са проширењем *о-* уз предлоге, што је војвођанска црта (Ивић, 2001: 103):

с отим 50 (Султана); *С отим* можеш твој здрављу шкодити 5 (Трифих);
с отим 15 (Пела).²⁶

2.2.2.3. Локатив јд. показне заменице м. рода гласи *овим*, што је заједничка црта смедеревско-вршачког дијалекта и војвођанског поддијалекта (Ивић, 2001: 120, 102; Бошњаковић, 2012: 135):

по овим се познаје 47 (Пела).

2.2.2.4. Инструментал мн. личне заменице *ти* долази са наставком *-ми*, што је архаизам присутан у банатским говорима војвођанског поддијалекта (Ивић, Бошњаковић, Драгин, 1997: 82):

да је пред *вами* мало прокаишам 41 (Срета).

2.2.3. Облици конјугације одликују се наставцима карактеристичним за поменуће говоре.

2.2.3.1. Глагол *гледати* у презенту долази са основом на *-и-* што је особина и смедеревско-вршачких (Бошњаковић, 2012: 253), и банатских говора (Ивић, Бошњаковић, Драгин, 1997: 235):

не погледи 2 (Султана).²⁷

---

²⁴ Именичка заменица за лица *ко* (11 – Султана, 25 – Срета), долази и у гласовном лику *тко*, и то у посебним ситуацијама: када Султана жели да истакне свој прави идентитет иако је у Пелиној одећи (*тко* ти је дао слободу дирати ме? 25, не видиш ти *тко* сам ја? 26, Сам ђаво овде мора играти, други *нитко* 39), а мајстор Срета понавља њене речи (Море жено, а видиш ли ти *тко* сам ја? 26), као и у једној реплици графа Трифића (*тко* ти може угодити 11). Облик *тко* није особина банатских говора (Ивић, Бошњаковић, Драгин, 1994: 358–359), али се јавља у језику предвуковских писаца (в. нпр. Суботић, 1989: 135).

Показне заменице *таков* / *оваков* одлика су књижевног језика предвуковских писаца, а користио их је и сам Вук Караџић (Суботић, 1989: 143) и немају ослонца у народним говорима: *таково* што 50 (Султана), *оваковог* стра 14 (Пела), *такове* жене 21 (Стеван); Од *онакове* аспиде да се *таково* јагње претвори 19 (Персида). Ова основа присутна је и у језику Стеријине прозе (1982: 146)

²⁵ Овај облик као војвођански дијалектизам истиче и П. Херити (1999: 84).

²⁶ Особина је запажена и у језику Стеријине прозе (Јерковић, 1982: 146).

²⁷ Уп. и у језику дидаскалија: *гледи* 6, 11, 28, 49, *погледи* 26.

2.2.3.2 У једном примеру глагол *променити* има облик по III врсти што је особина банатских, али и других шумадијско-војвођанских говора (Ивић, Бошњаковић, Драгин, 1997: 251–252):

Чисто *се* и у образу *променула*. 24 (Стеван).

2.2.3.3. Код неких глагола 3. л. мн. презента долази са наставком *-ду* што је особина и смедеревско-вршачких (Ивић, 2001: 120; Бошњаковић, 2012: 190–197) и банатских војвођанских говора (Ивић, Бошњаковић, Драгин, 1997: 163–167):

они добијаду 49 (Трифих); *познаду* 13 (Пела), сад *ћеду...* бити 36 (Стеван).²⁸

2.2.3.4. У једном примеру потврђено је ширење наставка *-у* у 3. л. мн. презента уместо наставка *-е* код глагола VII и VIII Белићеве врсте, као у смедеревско-вршачким (Ивић, 2001: 120; Бошњаковић, 2012: 195–196) и банатским говорима (Ивић, Бошњаковић, Драгин, 1997: 168–172):

слуге да те буду 25 (Срета).²⁹

2.2.3.5. Глаголска основа *окрећати*,³⁰ представља дијалектизам присутан и у говорима источне Шумадије (Бошњаковић 2012: 254–255):

бре ћу те муштом те ћеш се *окрећати* 43 (Срета).

2.3. Синтаксичке дијалекатске особине тичу се употребе предлога *са* уз инструментал оруђа и некористићења заменице сваког лица.³¹

2.3.1. Предлог *с(а)* долази са инструменталом оруђа што је веома честа синтаксичка особина банатских говора (Ивић, Бошњаковић, Драгин, 1997: 346–348; Ивић, 2001: 102) и уопште народног језика.

да му *с оним стаклетом* расцопам главу 4, *с чим* да обрадујеш 11, *с отим* 50 (Султана); *С отим* можеш твою здрављу шкодити. 5 (Трифих); *С отим* ме... срдих 15 (Пела).

2.3.2. Уместо присвојне заменице сваког лица, у говору свих јунака јављају се присвојне заменице одговарајућих лица, што је присутно у источној Шумадији (Бошњаковић, 2012: 166–167), у Банату (Ивић, Бошњаковић, Драгин, 1997: 346–348), али и другде:

или ћу и све на *моју* руку довести 1, да му језик *мојом* руком ишчупам 5, узео си ми три године живота *с' твојим* поступком 11, а мени дај

²⁸ Исти наставак бележи и Ј. Јерковић (1982: 146) у језику прозе Ј. С. Поповића иако тамо доминирају облици у складу са нормом књижевног језика.

²⁹ Један пример тога типа бележи Ј. Јерковић у Стеријиној прози (1982: 146).

³⁰ Ову основу – уз неколико других попут *тренћати*, *мећати*, *преврћати* – забележио је и Ј. Јерковић (1982: 146).

³¹ Ове особине запажа и Ј. Јерковић у језику Стеријине прозе (1982: 148), с тим што је тамо употреба заменице *свој* обичнија.

твоје 13, Нигда нисам у *мом* животу ни видла 28, први пут у *мом* животу да клечим 32, ја сам у *мојој* кући 45, молим те као *мог* брата 45 (Султана); иди ти *твојој* кући 39 (Трифих); иди *твојој* кући 36 (Стеван); ја признајем *моју* погрешку 14 (Персида).

2.4. Примећени су и провинцијализми у лексици.

2.4.1. У репликама више ликова јављају се везник *зашто*, који се среће у банатским говорима у значењу 'јер, зато што' (Ивић, Бошњаковић, Драгин, 1997: 431) и прилог *таки* 'одмах':

зашто ће ти се одма прекинути језик 4 (Султана), *зашто* ја морам друге да почнем 27, *зашто* је ђаво ушо у тебе као и у њу 30 (Срета), то не иде, *зашто* би нашој госпођи леђа била као чивит 16 (Пела);

Таки га зови 5, *Таки* да ми другу девојку нађеш 6, или ћу те *таки* са служитељи избацити 8, *таки* ће ми на памет пасти 50 (Султана), Сад *таки* да клекнеш 31, Сад *таки* кући 41 (Срета), *таки* ће ти вилице прећи код увета 37 (Стеван), *Таки* ће готово бити 18 (Персида).³²

2.4.2. Остале појединачне потврде лексема карактеристичних за народне говоре јесу:

Шта *трљаиш* у собу као говече? 4, иди као *шљокавица* по вароши 7 (Султана), ја много не *закерам* 18 (Пела), *укрочаиш* 21 (Стеван), *укрочала* 21 (Персида).³³

2.4.3. Већи број експресива тиче се пијаног стања и физичког кажњавања, тј. батина:

јошт кад се малко *усуче* 20, ваљда је мало јаче *повукла* 20, како је овај био *наквашен*, а она *убрађена* 20, Показаће њојзи Срета о чега се *укрутила* 21, нек ти мало *изиђе из главе бокал* 37, *ождркељала* си се као крмача 37, *ождркељала* се као свиња 38 (Стеван), ко би пре *под астал пао* 25 (Срета);

отоич сам ти *истерао два ђавола испод коже* 40, сад да ји човек не *вошти* 40, да је пред вама мало *прокашаам* 41, да је ја јошт једампут *промуштрам* 43, Ја сам моју *изровашио* 46, бре ћу те *чибукати* 47 (Срета), сад ће је он *научити памети* 39 (Стеван).

3. Славеносрпске језичке особине раних Стеријих драма биле су предмет детаљне анализе Милене Зорић, која се бавила њиховом фонетском,

---

³² Овај дијалектизам бележи и Ј. Јерковић (1982: 147).

³³ Лексички дијалектизам *укрочати* 'укротити' приметно је и П. Херити (1999: 84). Уп. у језику дидаскалија и лексички дијалектизам: *полак* лица 13, који бележи Ј. Јерковић (1982: 147) у језику Стеријине прозе.

творбеном и морфолошком анализом,³⁴ заступљеношћу у поједеним делима и функцијом у њима (Зорић, 2018). Поредећи заступљеност и функцију славенизама у раним комедијама,³⁵ о славенизмима у *Злој жени* М. Зорић закључује: „Славенизми се у овој комедији јављају околионално, у оној мери у којој су вероватно чинили део свакодневног речника српског грађанства у доба када је дело настајало и ни у једном од разматраних аспеката немају било какву функцију. Славенизми из ове драме чине мали и функционално неутрални део корпуса: не доприносе карактеризацији ликова, на њима се на заснивају комички неспоразуми и немају функцију у развоју драмске радње” (2018: 134).

3.1. Међутим, примери који следе показују да славенизми у комедији *Зла жена* неоспорно имају своју улогу у карактеризацији ликова будући да су заступљенији код представника вишег друштвеног слоја, док се у језику представника нижег друштвеног слоја јављају спорадично.

3.1.1. Султана и граф Трифић користе славенизме у ситуацијама када међусобно разговарају (3.1.1.1) и када истичу поруку комедије обраћајући се присутним слугама или публици у дидактичком тону током драме и на крају позорја (3.1.1.2), док у Султаниним репликама славенизама има још и када се моли Богу (3.1.1.3), као и када Срети жели да да на знање ко је, иако је у Пелиној одећи (3.1.1.4), што показују примери:

3.1.1.1. мислиш да не *примечавам* 6, зашто је у *зашчишченије* примаш 6, чувати *чест* 10, кад своју супругу тако даје *бесчестити* 41, и теби на *чест* не служи 43, *љубезни* мој 40, *љубезни* Трифићу 49, *почитовати* 42, Ја сам *хотела* шалу проводити 46 (Султана); наопако *толкујеш* 7, *чест* полажеш 10, *обешчестио*, 10, теби за *љубов* 50 (Трифић);

3.1.1.2. То је зар тако небо *хотело* 47, није *совесно* 47, које би *негодованије* код други подигло 50 (Султана); природне *чертице* 24, она се више фурији него жени *уподобљавала* 24, кад се *совршено* уверим 24 (Трифић);

3.1.1.3 Ох Боже, шта сам ја *согрешила* 28, Ах, ово је велико *искушеније* 32;

3.1.1.4. графици *Трифичка* 26.

³⁴ У монографији је дошло до пермутације ознака уз примере из *Зле жене* и *Покондирене тикве*. Уместо скраћеницом 1838а, како је наговештено у уводном делу монографије (23–24), примери из *Зле жене* означавају са 1838б, што је скраћеница предвиђена за *Покондирену тикву*.

³⁵ Као што је већ речено, ради се о комедијама *Лаж* и *паралажа*, *Тврдица* и *Покондирена тиква*, у којима је славенизама много више и у којима они имају изразитију функцију – било у покретању драмске радње изазивањем забуне, било у стварању комичних ситуација (Зорић, 2018: 123–134).

3.1.2. Славенизми у мајстор Сретиним репликама очигледно нису део његовог уобичајеног речника и изазивају комичан ефекат будући да он углавном понавља Султанине славенизме мислећи да се обраћа Пели и тиме јој се руга или јој држи лекције:

Милостива госпоја *Трифичка* 27, мени за *љубов* 33, *љубезни* мој 40; да жена треба да *бојит сја* својега мужа 30; *шта се ту провешћујеш* 35 ('правиш се паметна').

3.1.3. У језику представника нижег друштвеног слоја јављају се свега три славенизма у њиховим репликама господи. То су облици глагола *хотети*: *хотела* 17 (Пела, претварајући се да је Султана) и *хотео* 23 (Стеван обаћајући се Трифићу) и пример *прикључило* 2 (Персида Султани у сцени у којој је госпођа грди).

3.2. Малобројни и неразноврсни славенизми пописани у *Злој жени* имају углавном фонетска рускословенска обележја, као што су одговарајући рефлекси: полугласника (*чест* 10, *обезчестио*, 10, *бесчестити* 41, на *чест* не служи 43, *љубезни* мој 40, *љубезни* Трифићу 49; *совршено* 24, *согрешила* 28, *совесно* 47, *хотела* 46, *хотело* 47, *љубов* 33, 50), групе *тј (*примечавам* 6, *Трифичка* 26, 27), групе *џг- (*чертице* 24); док су суфикси *-није*, *-тије* у духу црквенословенског језика (*искушеније* 32, *негодованије* 50).

4. Позајмљенице су посматране у говору сваког од ликова понаособ, а узимано је у обзир порекло и тематски слојеви лексике. Могло се претпоставити да ће Султана и граф Трифић – чија се титула, уосталом, изговара са немачким фонетизмом – као образованији, чешће користити страну лексику, посебно ону из европских језика, као и да ће речник мајстор Срете одавати бављење обућарским занатом. Анализа је то делимично потврдила, пошто се показало да у речнику свих ликова међу позајмљеницама доминирају турцизми.

4.1. У репликама мајстор Срете присутна је лексика обућарског заната, сконцентрисана у сценама када Султану, за коју мисли да је Пела, приморава да учествује у његовом послу. Термини су углавном турцизми: *калуп*, *мушт(а)*, *турпија*, *туткало*, *ћирши*, *чизме*;³⁶ немачког порекла су *викс(ов)ати* и новије *викс*, као и општи назив за сталешко удружење *цех*, *цеј*

---

³⁶ Уп.: Škaljić, 1989: 389, *kalup* '2. дрво у облику ципеле којим се служе ципелари и опанчари приликом прављења обуће'; 478–479, *mušta*, *muštija* 'алатка од туча у облику полукугле са кратким дршком, којом сарачи, папуције, кундурције и чизмеције туку кожу да би је растањили и ратегли, те на тај начин припремили за кројење...'; 625, *turpija* 'столарска и браварска алатка за стругање...'; 626, *tutkal* 'љепило које употребљавају столари и ципелари'; 194, *ćiriš* 'обућарски лепак'; 178, *čizma*.

и сложеница *цехмајстор*,³⁷ мађарског порекла је термин *шан*, а словенског – *шило* 34, *смола* 35 и *четка*.³⁸ Остало је нејасно порекло и значење речи *фордита* 34, која се јавља у Сретиним и Султаниним репликама.³⁹

Осим ове терминолошке лексике, мајстор Срета користи и друге речи страног порекла, претежно турцизме (*буџак*, *инат*, *кавга*, *пенџер*, *ракија*, *угурсуз*), понеки грецизам са фонетским одликама у духу српског народног језика (*аспида*, *вилозов*, *комендија*), хунгаризам *астал* 25 и романизме *бал* 29 и *парада* 29.⁴⁰

4.2. Остали ликови комедије *Зла жена*⁴¹ у својим репликама имају највише турцизама из сфере свакодневног живота (*аждаја*, *асна*, *бурмут*, *бурунџук*, *буџак*, *дуван*, *ђубре*, *инат*, *јогунаст*, *кавга*, *каши*, *кафа*, *курталисати*, *марама*, *међер*, *минђуша*, *орјатин*, *орјатлук*, *пенџер*, *пита*, *ракија*, *сокак*, *ћоравца*, *угурсуз*, *харсузин*, *черек*, *чивит*, *чоа*),⁴² а од осталих

³⁷ Уп. Skok, III 592–593, *viksati* 'чистити ципеле'; РМС, VI: 789, *цех* нем. '1. ист. сталешко удружење занатлија, обртника једне струке'...

³⁸ Уп. Skok, III 396–397, *šiti*; Skok, III 294, *smola*.

³⁹ Срета: Дад ми ону *фордиту*. Султана: Шта је то *фордита*? Срета: Милостива госпођо, то је ово. (Покаже јој прстом, Султана донесе му, пак опет почне радити.)

⁴⁰ Потпун списак туђица примећених у језику мајстор Срете обухвата следеће потврде чије ће порекло бити документовано у даљем тексту: турцизме (мало *ракије* 29, *калуп* 34, *ћириша* 35, *туткало* 35, *каши* 35, *угурсуз* 31, у *буџаку* 35, без *ината*, *кавге* 35, *пенџер* 36, брећу те *муштом* те ћеш се окрећати 43); германизме (*цехмајстор* 9, *цеј* даје бал 29, тако ли се *цеј* поштује 30, *цехмајсторовица* 30, *навиковала чизме* 26, *викс* 28), грецизме (*аспида* 26, *вилозови* 44, *комендије* 46), романизме (*цеј* даје бал 29, да ми правиш *параду* 29) и хунгаризме (*астал* 25, с *шанови* 32).

⁴¹ Уп. примере из реплика поједених ликова груписане према језику порекла, а у оквиру тога по редоследу појављивања: за *ћоравца* 2, *инат* терати 2, *јогунасти* роде 3, *курталисати* 3, *орјатаклук* 5, са *сокака* 10, *минђуше* с *брилијанти* 10, из *ђубрета* 26, *турпијом* 27, не пијем *ракије* 29, *кафу* 29, 34, с' *чизмашима* 30, од *бурмута* 33, *ћириш* 35, *орјатине* 35; Гледај ти *штиона* 2, *мари* из куће 6, *секатура* 8, *бал* 29, *бароне* 30, *официр* 50, при *командирању* војске 50; *винцилирка* 2, *Шкода* што немам рђаву нарав 2, *Графица* Трифичка 26, *Виксовали* те пред *варошком* кућом 26; Начинио си ме *парасницом* 6 (Султана); *сокак* 10, *фурији* 24; *мајстор* 40, 41, *каруце* 46; *шкодити* 5, она ми се види као да није при себи 40 (граф Трифић); *кафу* 16, *бурунџук* 16, *сокаком* 16, *међер* 17, *питу* 18, *срнећи черек* 19; нисам се ни на *каруца* возала 17; *аспида* 13 (Пепа); од *асне* 21, за *чоу* 23; *чивит* 16; *адвоката* 22, *скорпије* 38 (Стеван); *кафу* 16, *мараму* 17, *срнећим череком* 19, *похерај* 19 (Персида).

⁴² Уп. Škaljić, 1989: 108, *aždaha*, *aždaja*, *haždaja* 'огромна неман...'; 317, *hasna* (*asna*) 'корист'; 155, *burmut* 'дуван у праху'; 155–156, *burundžuk* 'фина танка свилена прозирна тканина'; 151, *budžak* 'кут, угао'; 226, *duhan*, *duvan*; 253, *đubre* '3. смеће'; 346, *inad*, *inat* 'каприц, пркос, тврдоглавост...'; 371, *jogun*, *jogunast* 'својеглав, обестан'; 402, *kavga* 'свађа, препирање, битка'; 382, *kaiš* '1. ремен, кожни опасач'; 381, *kahva* (*kafa*, *kava*); 427, *kurtarisati* (*se*), *kurtalisati* (*se*) 'спасити (*se*), ослободити (*se*)'; 441 *mahrāma*, *marama*; 452 *međer* 'дакле, богме'; 464, *minduše*; 332, *hojrat*, *horjat*, *hojratin*, *horjatin* (*ojrat*, *orjat*, *ojratin*, *orjatin*) 'прост човек, сељак, неотесанац, простак'; 503, *ortakluk* 'заједница, пословно удруживање'; 515, *pendžer* 'прозор'; 519–520

позајмљеница нешто је више романизама (*адвокат, бал, барон, каруце, командирање, мајстор, марш, официр, парада, секатура, фурија, шпион*),⁴³ у односу на германизме (*винцилирка, граф, похерај, шкода*),⁴⁴ хунгаризме (*астал, варош, парасница, шан*)⁴⁵ и грецизме (*аспида, вилозов, комендија, скорпија*).⁴⁶

5. У закључку ће бити истакнуте дијалекатска основа језика ликова и улога језика, посебно славенизама, у карактеризацији ликова комедије.

5.1. Анализа језика ликова у комедији *Зла жена* показала је да је у његовој основици Стеријин матерњи смедеревско-вршачки дијалекат са елементима војвођанског поддијалекта, с тим што је већина уочених фонетских, морфолошких и синтаксичких особина заједничка овим говорима. У том смислу, језик ове комедије нема изразите дијалекатске одлике које би га знатније удаљиле од књижевног језика онога времена, што је у складу са пишчевим ставовима према језику изнесеним у његовим филолошким списима. Све уочене особине присутне су и у језику Стеријине прозе, али су тамо као конкурентни чешће употребљени дијалекатски немаркирани ликови. Ово говори о томе да је Стерија у комедији *Зла жена* спонтано или намерно језик ликова приближио народном говору, чиме их је учинио уверљивијим.

5.2. Славенизми нису значајније заступљени у језику комедије, не служе као покретач драмске радње, нити изазивају значајније комичне

---

pita 'врста јела'; 530, *rakija*; 569, *sokak* 'улица'; 194, 195–196, *čovav*; 629, *ugursuz* 'неваљалац, несретник'; 99, *arsuz* 'безобразник' 167, *čejrek, čerek* '2. четврт закланог јагњета или брава уопште'; 178, *čivit* 'модрило (врста боје), индиго'; 179, *čoha, čoja* 'сукно боље врсте, мекше и лепше'.

⁴³ Уп. РМС, I, 47, *адвокат* лат.; РМС, I, 131, *бал* фр. 'забава са игранком, свечани плес'; РМС, I, 144, *барон* фр. 'племићка титула нижег реда'; РМС, II, 672, *каруца* тал. 'врста кола..., лака кола, кочија'; РМС, II, 796, *команда* фр. 'усмена заповест, наређење заповедника'; Skok, II: 350–351, *mađistor* 'учитељ, мајстор, реч из балканског латинитета; РМС, III: 304, *марш*² узв. фр. '2. вулп. за терање, гоњење'; РМС, IV: 275, *официр* лат.; РМС, IV: 330, *парада* фр. '1. в. прослава, свечаност'; РМС, V: 723, *секатура* тал. 'секирација'; РМС, VI: 699, *фурија*, лат. '2.б. разљућена, разјарена особа, зла, свадљива жена, оштроконђа, аспида'; РМС, VI: 995, *штијун*, тал.

⁴⁴ Уп. РМС, I: 380, *винцилир* нем. покр. 'онај који под најам обрађује и чува нечији виноград, пудар', *винцилирка* 'винцилирова жена'; РМС, I *граф*, в. *гроф* нем. 'крупан феудални господар...'; РМС, IV: 820, *похати* нем. = поховати 'пржити на особит начин...'; РМС, VI: 970, *шкода* нем. 'штета'.

⁴⁵ Уп. РМС, I: 104, *астал* мац. 'сто'; Skok, III 566–567, *varoš* 'град'; РМС, IV: 333, *парасник* мац. покр. 'сељак'; *парасница* 'сељанка'; РМС, VI: 925, *шан*² мац. 'калуп за чизме'.

⁴⁶ Уп. Skok, I: 66, *aspida* 'змија отровница' балкански грецизам; РМС, VI: 670, *филозоф* грч.; РМС, II: 799, *комедија* грч.; РМС, V: 814, *скорпија* грч. зоол.

ефекте као у другим раним Стеријиним комедијама, али имају важну функцију у делу будући да представљају значајно средство обликовања ликова вишег друштвеног статуса, који их користе у међусобном разговору. Они су, поред неуобичајеног понашања, главни доказ којим Султана у Пелиним хаљинама покушава да убеди мајстор Срету да није његова жена. У расплету комедије славенизми се јављају у деловима текста које изговара Султана, кајући се због свог понашања и истичући поруку комедије, у чему се огледа и Стеријин став према славенизмима.

5.3. Језик јунака прилагођен је њиховом друштвеном статусу тако што се већи број славенизама и позајмљеница јавља у говору ликова вишег друштвеног статуса, док ликови слугу користе мањи број позајмљеница, а славенизме имају само у појединим репликама упућеним господи.

5.4. Јован Стерија Поповић се и у комедији *Зла жена* показао као књижевник који влада језиком као средством убедљиве и ненаметљиве карактеризације ликова. Сви су они поникли у народној средини, с тим што представници вишег друштвеног слоја и у свакодневном животу, нарочито говорећи између себе, али и у обраћању особама нижег друштвеног статуса, користе у свом језику различите славеносрпске језичке елементе (фонетске, творбене, лексичке), занатлија мајстор Срета користи обућарске термине, а у репликама Султана, зле жене, има посебно много експресива. Сви ликови у свом језику имају доста позајмљеница међу којима доминирају турцизми, али има и романизама, хунгаризама и грецизама, што је потпуно у складу са језиком мултикултуралне средине какав је Банат.

Извор

Стерија, 1838: I. С. Поповича *Зла жена*, весело позориште у три дјјства. У Новомъ-Саду: Писмени Павла Јанковића ц.в. прів. Тѵпографа.

Литература

- Бошњаковић, 2008: Ж. Бошњаковић, Фонетске особине говора источне Шумадије. Београд: *Српски дијалектолошки зборник LV*, 1–322.
- Бошњаковић, 2012: Ж. Бошњаковић, Морфолошке особине говора источне Шумадије. Београд: *Српски дијалектолошки зборник LIX*, 1–381.
- Вученов, 1965: Д. Вученов, Комедиограф Стерија, у: *Јован Стерија Поповић* (Уредник: Васо Милинчевић). Београд: Завод за издавање уџбеника, 117–143.

- Зорић, 2018: М. Зорић, *Славенизми у раним драмама Јована Стерије Поповића*. Нови Сад: Матица српска.
- Ивић, 2001: П. Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика : увод и штокавско наречје* (Приредио Драгољуб Петровић). Сремски Карловци · Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Ивић, Бошњаковић, Драгин, 1994: П. Ивић, Ж. Бошњаковић, Г. Драгин. *Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта. Прва књига: увод и фонетизам*. Београд: *Српски дијалектолошки зборник* XL, 1–419.
- Ивић, Бошњаковић, Драгин, 1997: П. Ивић, Ж. Бошњаковић, Г. Драгин. *Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта, Друга књига: морфологија, синтакса, закључци, текстови*. Београд: *Српски дијалектолошки зборник* XLIII, 1–586.
- Јерковић, 1982: Ј. Јерковић, Дијалектизми у Стеријиној прози. Нови Сад: *Зборник за филологију и лингвистику*, XXV/1, 141–150.
- Младеновић, 1989: А. Младеновић, *Славеносрпски језик*. Нови Сад · Горњи Милановац: Књижевна заједница Новог Сада · Новинско издавачко предузеће „Дечије новине”.
- Милинчевић, 1965: *Јован Стерија Поповић* (Уредник: Васо Милинчевић). Београд: Завод за издавање уџбеника.
- Павловић, 2015: Павловић, Неда, *Филолошко дело Јована Стерије Поповића*, докторска дисертација, Филолошки факултет у Београду. <http://www.fil.bg.ac.rs/vese/20150930.old>.
Датум преузимања 11. 10. 2021.
- Петровић, 2007: В. Петровић, Нека обележја фразеологизама у комедијама Јована Стерије Поповића, у: *Јован Стерија Поповић 1806 – 1856 – 2006* (Уредник: Љубомир Симовић). Београд: САНУ, 705–714.
- РМС 1967–1976: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, I–III. Нови Сад: Матица српска – Загреб: Матица хрватска, 1967–1969; IV–VI. Нови Сад: Матица српска, 1971–1976.
- Суботић, 1996: Љ. Суботић, Језик Стеријиних правних списа (инфинитив – нека значења и функције), у: *Почеци и развој српског књижевног језика. Статус србистике у свету*. Београд: *Научни састанак слависта у Вукове дане*, св. 25/2, 79–84.
- Суботић, 1989: Љ. Суботић, *Језик Јована Хаџића*. Нови Сад: Матица српска.
- Цветковић Теофиловић, 2016: И. Цветковић Теофиловић, Вербална комика у Стеријиним комедијама, у: *Језик совершени*. Ниш : Филозофски факултет, 77–100.
- Херити, 1999: П. Херити, Језик у делима Јована Стерије Поповића, у: *Језичка разматрања*. Београд · Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства, Вукова задужбина · Матица српска, 78–85.

***

Deretić, 1987: Ј. Deretić, *Kratka istorija srpske književnosti*. Београд: BIGZ.

Skok: P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–IV. Zagreb: JAZU, 1971–1974.

Škaljić, 1989: A. Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*. Sarajevo: Svjetlost.

Nadežda D. Jović

**CHARACTER FORMATION WITH THE HELP
OF LANGUAGE IN COMEDY *ZLA ŽENA*
BY J. S. POPOVICH**

Summary

The article examines the linguistic features of the speech of the characters in the comedy “Zla žena” by Jovan Sterija Popovich in order to determine the role of language in the individualization of characters of different social status and different human natures. The analysis of phonetic, morphological and syntactical linguistic features was carried out, indicating that all the characters speak mainly the Smederevo-Vršac dialect with a lot of features of Banat speech. Lexical analysis (lexico-semantic and etymological) has shown that representatives of the higher and middle social level use Slavonic-Serbian language to a lesser extent, as well as borrowings of various origins (Turcisms, Romanisms, Germanisms, Hungarisms, Grecisms). The speech of the main character Sultana “evil women” is dominated by expressive ones, while Sreta, the shoemaker uses shoemaker’s terms in his speech. That makes the characters both of them more convincing.

Keywords: J. S. Popovich, comedy “Zla žena”, language analysis, vocabulary

SERBIAN CHURCH MUSIC IN BANAT - HISTORICAL ASPECTS

Serbian church music includes, in addition to the church compositions of Serbian composers, the folk song of the church. The song of the Serbian church represents, according to its characteristics, acquired during the historical development, an original work, created with the help of the influence of the church and the people. How fast the Serbian church folk song developed towards independence, from the adoption of Christianity until the middle of the 13th century and how much it could separate from its model in that short time, cannot be determined, because there are no data about that and there are no records. In the Serbian autocephalous archdiocese (since 1219) and later the Patriarchate of Pec̑i (since 1346), the care of Serbian church leaders, which is reflected in numerous donations, has created favorable opportunities for the full expansion of church life. With the transfer of the people and national and church leaders to the Habsburg Empire, many of them in the region of Banat, the singing of the church, in the more favorable circumstances of the civilized state, developed freely, but increasingly independent of the distant model. Church authorities have taken steps to preserve, renew and develop the song. With the founding of the seminary in Sremski Karlovci in 1794 and the appointment of the first teacher of church singing in 1797, an important center was created for maintaining a certain unity in church singing. The most difficult and important, however, is the problem of the structure and essence of Serbian folk church singing.

Keywords: Banat, church singing, Serbian music, folk, seminar, Sremski Karlovci.

Serbian church music in Banat - historical aspects

Serbian church music from Banat includes, in addition to the church compositions of Serbian composers, the folk song of the church. The song of the Serbian church represents, according to its characteristics, acquired during the historical development, an original work, created with the help of the influence of the church and the people. The long-term influence of folk singers in the long

¹ diac_adrianboba@yahoo.com

² Овај рад је настао у оквиру пројекта *Истраживање културе и историје Срба у Румунији* Центра за научна истраживања културе Срба у Румунији при ССР.

stages of history is much stronger than the effect of occasional church measures in regulating church singing. Even the chant of the Serbian church today, which is quite well established, did not find its origin, like the Vatican editions of Gregorian chant, through long-term scoring studies, but through the recording of live singing in the people. Thus, the folk line is the main feature of this song³.

There is insufficient reliable information on the origin and development of Serbian church folk song, as only a small number of documents escaped destruction during the frequent wars in the Balkans and the Serbian national space. Based on these rare and not always clear data, only hypotheses can be established for the time being. Church songs are divided, in scales, into sections (often in the text, sentences separated by punctuation) and each section into two completely different elements: one is pure recitation (especially on one tone, but in recitation other tones are touched adjacent), and the other is a melodic cadence formula. Each voice has a certain number of different sections (which is not the same in all voices or in all modes), and the sections are arranged, always with a different cadence formula, always in the same order, until the last one, which, in order to you know how to complete, it ends with a separate formula. The cadence formula most often begins with the 6th syllable at the end.⁴

The rest of the Serbian folk church song is included in the eight-voice system. In individual church voices, there are five ways to sing: *stihoavna*, *podobie*, *tropar* and *antiphon* (or *verse*). Similarly, singing on the same, which is a difficult means to determine between the *stork* and the *troparion*, is found in only four voices (2, 4, 5 and 6). Only the 2nd, 4th and 8th voices are divided into *tropical* and *antiphonal* songs. Also *podobia*, which due to its great difficulties is not available to the average singer, does not exist in all voices. At least not in ordinary practice, but the good singers adapted and completed it themselves.⁵

This study will present some of the most famous church singers in Romanian Banat these days, who were interviewed and recorded during my doctoral research.⁶

---

³ Cinci, Eugen - *Ecleziastic și folcloric în cântarea de strană bănățeană*, Editura Universității Naționale de Muzică, București, 2009, pag. 115

⁴ Cusma, Dimitrie, Teodorovici, Ioan, Dobrian, Gheorghe, *Cântări bisericești*, Editura Mitropoliei Banatului, Timișoara, 1980, pag.76

⁵ Boba, Adrian Călin, Demenescu, Veronica Laura, Ardereanu, Ion Alexandru - *Muzica bisericească ortodoxă din Banat privită din perspectiva osmozei culturale balcanice*, Revart, nr. 33/2019, pag. 34

⁶ Boba, Adrian - *Muzica bisericească românească din Banatul istoric*, Ed. Eurostampa, Timișoara, 2020, pag. 62

Name : Erdelean
First name : Mladen
Parish: Arad Gai
Arhdiocese : Arad
Age : 69 ani
Voice : Tenor

He was born on December 30, 1947 in the village of Satu Mare, Secusigiu commune, Arad county. He attended elementary school with seven classes in his hometown, the first four years in Serbian and the next three years in Romanian, then vocational school in Arad. He is the official paid singer of the Serbian Orthodox Church in Arad Gai- Schimbarea la Față, since the age of 63, in 2010.

He learns to sing orally, from Dobromir Stamoran, a tailor and professional singer with a degree officially named paid singer of the church in Satu Mare.

Mladen went to church as a child, dressed as a priest with the other children, participated in the divine worship, read the Apostle, sang the Antiphons and accompanied the priest to the consecration of the Epiphany houses. After high school, he stays at home for a year to learn church hymns. The love for them was passed on to him by his mother's grandfather, Vlada Cechici, who was also the singer of the church in the village.

The training of a singer began after the Serbian Saint Parascheva - October 27, in the house of Dobromir Stamoran together with five other colleagues, during the whole period of winter until March, due to the fact that during this period the agricultural works stopped. The learning was made after hearing, through repetition, from the desire of the singer Dobromir to transmit to future generations the church hymn. The school took place several times a week, depending on the regular voice of the week, on Sunday performing in the pew with the singer and singing school colleagues what he learned during the week. The subject learns the eight church voices with three forms, the variant Voice itself, Troparion and Antiphon. He also learns antiphonal singing, with both strangers singing in church. Congratulations at the Liturgy were sung in the same way as at the Romanian church in Banat, respectively on voice 4 or 8, with each happiness adding verses on the ordinary voice of the week. The subject remembers that in 1967 there were seven amateur singers in the pews of the church, who together with the official cantor and the children of the parish who stood in front of the pews gave the liturgical answers. (See photo)

It is interesting to mention that all the six students of Dobromir Stamoran end up serving the pews of the Serbian churches in Satu Mare- Steva Stoin, Sava Galetin, Misha Petcov, in Arad the Holy Apostles Peter and Paul - Milan Voštinar, in Arad Gai- Giura Iovanovici and Mladen Erdelean.⁷

The cult books used to master the singing of the pew were *Osmoglasnicul-Beograd* 1964, but especially *Sbornicul-Beograd* 1971, from which he sings until now. He also learned from the singer Dobromir Stamoran to look for the apostolic pericopes according to the church calendar in the Apostle and knows how to use the Mines, the Triodion, the Pentecostal, the Octoih as well as other pew books.

After graduating from vocational school in 1965, the subject was employed at the furniture factory in Arad, but he continues to go to the church in Satu Mare every Saturday and Sunday for Vespers, Matins and Liturgy. In 1971-1972 he satisfied his military service, and on his return from the army, because Dobromir Stamoran had died in the same year, with the support of the Serbian archpriest of Arad Dragorin Ostroici took over Stamoran's pew books and learned special songs: Polielee, Heruvices and Mărimuri. Between 1972 and 1981 he continued to go to the church in Satu Mare and to sing in the choir of pleasure, without obligations and without being employed, because at that time the official singer was Sava Galetin. In 1981 he bought an apartment and moved to Arad. In 1994 he retired and sang at the pew of the Cathedral of Saints Peter and Paul in Arad. Between 2005 and 2010 he went with his family to America, to Atlanta-Georgia. Here he attends two parishes of the Romanian Orthodox Church where he sings in a mixed tenor choir, learning linear notation, but also the singing of psaltic pews.

---

⁷ Boba, Adrian -*Muzica bisericească sârbească din Banatul istoric*, Ed. Eurostampa, Timișoara, 2020, pag. 60

In 2010 Mladen returned from America and took over the pew of the Serbian Church in Arad Gai, which was left without an official singer after the death of Giura Iovanovici. Also in 2010 he took an exam and obtained the diploma of church singer of the Serbian Orthodox Episcopate of Timisoara. (See photo)

It is also interesting to mention that in his youth he had various musical interests, learning to interpret traditional Serbian folk music and being invited countless times to the Serbian language programs of Radio Timisoara, where he recorded songs that were later broadcast. good years.

The recordings were made according to the following scheme:

	Voice I	Voice II	Voice III	Voice IV	Voice V	Voice VI	Voice VII	Voice VIII
The voice itself	*	*	*	*	*	*	*	*
Antiphon	*	*	*	*	*	*	*	*
Troparion	*	*	*	*	*	*	*	*

Name : Vostinar
First name : Milan
Nick name : Peici
Parish: Satu Mare
Archdiocese : Arad
Age : 77 ani
Voice : Tenor

He was born on June 4, 1939 in the village of Satu Mare, Secusigiu commune, Arad county. He attends the elementary school with seven classes in his hometown, the first four years in Serbian and the next three years in Romanian. He has been a paid farmer and official singer of the Serbian Orthodox Church in Satu Mare, since the age of 52, in 1991.

He learns to sing orally, from Dobromir Stamoran, a tailor and a singer with a diploma officially named paid singer of the church in Satu Mare. The merit in the learning of Dobromir Stamoran had the priest Kosta Mitov from Satu Mare, a good minister priest and teacher in the commission for awarding diplomas of Serbian church singers. He taught Dobromir for three years, then in 1947 hired him as a church singer of the parish of Satu Mare, where he remained until his death in 1972.

The training of a singer began in the autumn after the Serbian Saint Parascheva - October 27, in the house of Dobromir Stamoran together with five other colleagues, during the whole winter period until March, due to the fact that during this period the agricultural works stopped. The learning was made after hearing, through repetition, from the desire of the singer Dobromir to transmit to future generations the church hymn. The school took place several times a week, depending on the regular voice of the week, on Sunday performing in the pew with the singer and choir school colleagues what he learned during the week. The subject learns the eight church voices with three forms, the variant Voice Himself, Troparion and Antiphon.⁸

The cult books used to master the singing of the pew were Osmoglasnik-Beograd 1964, but especially Sbornik-Beograd 1971, from which he sings until now. He also learned from the singer Dobromir Stamoran to look for the apostolic pericopes according to the church calendar in the Apostle and knows how to use the Mines, the Triodion, the Pentecostal, the Octoih as well as other pew books.

In addition to the eight church voices, he also learned special songs: Irmoase, Polielee, Heruvice and Mărimuri, as well as prayers and other church songs.

It is interesting to mention that all the six students of Dobromir Stamoran end up serving the pews of the Serbian churches in Satu Mare- Steva Stoin, Sava

---

⁸ *Idem*, pag. 62

Galetin, Misha Petcov, in Arad the Holy Apostles Peter and Paul - Milan Voștinar, in Arad Gai- Giura Iovanovici and Mladen Erdelean.

In 1980 the subject was a singer of the Serbian Orthodox Cathedral in Timișoara for half a year. Then he returned to Arad and from 1980 to 1991 he was singer of the Serbian Cathedral of the Holy Apostles Peter and Paul. In 1991 he returned to Satu Mare and until now he is an employed singer of the Serbian parish of Saint George in his native village.

The subject claims that he learned the eight voices with all three variants of them, respectively God called me, Antiphon and Troparion, but due to the fact that lately the number of believers has decreased and in the parish the Vespers are rarely performed, he forgot or confuse between them the variants of God I cried, these not being recorded. It is interesting to mention that in this parish the Beatitudes at the Liturgy are sung in the same way as in the Romanian church in Banat, respectively on voices 4 or 8, and the verses on the regular voice of the week. cult are very old, being necessary to purchase new ones.

The recordings were made according to the following scheme:

	Voice I	Voice II	Voice I	Voice V	Voice V	Voice VI	Voice VII	Voice VIII
The voice itself	-	-	-	-	-	-	-	-
Antiphon	*	*	*	*	*	*	*	*
Troparion	*	*	*	*	*	*	*	*

Name : Vostinar

First name : Deian

Nickname : Peici

Parish: Satu Mare

Archdiocese: Arad

Age : 56 ani

Voice : Tenor

He was born in 1960 in Satu Mare village, Secusigiu commune, Arad county. He attends the elementary school with seven classes in his hometown, the first four years in Serbian and the next three years in Romanian. He has been a farmer and singer of the Serbian Orthodox Church in Satu Mare since childhood.

He learns to sing orally, from Voștinar Milan, his father, a singer with a diploma officially named paid singer of the church in Satu Mare.

Singer training began as a child. The school took place several times a week, depending on the usual voice of the week, on Sunday performing in the pew with his father what he learned during the week. The subject learns the eight church voices with three forms, the variant Voice itself, Troparion and Antiphon.⁹

The cult books used to master the singing of the pew were Osmoglasnicul-Beograd 1964, but especially Sbornicul-Beograd 1971, from which he sings until now. He also learned from the singer Voştinar Milan to look for the apostolic pericopes according to the church calendar in the Apostle and knows how to use the Mines, the Triodion, the Pentecostal, the Octoih as well as other pew books.

In addition to the eight church voices, he also learned special songs: Irmoase, Polielee, Heruvices and Mărimuri, as well as prayers and other church songs.

Until now, he is a volunteer singer of the Serbian parish of Saint George in his native village.

The subject claims that he learned the eight voices with all three variants of them, respectively God called me, Antiphon and Troparion, but due to the fact that lately the number of believers has decreased and in the parish the Vespers are rarely performed, he forgot or confuse between them the variants of God I cried, these not being recorded. It is interesting to mention that in this parish the Beatitudes at the Liturgy are sung in the same way as in the Romanian church in Banat, respectively on voices 4 or 8, and the verses on the regular voice of the week. cult are very old, being necessary to purchase new ones.

The recordings were made according to the following scheme:

	Voice I	Voice II	Voice III	Voice IV	Voice V	Voice VI	Voice VII	Voice VIII
The voice itself	-	-	-	-	-	-	-	-
Antiphon	*	*	*	*	*	*	*	*
Troparion	*	*	*	*	*	*	*	*

Bibliografie

- Boba, Adrian Călin, Demenescu, Veronica Laura, Ardereanu, Ion Alexandru - Muzica bisericească ortodoxă din Banat privită din perspectiva osmozei culturale balcanice, Revart, nr. 33/2019
- Boba, Adrian -Muzica bisericească românească din Banatul istoric, Ed. Eurostampa, Timișoara, 2020
- Boba, Adrian -Muzica bisericească sârbească din Banatul istoric, Ed. Eurostampa, Timișoara, 2020

---

⁹ *Ibidem*, pag. 64

Cinci, E. Ecleziasic și folcloric în cântarea de strană bănațeană, Editura Universității Naționale de Muzică, București, 2009

Cusma, Dimitrie, Teodorovici. Ioan, Dobrian. Gheorghe, *Cântări bisericesti*, Editura Mitropoliei Banatului, Timișoara, 1980.

Adrian Călin Boba

СРПСКА ЦРКВЕНА МУЗИКА У БАНАТУ- ИСТОРИЈСКИ АСПЕКТИ

Резме

Српска црквена музика обухвата, поред црквених композиција српских композитора, и народну црквену песму. Песма српске цркве представља, по својим карактеристикама, стеченим током историјског развоја, оригинално дело, настало уз помоћ утицаја цркве и народа. Колико се брзо развијала српска црквена народна песма ка самосталности, од прихватања хришћанства до средине 13. века и колико би се за то кратко време могла одвојити од свог узора, не може се утврдити, јер нема података о томе и нема записа. У Српској аутокефалној архиепископији (од 1219. године) и касније Пећкој патријаршији (од 1346. године), брига српских црквених поглавара, која се огледа у бројним донацијама, створила је повољне могућности за пуно ширење црквеног живота. Преласком народа и народних и црквених поглавара у Хабзбуршко царство, од којих су многи у банатском крају, црквено појање, у повољнијим приликама цивилизоване државе, развијало се слободно, али све независније од далеких. модел. Црквене власти су предузеле кораке да се песма сачува, обнови и развије. Оснивањем Богословије у Сремским Карловцима 1794. године и постављењем за првог учитеља црквеног појања 1797. године створен је значајан центар за одржавање извесног јединства у црквеном певању. Најтежи и најважнији је, међутим, проблем структуре и суштине српског народног црквеног појања.

Кључне речи: Банат, црквено појање, српска музика, народно стваралаштво, семинар, Сремски Карловци.

Александра Р. Лончар Раичевић¹
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет²
Департман за србистику

УДК 811.163.41'282.2(498)
811.163.41'342(498)
<https://doi.org/10.46630/ish.8.2022.8>

Нина Љ. Судимац
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Департман за србистику

СТЕПЕН ПРОУЧЕНОСТИ ФОНЕТСКИХ И ПРОЗОДИЈСКИХ ОСОБИНА СРПСКИХ ГОВОРА У РУМУНИЈИ

У раду ће бити представљени резултати досадашње испитаности фонетских и прозодијских особина српских говора у Румунији. Аналитичко-синтетичком и дескриптивном методом сагледан је рад лингвиста који су дали допринос фонетско-фонолошким и прозодијским истраживањима српских говора на тлу Румуније са циљем да се прегледно прикаже колики је степен проучености наведених особина, али и да се укаже на потребу будућих емпиријских истраживања на овим просторима. Највећи број појединачних студија из поменутих области настао је као резултат рада у оквиру пројекта *Истраживање културе и историје Срба у Румунији*, што говори о значају и вредности пројекта, али и потреби да се сви појединачни радови синтетичу у студију монографског типа.

Кључне речи: фонетика, фонологија, прозодија, српски говори у Румунији, досадашња истраживања, преглед.

1. Увод

Истраживања српских говора у румунском делу Баната започињу крајем XIX века и везују се за име руског слависте румунског порекла Полихрома А. Сирку, да би се наставила³ већ у првим годинама XX века у

¹ aleksandra.loncar.raicevic@filfak.ni.ac.rs

² Рад је настао у оквиру пројекта *Истраживање културе и историје Срба у Румунији*, који се одвија под окриљем Центра за научна истраживања и културу Срба у Румунији при Савезу Срба у Румунији, као и у оквиру пројекта *Србистика на Филозофском факултету у Нишу (35 година од оснивања студијског програма – бр. 455/1-1-9-01, који се одвија под окриљем Филозофског факултета Универзитета у Нишу.*

³ Слику дијалектолошких и етнолингвистичких истраживања српских говора на просторима ван граница Србије дала је Милорадовић (2005).

лингвистичким радовима који су посвећени карашевским говорима (Живојиновић 1907; Белић 1908; Melich 1929; Petrović 1935). Међу првим радовима о српским говорима из румунског дела Баната појављује се и рад Павла Ивића, који описује три српска говора на румунском подручју – карашевски, рекашки и банатско-црногорски (Ивић 1956). Још интензивнија истраживања започињу средином прошлог века када је објављен први синтетички рад у коме је први пут и дата класификација говора према њиховим основним цртама (Живковић, Берић, Веску 1961–1962). Како се наводи у раду Жарка Бошњаковића и Михаја Радана, након овог периода извршено је неколико класификација поменутих говора на основу различитих критеријума и написано је више синтетичких приказа (Чонка 1958, 1959; Томић 1967; Веску 1970; Живковић 1981; Веску 1981; Радан 1994, 1996; Сикимић 1994).

Поред појединачних радова, о српским говорима из румунског дела Баната објављено је и шест монографија румунских и српских слависта из Румуније, од којих су три посвећене карашевским говорима (Petrović 1935; Радан 2015; Томић 2007), док се остале односе на свинички говор (Томић 1984), банатско-црногорски (Веску 1976) и радимски (Томић 1987). Монографија Михаја Радана *Фонетика и фонологија карашевских говора данас* (Радан 2015) која представља дијалектолошки опис карашевских говора, од којих је говор самог Карашева – ауторов матерњи говор, спада у најцеловитију фонетско-фонолошку студију српских говора у Румунији.

Поред наведених монографских студија, преглед литературе показао је да се подаци о фонетско-фонолошким цртама ових говора могу наћи и у појединачним радовима лингвиста из Србије, који се последњих година интензивније и организованије баве истраживањима српских говора у Румунији у оквиру пројекта *Истраживања културе и историје Срба у Румунији* у оквиру Центра за научна истраживања и културу Срба у Румунији, који финансира Савез Срба у Румунији. Највећи број радова објављен је у часопису *Исходишта*, али и у публикацијама као што су *Српски језик*, *Јужнословенски филолог*, *Темишварски зборник*, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, *Језици и културе у времену и простору* и др.

Предмет овога рада јесте аналитичко-синтетички приказ резултата досадашњих истраживања српских говора у Румунији у којима је осветљена проблематика фонетско-фонолошких и прозодијских црта у контексту дијалекатских типова којима припадају одређени говори, са освртом на уочене српско-румунске језичке међуодnose и интерференцију која се јавља на поменутом плану.

2. Резултати досадашње испитаности фонетских и прозодијских особина српских говора у Румунији

Када је реч о класификацији ових говора, важно је напоменути да они припадају различитим дијалекатским типовима: призренско-тимочком, косовско-ресавском, шумадијско-војвођанском и смедеревско-вршачком,⁴ па ће и ради прецизнијег прегледа, радови са фонетско-фонолошком и прозодијском тематиком за потребе овог истраживања бити представљени хронолошки, појединачно за сваки од наведених дијалекатских типова.⁵ У раду је, пре свега, акценат стављен на преглед фонетских и прозодијских истраживања која су обављена на простору шумадијско-војвођанског и косовско-ресавског дијалекта.

2.1. Детаљан преглед истраживања шумадијско-војвођанског дијалекта, на румунској страни Баната, представљен је у студији Жарка Бошњаковића и Драгане Радовановић *Степен проучености шумадијско-војвођанских говора* објављеној 2009. године у публикацији *Јужнословенски филолог*. Поред рада Жарка Бошњаковића и Светлане Варенике из 2008. године – *Прозодијске особине говора села Рудне (Румунија)*, аутори наводе и списак пунктова испитаних говора за потребе СДА (нпр. говор Соке код Чакова, Дињаша код Темишвара, Шенђурца (јужно од Темишвара), Малог Бечкерекa, Варјаша (северно од Темишвара) и Наћфале (јужно од Арада).

Захваљујући последњим истраживањима која су настала као резултат рада на пројекту *Истраживања културе и историје Срба у Румунији* појавио се и знатан број радова из фонетско-фонолошке и акценатске проблематике. Теренска истраживања обављена су у околини Темишвара, Банатској Клисури, Поморишју и Пољадији, а највећи број радова настао је управо на основу теренске грађе из шумадијско-војвођанских говора.⁶ Реч је о десетак радова чији су аутори – Драгана Радовановић, Гордана Драгин, Александра Лончар Раичевић, Снежана Гудурић, Нина Судимац. Пунктови који су

⁴ О класификацији видети у раду Жарка Бошњаковић и Михаја Радана – *Досадашња истраживања утицаја румунског језика на лексику српских говора у румунском делу Баната* (2010: 139).

⁵ Класификацију српских говора дали су, између осталог, и Бошњаковић и Првуловић: „На основу досадашњих испитивања српски (и хрватски) говори у Румунији могу се сврстати у седам група: банатски говори, говор клисурских села, говор Свињице, карашевски говори, рекашки говор, говор Банатске Црне Горе и говор Кече” (2011: 179).

⁶ Миле Томић све српске говоре поделио је на новоштокавске, староштокавске и мешовите, те новоштокавским назива говоре у насељима Араду, Арад-Гају, Бечкереку, Бућину, Чанаду, Ченеју, Дињашу, Фенлаку, Фењу, Гаду, Кечи, Кетвљу, Кнезу, Иванди, Моноштору, Мунари, Наћвали, Надлаку, Немету, Печки, Сараволи, Великом Семиклушу, Великом Семпетеру, Темишвару, Торњи и Варјашу (1984: 251–257). Како аутор истиче, ови говори су најближи српском књижевном језику и поред великог страног утицаја.

обрађени у публикацијама наведених аутора обухватају шири простор Румунског Баната: Наћфала, Велики Семиклуш, Чаково, Дињаш, Рудна, Ченеј, Радојево, Мали Гај, Чанад, Фенлак, Велики Семпетар. У питању су појединачне публикације које ћемо навести хронолошки, али и тематски.

2.1.1. Грађу прикупљену на подручју Великог Семиклуша – у оквиру тадашњег пројекта *Испитивања српских говора румунског дела Баната*, Жарко Бошњаковић и Татјана Првуловић сублимирали су 2011. године у студији под називом *Из говора Великог Семиклуша у Румунији*. Овим истраживањем обухваћени су прозодијски систем, вокализам и консонантитзам у испитиваном пункту, а анализа грађе показала је да се „[...] говор овог села углавном на фонолошком [...] нивоу слаже са целином банатских говора шумадијско-војвођанског дијалекта” (2011: 199).

2.1.2. Говору Ченеја посвећене су две публикације, Гордане Драгин – *Неке фонетске особине говора Ченеја (у Румунији)*, и Драгане Радовановић – *Теренски записи из Ченеја у румунском Банату*.⁷ Истраживања су настала на основу грађе прикупљене упитницима или дијалекатским транскрипцијама који су сачињени на основу снимљених разговора са информаторима, а у радовима су представљене најмаркантније дијалекатске црте фонетског и прозодијског типа које говор Ченеја сврставају у прелазни⁸ говорни тип – између кикиндске и тамишке зоне.⁹

2.1.3. Жарко Бошњаковић се у раду објављеном 2019. године – *Колико је државна граница утицала на прозодијски систем говора М. Гаја (у Румунији) и В. Гаја (у Србији)*¹⁰ посветио питању акценатских сличности и разлика у два места – на румунској и српској страни, закључујући да је старије стање ипак боље сачувано на румунском тлу (Бошњаковић 2019: 80).

2.1.4. Још један осврт на проблематику дијалекатских црта фонетског и прозодијског типа, дат је у раду Драгане Радовановић, заснованом на дијалектолошким подацима добијеним са терена, а односи се на опис говора места Наћфале у румунском делу Баната – *О дијалекатским особеностима*

---

⁷ Гордана Драгин, 2013. Неке фонетске особине говора Ченеја (у Румунији), *Језици и културе у времену и простору* II/2, стр. 379–384; Драгана Радовановић, 2017. Теренски записи из Ченеја у румунском Банату, *Исходишта* 3, стр. 345–357.

⁸ Говор Ченеја окарактерисан је као „гранични говор кикиндске зоне” (Ивић и др. 1994: 63).

⁹ И говор Радојева у Средњем Банату, који се налази на самој српско-румунској граници, својим фонетским и прозодијским цртама – пре свега сачуваним дугосилазним акцентом на унутрашњим слоговима, сврстава се у тзв. прелазне говоре – између тамишке и кикиндске зоне (Драгин 2012).

¹⁰ Жарко Бошњаковић, 2019. Колико је државна граница утицала на прозодијски систем говора М. Гаја (у Румунији) и В. Гаја (у Србији), *Исходишта* 5, стр. 69–83.

Наћфале у румунском Банату – извештај са терена.¹¹ Овим истраживањем обухваћени су прозодијски систем, вокализам и консонантизам у испитиваном пункту.

2.1.5. Неколико радова, заснованих на теренским истраживањима обављеним у периоду 2017–2019, бави се искључиво акценатском проблематиком српских говора шумадијско-војвођанског типа. Ту пре свега мислимо на публикације Гордане Драгин (2017, 2019, 2020)¹² – која је истраживања спровела у местима Чаково, Фенлак и Велики Семпетар, и Александре Лончар Раичевић, чија су истраживања вршена на простору Дињаша, Рудне и Чанада, а резултати су објављени у виду појединачних радова публикованих у тематском часопису *Исходишта* (2017, 2019).¹³

2.1.6. Једина публикација¹⁴ у којој су фрикативни гласови /š/ и /ž/ описани методама акустичке анализе говорног сигнала на корпусу двају поморишких говора – Батања и Наћфала, јесте рад Драгане Радовановић и Снежане Гудурић – *Акустичке особености фрикатива /ш/ и /ж/ у Батањи (Мађарска) и Наћфали (Румунија)*. Мали број говорника – по два из оба места, указују на чињеницу да су ови гласови описани на малом узроку, те да је за дубља и подробнија истраживања потребан већи број говорника и методологија заснована на постулатима акустичких истраживања. Такође, ова публикација указује на потребу да се у будућности истраживања окрену акустичкој анализи у свим говорима различитих дијалекатских типова, где би се добила потпунија и шира слика о реализацији акустичких параметара у говору Срба на простору Румуније.

Већина аутора наведених публикација указује на чињеницу да у овим говорима постоје бројне специфичности како на фонетско-фонолошком тако и на прозодијском плану, те да се не може говорити о јединственом фонолошком систему. Акценатски систем у говорима шумадијско-војвођанског дијалекта на простору Румуније у основи је новоштокавски, са елементима староштокавске акцентуације и траговима непренесених акцената,

¹¹ Драгана Радовановић, 2019. О дијалекатским особеностима Наћфале у румунском Банату – извештај са терена, *Исходишта* 5, стр. 390–394.

¹² Гордана Драгин, 2017. Из говора Чакова (акценат), *Исходишта* 3, стр. 109–117; Гордана Драгин, 2019. Прозодијски систем српског говора поморишког села Фенлак у Румунији, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, 2019/2, стр. 105–125; Гордана Драгин, 2020. Прозодијски систем српског говора поморишког села Велики Семпетар у Румунији, *Језици и културе у времену и простору* 2020, IX/I, стр. 401–413.

¹³ Александра Лончар Раичевић, 2017. О акценатским карактеристикама српских говора у Румунији (говор Дињаша), *Исходишта* 3, стр. 159–169; Александра Лончар Раичевић, 2019. Инвентар и дистрибуција прозодема у српским говорима у Поморишју (Чанад), *Исходишта* 5, стр. 237–247.

¹⁴ Драгана Радовановић, Снежана Гудурић, 2021. *Акустичке особености фрикатива /ш/ и /ж/ у Батањи (Мађарска) и Наћфали (Румунија)*, у *Исходишта* 7, стр. 369–384.

захваћен процесом романизације. Иако ове говоре у основи карактерише четвороакцентатски систем, увелико је отпочео и процес његовог нарушавања – дужење кратких акценатованих вокала, губљење квалитативних опозиција, скраћивање дугих акцената, укидање поста акценатског квантитета, непренесени дугосилазни акценат, што многи истраживачи објашњавају снажним и дуготрајним утицајем румунског језика.

Анализа постојећих публикација показала је да је мањи број радова посвећен вокалском и консонантском систему говора шумадијско-војвођанског типа, али да они свакако пружају значајне податке о специфичној реализацији појединих фонема на овим просторима, што може бити битна црта у класификацији и опису ових говора.

2.2. Када је реч о фонетско-фонолошким карактеристикама говора косовско-ресавског типа, споменућемо истраживања која су настала на основу теренских записа из Дунавске Клисури и Пољадије. Реч је о радовима Александре Лончар Раичевић и Ирине Цветковић Теофиловић, Гордане Драгин и Нине Судимац, у којима су обрађени следећи пунктови: Белобрешка, Дивич и Стара Молдава у Дунавској Клисури и Ланговет, Златица и Соколовац у Пољадији.

2.2.1. Обимна монографија посвећена говорима косовско-ресавског дијалекта јесте *Говор Радимаца* – Милета Томића, објављена 1984. година у *Српском дијалектолошком зборнику* (XXXIII).¹⁵ На странама 320–367 аутор обрађује акцентуацију, вокализам и консонантизам у говору информатора са ових простора, наводећи да „клисурски говори имају исту грамаичку и синтаксичку структуру. Осим оних неколико фонетских неподударности (као нпр. разлике у акцентуацији, статус африката) све су им остале фонетске црте заједничке.” (1984: 312).

2.2.2. Неколико радова посвећено је само акценатској проблематици у клисурским говорима – у местима Белобрешка¹⁶, Дивич и Стара Молдава: *О акценатским карактеристикама српских говора у Банатској Клисури (Белобрешка)* – Лончар Раичевић и Цветковић Теофиловић (2018)¹⁷, *О акценатским карактеристикама српских говора у банатској клисури (Дивич)*

---

¹⁵ Томић све *клисурске говоре или српске*, осим говора Свиничана, подводи под косовско-ресавски дијалекат и дели их на *пољади(ј)ске* и *праве клисурске говоре* (Томић 1987: 311).

¹⁶ Дијалектолошки опис говора Белобрешке дат је у раду Софије Милорадовић (2007), која је представила скицу Белобрешке у Дунавској Клисури, истичући да ови говори припадају смедеревско-вршачком дијалекатском комплексу са видним и уочљивим косовско-ресавским цртама (2007: 578–579).

¹⁷ Александра Лончар Раичевић и Ирина Цветковић Теофиловић, 2018. О акценатским карактеристикама српских говора у Банатској Клисури (Белобрешка), *Исходишта* 4, стр. 159–170

– Лончар Раичевић (2018)¹⁸ и *Из акценатске проблематике српских клисурских говора у Румунији* – Драгин (2018)¹⁹. Аутори су, на основу анализе грађе прикупљене на терену 2017. године, показали да ови говори у својој основи припадају староштокавском типу, косовско-ресавском дијалекту, са доста иновација које се јављају као последица утицаја румунског језика. Посебно је важна чињеница да се на овим просторима учева експираторни акценат, те да „даља истраживања говора Белобрешке (говора Банатске Клисуре) морају бити усмерена и на испитивање постојања експираторног акцента, као још једног од показатеља аналитичких појава које су захватиле клисурске говоре у целини” (Лончар Раичевић–Цветковић Теофиловић 2018: 167).

2.2.3. Инвентар и дистрибуција консонаната и консонантских група у говору клисурских села описани су раду Гордане Драгин – *Консонантски систем говора Дивича, Белобрешке и Старе Молдаве*,²⁰ те је показано да слика на терену одговара стању у већини говора косовско-ресавског дијалекта у Србији. Одлика клисурских говора, поред осталог, јесте присуство фонеме /s/²¹ и неразликовање африката, што се може окарактерисати као битна фонетска црта која одваја ове говоре од суседних.

2.2.4. У оквиру говора косовско-ресавског типа, описане су прозодијске и фонетске црте говора Пољадије (Лунговет, Соколовац, Златица) у радовима Александре Лончар Раичевић и Нине Судимац, који су засновани на подацима добијеним теренским истраживањем спроведим у лето 2019. године у оквиру пројекта *Истраживање културе и историје Срба у Румунији* под руководством проф. др Михаја Радана. Као резултат јавила су се два рада – *Акценатски систем српских говора у Румунији*²² и *Особине консонантског система српских говора у Румунији (Пољадија)*.²³ И ови говори, у акценатском погледу, поседују типичне одлике косовско-ресавске акцен-

¹⁸ Александра Лончар Раичевић, 2018. О акценатским карактеристикама српских говора у Банатској Клисури (Дивич), *Зборник радова Филозофског факултета у Приштини*, XLIX (2), стр. 287–298.

¹⁹ Гордана Драгин, 2018. *Из акценатске проблематике српских клисурских говора у Румунији*, *Исходишта* 4, стр. 61–74.

²⁰ Гордана Драгин, 2019. *Консонантски систем говора Дивича, Белобрешке и Старе Молдаве*, у *Исходишта* 5, стр. 101–113.

²¹ Ивић бележи африкату /s/ у говору Галипољских Срба, те констатује да није у питању фонема и да се она никада не налази у оним позицијама где наш стандардни језик има фрикатив /z/ (Ивић 1957: 135).

²² Александра Лончар Раичевић. 2020. *Акценатски систем српских говора у Румунији (Пољадијаји)*, у *Исходишта* 6, стр. 173–182.

²³ Нина Судимац, 2020. *Особине консонантског система српских говора у Румунији (Пољадија)*, у *Исходишта* 6, стр. 285–297.

туаџије (Лончар Раичевић 2020: 180), а од клисурских говора их одваја статус африката, односно њихово разликовање на овим просторима (Судимац 2020: 296).

Анализа прозодијских одлика говора Дунавске Клисуре и Пољадије показала је, с једне стране, да ови говори поседују типичне одлике косовско-ресавске акцентуације, а с друге, да су истовремено у њима започети процеси нарушавања акценатског система, чему, свакако, доприноси специфична ситуација у којој се говори Дунавске Клисуре налазе као српски говори у несловенском окружењу.²⁴ Преглед постојећих радова указује на чињеницу да је акценатској проблематици посвећено више простора, те да би будућа истраживања требало да пруже информације о вокалским и консонантским цртама које могу бити релевантан фактор у класификацији ових говора.

2.3. Говорима призренско-тимочког типа посвећено је најмање пажње, те ни фонетско-фонолошка и прозодијска истраживања тих говора не чине изузетак. Говори призренско-тимочког дијалекта на тлу Румуније у науци о језику познати су као свинички и карашевски, који су дуги низ година предмет интересовања и српских и румунских лингвиста. Наиме, списак ареала призренско-тимочке дијалекатске зоне обухвата пет српских пунктова у румунском делу Баната – Свиница припада свиничком говору, а Равник, Јабалче, Водник и Карашево – карашевском говору. Радан истиче да је неоспорна чињеница да је у основи говора живља са ових простора српски архаични штокавски говор екавског типа (Радан, 2004: 102).

2.3.1. Главне црте свиничког говора дате су у монографији Милета Томића – *Говор Свиничана*, објављеној 1984. године у *Српском дијалектолошком зборнику* (XXX). Према речима аутора, истраживања на овим просторима отпочела су 1963. године, на основу казивања информаторâ, а основне прозодијске црте одликују се инвентаром од једне прозодеме – динамичне и ексипаторне, при чему су разлике у квантитету и квалитету истрвене (Томић 1984: 15). Анализа основних црта у самогласничком и сугласничком систему указује на архаичност овог говора, с тиме да је приметан утицај књижевног језика и да се одређене црте аналитизма мењају у правцу приближавања стандардном језику.

2.3.2. Детаљан преглед истраживања призренско-тимочког дијалекта, на румунској страни Баната, представљен је у обимној и исцрпној студији Михаја Н. Радана – *Фонетика и фонологија карашевских говора данас*

---

²⁴ О утицају румунског језика на српски, који се на плану прозодије огледа у губљењу дистинкција у квалитету, доследно скраћеном поста акценатском квантитету и присуству ексипаторног акцента, видети у раду *Српски говори у Румунији – међујезички утицаји из прозодијске перспективе* (Лончар Раичевић 2020).

(2015)²⁵. Поглавље фонетско-фонолошког карактера, у коме су представљене основне црте вокалског и консонантског система ових говора, заузима почетак монографије (стр. 83–244), а аутор закључују да се фонетске особине говора Карашева подударају са особинама српских дијалеката на простору југоисточне Србије, тачније да „основне фонетске особине њиховог фонолошког система упућују на несумњиво припадање заједници српских дијалеката западно од линије Београдчик – Берковица – Брезник – Радомир – Ћустендил.” (Радан 2015: 254–255).

3. Закључак

Иако су прва истраживања српских говора у Румунији започела још крајем XIX века, још увек не постоји синтетичка студија којом би били обједињени сви дијалекатски типови. Преглед литературе показао је да се подаци о фонетско-фонолошким и прозодијским особинама српских говора на подручју Румуније могу пронаћи пре свега у појединачним студијама у којима се налазе резултати теренских истраживања интензивно спроведених у последњих неколико година, у прегледним студијама, те у монографијама о одређеним говорима и насељима. На основу прегледа досадашње литературе може се закључити да су у целини најиспитанији карашевски говори, а да за њима знатно заостају говори шумадијско-војвођанског типа, те косовско-ресавског и призренско-тимочког типа.

Истраживањима која се спроводе последњих година у оквиру пројекта *Истраживање културе и историје Срба у Румунији* документоване су и описане фонетско-фонолошке и прозодијске особине једног дела говора румунског Баната. Ако се има у виду чињеница да се број говорника српског језика знатно смањује, те да је код млађих билингвалних говорника присутна снажна интерференција са румунским језиком, овакви радови представљају значајан допринос за даља истраживања и обимнију синтезу ових говора. Детаљно сагледавање овог језичког сегмента омогућило би да се установи колики је и какав степен инкорпорације страних елемената – пре свега румунских, као и да се интерференција сагледа у ширем контексту тзв. балканског језичког савеза. Пред лингвистима из Србије и Румуније је озбиљан задатак – израда монографске студије у којој би се јасно и прегледно могле сагледати све фонетско-фонолошке и прозодијске црте у контексту дијалекатских типова којима припада одређени говор.

²⁵ Видети и публикацију – Михај Н. Радан, 2011. Фонологија и акценат карашевских говора. Главне особине, *Rsl, Serie nouă*, vol. XLVII, nr. 3, стр. 155–168.

Литература

- Melich 1929: J. Melich, *A honfoglaláskori Magyarország, A magyar nyelvtudomány kezikönyve*, I, fasc. 6, Budapest, 1929.
- Petrovici 1935: E. Petrovici, *Grăiul carașovenilor. Studiu de dialectologie slavă meridională*, Imprimeria Națională, București.
- ***
- Белић 1908: А. Белић. О српским или хрватским дијалектима, *Глас СКА*, LXXVIII, стр. 60–164.
- Бошњаковић 2019: Ж. Бошњаковић. Колико је државна граница утицала на прозодијски систем говора М. Гаја (у Румунији) и В. Гаја (у Србији). *Исходишта* 5, стр. 69–83.
- Бошњаковић–Вареника, 2008: Ж. Бошњаковић, С. Вареника, Прозодијске особине говора села Рудне (Румунија). Нови Сад: *Зборник Матице српске за славистику*, 219–230.
- Бошњаковић–Првуловић 2011. Ж. Бошњаковић, Т. Првуловић. Из говора Великог Семиклуша у Румунији. *Темишварски зборник* 6, стр. 179–207.
- Бошњаковић–Радовановић, 2009: Ж. Бошњаковић, Д. Радовановић. Степен проучености шумадијско-војвођанских говора. *Јужнословенски филолог*, LXV, 229–265.
- Веску 1970: В. Веску. Српски и хрватски говори у нашој земљи. *Банатске новине*, бр. 8, 9, 11, 12, 13, 14, Темишвар.
- Веску 1976: В. Веску. Говор Банатске Црне Горе. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XIX/1, стр. 115–172.
- Веску 1981: М. Живковић. Српски и хрватски говори из СР Румуније – нове тенденције и појаве. *Analele Universității din București. Limbi și literaturi străine*, XXVI/2, стр. 5–13.
- Драгин 2012: Г. Драгин. Напомене о говору Радојева у Средњем Банату. *Зборник за језике и књижевности Филозофског факултета у Новом Саду*, стр. 35–44.
- Драгин 2013: Г. Драгин. Неке фонетске особине говора Ченеја (у Румунији). *Језици и културе у времену и простору* II/2, стр. 379–384.
- Драгин 2017: Г. Драгин. *Из говора Чакова (акцент)*, у *Исходишта* 3, стр. 109–117.
- Драгин 2018: Г. Драгин. Из акцентатске проблематике српских клисурских говора у Румунији. *Исходишта* 4, стр. 61–74.
- Драгин 2019: Г. Драгин. Консонантски систем говора Дивича, Белобрешке и Старе Молдаве. *Исходишта* 5, стр. 101–113.
- Драгин 2019: Г. Драгин. Прозодијски систем српског говора поморишког села Фенлак у Румунији. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, 2019/2, стр. 105–125.

- Драгин 2020: Г. Драгин. *Прозодијски систем српског говора поморишког села Велики Семпетар у Румунији, у Језици и културе у времену и простору* 2020, IX/I, стр. 401–413.
- Живковић, Берић, Веску 1961–1962: М. Живковић, Б. Берић, В. Веску. О српским и хрватским говорима у Банату. *Нови живот*, бр. 2, Темишвар, 1961, стр. 77–84, *Нови живот*, бр. 1, 1962, стр. 82–90 (рад је објављен и у студији М. Живковића, *Сведочанства о српско (југословенско) — румунским културним и књижевним односима*, Критерион, Букурешт, 1976. стр. 271–297).
- Живојиновић 1907: Ј. Живојиновић. Крашовани (Карашани, Карашавци). Белешке, народни обичаји и примери језика, *ЛМС*, LXXXIII, том 242, фасц. II, стр. 42–67; том 243, фасц. III, стр. 52–79.
- Ивић 1956: П. Ивић. Једна доскора непозната група штокавских говора: говори с незамењеним јатом. *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, I, Нови Сад, стр. 146–160.
- Ивић, 1957: П. Ивић, О говору Галипољских Срба. у: *Српски дијалектолошки зборник*, XII. Српска академија наука, Институт за српски језик. Београд: 1–520.
- Ивић, Бошњаковић, Драгин, 1994: П. Ивић, Ж. Бошњаковић, Г. Драгин, Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта (Прва књига: Увод и Фонетизам), *Српски дијалектолошки зборник XL*. Београд: 1–419.
- Лончар Раичевић 2020: А. Лончар Раичевић. Акценатски систем српских говора у Румунији (Пољадијаји). *Исходишта* 6, стр. 173–182.
- Лончар Раичевић, 2017: А. Лончар Раичевић. О акценатским карактеристикама српских говора у Румунији (говор Дињаша). *Исходишта* 3, стр. 159–169.
- Лончар Раичевић, 2018: А. Лончар Раичевић. О акценатским карактеристикама српских говора у банатској клисури (Дивич). *Зборник радова Филозофског факултета у Приштини*, XLIX (2), стр. 287–298.
- Лончар Раичевић, 2019: А. Лончар Раичевић. Инвентар и дистрибуција прозодема у српским говорима у Поморишју (Чанад), *Исходишта* 5, стр. 237–247.
- Лончар Раичевић, 2020: А. Лончар Раичевић. Српски говори у Румунији – међујезички утицаји из прозодијске перспективе, *Српски језик* XXV, стр. 369–379.
- Лончар Раичевић–Цветковић Теофиловић, 2018. А. Лончар Раичевић, Цветковић Теофиловић. О акценатским карактеристикама српских говора у Банатској Клисури (Белобрешка). *Исходишта* 4, стр. 159–170.
- Милорадовић 2005: С. Милорадовић. Дијалектолошка и етнолингвистичка истраживања српске мањине – стање и перспективе. *Зборник радова са научног скупа Положај српске националне мањине у југоисточној Европи*, Београд 26–29. новембра 2003, стр. 299–314.
- Милорадовић, 2007: С. Милорадовић. И ракију пијем сас медом. Дијалекатска скица Белобрешке (Румунија). *Проблеми словенске филологије XV*. Timișoara: 573–580.
- Радан 1994: М. N. Radan. Stadiul actual al cercetării graiurilor sarbesti si croate din Romania. *Analele Universității din Timisoara. Seria Stiinte filologice*, XXXII, Timisoara, стр. 159–196.

- Радан 1996: М. Н. Радан. О српским говорима у Румунији, са посебним освртом на карашевске говоре. *Савременик*, бр. 35–36–37, Београд, стр. 126–132.
- Радан 2004: М. Н. Радан, *У походе тајновитом Карашу*, Темишвар.
- Радан 2011: М. Н. Радан. Фонологија и акценат карашевских говора. Главне особине. *Rsl, Serie nouă*, vol. XLVII, nr. 3, стр. 155–168.
- Радан, 2015: М. Н. Радан. *Фонетика и фонологија карашевских говора данас (прилог проучавању српских говора у Румунији)*. Нови Сад: Филозофски факултет, 5–431.
- Радовановић 2017: Д. Радовановић. Теренски записи из Ченеја у румунском Банату. *Исходишта 3*, стр. 345–357.
- Радовановић 2019: Д. Радовановић. О дијалекатским особеностима Наћфале у румунском банату – извештај са терена. *Исходишта 5*, стр. 390–394.
- Радовановић–Гудурић 2021: Д. Радовановић, С. Гудурић. Акустичке особености фрикатива /ш/ и /ж/ у Батањи (Мађарска) и Наћфали (Румунија), *Исходишта 7*, стр. 369–384.
- Сикимић 1994: Б. Сикимић. Проучавање језика Срба у Румунији. *Темишварски зборник*, I, стр. 229–237.
- Судимац 2020: Н. Судимац. Особине консонантског система српских говора у Румунији (Пољадија), *Исходишта 6*, стр. 285–297.
- Томић 1967: М. Томић. Подела српских и хрватских говора у Банату према изговарању сугласника ч, ћ, и, њ. *Нови живот*, XI, 1, Темишвар, стр. 83–86.
- Томић 2007: М. Томић, *Карашевци и њихов језик (Carașovenii și limba lor)*, Cartea Universitară, București, 2007.
- Томић, 1984: М. Томић, *Говор Свиничана*, у: *Српски дијалектолошки зборник XXX*. Београд: 7–265.
- Томић, 1987: М. Томић, *Говор Радимаца*, у: *Српски дијалектолошки зборник XXXIII*. Београд: 303–474.
- Чонка 1958: Ч. Чонка. Поглед на данашњи говор Срба у Банатској клисури. *Нови живот*, I, Темишвар, стр. 83–86.
- Чонка 1959: Ч. Чонка. О неким особеностима српског говора у средњем и северном делу румунског Баната. *Нови живот*, I, Темишвар, стр. 102–105.

Alexandra R. Lončar Raičević

Nina Lj. Sudimac

THE DEGREE OF STUDY OF PHONETIC AND PROSODIC PROPERTIES OF SERBIAN DIALECTS IN ROMANIA

Summary

The paper will present the results of the past investigations of the phonetic and prosodic features of Serbian dialects in Romania. Analytical-synthetic and descriptive methods were used to examine the studies of linguists who contributed to phonetic-phonological and prosodic research of Serbian dialects in Romania with the aim of showing the degree of study of these features, but also to point out the need for future empirical research in this area. The largest number of individual studies was created as a result of the project Research of Culture and History of Serbs in Romania, which highlights the importance and value of the project, but also the need to synthesize all individual studies into a monograph.

Keywords: phonetics, phonology, prosody, Serbian dialects in Romania, previous research, review.

СРПСКА МАКЕДОНИЈА У ПРИПОВЕТКАМА ТОМА СМИЉАНИЋА БРАДИНЕ

У огледу су анализиране двије збирке приповједака заборављеног српског писца из Македоније, Тома Смиљанића Брадине (1888–1969). Ради се о књигама *На планини и друге приповетке из Македоније* (Скопље, 1924) и *Стојна и друге приповетке из Македоније* (Скопље, 1924). У свакој збирци има по осам приповједака, које су тематски везане за тегобан национални и социјални живот српског народа на простору Македоније на крају 19. и у почетним деценијама 20. вијека. Национални живот сагледан је кроз борбу против однорађавања и присилне бугаризације, кроз очување народних обичаја и везаности за српску усмену епску и лирску традицију, те кроз дубоку везаност за српску православу цркву и вјерске обреде и празнике. Социјални живот сагледан је кроз приказ сиромаштва и сталне борбе за опстанак, кроз печалбарску судбину, али и кроз љубавне заплете. Управо та непрестана борба за опстанак свједочи о виталности српског народа на простору Македоније. Приповиједање карактеришу разноврсни умјетнички поступци: укрштање наративне перспекције и ретроспекције, објективног и субјективног казивања, као и језичка диглосија и непрестано укрштање српског стандардног језика у казивању приповједача са дијалекатским обиљежјима локалних српских говора са простора Македоније у дијалозима јунака.

Кључне речи: Српска књижевност, Македонија, заборављени писци, приповетке, перспекција, ретроспекција, стандардни српски језик, дијалекатски говори, национални идентитет, социјални живот

1.0. Данас у српској науци о књижевности, филологији и етнографији не знамо много о српском књижевнику и научнику из Македоније Томи Смиљанићу Брадини (1888–1969). Заборављен је и скрајнут из идеолошких разлога одмах након бугарске окупације Македоније и јужне Србије у

¹ goran.maksimovic@filfak.ni.ac.rs

² „Ово истраживање подржало је Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије (Уговор бр. 451-03-68/2022-14/200165).”

"This study was supported by the Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia (Contract No. 451-03-68/2022-14/200165)."

Другом свјетском рату, а иза тога од 1945. године и комунистичког проглашавања македонске нације, зато што је представљао непожељну слику изворног српског идентитета људи овога поднебља. Само дјелимично је истраживан у контексту јужнословенских књижевних веза српских писаца чије дјело је постало корпус неких других и новооснованих националних ентитета. У међуратном периоду био је истакнути српски етнограф, филолог, књижевник (пјесник, прозни и драмски писац) са простора Македоније. Доступна су нам свега четири потпунија досадашња критичка огледа посвећена његовом књижевном раду. Два су објављена у међуратном периоду, аутори су били Десанка Павловић (Павловић, 1925: 149–155) и Крсто Љумовић (Љумовић, 1938: 39–47), док су два настала након пишчеве смрти, у југословенском и постјугословенском раздобљу, а написали су их Блаже Ристовски (Ристовски, 1974: 307–327) и Јованка Стојановска (Стојановска, 1994: 182; 1996: 221–235).

Присутна су и нека узредна помињања књижевног рада Тома Смиљанића Брадине, у оквиру ширих расправа посвећених књижевности која је настајала на просторима јужне и старе Србије, као и Македоније. Овдје помињемо из међуратног периода Слободана А. Јовановића, који укратко указује на Смиљанићев пјеснички, драмски и приповједачки рад, приликом прегледа „нове књижевности” у *Споменици двадесетпетогодишњице ослобођења Јужне Србије (1912–1937)*, која је објављена у Скопљу 1937. године (Јовановић, 1937: 847–855). Из посљедње трећине и са краја 20. вијека указујемо на истраживања Владимира Цветановића, у којима је укратко помињао књижевни рад Тома Смиљанића Брадине, али га није уврстио у *Антологију старосрбијанских приповедача 1871–1941*, која је објављена у Београду 1999. године (Цветановић, 1999: 7–28).

1.1. Укратко наводимо неке доступне биографске податке о овој драгоценјеној личности како би стекли потпунији увид у значај његовог цјелокупног рада (Стојковић, 2022: 157–160). На свијет је дошао рођењем је у селу Тресонче, средином 1888. године, у старом и чувеном “братству” – Брадиновци. Према једном извору који смо пронашли у рукописном биографском запису пишчеве кћерке Десанке Т. Смиљанић, који се чува у Архиву МАНУ (ед. V/1), њен отац је рођен 12. маја 1888. године. Према другом извору, који је проналазимо у „Библиографији књижевног и научног дела др Тома Смиљанића Брадине”, ауторке Јованке Стојановске Друговац (*Спектар*, год. 14, број 28, Скопље, 1996, стр. 221–235), наведен је податак по коме је Томо Смиљанић Брадина рођен 13. јуна 1888. године. Презиме–надимак Брадина је добио по свом праједи Сарцу Караџи Брадини, сеоском прваку из прве половине 19. вијека. Основну школу српску (и бугарску) похађао је у родном селу, а затим српску гимназију у Солуну, коју је завршио 1906. године као стипендиста Друштва Светог Саве. Одмах иза тога радио је као

учитељ у српским школама у мјестима Тресонче, Долни Мелничани и Галичник (1906–1911). Због изражене жеље за даљим образовањем, од 1911. започео је студије на Филозофском факултету у Београду, али је студије прекинуо због почетка Првог балканског рата (1912). По избијању рата пријавио се у четнички одред Војводе Вука и са њиме прошао сва бојишта од Кумановске битке до Елбасана. Иза тога је учествовао у Првом свјетском рату када је као један од 1300 каплара „Ђачке чете” из Скопља са српском војском прошао „албанску голготу”. Због тога је био носилац Албанске споменице и многих других ратних одликовања. Послије опоравка на Крфу са осталим српским ђацима послат је у Француску, гдје је завршио студије географије и историје у Клермон Ферану. По завршетку рата и повратку у слободну и уједињену домовину предавао је у гимназијама у Тетову (1920/21) и Скопљу (1921–1927), као и у Трговачкој академији у Скопљу (1927–1931). У Француској је 1930. године одбранио докторску дисертацију „Наша стара племена Мијаци и Брсјаци у Јужној Србији”. Између 1931. и 1934. био је народни посланик Галичко–дебарског среза, а затим инспектор и начелник Просветног одељења Вардарске бановине. Учествовао је у Априлском рату 1941. након чега се повукао у Србију, гдје је током окупације радио у Учитељској школи у Алексинцу. Отишао је у пензију 1946. године и настањивао се у Београду. До смрти 1969. године није престајао да се бави научним радом, који је започео још као учитељ у првој деценији 20. вијека. Познато је да је сарађивао са бројним научним часописима, као и са српском и новооснованом македонском академијом наука. Највише се бавио антропогеографским истраживањима, а књижевним радом се углавном бавио у међуратном раздобљу.

1.2. Наводимо доступне податке о објављеним књигама Тома Смиљанића Брадине, са важном напоменом да је данас веома тешко пронаћи у српским библиотекама поједине њихове примјерке. Из области књижевности: *На планини и друге приповетке из Македоније*, Издавачка књижара Ћире Зекмановића и друга, Скопље, 1924, 80 стр; *Стојна и друге приповетке из Македоније*, Издавачка књижара Ћире Зекмановића и друга, Скопље, 1924, 73 стр; *Маћедонски печалбари*, драма у пет чинова с певањем, Штампарија Б. Блажевића, Прилеп, 1927, 88 стр; *Песмарица*, Издавачка књижара Јована Ђ. Поповића, Скопље, 1929, 80 стр; *Седи краљ*, спев, „Библиотека Маћедонија”, Скопље, 1929, 16 стр; *Идеалисти* (први чин драме), „Јужни преглед”, Скопље, 1937.

Истичемо да је наша пажња у овом огледу посебно усмјерена на двије наведене приповједачке збирке. Важно је имати у виду и то да Тома Смиљанић Брадина на крају друге збирке *Стојна и друге приповетке из Македоније*, наглашава у кратком обраћању публици да „Библиотека Маћедонија има задатак да издаје списе писаца из Маћедоније. На тај начин бисмо успе-

ли да се уврстимо у ред осталих наших покрајина, трудећи се да се и код нас развије књижевност”. Наглашава просвјетну и културну мисију издавачке библиотеке и напомиње да ће „доносити приповетке, песме, романе, лепо опремљене збирке народних песама, приповедака, обичаја; подесна историјска и географска истраживања итд, а која се тичу наше Јужне покрајине” (Смиљанић Брадина 1924: 75). Углавном неће остварити те прокламоване циљеве, тако да није успио да осим сопствених наслова објави и неке друге тадашње ауторе из јужних крајева и са поднебља Македоније.

Важно је указати и на дјела из области публицистике: *Путеви светог Саве*: говор одржан у гимназији на дан прославе светог Саве, Скопље, 1924, 8 стр; *Канонска визитација Реке 1910. године епископа велешко–дебарског господина Варнаве*, Скопље, 1925, 36 стр; *Краљ слободар – Краљ миротворац*, Скопље, 1936.

Област антропогеографских истраживања обиљежена је запаженим монографијама и студијама: *Племенске особине Мијака*, Београд 1924; *Мијаци, Горна Река и Мавровско поље*, Београд 1926; *Скопље и околина* (са 13 слика у тексту и планом Скопља, намењено читаоцима), Књижара Јована Поповића, Скопље, 1928, 21 стр; *Прилози за познавање сточарства на нашим високим планинама*, Београд, 1932; *Сточарство на Бистри, Стогову, Крчину и Кобару*, Београд 1932; *Плеће Брсјака*, монографија, Београд, 1932.

2.0. У нашем огледу усмјерили смо овом приликом, како смо то претходно већ истакли, пажњу на приповједачки рад Тома Смиљанића Брадине, а на примјеру шеснаест приповједака из његових збирки *На планини и друге приповетке из Македоније* (Скопље, 1924) и *Стојна и друге приповетке из Македоније* (Скопље, 1924); указали смо на доминантне црте умјетничког поступка, те националну и социјалну судбину српског народа, а изнад свега његово гостољубље и вишестољетну оданост чувању идентитета. Наведене приповијетке настајале су претходних петнаестак година, а као најраније објављене, у часопису *Коло* у Београду (1910), наводимо двије приче: „Девојка удовица” и „Повратак”, које су у каснијем дефинитивном издању доживјеле неке ситније стилске корекције, као и измјене имена главних јунака (Смиљанић Брадина 1910: 217–225). Приповиједање карактеришу разноврсни умјетнички поступци: укрштање наративне проспекције и ретроспекције, објективног и субјективног казивања, као и језичка диглосија и непрестано укрштање српског стандардног језика у казивању приповједача са дијалекатским обиљежјима локалних српских говора са простора Македоније у дијалозима јунака.

Национална судбина српског народа у Македонији сагледана је кроз вјековну и сталну борбу за очување свог народносног идентитета, цркве и језика, а посебно на крају 19. и на почетку 20. вијека, условљену сталним

турским и бугарским притисцима, као и наметању својих учитеља и свештеника, који су радили на разарању националне свијести људи који су живјели на овим просторима, а највише на завичајном поднебљу племена Мијаци и Брсјаци. Социјална перспектива српског народа у Македонији сагледана је кроз тешку печалбарску дјелатност и чињеницу да су мушкарци као гласовити неимари највећи дио године проводили по различитим градилиштима далеко од свога завичаја и породица. Комплементарну тему печалбарског живота, Брадина обрађује и у поменутој драми у „пет чинова са певањем” *Маћедонски печалбари* (1827). Друга важна социјална перспектива Мијака и Брсјака сагледана је из угла њихове сточарске дјелатности и дубоке везаности за планину гдје су на катунима највећи дио године напасали стада оваца и говеда, али и номадског сточарства које су проводили у зимским мјесецима далеко од куће и завичаја, најчешће у солунској области и топлијим приморским крајевима.

2.1. Већ у уводној причи „На планини”, која се појављује на почетку збирке *На планини и друге приповетке из Македоније*, Томо Смиљанић Брадина уводи читаоце у свијет древних племена Мијака и Брсјака, који су снажно и на посебан, готово митски начин, били повезани са планином, њеним таласастим зеленим пашњацима, бистрим изворима, хучним ријечним токовима, котлинама и планинским висовима. Црпили су из љепоте и благодети те у суштини сурове али и неспутане планинске природе сву ону горштакчу снагу која им је помогла да вијековима, из генерације у генерацију, опстану на тим просторима и сачувају свој српски народносни идентитет и обичаје. „Језички и етнографски то је један од најинтересантнијих крајева јужне Србије, туристички најлепши. Ко се није пео уз серпентине планине Влаинице па прешао преко Мавровских Ханова и спустио се коритом бистре планинске реке Радике до манастира Светог Јована Бигорског, или се потрудио да се попне до Галичника, да дође у додир са оним интелигентним сељаком, који је обишао цео свет па опет дошао да савије гнездо у свом родном крају, – тај, на жалост, неће осетити лепоту краја и душу мијачког и брсјачког човека по многим описивачима и казивачима” (Љумовић, 1938: 41). Брадина позива читаоце да се заједно са њим „упусте у једну шетњу преко наше Бистре планине” (Смиљанић Брадина, 1924: 5), а одмах иза тога дивоту њене природе упоређује са љепотама Швајцарске. При томе, прецизно одређује и географски локалитет свога приповиједног свијета и смјешта га на јужне падине Шар–планине, Кораба, Крчина, Стогова, као и већ поменуте Мијацима и Брсјацима најближе завичајне Бистре планине. Посебно наглашава да се у животу тих планинаца и сточара, али и вјечитих путника и печалбара, снажно „очувао један патријархалан и идиличан живот”, те да као војници „стоје на мртвој стражи и бране културу од варвара, као да смо још у мрачно доба средњег века” (Смиљанић Брадина, 1924: 6). Поред

те импресивне љепоте живота у планинским бачилима у љетњим мјесецима, након приказа непосредности и добродушности тих горштака, Брадина нас доводи и у подножје планине, у села гдје су породице тих сточара биле стално настањене и живјеле један свакако тежак, али поносан и у суштини срећан живот. Управо због свега тога, приповједач наглашава ту антејску моћ обнове коју носи живот на планини и сусрет са планинштакима: „Ви сте млађи ако сте млади, подмлађени ако сте стари. Планина вам је повратила живот” (Смиљанић Брадина, 1924: 8).

3.0. Национална судбина српског народа у Македонији сагледана је посебно упечатљиво у причама: „Борба за народност”, „Код своје мајке”, „Србијина поколења”, „Страх”, „Долази нам наш владика”, „Каплар Богоја из села Могила”, „Није свршено”, „Дуле, Галичанче”.

У причи „Борба за народност”, приказана је тешка борба српског народа из племена Мијака и Брсјака за очување народносног идентитета у посљедњим деценијама 19. вијека, након одласка „грчких владика”, које је „отерао народ” јер су вршили хеленистичку пропаганду, али и доласка након тога „егзархијских владика” који су још агресивније и бруталније почели да врше насилну „бугаризацију” овога простора. Кроз наративну перспективу дјечака приповједача, Брадина то приказује кроз страдалничку судбину српског учитеља Спасета, као и монаха Арсенија, који су изучили школе у манастиру Светог Јована Бигорског, задужбини славног господара Јована Владимира, а након доласка „бугараша” су били протјерани. Учитељу је забрањено да учи српску дјецу, а монаху да служи у српском манастиру саграђеном још у предумањићком раздобљу. Све оне који су се упркос притисцима однарођавања и даље изјашњавали као Срби, погрдно су називали „србоманима”, а забрањивали су им да обиљежавају српске празнике и славе, као и да пјевају српске јуначке пјесме о славним царевима и јунацима. „И од тада наста борба између нас. Одвоји се брат од брата, муж од жене, и све је било готово да се бије и крви, бранећи сваки за себе своју народност. Ми, Срби, били смо у мањини и као неки нови људи. Шта нису радили Бугараша да нас оцрне пред светом. Говораху да нисмо православни хришћани, већ католици; чак да смо безверци; да је велики грех звати се Србином; да не знамо за посте и за свете дане; да смо Турци и шта још не”! (Смиљанић Брадина 1924: 18–19). Упркос томе, у своме правом идентитету и истинској вјери опстали су они најчвршћи. Српски народ је у тој борби црпио нову и још већу снагу, међу свима је „владала примерна слога”, живели су као „прави хришћани”, а није посустајао управо зато што су их као неки дах дизали „духови прошлости” и подсјећали све „да још нису пропали у таму заборава, већ да поново оживљују у својој постојбини” (Смиљанић Брадина, 1924: 24).

Исте године када је Брадина објавио своје књиге приповједака из Македоније, упечатљиве описе Бигорскога манастира, древне преднемањихке задужбине зетскога кнеза Светог Јована Владимира, смјештеног у „дивљој лепоти” ријеке Радике, урадио је Станислав Краков (1895–1968) у путописној репортажи „Св. Јован Бигорски”, која је објављена у листи *Време* (год. IV, број 916, 9. јул 1924). Већ у поднаслову репортаже „Манастир са најлепшим иконостасом, зидом преко 1000 година”, Краков наглашава колико је био импресиониран овим умјетничким подухватом сељака из околине Дебра: „Цео *Нови* и *Стари завет* оживљени су на то мало дрвета које уоквирује иконе рађене од других мајстора самоуких пре толико исто, а можда и више векова. У олтару је круна сва у дрвеној резбарији. Носе је четири голуба на крилима и држе је орлови у кљуноу. Исти су је мајстори изрезали” (Краков 2021: 108). При томе, Краков не заборавља да напомене како се у поменику манастирском истиче да је још Стефан Немања био ктитор ове свете задужбине, као и читав низ других каснијих владалаца из српске династије Немањића. На поду цркве на два мјеста налазио се двоглави бијели орао, касније је приликом обнове порушеног манастира у 19. вијеку једно звоно поклонио књаз Милош Обреновић 1837. године, а друго „кнез српски” Александар Крађорђевић 1850. године.

Процес насилног српског однорођавања нарочито је упечатљиво приказан у причи „Код своје мајке”. Радња је ситуирана у вријеме бугарског запосједања Македоније током Првог свјетског рата, а приказује повратак кући, код мајке и сестре, једног младог бугарског етнографа, који је потицао из српске породице, али се у потпуном процесу однорођавања, током школовања у Софији, нарочито истицао по писању етнографских расправа које су негирале српски идентитет свога родног поднебља и биле написане у сврху стварања новог идентитета или онога што бисмо из данашње перспективе назвали „бугарским етничким инжењерингом”. Посјета завичају остварена је у оквиру задатка који му је одредила Бугарска академија наука да опише те „нове крајеве Бугарске” и да тамо докаже револуционарна сазнања у дјелу под називом „Истина о етнографским границама Сан–Стефанске Бугарске”. Током тог вишенедељног обиласка „нових крајева”, етнограф Ђорђе стиже у родно село, у долини ријеке Радике, у сиротињску кућицу гдје су му живјели мајка и неудата сестра, баш на Бадње вече и Божић. Тада се суочава са болном истином колико су српски народни божићњи обичаји били дубоко укоријењене у свијести његове мајке и сестре, те да је његов етнографски инжењеринг узалуд посао. „Син гледаше све то и нека га је љутња хватала. Гледаше тај народни живот, од кога се био одвојио, али којем је хтео да се што дубље приближи у својим списима. Његове очи привикнуте да виде у свему само бугарско, његова теорија да је шовинизам једино спасавајући за Бугаре, љуљаху се пред стварношћу. На свом путовању нигде није могао да нађе оно што је тражио. Како ли ће да објасни ту вечност обичаја, јединих и

јединствених код Срба, и то само код Срба. Љутња је јачала гледајући ту старицу како се гури, покреће и мучи да не би изоставила ниједну појединост обичаја, а притом је стално гледала своју кћерку, као да јој говори: 'Памти добро и не заборави! Овако ћеш и ти кад будеш домаћица!'" (Смиљанић Брадина 1924: 41). Сутрадан ујутро, на Божић, није желио да иде у цркву са мајком, већ потпуно поражен тим сазнањем, журно се опростио са њима, само да не би гледао истини у очи, а затим је заувјек отишао из завичаја.

У причи „Србијина поколења”, чија се радња одиграва у распону од 1877. до 1912. године и почетка ослободилачких балканских ратова, приказано је страдање народа и херојски идеали који су водили Србе у борби за ослобођење јужних крајева, старе Србије и Македоније. Читав догађај је изложен као усмено казивање војника о мајци Милији и судбинама њеног мужа Војина и сина Љубивоја Војиновића који су јуначки погинули у ратовима за ослобођење. Тако осмишљења судбина јунака добија метонимијска значења и представља показатељ страдалничког усуда читавог народа.

У причи „Страх” указано је на страдање и патњу српског народа од турских „бесних арамија”, међу којима се по насилничком понашању посебно издвајао неки Осман. Кад су се сељаци враћали из печалбе морали су прво њему да носе „бакшиш”, морали су да му сазидају кулу у којој је живио, кад би се вршиле вјеридбе он је био „стројник”, кад би се вршиле куповине био је посредник и сл. Посебно му је помагао у тим пословима поданик и доушник „каурин” Ђурчин. Због свега тога, сељани су одлучили да се побуне. Приликом једне посјете Арнаута, из чисте обијести Осман је наредио гостима да из пушке гађају сељака Петра који је тада радио у винограду. То убиство је убрзало започету побуну народа и све се завршава крвавим страдањем и великом несрећом недужног свијета.

Предочавање српске народносне свијести на просторима Македоније најбоље долази до изражаја у причи „Долази нам наш владика”, која је била посвећена митрополиту Варнави Росићу. О том догађају Брадина је оставио, како смо то навели на уводним странама нашег огледа, и једну упечатљиву публицистичку расправу. Познато је да се ради о духовнику који је хиротонисан 1910. године, а да је претходно за вријеме турске управе стекао велики углед у народу због рада на буђењу и обнављању националне свијести на простору Македоније. По завршетку балканских ратова и ослобођењу јужне Србије, преузео је пуну управу над Велешко–дебарском епархијом, а управљао је Битољском епархијом, као и дијеловима Струмичке и Пољанско–вардарске, као и Преспанско–охридске епархије. Посебно је за то вријеме радио предано на устројству свештенства и монаштва, као и обнови манастира и црквених објеката, покретању школа у јужним крајевима проширене државе. У Првом свјетском рату је морао да напусти јужну Србију, тако што се заједно са српском владом, дијеловима народа и војском повукао преко Албаније на Крф. Наведена прича управо описује посјете које

је предузимао владика Варнава у годинама након хиротонисања и утицај који су оне имале за обнављање народносне свијести Срба у Македонији. Посебно је упечатљиво описан непосредни дочек владике у Дебру када га је надахнутим поздравним говором дочекао мјесни учитељ, те када су његови ђаци отпјевали химну „Боже правде”. Све то је изазивало истовремени занос и страх окупљеног народа, који је вијековима био угњетаван и чије народносно име је забрањивано. Тек су се опустили на каснијем народном весељу које је организовано у дворишту испред митрополије.

Приповиједни заплет се одиграва у селу Мелничани у планинској области у околини Дебра, када је егзахијски бугарски владика покушао да предахитри српског владика Варнаву и непосредно прије његове посјете дође у село и одржи литургију својим вјерницима. При свему томе доживљава потпуну „кумендију”, дочекује га мало вјерника, тако да је био присиљен да прекине обилазак епархије и врати се у Дебар. Истовремено је српски владика доживио масовни дочек и величанствено окупљање српског народа, да би послјере тога са још више заноса наставио обилазак и других српских села у томе крају окупљајући народ и будући у њему понос и вјеру, а изнад свега народносно свијест.

У причи „Каплар Богоја из села Могила”, испричан је дио ратне судбине младића Богоја Јошевића из села Могила код Битоља. Одмах на почетку балканских ратова мобилисали су га у турске јединице, али је некако успио док је био на скадарском фронту да пребјегне на црногорску страну. Иза тога се вратио у завичај и пријавио се у српску војску гдје је постао „каплар” у четвртом пуку Дринске дивизије. По физичком изгледу, онако „здепаст и заваљен” и по отвореном и жустром карактеру „великог детета” био је то прави „битољац”. Приповједач се упознаје са Богојем на фронту и на његово инсистирање подучава га писању, јер је желио да сам пише писма дјевојци из „суседног села” у коју се био загледао и намјеравао је да је запроси и ожени чим се врати из рата. Успио је у тој својој намјери и заиста се довољно описменио да је могао слати писма родитељима и наравно тој младој дјевојци. Богоја је то једном приликом с поносом испричао кад се на фронту сусрео са својим ратним учитељем. Приповједач је због свега тога био импресиониран истрајном вољом тог младића. У епилогу приче, сазнајемо из приповједачевог коментара, да је након тога настао „слом и повлачење кроз Албанију”, али да више никада није видио Богоја, а питао се да ли се вратио у своје родно село Могилу код Битоља? У једном је свакако тај драматизовани приповједач који је дијелио идентично становиште са аутором био сигуран да управо на „таквима почивају земље и градовима” (Смиљанић Брадина, 1924: 73).

Трагично страдање српског народа у Македонији у годинама Великог рата и бугарске окупације овога простора, најупечатљивије долази до изражаја у причи „Није свршено”. Главну јунак приповијетке, Николче, председ-

ник општине варошице Галичника, принуђен је да након повлачења српске администрације и војске дочека окупаторе и да им преда кључеве општине. У тим посљедњим тренуцима суочава се са превртљивом природом својих сународника, који су сад наједном постали „бугараши” и одлучили у страху да се приклоне непријатељу. Николче истовремено доживљава још снажнији инат, снагу и увјерење засновано на дубокој српској националној самосвијести, попут Матавуљевог Пилипенде, а затим опомиње издајнике да још ништа „није свршено” и да ће српска слобода поново засијати једнога дана на овим несрећним просторима: „Ја сам био и бићу и умрећу оно што јесам. И умрећу часно и поштено. Али вас, све вас што имате ђаволе у срцу, вас ће Бог казнити. А сад живи били па видели...” (Смиљанић Брадина, 1924: 36). Након тога одлучује да изврши самоубиство и скочи са највеће литице у близини варошице, али да се никако жив не преда душманима.

У причи „Дуле, Галичанче”, кроз приказ судбине младог учитеља из Галичника, сагледани су национални и слободарски идеали српског народа у јужним крајевима након ослобођења у балканским ратовима. Младић је потицао из учитељске породице, чији је отац био кмет у Галичнику, а отрован је у турском затвору. Велики рат са новим аустријским и старим бугарским непријатељем 1915. страшне године, подстакао је Дулета да се јави у „Бачку чету”, у Скопљу, међу добровољце, гдје је касније последице тешког рањавања на фронту и погинуо. Казивање о трагичној судбини овога младића, Брадина је употпунио описима дивље и прелијепе планинске природе Галичника у долини бистре и хучне ријеке Радике, која је утицала и на обликовање постојаног карактера овог поносног и намученог народа.

4.0. Социјална судбина српског народа, али и карактеристике народног живота у Македонији, породичних односа, вјерских убјеђења и обичаја, љубавних заплета, сагледани су посебно упечатљиво у причама: „Повратак”, „Девојка удовица”, „Стојна”, „Анђел вопијаше”, „Приповетка о тетовским лепотама”, „Нова година”, „Мати, мати”.

У причи „Повратак” приказан је печалбарских живот Мијака и Брсјака, гласовитих градитеља на читавом балканском простору, који се састојао у мукотрпном раду, свагдашној одвојености од куће и најдражих чланова породице, али и тренуцима радости када би се у вријеме великих хришћанских празника враћали у своја села и доносили зараду и дарове за укућане. „Врши се тако ко зна откада стална смена печалбарских генерација у борби за опстанак; изумиру стари, долазе млади, које чека исти пут и судбина; с друге стране, сукобљавају се национални утицаји и разне пропаганде, воде се хајдучке и јуначке борбе, делују подземне силе за обезбеђење својих утицаја и интереса. Све је то материјал за типове као што је Божовићев *Злате од Слатине* или за једног другог *Трајана Анђелка Крстића*” (Љумовић, 1938:

42). У средишту наративне пажње Тома Смиљанића Брадине налази се једна таква печалбарска дружина коју је предводио мајстор Крсте, а у оквиру ње је посебно предочена драматична судбина младога мајстора Смиљка, који се у печалби одао алкохолу и због тога потпуно занемарио младу жену Неду и њиховог петогодишњег сина. Непосредни окидач за одавање том страшном пороку била је вијест да су му арамије у завичају опљачкали кућу. Приликом једног петровданског повратка дружине у завичај Смиљко је остао са кафанским друштвом, пропио зараду, а онда је одлучио да због срамоте не иде у завичај. Међутим, након тог тешког пијанства један узбудљив снови-довни сусрет са сликама из завичаја, са младом женом и сином, дубоко га је потресао и учврстио у одлуци да раскрсти са таквим погубним животом, да се врати кући у окриље својих најмилијих. Приповиједање се окончава једним умјетничким расплетом који је близак Лазаревићевом завршетку приповијетке „Први пут с оцем на јутрење”. Управо то је препознатљиво у приказу Смиљковог сусрета у породичном дому са младом женом и сином, као и поновним васкрсавањем идиле под окриљем Светога Петра: „Кандило на зиду поче да пуцка; они се окретоше и помолише Богу и Светом Петру што их је опет здружио” (Смиљанић Брадина, 1924: 35).

Сличан примјер социјалног страдања и трагичне болести изазване тешким печалбарским животом приказан је у причи „Девојка удовица”. Казивање је додатно усложњено љубавним заплетом чији су актери дјевојка Софија и младић Митре. Након идиличног младалачког заљубљивања и прошевине, Митре је одлучио да оде у печалбу и заради новац за организацију свадбе на начин који је био достојан његовог племена. Услјед тешког рада и лоших услова, добија запаљење плућа, а затим умире на путу у једном манастиру прилом покушаја да се врати кући. Трагична вијест дубоко је потресла породицу, а највише сироту дјевојку која је постала удовица прије него што се и удала. Брадина као етнограф показује одлично познавање народних свадбених обичаја у своме крају и веома вјешто их укључује у трагични приповиједни заплет.

Сродан и веома упечатљив запис о мијачким свадбама оставио је Григорије Божовић у путописној репортажи „Мијачка чистота”, која је објављена у књизи *Урезане истине* (1930). Свадбе су организоване готово само у један дан у години, на Петровдан, када су мушкарци долазили из печалбе на краткотрајни одмор: „Тога ради су те свадбе чист ритуал, једно литургијање каквога нема више нигде, и које треба посматрати само испод дубокога покроба свадбена урнебеса, гоча и зурне, богате трпезе и средњовековнога пировања. Не жали Галичанац, не жали Мијак све да потроши само да би показао тој невести, сутрашњој својој жени, да треба честито да га чека са печалбе, да ваља јуначки да се бори са својом крвљу и младошћу” (Божовић 2016: 348). Управо због те изразите женске честитости и ријетког чувања морала, Божовић и закључује да је „Мијачка жена диван победник” (Божовић, 2016: 249).

У причи „Стојна” у наративном средишту се налази љубавни заплет чији су актери уметнути причалац и актер Дамјан и необична „делија девојка” Стојна која је својом љепотом, а још више отреситошћу и одважношћу, јер је била „слободна и отворена” (Смиљанић Брадина, 1924: 13), опчињавала многе младиће, али их је због њихове стидљивости и плашила и одбијала. Дамјан је једини смогао снаге да јој гледа у очи док је разговарао с њом, а због снажне љубави коју је осјећао отворено јој то изјавио и саопштио родитељима да једино њу жели за своју жену. Касније ће захваљујући свему томе, савладати неочекиване препреке на путу остварења те љубави, јер су родитељи били обећали Стојну другом младићу, тако да је Дамјан у договору са Стојном одлучио да је „уграби” и оствари жељену љубав. Поред тога што обликује карактер „делије девојке”, какав је претходно био присутан у дјелима Светолика Ранковића, Брадина наглашава идеју о томе да се изворна и неспутана снага љубави најпотпуније исказује у природном окружењу, на сличан начин како је то претходно наглашавао Иво Ћипико у својим дјелима са тематиком из приморског живота. Разлика је у томе што је Ћипико ишао корак даље и наглашавао снажну сензуалну димензију те љубави, док је код Брадине љубав приказана као врхунски идеал и непољуљана вриједност због које је вриједило кршити и строге етичке норме патријархалног свијета.

У причи „Анђел вопијаше” наглашена је изворна оданост обичног свијета идеалима вјере. Драматизовани приповједач приказује судбину своје „старе мајке” која је искусила све горчине живота и „једину утеху је налазила у читању светих књига” (Смиљанић Брадина, 1924: 15). Старица је проживјела све страхове суровог социјалног и националног живота, изгубила је најближе чланове породице, тако да је у оданости вјери и Богу, видјела једину и непоколебљиву утеху. Образовани приповједач, иначе њен синовац, кога је била „захватила бујица скептика и безверника” (Смиљанић Брадина 1924: 16), настојао је да попут каквог Антихриста поруши те њене једине преостале животне идеале. Међутим, дешава се управо супротно, „стара мајка” истрајава у својој вјери, а тек иза њене смрти приповједач постаје свјестан колико је гријешио и учинио неправде према њој, а сам од негдашњег „безверника” изнова се враћа идеалима вјере и божанске утјехе.

Веома необичан заплет Томо Смиљанић Брадина даје у „Приповеци о тетовским лепотама”. Млади етнограф Аркадије долази на службу у Тетово да истражује старине, а са јединим сазнањем да у том граду „има лепих јабука и лепих девојака” (Смиљанић Брадина, 1924: 23). Потрага за тим љепотама претвара се у велику животну спознају да је идеал љепоте често сасвим неухватљив и да постаје најдаљи онда када помислимо да смо га досегли. Зато се и дешава да младић доживљава потпуно разочарање, подједнако у љепоту „тетовских јабука” и „тетовских девојака”. Најприје увиђа да су тетовске јабуке исте као и остале, а неостварена љубав са лијепом дјевојком, јер њена породица не прихвата његову прошевину, присиљава га да заувјек

потпуно разочаран напусти ову варошицу. При томе, носи увјерење да није суштина у љепоти, већ у вјештини на који се ствара привид и загонетка неухватљивости те љепоте: „Све што је много, није лепо. Лепо је оно што га нема и што се тражи!” (Смиљанић Брадина, 1924: 23).

У причи „Нова година”, кроз доживљај старога, седамдесетодишњег, деда Ђорђије, приказан је дочек нове 1912. године. Остарјели јунак вјерује на основу предказања из „Вечитог календара” да је то година у којој ће пропасти једно „старо царство”, а последице чега ће осванути предуго чекана слобода његовом народу. У оквиру добро осмишљеног наративног заплета, Брадина приказује слике народног живота и обичаја „суровице”, тј. плетења корпица од дреновог прућа, које су носила дјеца за новогодишњи празник испред цркве и за шта су их стари даривали новчићима од пет пара. Са тим древним обичајима дочекивана је свака Нова година у тим крајевима. Наспрам тог проспективног казивања, дат је и ретроспективни заплет, у којем се помиње судбина деда Ђорђијеиног сина, хранитеља и оца породице, који је био печалбар и већ двије године није смио да се врати у завичај јер му је „претио неки арамија да га убије” (Смиљанић Брадина, 1924: 46). Посебно је све укућане, петоро ситне дјеце и супругу, а са њима и деда Ђорђију, забринуло и расплакало посљедње писмо у коме их је извијестио „да ће се вратити дома тек кад чује да је и ту слободно као што је по свима земљама, где је он био” (Смиљанић Брадина 1924: 46). Отуда се оно предказање у доживљају старога деда Ђорђије претвара у остварење великог идеала слободе, за којим је жудио читавог свог вијека и надао се да ће га дочекати за живота, као и жеље да та слобода омогући поновно окупљање породице.

Тегобно социјално окружење и вјечито сиромаштво народа, као и непрестана борба за опстанак, рађали су код планинштака посебну врсту пожртвованости и преданости да чине добра дјела и помажу другима. Најбоље је то исказано у причи „Мати, мати” кроз казивање о животној борби пензионисаног учитеља Данила, који је до посљедњег тренутка када се смрзнуо у леденој зимској ноћи, јер му се учинило да је чуо глас запомагања немоћне дјеце и пошао је да им помогне, био посвећен тој својој животној мисији. Радња се одиграва у непосредним поратним годинама, али умјесто љубави међу људима све више се распаљивала безразложна мржња. Управо зато је такав нови егоистични свијет и живот за сопствене интересе, довео до све већег удаљавања међу људима, тако да се готово нико више није ни освртао на људе попут учитеља Данила, који су читав живот подредили добротинствима.

5.0. На крају нашег излагања укратко закључујемо да је Томо Смиљанић Брадина као приповједач поред умјетничких имао и друге важне утилитарне намјере. Прије свега да и јужне крајеве српског свијета и старосрпских покрајинских говора са простора Македоније укључи у српску

књижевност и културу, а онда да прикаже и тегобан социјални живот, као и тешко национално страдање и истрајну борбу за идентитет и вјеру овога дијела српског народа кроз вијекове, а нарочито у другој половини 19. и у почетним деценијама 20. вијека, све до окончања Великог рата и тадашњег ослобођења ових простора. Поред свега тога, сагледава и разноврсна обиљежја народног живота, што је у сугласју са његовим етнографским студијама и истраживањима овога поднебља, а затим укључује и читав низ заплета о јунацима и догађајима у којима се на најбољи начин исказују врлине тог патријархалног свијета. Брадина у умјетничком и етичком погледу слави љепоту изворне снаге планинске природе и карактера горштака, нешто попут Петра Кочића и његовог приказивања Змијања, попут Матавуља и његових „далматинских горњака”, показујући тиме да су најснажније људске вриједности, непоколебљиво чување народносног имена и вјере, најчвршће очувани управо у најтежим животним условима и историјским околностима. Чинио је то Брадина и онако како су то радили и његови завичајни сународници и савременици, попут Анђелка Крстића (1871–1952), који је потекао из Дримкола, као и духовни сродници и књижевни сликари овога поднебља, попут Григорија Божовића (1880–1945), који је потекао из Старог Колашина. На ту врсту литерарних аналогичности и поетичке блискости успјешно је указао један од ријетких и најранијих тумача Брадиног дјела, помињани Крсто Љумовић. Захваљујући свему томе, можемо истаћи да је Томо Смиљанић Брадина својим приповијеткама на веома увјерљив начин, а без превасходних естетских претензија, укључио у српску књижевност свијет српске Македоније. Отуда ова студија управо и представља покушај да се његово књижевно дјело, а несумњиво се то односи и на његов етнографски рад, отргне од заборава и изнова врати у видокруг савремене српске науке о књижевности и актуелног српског издаваштва.

Литература

- Божовић, 2016: Г. Божовић, *Урезане истине*, Путописи, прир. Јордан Ристић, Сабрана дела Григорија Божовића, књига трећа, Завод за уџбенике, Београд.
- Смиљанић Брадина, 1910: Т. Смиљанић Брадина, „Мијачке приче”, *Дело*, књига 55, св. 2, Београд, мај 1910, стр. 217–225.
- Смиљанић Брадина, 1924: Т. Смиљанић Брадина, *На планини и друге приповетке из Македоније*, Библиотека Македонија, књига 1, Издавачка књижара Тире Зекмановића и друга, Скопље.
- Смиљанић Брадина, 1924): Т. Смиљанић Брадина, *Стојна и друге приповетке из Македоније*, Библиотека Македонија, књига 2, Издавачка књижара Тире Зекмановића и друга, Скопље.

- Јовановић, 1937: С. А. Јовановић, „Нова књижевност”, *Споменица двадесетпетогодишњице ослобођења Јужне Србије (1912–1937)*, уредник: Алекса Јовановић, Штампарија „Јужна Србија” Милана Ђ. Илића, Скопље, стр. 847–855.
- Краков 2021: С. Краков, *Кроз земљу наших краљева и царева*, прир. Гојко Тешић, Дела Станислава Кракова, Службени гласник, Београд.
- Павловић, 1925: Д. Павловић, „Један писац из Јужне Србије”, *Скопље и Јужна Србија*, Скопље, 1925.
- Љумовић, 1938: К. Љумовић, „Др Томо Смиљанић–Брадина”, *Из новије књижевности*, Никшић, 1938, стр. 39–47.
- Ристовски, 1974: Б. Ристовски, „Македонското поетско дело на Томо Смиљанић–Брадина (1888–1969)”, *Современост*, год. XXIV, број 4, Скопје, 1974, стр. 307–327.
- Стојановска, 1994: Ј. Стојановска, *Књижевното и научно дело на Томо Смиљанић–Брадина*, Матица македонска, Скопје, 182 с.
- Стојановска, 1996: Ј. Стојановска, „Библиографија на књижевното и научното дело на Д–р Тома Смиљанић Брадина”, *Спектар*, год. 14, број 28, Скопје, стр. 221–235.
- Цветановић, 1999: В. Цветановић, „Увод у читање старосрбијанских приповедача”, *Антологија старосрбијанских приповедача 1871–1941*, Завонд за уџбенике и наставна средства, Београд, стр. 7–28.
- Стојковић, 2022: М. Стојковић, „Томо Смиљанић Брадина (1888–1969) – живот и рад“, поговор у књизи: Томо Смиљанић Брадина, *Из Македоније*, прир. Г. Максимовић, Српски културно-информативни центар „Спона“ из Скопља и Центар за српске студије из Бањалуке, Бањалука, стр. 157–160.

Goran M. Maksimović

SERBIAN MACEDONIA IN THE STORIES OF TOMO SMILJANIĆ BRADINA

Summary

The essay analyzes two collections of stories by the forgotten Serbian writer from Macedonia, Tomo Smiljanić Bradina (1888–1969). These are the books *On the Mountain and other stories from Macedonia* (Skopje, 1924) and *Stojna and other stories from Macedonia* (Skopje, 1924). In each collection, there are eight stories, which are thematically related to the difficult national and social life of the Serbian people in Macedonia at the end of the 19th and in the early decades of the 20th century. National life is seen through the fight against denationalization and forced bulgarization, through the preservation of folk customs and attachment to the Serbian oral epic and lyrical tradition, and through a deep attachment to

the Serbian Orthodox Church and religious rites and holidays. Social life is seen through the depiction of poverty and the painful struggle for survival, through the destiny of the migrant, but also through the plots of love. It is this constant struggle for survival that testifies to the vitality of the Serbian people in Macedonia. Narration is characterized by various artistic procedures: the intersection of narrative prospecting and retrospection, objective and subjective narration, as well as linguistic diglossia and the constant intersection of the Serbian standard language in narrating narrators with dialectal features of local Serbian dialects from Macedonia in the dialogues of heroes.

Keywords: Serbian literature, Macedonia, forgotten writers, stories, prospecting, retrospection, standard Serbian language, dialect speeches, national identity, social life.

ИМЕНИЧКИ СИСТЕМ ПИРОТСКОГ ГОВОРА У СВЕТЛУ РОДНО ОСЕТЉИВОГ ЈЕЗИКА

На грађи преузетој из *Речника пиротског говора* Драгољуба Златковића у раду се анализира именички систем кроз призму односа према роду. Имајући у виду новонасталу ситуацију у српском друштву (и језику) у вези са *Законом о родној равноправности* и супротстављене ставове лингвиста (али и људи друге струке) у вези с тим, верујем да народни говор (у овом случају пиротског краја) може бити прави показатељ односа према овој тематици (и проблематици). Народни говор је резултат природног и спонтаног развоја језика, те ће се у њему сагледати неопходност или неоправданост инсистирања на обавезној употреби именица у мушком и женском роду у случају када се њима означава особа према занимању и сл.

Кључне речи: пиротски говор, лексеме, именице, род

1. Увод

А.

Недавно донесени *Закон о родној равноправности*² у једном делу дотакао се језика, регулишући део о *родно осетљивом језику*. Наиме, тамо где се регулише *Област образовања, васпитања, науке и технолошког развоја* у члану 37, став 4. под (3) стоји:

„Органи јавне власти и послодавци који, у складу са законима и другим прописима, обављају послове у области образовања и васпитања, науке и технолошког развоја дужни су да:

4. предузимају, у складу са законом, мере које обухватају:

(3) коришћење родно осетљивог језика, односно језика који је у складу са граматичким родом, у уџбеницима и наставном материјалу, као и у сведочанствима, дипломама, класификацијама, звањима, занимањима и лиценцама, као и у другим облицима образовно-васпитног рада“.

Присталице оваквог решења дуго су се на различите начине оглашавале, а у међувремену се појавио и *Приручник за употребу родно*

¹ jordana.markovic@filfak.ni.ac.rs

² 1. *Закон о родној равноправности* налази се у Службеном гласнику РС, број 52 од 24. маја 2021. године.

осетљивог језика, како су га ауторке назвале³. У предговору *Приручника* стоји: „Употреба родно сензитивног језика доприноси подизању свести о значају једнакости жена и мушкараца, док са друге стране директно утиче на процес демократизације друштва и увођење начела једнакости у све сфере друштвеног живота“⁴ (Цветинчанин Кнежевић, Лалатовић, 2019: 3). У књизи се налази више чланака са овом тематиком, као и савети и препоруке у вези са употребом родно осетљивог језика. Ова књига садржи и *Глосаријум (списак) звања, занимања, титула и именовања жена*, са паралелним терминима у оба рода за бројна занимања, што је требало да представља образац корисницима, тј. говорницима српског језика⁵.

Исте године појавила се и књига *Родна анализа наставних програма и уџбеника за српски језик од првог до четвртог разреда*⁶. По ауторима, одабран је предмет „са највећим недељним и годишњим фондом часова, који је погодан за континуирани рад на разградњи родних стереотипа“ (Ђериман, Стефановић, Гламочак и Королија, 2019: 6). У овој књизи је извршен преглед уџбеника са освртом на однос именица мушког и женског рода и номинацију особа тим именицама. Осим текстова из тих уџбеника који су подвргнути оваквој анализи, анализирани су и овакви подаци у импресуму и употреба облика у м. роду и у случају када су њима номиноване искључиво особе ж. рода као рецензенти, уредници, аутори и сл. Аутори истичу: „Аналитичка пажња у овом истраживању је усмерена на Српски језик као наставни предмет у основној школи са циљем да се испита укљученост родне перспективе у наставне планове и програме и уџбенике за овај предмет и да се понуде препоруке релевантним актерима ради унапређења стања у датој области. Крајњи циљ је утицај на садржај и квалитет образовног процеса у правцу елиминације родних стереотипа и предрасуда, те обogaћивање програма предмета и уџбеника садржајима који се односе на промовисање концепта родне равноправности и значаја женских људских права“ (Ђериман, Стефановић, Гламочак и Королија, 2019: 5). „У истраживању се кренуло од става да је остваривање родне равноправности у образовању један од главних стратешких циљева Републике Србије“ (стр. 5), те се „на основу добијених резултата“ предлажу „препоруке онима који

---

³ Аутори овог приручника су Христина Цветинчанин Кнежевић и Јелена Лалатовић.

⁴ Овај *Предговор* потписује „проф. др Зорана З. Михајловић, потпредседница Владе Србије, министарка грађевинарства, саобраћаја и инфраструктуре и председница Координационог тела за родну равноправност“.

⁵ Овај *Глосаријум* је изазвао бројне полемике и критике.

⁶ Аутори су Јелена Ђериман, Јелена Стефановић, Саша Гламочак, Маја Королија. Књига је публикована 2019. године. Истиче се да је овај рукопис резултат рада Тима за социјално укључивање и смањење сиромаштва Владе Републике Србије, а „израда публикације омогућена је средствима Швајцарске агенције за развој и сарадњу у оквиру пројекта „Подршка унапређењу социјалног укључивања у Републици Србији“.

могу да утичу на унапређење родне равноправности у систему формалног образовања и васпитања...“ (стр. 5).

Они који то мишљење не деле у претходном периоду су се јављали износећи свој став или шалећи се на рачун новопонуђених језичких облика. Многи лингвисти, али и они који то нису, често су о томе писали и у дневној штампи. Тим поводом Матица српска и Одбор за стандардизацију српског језика окупили су велики број језичких стручњака у Новом Саду 3. јула 2021. године на Округлом столу *Положај српскога језика у савременом друштву (изазови, проблеми, решења)*. Са тог скупа формулисани су и *Закључци*⁷, који су донесени поводом усвајања *Закона о родној равноправности*, којим су, како тамо стоји „угрожене уставне слободе грађана, граматичка структура, речник и појмовни систем српског језика“. „Стандардни језик није и не може бити опште и законом регулисано поље на којем ће се остваривати равноправност међу половима“, стоји у том *Закључку*.

Закон о родној равноправности је донет и он у једном делу предвиђа казне за непослушне, што је регулисано у делу *Казнене одредбе* члан 68, став 9⁸.

Ова проблематика привлачила је пажњу лингвиста и пре ових дешавања, о чему сведочи бројна литература старијег и новијег датума (Јањанин, 1934, Николић, 1954/55, Анић, 1984, Гвоздановић, 1984, Ивић, 1960, Ивић, 1966, Ивић, 1989, Савић, 1984, Савић, 1995а, Савић, 1995б Николић, 2003, Ћорић, 2006, Радић, 2010, Радић, 2011, Фекете, 2011, и др.).

Св. Николић се у раду из 1955. године позива на М. Јањанина, који још 1934. у чланку под насловом *Госпођа професор* (Јањанин, 1934) „за примере типа гђа професор, Мара Поповић или Вера Поповић, суплент и њима сличне – каже: ’То је атентат на наш језик’“. (Николић, 1954/55: 149). Николић поставља питање треба ли рећи *инжењер хемије* или *инжењерка хемије* и каже: „Савремена језичка пракса је ту подељена“ (1954/55: 149) будући да је то „једно сасвим ново и савремено питање“ (1954/55: 150). Сам Николић после свестране анализе долази до закључка да жене у том тренутку обављају многе послове који су раније били „резервисани“ за мушкарце. Оне те послове обављају једнако добро као и мушкарци. Пол личности по њему не игра никакву битну улогу, те је, посматрано са „друштвеног становишта“, тј. „ако звање, дужност, занимање или титулу посматрамо само као социјалне категорије“ (1954/55: 151), непотребно стварати нови облик речи за номинацију жене која се тим послом бави.

И најновија литература се приклања једном или другом ставу.

⁷ Закључци се налазе на адреси https://www.maticasrpska.org.rs/wordpress/assets/dopis_MS_19_7_2021_1.pdf

⁸ Казна је од 5000 до 150 000 хиљада за „одговорно лице за непоступање“ по члану 37.

Б.

Циљ овога рада јесте да покаже именички систем једног народног говора кроз призму односа тих именица према роду, а то значи да покаже да ли се именице одређеног рода (мушког или женског) односе искључиво на особе тог пола, у случају када се њима номинује особа (према занимању, тј. послу који обавља или према некој особини или статусу у друштву), тј. да се покаже да ли се у овој номинацији именицама женског рода номинују искључиво особе женског пола и именицама мушког рода искључиво особе мушког пола. Претпоставка је да је досадашња употреба именица у мушком роду за именовање и женске особе према занимању, титули и сл. морала имати потпору у народним српским говорима, тј. да постоји и супротна могућност – да се именицом у женском роду именују и особе мушког пола, што је разлог да се у анализу уврсте и *nomina attributiva*.

Овим радом се желело указати на однос именичког рода и номинације особа према полу у једном крају српског језичког простора⁹ како би се показало какав би требало да буде образац у решавању ове проблематике. Са циљем да се укаже на чињеницу да је народни говор иновативнији у односу на стандард, кад год буде могуће, биће начињена компарација са оним што налазимо у речницима стандардног језика (пре свега *РСЈ* и *РМС*, али и *РСАНУ*).

2. Одабир грађе

За аргументацију су употребљени примери из пиротског говора на основу којих се види како је то народ кроз векове решавао и како и сада решава. Чињеница је да је језик огледало и архива свега што се у друштву дешава и у њему се налази све оно што је за успешну комуникацију неопходно и валидно. Било је изричито мушких и изричито женских занимања, постоје особине својствене само мушкарцима или само женама, а има и заједничких. Народ је све то именовао и тиме се служио у свакодневном општењу. Релативно обиман двотомни *Речник пиротског говора* Драгољуба Златковића нуди драгоцене и релевантне податке у том погледу. Ваља имати у виду да народни говор понекад бива иновативнији у односу на стандард и да он не подлеже наметнутим законима, већ се влада природним и спонтаним развојем и као такав прати и задовољава потребе друштва у коме се користи за свакодневну комуникацију.

Грађу за анализу у овоме осврту представљају именички облици којима се номинује особа – према занимању или послу који обавља, према некој особини (физичкој или психичкој), према статусу у породици, друштву и сл. Анализирана је бројна грађа, али не и целокупна, између осталог и зато

---

⁹ Наравно, слична је ситуација и у другим народним говорима.

што је ради бољег разумевања било неопходно и објашњење, тј. семантичка информација код готово сваког примера. Ово је било неопходно и због тога што је ово дијалекатски речник, а као такав он по правилу садржи оне речи које су нестандартне.

Из *Речника* су узимане само речи овога типа које су имале статус речничке одреднице. Следећа информација за којом се трагало јесте граматичка информација – којег је рода посматрана именица, по мишљењу аутора. У ту сврху, у случају недоумице, од велике помоћи био је илустративни материјал уз сваку одредницу. Наравно, није могућа валидна анализа ове грађе без семантичке информације. Све то посматрано је онако како је аутор навео – никаква преправљања и редефинисања нису вршена¹⁰. И овде је често илустративни материјал био потврда за ауторову тврдњу.

Мора се имати у виду да ова грађа носи и последице чињенице да потиче из дијалекатског речника. Тако се у овом речнику налази лексема *милицајћа* (ж), а нема лексеме *милицајац*. То не значи да ове друге нема у говору иако је нема у речнику¹¹. Но, драгоцен је податак да се јавила лексичка јединица за номинацију оваквог занимања и за особе женског пола.

Потешкоће у класификацији посматране грађе последица су и чињенице да семантичка дефиниција није увек прецизна. Тако код лексеме *антикрис* (м) стоји 'безбожник, неверник', одакле би се могло закључити да се односи на особу мушког пола, што не би одговарало чињеничном стању – безбожници и неверници могу бити и особе женског пола. И бројне друге недоумице и нелогичности биле су потешкоћа у разврставању грађе.

3. Анализа грађе

Систематизација релативно бројне грађе извршена је у више група и подгрупа. Прву групу сачињавају именички облици који су се јавили само у једном роду¹². Засебне подгрупе представљали су облици према роду: мушком, женском или (у мањем обиму) средњем. Облици који су били у мушком роду подељени су у два типа према завршетку – на именице прве или треће врсте, тј. на сугласник или на вокал *-а*. У оквиру сваког од ових типова, разликују се најмање два подтипа – именице које номинују особу

¹⁰ Желим и овде да истакнем да су све тврдње у овоме раду валидне у оној мери у којој је валидна грађа и у којој је та грађа валидно протумачена – никаква преправљања и редефинисања нису вршена.

¹¹ Тако ће бити и са речју *берачка* (ж) берачица, женска особа која бере, док је облик у мушком роду изостао. У *РСАНУ* је забележено: *берач*, *берача* и *берачица*. У *РСЈ* је овај инвентар редукован на *берач* и *берачица*.

¹² Питање рода – природног, граматичког и именичког тема је рада М. Николића (Николић, 2002/2003).

оног пола у којем је и именица и оне које номинују особу уопште, без обзира на пол.

Другу групу сачињавају тзв. двородне именице. То су именице треће врсте (са завршетком на *-а*), али као граматичка информација уз дату именицу стоји м/ж, дакле – могу бити и једног и другог рода¹³.

Трећа група су именичке одреднице које, семантички (и граматички) посматрано, чине пар – истоветног су значења, најчешће од исте основе (или корена), али јављају се у најмање два облика, тј. два рода. И овде су регистроване две групе примера. Најбројнија је она са мушко-женским паром, али било је и другачијих. Овде су сврстани и малобројни трочлани модели – реч се од исте основе (или корена) јавила у сва три рода са истоветним значењем.

Са статусом речничке одреднице јавили су се и тзв. фонетски или морфолошки синоними, тј. фонетске или морфолошке варијанте. Оне су окупљене око оне одреднице која по мишљењу аутора представља основни лик.

Подела примера могућа је и на номинационе јединице према занимању или послу који обављају и према некој особини или статусу у друштву, тј. према семантичком критеријуму. То није урађено из више разлога, а основни је да би то рад одвело у другом правцу и удаљило га од циља постављеног у уводном делу. Разврставање је извршено према формалном критеријуму и због тога што се тиме даје допринос дилеми да ли и како треба осмислити облике женског рода тамо где их до сада у српском језику није било.

2.1. Прва група

2.1.1. Именице мушког рода које означавају особу мушког пола

Овде припадају именице оба деклинациона типа, с тим што су бројније именице на сугласник (ретко на вокал *-о*).

На сугласник: *албатин*¹⁴ – поткивач; *армуникаш* – хармоникаш; *бујер* – велики земљопоседник; *горач* – ложач кречарске пећи; *гребенар* – онај који прави гребене за гребенање (вуне, кучине)¹⁵; *дембел* / *дембелин*¹⁶ – нерадник, лењивац; *денач* – онај који дене (стог, лисник); *драгоманин* – заступник и тумач групе печалбара, вођа; *дрндар*¹⁷ – занатлија који машински растреса (вуну, памук, крпе), *ђилкош* – млад човек склон кицошењу и мангуплцима;

¹³ Наравно, често се ово види из илустративног материјала.

¹⁴ Акцент именица преузетих из Речника неће бити бележен.

¹⁵ У РСЈ налазимо *гребенар* у два значења: онај који гребена (вуну, лан и сл.) или занатлија који прави гребене, с тим што се у овом речнику налази и лексема *гребенара* у значењу 'она која гребена (вуну, лан и сл.)'.

¹⁶ У РСЈ је *дембел* и *дембелан*, као и у РМС.

¹⁷ Према овом речнику, *дрндара* је постројење за ту намену.

калпезан – мушкарац, размажена особа ненавикла на муку и невоље; *намерњак* – непознат гост, незван гост; *пестотник* – сточар који има преко петсто грла стоке; *палатник* – непоштен човек; *подајник* – ухода, издајница, *прикумњак* – незван гост на свадби (који је сео близу кума); *простирач* – радник који простире цигле из калуца; *прошкар* – мајстор који прави тараве; *сенар/сенач* – радник на сакупљању, дељењу или превозу сена; *ситар* – мајстор који прави и продаје сита; *смесничар* – особа која има удео (у воденици, вршалици, тријеру, заједничком стаду), ортак; *сомуран* – слинавко, балавац; *стругар* – учесник у стругарштини, обичају на крају свадбе, када долазе непозвани младићи и пред вратима чекају јело и пиће; *стругач* – особа која ради за стругом итд.

На вокал *-о*: *петличко* м – мален и нејак, али кочоперан и насртљив мушкарац; *џандрљивко* м – брљива особа и сл.

На вокал *-а*: *амаџија* – занатлија који израђује амове и другу коњску опрему¹⁸; *арамбашиа* – вођа хајдучке дружине¹⁹; *аџамија*²⁰ – неискусан млад момак (пун снаге и обести); *бојаџија* – занатлија који боји предиво и плетиво; *бонбонџија* – мајстор који прави и продаје бомбоне, посластичар; *дрпља* – одрпанац; *ђеврегџија*²¹ – особа која спрема и продаје ђевреке; *сџџа* – снажан и глуп човек; *интерезџија* – зеленаш; *кантарџија* – занатлија који израђује кантаре, службеник који наплаћује таксу за производе које сељаци доносе на пијацу; *патролџија* – ноћни чувар, члан патроле; *самарџија* – мајстор који прави седла и самаре²²; *тромча* – спор мушкарац итд.

Не може се на основу ове грађе тврдити да су овим облицима типа *nomina agentis* номиниране само особе м. пола зато што су то (били) послови које су обављали само мушкарци. Ако је то случај са примерима *албатин*, *горач*, *дрвар*, *прошкар*, *ситар*, *амаџија* и сл., то се не може рећи за *сенар/сенач* – радник на сакупљању, дељењу или превозу сена, будући да су у тим пословима редовно учествовале и жене, затим *бојаџија*, *бонбонџија* и сл., јер су те послове често радиле и жене²³. Исто важи и за *nomina attributiva* – *сомуран*²⁴ је могла бити особа било којег пола, а то важи и за бројне друге лексеме ове категорије.

¹⁸ У РСЈ постоји *хам*, али не и *хамаџија*, а тако је и у РМС.

¹⁹ У РСАНУ налазимо и облик женског рода – *арамбашица* са значењем жена арамбашина.

²⁰ У РСАНУ ово је двородна именица и може означавати младо, неискусно, наивно момче или девојче.

²¹ Ова лексема постоји у РМС, а њен изостанак у РСЈ сведочанство је о томе да одлази у архиву.

²² У РСЈ је поред *самарџија* забележено и *самарџиница* као самарџијина жена, као и у РМС.

²³ То се често дешавало у случају смрти супруга, када су жене настављале посао који је он радио.

²⁴ У том значењу у овом речнику јавили су се парови: *гмурча* / *гмурна*, *сопуљан* / *сопуљана*.

2.1.12. Именице мушког рода које означавају човека уопште

Није увек једноставно одредити које лексеме овде спадају. Наравно, то је разрешавано на основу семантичке дефиниције и у овоме раду таквима су по правилу сматране оне лексеме чија је семантичка информација садржала реч *особа*. Ово може бити сигуран, али не и једини знак да је у том случају номинован човек без обзира на пол. Некада је илустративни материјал говорио више од семантичке дефиниције, па је и он навођен.

Именице на сугласник: *говњар* – особа која чисти клозетске јаме, особа која ниједан посао не заврши како треба, невешта особа; *гъгњач* – гунђало (Свекрва ми голем гъгњач, ама си ја повише ћутим); *деснак* – дешњак; *домишљар* – особа вешта у игри речи, досетљива особа; *ђувечар*²⁵ – особа која воли да једе на туђи рачун; *залувњак* – особа која тешко чује или тешко схвата, *кашшар* – особа која се бори за зараду без труда, преварант; *петичар*²⁶ – одличан ученик, одликаш (Моа черка је у школу била петичар); *потурчењак* – превртљива особа која се приклања јачем да би из сваке невоље извукла корист; *пустињак* – особа без породице, без иког и ичег свог, *тврдењак* / *тврденик* – особа која нерадо говори и која се нерадо жали итд.

Именице на вокла -а: *длогошија* – дуговрата особа; *мувтација* – онај који настоји да све добије без труда и плаћања; *накочија* / *накошчија* – особа која прави штету; сточар који са стоком оштећује туђе усеве и имовину; *планција* – особа која уме да поставља и остварује своје циљеве; *пикља* – особа ниског раста, кржљава особа; *севдалија* – особа која јако воли или јако мрзи; *сербезлија* – пргава и жустра особа; *срећалија* / *срећанлија* / *срећлија* – особа која доноси срећу другима итд.

Чини се да би и бројне именице претходне подгрупе могле бити сврстане овде, но то није дозвољавала семантичка дефиниција коју је аутор дао у *Речнику*.

Евидентно је да су у овој категорији бројније *nomina attributiva* у односу на *nomina agentis*, мада се мора имати у виду да је ово тек делић грађе, те је тврдња релативна.

2.2.1. Именице женског рода које означавају особу женског пола

Бројна је ова категорија: *бајаљћа* / *бајара* / *бајачка* – жена која баје, врачара²⁷; *змецна* – женска особа која се љуља у ходу²⁸; *гњидна* – вашљивка; *госпоца* – жена која брине о храни и хигијени у домаћинству у току једне седмице или једног дана, недељара; главна куварица (на свадби, даћи);

²⁵ Лексема *ђувечарка* у овоме речнику јавила се у значењу посуда.

²⁶ Ове лексеме нема у *РСЈ* и *РМС*.

²⁷ РСАНУ има више ликова у оба рода: *бајара*, *бајарица*, *бајалица*, *бајачица* и *бајар*, *бајач*.

²⁸ Иако је логично да се са оваквим ходом може наћи и особа мушког пола, таква информација у *Речнику* изостаје.

градинарка – жена која брине о башти, баштованка; *грижара* – редуша, најодговорнија жена у кући према кућном распореду; *дебелопредна* – она која дебело и лоше преде; *дропла* / *дропна* / *дроца* / *дрпла* – прљава и дроњава женска особа; *кокона* – женска особа која се држи надмено и сваком се руга, помодарка; *лекарица* – жена која лечи травама; *милицајћа* – милиционерка, полицајка²⁹; *настовница* – она која послужује госте; *потшегуља* – жена која се руга; *палавра* – жена без карактера, оговарача; *перашкарка* – женска особа која разноси ускршња јаја; *побегуља* / *побегуља* – 1. девојка која је побегла с момком без одобрења родитеља, 2. жена која је напустила мужа и побегла са неким; *сургунач* – жена која иде уз војску, курва, као једно од значења, *тратарница* – оговарача итд.

Код једне групе се мора констатовати да је пар у мушкоме роду изостао само зато што га је аутор сматрао незанимљивим за дијалекатски речник – по аутору је то стандардни облик. Такви примери су: *имењача*³⁰, *мустаклија* – жена која има науснице; *муштерика* – жена муштерија и сл.

И неке друге именице ове групе морале су имати пандан у м. роду – *лекарица* је жена која лечи травама, но тим послом често су се бавили и мушкарци, *настовница* је она која послужује госте, али госте су често служили и мушкарци, *тратарница* је оговарача, а има и таквих мушкараца, а прљава и дроњава (*дропла* / *дропна* / *дроца* / *дрпла*) могла је бити и особа м. пола, но адекватан лик за номинацију такве особе изостаје.

Постојање ове групе оправдавају лексеме типа *госпоца*, *грижара*, *перашкарка*, *сургунач*, *кокона*, *дебелопредна*, *побегуља/побегуља* и сл. – њима се номинују само особе женског пола.

2.2.2. Именице женског рода које означавају особу уопште

Номинација особе без обзира на пол могућа је и именицом у женском роду: *дилндара* / *дилнтара* – досетљива особа; *изедица* – прождрљивац, крвник; *ненаједица* – прождрљивац, особа коју је тешко заситити; *поваливечера* – хвалисавац; *посакушка* – особа која често тражи на поклон или на позајмицу (храну, предмете); *потоњица* – туњава особа, особа слабог карактера; *смлатотина* – шалвивиција (Жика је смлатотина, само смеј прави) и сл.

Неке од ових именица могле су бити окарактерисане и као двородне именице (*смлатотина*), но аутор није тако сматрао и дефинисао их је као именице ж. рода.

Именице овога типа у РСЈ су такође женског рода, а из семантичке дефиниције је очигледно да се односе на особу било којег пола (*изјелица* ж 1. особа која много једе, прождрљивац. 2. онај који живи на рачун другога).

²⁹ У овом Речнику у том значењу постоји облик мушког рода *пандурин*.

³⁰ У РСЈ постоји пар *имењак* / *имењакиња*.

2.3.1. Именице средњег рода које означавају дете

Ова категорија није бројна и ту се налазе лексеме којима се номинује дете, што потврђује семантичка информација: *госпоче* – господско дете, дете из града; *недоношче* – пре времена рођено дете; *посмрче* – дете рођено после смрти оца, *првороче* – првенац, прворођено дете и сл. Некада је и у овој категорији прецизиран пол, као у примеру *шљапанче* – мушко дете из куће или блиске родбине које се даје невести да га помилује, пољуби и дарује пред улазак у нови дом.

Све ове лексеме, изузев последње, забележене су у *РСЈ* са истоветним значењем.

2.3.2. Именице средњег рода које означавају особу уопште

Нешто су бројније лексеме средњег рода којима се номинује особа уопште: *алчило* – физички деформисана особа, бескарактерна и нерадна особа; *блајало* – приглупа а доброћудна особа; *врндало* – превртљива и неморална особа, *вуждало* – превртљива и врло окретна особа; *дрдњало* – брбљивац, зановетало, *жвањћало* – особа која досађује брбљањем, клеветањем и опсценим алузијама, *пањкало* / *пањћало* – оговарач(а), клеветник, гунђало, *џавкало* – особа која оговара или грди, али не чини зло и сл.

Именице средњег рода су у ову анализу и уврштене због постојања оваквих модела са оваквом семантиком. Лексеме таквог типа регистроване су и у речницима стандардног језика. Занимљиво је да су неке именице овога типа у *РСЈ* дефинисане као двородне именице средњег и мушког рода у једнини, а у множини као им. с. рода, о чему сведоче примери типа *блебетало* с и м (мн. с) 'особа која много блебеће, брбљивац, брбљивица'. У *РМС* таква је и именица *трчкарало*, тј. *трчкало*³¹. У *РСЈ* таква могућност код ове именице је алтернативна (*трчкарало* (трчкало) с (м)), као и код *шкрабало*.

Клајн се слаже с мишљењем лингвиста који тврде да су ово „речи (с људском референцијом)“ које „означавају сталног или претераног вршиоца радње с пејоративним значењем“ (2003: 149–150), што потврђује и семантика овог лексичког инвентара из анализиране грађе.

3.1. Двородне именице

Да неке именице трећег деклинационог типа, са завршетком на *-а*, могу бити двородне, тј. да могу бити „са значењем мушког и женског лица“ (Станојчић, Поповић, 2011: 154), познато је и из стандардног језика. Такве су забележене и у овом *Речнику*: *гадурина* м/ж – фиг. одвратна и непожељна особа; *гарезлија* м/ж – особа која се дури на некога; *говноједица* м/ж –

---

³¹ Ова лексема се јавила и у другим ликовима у овоме речнику: *трчалица* ж (женска особа трчкарало, трчалица), *трчалац* м (онај који трчи), *трчалица* ж и м, а код ове последње одреднице стоји и *трчало* с и м.

оговарац, смутљивац, сплеткарош, лажов; *голоигра* м/ж – пуки сиромах, бедник, бедница; нерадник; *голотрта* м/ж – особа која нема шта да одене, пуки сиромах³²; *делија* м/ж – племенита и одлучна особа; *дропља* м/ж – неуредна, прљава особа; *насметуљћа* м/ж трапавко, особа која омета друге итд.

Без обзира на семантичку информацију, ове се именице морају посматрати као именице које номинују особу уопште. Ваља истаћи да двородне именице у овоме *Речнику* нису увек на истоветан начин дефинисане као исте те именице у *РСЈ*. Тако је именица *делија* у *РСЈ* у једнини именица мушког, а у множини женског рода, док је именица *дропља* искључиво именица женског рода.

Из примера наведених у граматици Станојчић, Поповић (2011: 155), може се закључити да двородним именицама припадају и именице типа *пискарало*³³. У *РМС* ова реч је означена као именица средњег рода, а у *РСЈ* је као алтернативна могућност дат и м. род³⁴. Таквих у овом *Речнику* није било.

4.1. Именице у пару

Овакве именице номинују особе према занимању или послу који обављају, према некој особини или према друштвеном статусу. Доста су бројне и јављају се у два рода:

анџија м *анџика* ж – гостионичар (у хану)/ гостионичарка³⁵; *ајнаџија* м *ајнаџика* ж – лењивац / лења жена; *апатекар* м / *апатекарка* ж³⁶; *араџија* м / *араџика* ж – расипник / расипница; *башчаванџија* м / *башчаванџика* ж – баштован / баштованка³⁷; *бесрећник* м / *бесрећница* ж – несрећан мушкарац/ несрећна жена; *воденичар* м / *воденичарка* ж / *воденичарица* ж; *газда* м – домаћин, имућан човек, *газдерџица* ж – домаћица, жена имућног човека; *главуран* м – главата мушка особа, глупа и тврдоглава (мушка) особа

³² У овом *Речнику* *голотртка* је им. ж. рода у истом значењу, док је *голотрт* придев.

³³ Такви су и примери типа *блебетало*, *трчкарало* и сл. из претходног поглавља.

³⁴ Ова именица није забележена у посматраној грађи, будући да није својствена народном говору.

³⁵ Занимљиво је да у *РСАНУ* изостаје парњак *анџика*, што би можда с обзиром на време штампања и сакупљања грађе за овај речник могао бити податак о томе да се лексички пар развио касније, те да се женске особе испрва нису бавиле овим послом.

³⁶ У *РСЈ* постоји облик у м. роду (*апотекар*) и два облика ж. рода – *апотекарка* и *апотекарица*, с тим што облици ж. рода могу значити женска особа апотекар или апотекарева жена. Фекете у вези с овим каже ; „У творби и значењу „женских" именица понекад се задржао „мирис" ранијих времена, оних када су се њима означанале само супруге мужева датих занимања или друштвених функција, као: министарка (у Нушићевој комедији), генералица, мајорица и сл., нарочито кад су се односиле на високе титуле или значајне функције мужева, а које женском свету нису биле доступне или својствене“ (2011: 145).

³⁷ Ликови *баштован* и *баштованка* регистровани су у *РСЈ*.

главурана ж – главата женска особа, намћораста женска особа; *гмурча* м – слинавко, *гмурна* ж – слинава женска особа; *гологузан* м – пуки сиромах, *гологузица* ж – девојка без девојачке спреме и свечане одеће; *граџанин* м – варошанин, становник града, *граџанка* ж – варошанка; *грозјар* м – берач грозђа, *грозјарка* ж – берачица грозђа; *делбедер* м / *делбедерин* м – нерадник, лењивац, *делбедерка* ж – нерадница, лењивица; *дебелопрд* м лењивац, дебела и лења особа, *дебелопрдна* ж – дебела и лења жена; *дебелџан* м – дебелџко, *дебелџана* ж – дебела женска особа³⁸; *домаћин* м – кућни старешина, домаћин, *домаћица* ж – вредна, уредна и поштена жена, примерна жена; *другар* м – друшка ж; *душманин* м – душманка ж; *лопов* м *лоповуша* ж³⁹; *маанџија* м *маанџика* ж – пробирач, особа која сваком налази ману / пробирљива женска особа; *мижља* м *мижна* ж – мушкарац који не види добро, наказна и неспособна мушка особа / (кратковида) наказна и неспособна женска особа; *свадбар* м *свадбарка* ж⁴⁰; *седенћар* м *седенћарица* ж мушкарац учесник прела и посела/ учесница прела и посела; *сопуљан* м *сопуљана* ж – слинавко / слинавица итд.

Пар је могао припадати истом деклинационом типу, али различитим родовима: *вџиља* м – вашљивко, *вџила* / *вџина* ж – неуредна жена, вашљивица; *глупча* м / *глупица* м – глупак *глупна* ж – глупача; *замлата* ж / *замлатља* ж упућује на *замлатоја* м – особа која прича бесмислице и вулгарности пред супротним полом; *рећиџија* м 1. особа која пече ракију 2. особа која пије ракију *рећиџика* ж 1. жена која пече ракију 2. жена из младожењине фамилије која иде у прву посету вереној девојци са поклонима; *скубља* м / *скубла* ж / *скубна* ж – мушкарац/жена рашчупане (и неуредне) косе итд.

Парњак је могла бити и двородна именица: *кленсар* м / *кленсаи* м – *кленса* м/ж – шаљивџија, *тавралија* м/ж – *тавралића* ж мушкарац који се лепо облачи, кицош/ женска особа која се кицоши, а у пару се могла наћи и лексема у облику средњег рода према лексеми мушког рода: *лајало* с – лајава особа, оговарача, *лајач* м – оговарач; *петленко* с / *петличко* м – мален и нејак, али кочоперан и насртљив мушкарац и сл.

Како показује грађа, у пару су се јавиле бројне *nomina agentis*: *анџија* / *анџика*, *апатекар* / *апатекарка*, *башчаванџија* / *башчаванџика* и оне припадају разним сферама, а очигледно је да су се јавиле и у различитим временским периодима. То важи за *nomina attributiva*: *ајнаџија* / *ајнаџика* (лењивац / лења жена), *араџија* / *араџика* (расипник / расипница) итд.

У РСЈ су такође честе овакве именице у два рода, међутим семантика именица у ж. роду је обично најмање двојака – то је женска особа пандан мушкој номинованој таквом лексемом или је пак жена те особе мушког пола

³⁸ У Речнику постоји и лексема *дебелџача* у значењу 'луда тиква, коров'.

³⁹ У РСЈ је забележен само облик *лопов* м – онај који краде, крадљивац, лупеж; отимач, пљачкаш; преварант, лупеж.

⁴⁰ У РСЈ постоји само *свадбар* – учесник у свадби са девојачке стране, сват.

(нпр. *газда* м 1. а. сопственик, власник имања, радње, радионице и сл. и *газдарица* ж 1. газдина жена. 2. жена газда а. власница имања, радње и сл.).

4.2. Именице са три облика

Неке именице су на месту речничке одреднице могле имати и лексеме у сва три рода: *годињак* м – једногодишње дете, *годињача* ж – вршњакиња, *годињаче* с – в. годињак; *гладник* м – изелица, незасита особа, *гладница* ж – гладник; сиромаш, *гладна особа*, *гладнице* с – изгладнело младунче; *једишина* м *јединица* ж *јединче* с – једино дете, *овчар* м *овчарица* ж *овчарче* с и сл.

5. Занимљиви парови

Овде сврставам два типа лексема – оне које номинују особе једног или другог рода, али су различите (понекад сличне) семантике и оне које у једном роду номинују особу, али у другом (од исте основе) значе нешто друго.

Када је у питању номинација човека, семантика може имати додирне тачке: *барјактар* м – сват који носи заставу на свадби (обично младожењин ујак), али: *барјактарица* ж је његова жена⁴¹; *вретенар* м – занатлија који израђује вретена; *вретенарка* ж – Циганка која продаје вретена⁴²; *вурунџија* м – пекар, *вурунџика* ж – пекарева жена; *мирашчица* ж – удавача која наслеђује целокупну имовину родитеља или је дели са сестрама, *мирашчија* м је њен муж⁴³ итд.

Неки парови нису или су пак делимично у семантичкој вези: *врзач* м / *врзувач* м – особа која везује снопове пожњевене пшенице; *врзачка* ж – женска особа која завршава већ изаткани ћилим везујући крајеве основе; *трошација* м / *трошалија* м – расипник, *трошач* м и расипник и особа која круни кукурузне клипове.

У грађи су се нашли и парови *рабаџија* / *рабаџика*, где се именицом ж. рода номинује 'жена рабаџија' и *робаџија* / *робаџика*, где се обликом ж. р. номинује 'жена рабаџије'⁴⁴.

Значење једне лексеме може се односити на човека, али не и значење друге: *караман* м – зао човек, *караманка* ж – врста крушке; *сламар* м рабаџија који превози сламу, *сламарица* ж / *сламњача* ж врста душека⁴⁵ итд.

⁴¹ У РСЈ постоје оба лика, с тим што је *барјактарка* – жена барјактар. У РМС нема овог облика ж. рода (тамо се јавља *барјактаруша* ж женска особа која предњачи у чему, коловођа).

⁴² У РСЈ је *вретенар* занатлија који прави вретена, а *вретенарка* жена која продаје вретена. Овде се јавља и *вретенара* са значењем жена која врши недозвољене побачаје (вретеном). У РМС нема облика *вретенарка*.

⁴³ У РСЈ се јавио само облик у женском роду (*мирашџија* и *мирашџика* ж девојка с миразом).

⁴⁴ У РСЈ је забележен само облик у м. роду (*рабаџија*), а тако је и у РМС.

⁴⁵ У РСЈ постоји само облик ж. рода са истоветним значењем.

6. Творбени аспект

Суфикси и основе од којих су творене посматране лексеме, како показују примери из грађе, веома су бројни. Њихова бројност заслужује посебну анализу и гарантује да би то био обиман и занимљив рад. Овде ће бити дат само делић тих могућности, тј. ова ће тема бити обрађена тек у назнакама.

Очекивано је један број парних лексема овога типа настао додавањем наставака на облик мушког рода⁴⁶. Наставци су могли бити: *-a*⁴⁷ (*главуран* м / *главурана* ж; *дебелан* м / *дебелана* ж; *сопуљан* м / *сопуљана* ж); *-ица*⁴⁸ (*воденичар* м / *воденичарица* ж; *домашар* м / *домашарица* ж; *седенћар* м / *седенћарица* ж), *-ка*⁴⁹ (*апатекар* м / *апатекарка* ж; *воденичар* м / *воденичарка* ж; *грозјар* м / *грозјарка* ж; *свадбар* м / *свадбарка* ж), *-на* (*голодуп* м / *голодупна*; *дебелопрд* м / *дебелопрдна* ж), *-уша*⁵⁰ (*лопов* м / *лоповуша* ж), наставачки дериват *-ар(/ер)ица* (*газда* м / *газдерица* ж), али и бројни други.

Облици су често грађени различитим наставцима за м. и ж. род од исте основе. У овом делу неће бити прецизирано увек занимљиво питање основе и наставака, тј. њихове границе, па ће лексеме бити посматране кроз призму њихових завршетака.

Тај однос је могао бити: *-ак* : *-ка* (*пајсторак* м / *пајсторка* ж), *-ан* : *-ица* (*гологузан* м / *гологузица* ж), *-ар* : *-(ь)ка* (*другар* м / *друшка* ж), *-ац* : *-ка* (*песмопојац* м / *песмопојка* ж, *вашинац* м / *вашинка* ж), *-(и)ија*⁵¹ : *-(и)ика/(и)ића*⁵² (*анџија* м *анџика* ж; *ајнаџија* м *ајнаџика* ж; *араџија* м / *араџика* ж; *баишчаванџија* м / *баишчаванџика* ж; *маанџија* м / *маанџика* ж; *реџиџија* м / *реџиџика* ж; *тавралија* м / *тавралића* ж), *-ик* : *-ица* (*бесрећник*⁵³ м /

---

⁴⁶ Питање основе код ових примера неће бити разрешавано.

⁴⁷ Клајн каже да се овај суфикс јавља као моциони суфикс „колико је могуће утврдити, само у ознакама средства“ (2003: 19), што семантика из грађе демантује.

⁴⁸ Овај суфикс спада у најпродуктивније наставке у српском језику (Клајн, 2003: 113), а и у функцији моционог знака је чешћи од осталих (Клајн, 2003: 116).

⁴⁹ Суфикс *-ка* је „један од најважнијих именичких суфикса у словенским језицима“ (Клајн, 2003: 131).

⁵⁰ Овакав моциони суфикс од именица мушког рода бележи и Клајн (2003: 198), истичући да има пејоративни призвук.

⁵¹ За суфикс *-ија* је примећено да по својој основној функцији означава вршиоца радње, тј. занимање, као у турском, одакле је преузет, али се у новије време његово значење померило, те често означава носиоца особине (Радић, 2001: 184).

⁵² Однос *-ика/-ића* резултат је фонетске одлике говора овога краја (прелазак *к > њ* иза *и* у овом случају).

⁵³ И овај пример потврђује Клајнову констатацију да је “врло мали број речи са завршетком *-ик* коме не претходи *н*“ (2003: 85).

бесрећница ж), -ин : -ка (граџанин м / граџанка ж; душманин м / душманка ж; госјанин м / госјанка ж), -ин : -ица (домаћин м / домаћица ж), -ља⁵⁴ : -ла⁵⁵ (вџиља м / вџиља ж; скубља м / скубља ж), -ља : -на (мижља м / мижна ж; вџиља м / вџина ж; скубља м / скубна ж), -ча : -на (змурча м / змурна ж; глупча м / глупна ж), -ша : -на (глупша м / глупна ж)⁵⁶ и бројни други.

И бројни други примери заслужују пажњу. У такве спадају *петленко* с / *петличко* м, код којих је очигледно исти завршетак (-ко) додаван на различите основе (*петлен-* и *петлич(e)-*). У облику *замлатоја* наставак би се могао посматрати као -оје, за који Клајн каже да се „јавља искључиво у мушким именима као *Радоје, Милоје*“ (2003: 176), при чему ваља имати у виду да су таква имена на призренско-тимочком дијалекатском простору добијала облик са финалним -а (*Миливоја, Петронија*)⁵⁷. Пример *смлатотина* ж није необичан по творби, али јесте по семантици када је у питању овај наставак – Клајн бележи да се овај наставак додаје на глаголску основу и „значава траг, резултат или остатак глаголске радње“ (2003: 182), што овде није случај. Код лексема *мужјага* и *мужетјага* мора се говорити о наставку -(*ет*)јага, код *мужатица* очигледно је на основу додатог -(*ат*)ица, а код *тврдењак / тврденик* је на основу трпног придева додаван наставак -*јак* или -*ик*. И бројни други примери занимљиви су са творбеног аспекта и могу бити леп прилог мало обрађиваној дијалекатској творби.

Примери из овог, али и других народних говора, могу бити образац за творбу и одабир модела који би био у духу језика свакодневице, те стога и лако прихватљив.

7. Шта показује ова грађа?

Питање у вези са овом проблематиком још пре скоро седамдесет година поставио је Св. Николић и оно гласи „Најпре да видимо шта нам показује сам језик, његов садашњи систем и пракса у тој области“ (Николић, 1954/55, 149). Може се рећи да је то питање постављено и у овом раду, с тим што се у овом случају анализира језичка пракса у једном народном говору.

У грађи из пиротског говора постоје именице које имају само облик у једном роду и оне именују особу према нечему што је својство само особа тог

⁵⁴ За овај наставак Клајн тврди да већином означава „жену која врши радњу исказану глаголом“ (2003: 154), чему противурече примери из грађе – овде су у питању искључиво особе мушког пола.

⁵⁵ Судећи по Клајновој тврдњи да је ово суфикс са значењем оруђа и да се тако граде само три речи: *свирала, метла* и, данас раритетно, *тесла* (2003: 142), ово се мора приписати дијалекатској творби.

⁵⁶ Овог суфикса нема код Клајна, али је забележен у говору Запања (Марковић, 2000: 208).

⁵⁷ Вид. Марковић, 2000: 128, 202.

рода. Именицом у м. роду номинују се према занимању искључиво мушке особе онда када је то био посао којим су се бавили само мушкарци (*албатин* – поткивач; *горац* – ложач кречарске пећи) или су то *nomina attributiva* којима се именују особе према некој особини својственој само мушкарцима (*завут* / *завутњак* / *завутојла* – мушка соба са женским особинама и интересовањем). То важи и за именице ж. рода којима се именују искључиво особе женског пола (*госпоца* – жена која брине о храни и хигијени у домаћинству у току једне седмице или једног дана, недељара; *побегуља*/*побегуљћа* – девојка која је побегла са момком без одобрења родитеља, *сургунача* – жена која иде уз војску, курва; *дебелопредна* – она која дебело и лоше преде). Но, да се језик не може сатерати у зацртани оквир, сведоче лексеме типа *сенар*/*сенач*. Код ове лексеме стоји да је то 'радник на сакупљању, дељењу или превозу сена', одакле би се могло помислити да су тај посао обављали искључиво мушкарци, међутим у тим пословима редовно су учествовале и жене.

Један број именица има само облик у једном роду, али односе се на људе уопште и такве именице могле су бити у било којем роду – мушком, женском или средњем (*говњар* – особа која чисти клозетске јаме, особа која ниједан посао не заврши како треба, невешта особа; *ћувечар* – особа која воли да једе на туђи рачун; *длогошија* м – дуговрата особа; *сербезлија* м – пргава и жустра особа; *ненаједица* ж – прождрљивац, особа коју је тешко заситити; *смлатотина* ж – шаљивција; *блајало* с – приглупа а доброћудна особа; *вуждало* с – превртљива и врло окретна особа; *пањкало* с / *пањћало* с – оговарач(а), клеветник, гуњћало). Овим се заправо показује да се именицама било којег граматичког рода може номинovati особа уопште.

Известан број именица припада тзв. двородним именицама. Код њих се обично тек из контекста, тј. илустративног материјала из речника, види да ли се односе на мушки или женски пол.

Веома су бројне овакве лексичке јединице у пару, што говори о томе да је појава стара. Стога би се и за овај савремени тренутак могао прихватити став С. Николића да „када је реч о домаћим речима и занимањима која су женама била приступачна од раније [...] обично имамо изграђене засебне речи“ (Николић, 1954/55, 150), тј. лексички пар (*башчаванџија* / *башчаванџика*, *грозјар* / *грозјарка*, *доктур* / *доктурка*, *лопов* / *лоповуша*, *наваџија* / *наваџика*, *плетач* / *плетачка*, *свадбар* / *свадбарка*; *седенћар* / *седенћарица*, *шивач* / *шивачка* и сл.). То важи и за *nomina attributiva*: *главуран* / *главурана*, *гмурча* / *гмурна*, *дебелан* / *дебелана*, *плавуш* / *плавуша* и сл. Будући да су се женске особе почеле бавити многим занимањима којима се раније нису бавиле (или која су нова), почеле су се у језику стварати и речи за такву номинацију у женском роду паралелно са обликом мушког рода. О томе у пиротском говору сведоче лексеме *милиџајћа*, *лоповуша*, *рабаџика* и др. Оне уједно показују да је процес такве номинације непрекидан. Будући да ових лексема у ж. роду нема у речницима стандардног језика (РСЈ и

РМС), ово је уједно и податак да народни говор иде испред стандардног и да ће овакви облици постати стандардни тек кад постану фреквентни у народном, тј. свакодневном говору.

Николић је закључио да „питање посебног облика за жену – посланика, жену – официра, жену – професора и сл. настаје једино из формалних језичких разлога, из неоправдане и необразложене пуристичке навике да се употребљавају одговарајући облици граматичког рода у свима категоријама живих бића“ (1954/55, 151–152), међутим у овом тренутку валидности тог закључка већ сметају поменути примери зато што су се поједини облици које он сматра непотребнима већ увелико усталили у свакодневној комуникацији. Тако је код лексеме *професор* очигледно да је у језику начињен помак будући да је данас облик ж. рода *професорка/професорица* уобичајен.

„Живот намеће и поставља језику извесне захтеве, језик животу удовољава својим расположивим средствима“ (Николић, 1954/55, 151), те му треба дозволити да то ради спонтано, према потребама и у духу језика и традиције – не треба од тога бежати, али ни пренагљивати.

Извор и литература

I

Златковић, 2014: Драгољуб Златковић, *Речник пиротског говора*. Београд: Службени гласник.

II

A.

Анић 1984: Др Владимир Анић, „Род и спол у српскохрватском језику: разграничење“, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, бр. 13/1. Београд, стр. 5–15.

Гвоздановић, 1984: Др Јадранка Гвоздановић, „Када одступамо од граматичког рода и броја“, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, бр. 13/1. Београд, стр. 213–219.

Закон о родној равноправности, Службени гласник РС, број 52 од 24. маја 2021. године.

Ивић, 1960: Милка Ивић, „Обележавање именичког рода у српскохрватском књижевном језику“, *Наш језик*, књ. X, Београд, стр. 192–211.

Ивић, 1966: Милка Ивић, „Типови именичког рода у српскохрватском књижевном језику“, *Зборник за филологију и лингвистику* Матице српске, IX, Нови Сад, стр. 41–60.

Ивић, 1989: Милка Ивић, „Нека запажања о броју и роду у српскохрватском језику“, *Јужнословенски филолог*, XLV. Београд, стр. 27–44.

Јањанин, 1934: М. Јањанин, „Госпођа професор“, *Наш језик*, 2/7. Београд, 202–204.

- Клајн 2003: Иван Клајн, *Творба речи у савременом српском језику*, Други део, Суфиксација и конверзија. Београд.
- Марковић, 2000: Јордана Марковић, *Говор Заплања, Српски дијалектолошки зборник*, бр. XLVII.
- Николић, 1954/55: Св. Николић, „Облици имена: звања, занимања, дужности и титула женских лица“, *Наш језик*, нова серија, 6/5–6. Београд, стр. 196–204.
- Николић, 2002/2003: Мирослав Николић, Природни и граматички род именица, *Наш језик* XXXIV/3–4. Београд, стр. 181–194.
- Радић, 2001: Првослав Радић, *Турски суфикси у српском језику*. Београд: Институт за српски језик САНУ, Библиотека ЈФ, књ. 17.
- Радић, 2010: Јованка Радић, „Род у природи, граматици и друштву“, *Гласник Етнографског института САНУ* LVIII/1, Београд, 115-130.
- Радић, 2011: Јованка Радић: „Именички род у језику и равноправност полова у друштву (Логички нивои и моција рода у српском језику)“, *Књижевни (стандардни) језик и језик књижевности I*, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу, 43–57.
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, Књ. 1. Београд: Институт за српскохрватски језик.
- РМС: *Речник српскохрватског књижевног језика*, Друго фототипско издање 1990.
- РСЈ: *Речник српског језика*, Нови Сад: Матица српска.
- Савић, 1984: Свенка Савић, „Прагматички аспекти рода *nomina agentis* у српскохрватском/хрваткосрпском језику“, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 13/1, Београд, 247–258.
- Станојчић, Поповић, 2011: Живојин Станојчић, Љубомир Поповић, *Грамматика српског језика за гимназије и средње школе*. Београд: Завод за уџбенике.
- Ћорић, 2006: Божо Ћорић, „Грамматички род и питање полне дискриминације у језику“, *Српски језик* XI/1–2, Београд, 51–63.
- Фекете, 2011: Егон Фекете, *Језичке доумице*, Београд: Београдска књига.

Б.

- Савић, 1995а: Svenka Savić, *Jedan primer (ne)vidljivosti žene u udžbeniku*, *Feminističke sveske*, Београд, 4–5.
- Савић, 1995а: Svenka Savić, *Još jedan primer (ne)vidljivosti žena u udžbeniku*, *Feminističke sveske*, Београд, 3–4, 223–226.

III

- <https://www.rodnaravnopravnost.gov.rs/sr/akademski-kutak/publikacije/priruchnik-za-upotrebu-rodno-osetljivog-jezika>
- <https://www.rodnaravnopravnost.gov.rs/sr/akademski-kutak/publikacije/rodna-analiza-nastavnih-programa-i-udbenika-za-srpski-jezik-od-prvog-do>
- https://www.maticasrpska.org.rs/wordpress/assets/dopis_MS_19_7_2021_1.pdf
- http://www2.filg.uj.edu.pl/~wwwip/postjugo/texts_display.php?id=304

Јордана Марковић

СИСТЕМА СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ В НАРЕЧИИ ГОРОДА ПИРОТА В СВЕТЕ ГЕНЕДЕРНО-ЧУВСТВТЕЛЬНОГО ЯЗЫКА

Резюме

В данной статье анализируется система существительных через призму отношения к полу на материјале *Речника пиротског говора* Драголюбa Златковича. Учитывая новую ситуацию в сербском обществе (и языке) в связи с Законом о гендерном равенстве и противоположные взгляды лингвистов (но также и людей других профессий) в этом отношении, мы считаем, что наречие (в данном случае региона Пирот) может быть верным индикатором отношения к этой теме (и проблемам). Народный язык является результатом естественного и спонтанного развития языка, и он будет содержать доказательства необходимости или необоснованности настаивания на обязательном использовании существительных мужского и женского рода в случае, когда они обозначают человека по профессии и т. п.

Ключевые слова: речь, лексемы, существительные, род

СРБИ У САРАЈЕВУ – КОНТИНУИТЕТ ТРАЈАЊА И ЗАТИРАЊА (ОСМАНСКИ ПЕРИОД)

У раду се, на основу историјских извора и литературе, разматра континуитет трајања, али и вишевијековног затирања српског православног народа у Сарајеву и његовој околини у периоду османске окупације ових простора, то јест од средине XV вијека до аустроугарске окупације Босне и Херцеговине 1878. године. Истраживања показују да је српско православно становништво живјело на простору Сарајева још прије доласка Османлија, као и да је након тога, и поред исламизације, терора освајача, ратова, епидемија и сеоба, ипак постојао непрекинути континуитет битисања православних Срба на простору Сарајева све до аустроугарске окупације.

Кључне ријечи: Сарајево, православни Срби, османска окупација.

Први помен Срба западно од ријеке Дрине, што значи и на простору данашње Босне и Херцеговине, у историјским изворима налазимо још у IX вијеку у Ајнхардовим *Аналима Франачког краљевства*, и датира се са 822. годином (*Annales Regni Francorum, inde ab a. 741. usque ad a 829, qui dicuntur Annales Laurissenses Miores et Einhardi*, 1895: 158). Пуно више података о Србима на простору данашње Босне и Херцеговине налазимо код византијског цара и писца Константина VII Порфирогенита из X вијека. Говорећи о „покрштеној Србији“ Порфирогенит у њеном саставу наводи и област Босну са градовима Котор и Десник (*Византијски извори за историју народа Југославије*, 1959: 58). Порфирогенит у тадашњој Србији помиње и град Соли, то јест данашњу Тузлу, али тај град није припадао тадашњој области Босна. Осим наведеног, Порфирогенит наводи и простор данашње Херцеговине, то јест тадашње области Захумља, Травуније и Паганије (Неретљанска област) као крајеве чији су становници Срби (*Византијски извори за историју народа Југославије*, 1959: 59-65). Исто тако, византијски писац из XII вијека, Јован Кинам, тврди да ријека Дрина „одваја Босну од остале Србије“ (*Византијски извори за историју народа Југославије*, 1971: 28). Кроз читав средњи вијек, али и

¹ draga.mastilovic@ff.ues.rs.ba

касније Срби се помињу као народ који живи у Босни, а њени средњовјековни владари као српски владари.²

До доласка Турака на простору гдје се почело формирати градско језгро Сарајева, постојало је насеље, које ће са развојем града убрзо постати предграђе или хришћански квартал који су Турци називали Горња Варош, а она се налазила на простору гдје се данас налази српска православна Стара црква (Скарић, 1985: 56-57). Осим постојања ове вароши, турски извори помињу још једну хришћанску „Варош до Миљацке“, што је у ствари био квартал или колонија дубровачких трговаца, познатија као Латинлук (Скарић, 1985: 56-57). По свему судећи, у овој вароши, која се у Хусрев-беговој другој вакуфнами помиње као Франачка варош, живјело је католичко становништво, док је Горња Варош била станиште православних хришћана (Скарић, 1985: 71). Осим наведеног, турски извори помињу и један трг на простору гдје је почело да настаје Сарајево. Турски дефтер из 1455. године га помиње под називом Торник (Oruç, 2006: 257),³ а Сумарни попис Санцака Босна из 1468/9. године, као „Торковиште“, у коме је тада било 65 хришћанских и пет муслиманских кућа (Aličić, 2008: 69). Дефтер из 1485. године, помиње „трг Борковиште, познат као Сарај“ (Filipović, 1953, 69), а све то несумњиво свједочи да је на простору гдје је настало Сарајево постојао и средњовјековни трг (који је и у другој половини XV вијека још увијек носио словенски назив „Торник“, „Торковиште“ или „Борковиште“, што значи да је постојао и прије доласка Турака), и да је управо тај трг вјероватно мјесто гдје су Турци засновали нови град.

Сам град Сарајево, каквог га касније познајемо, почео се формирати подизањем првих задужбина турских намјесника, прије свих Иса-бега Исаковића, с обе стране ријеке Миљацке и веома брзо се развијао од половине XV вијека. Да је Иса-бег подизао своје задужбине на хришћанској земљи, несумњиво свједочи једна билешка из турског дефтера Босанског санцака из 1489. године, у коме се наводи да „земљиште града Сарајева претстављају земље хришћана села Бродца. Пошто је покојни Иса-бег сматрао те земље

---

² О чињеници да од раног средњег вијека простор данашње Босне насељава српски народ, али и да се Босна у периоду свог обласног осамостаљивања третира као српска држава, несумњиво свједоче и други бројни историјски извори. Тако, на примјер, у два писма, из 1188. и 1227. године римски папа, потврђујући привилегије дубровачке цркве, помиње „српску државу, то јест Босну“ („regnum Servilie, quod est Bosna“), а босански бан Матија Нинослав, у неколико својих повеља Дубровчанима из прве половине XIII вијека своје поданике назива Србима. Босански бан Стјепан Котроманић у првој половини XIV вијека пише своје повеље Дубровчанима српским језиком, а 1346. године римски папа у свом писму помиње истог бана Стјепана као „српског (босанског) владара“ [„Stephano Vano principii Rasciensis (Bosnensi)“] (Ђерић, 1914: 36-38, 39).

³ Ауторица тврди да је Хазим Шабановић у свом преводу дефтера из 1455. године (Šabanović, 1984), погрешно исчитао и превео назив трга „Торник“, као „Турбић“, а на основу тог превода погрешно је закључивано да трг у вријеме доласка Турака није постојао. Ипак, захваљујући истраживању поменуте турске историчарке видимо да се овај трг ипак помиње у дефтеру из 1455. године и то под називом Торник.

погодним да ту оснује град, он је те земље одузео од поменутих хришћана, а у накнаду за њих дао им друге земље“ (Filipović, 1953, 69). У већ помињаном Сумарном попису Санцака Босна из 1468/9. године, каже се да село Бродац, на чијој је земљи Иса-бег почео подизати своје задужбине, има 12 хришћанских и двије муслиманске куће (Aličić, 2008: 70). Из овог пописа, види се да у Сарајеву није још увијек било муслиманске већине и то не само у његовом ужем дијелу гдје је био трг „Торковиште“ (65 хришћанских и пет муслиманских кућа), већ и у околним селима.⁴ Турски катастарски пописи (дефтери) непоуздани су са становишта броја становника, јер они нису ни пописивали становништво већ само носиоце пореских обавеза и то оних који су се плаћали држави. Ипак, ови подаци несумњиво свједоче да у првим десетљећима турске власти процес исламизације није био у великој мјери захватио хришћанско становништво у Сарајеву и његовој околини, али је очигледно с временом све више и више напредовао.⁵

У наредном турском дефтеру Босанског санцака из 1485. године, каже се да Сарајево тада има 42 муслиманске куће, 103 хришћанске и 8 кућа дубровачких грађана, што би значило укупно око 1500 становника (Filipović, 1953, 69). Из овог податка јасно се види да Сарајево за четврт вијека турске управе није још увијек постало муслимански град, већ да су у њему хришћани чинили већинско становништво и то у огромном проценту. Ипак то је било велико повећање муслиманских житеља у односу на 1468/9. годину када је у његовом центру, тргу „Торковиште“, забиљежено само пет муслиманских кућа. Међутим, у сљедећих неколико година нешто јако драматично се дешавало са хришћанским становништвом у Сарајеву, јер наредни турски дефтер, из 1489. године, каже да је те године у Сарајеву било 82 муслиманске и 89 хришћанских кућа, док се дубровачка колонија уопште не помиње (Filipović, 1953, 70). Дакле, за само четири године број муслиманских кућа се удвостручио, док се број хришћанских кућа смањио за више од 20%. Нема никакве сумње да је у те четири године Сарајево захватио драматичан

⁴ Осим већ поменутог села Бродац, на примјер, тадашњи Блажуј је имао 10 домова муслимана и 54 немуслимана, село Ходидјед (између Сарајева и Пала) имало је те године 7 домова муслимана и 40 немуслимана, Трново је имало 14 домова муслимана и 90 домова немуслимана, село Огошта (вјероватно данашња Вогошћа) имало је двије муслиманске куће и 47 хришћанских. Према овом попису „укупан хас мирливе из Сараја“ бројао је 49 муслиманских домова и 517 хришћанских. (Aličić, 2008: 70-71).

⁵ На смањење броја хришћана у Сарајеву у наредном периоду вјероватно је имало утицаја и то што је 1480. године угарски краљ Матија покренуо офанзиву на Турке и с војском прешао Саву у намјери да заузме сједиште Босанског санцака Врхбосну, то јест Сарајево. Претходница војске краља Матије, коју су чиниле српске чете под командом деспота Вука Гргуревећа, великом брзином је продрла кроз Босну, потукла Турке и заузела Сарајево, а затим га опљачкала и спалила. С обзиром на чињеницу да је том приликом дошло до одметања хришћана од турске власти у областима кроз које је прошла војска краља Матије, врло је могуће да се и дио хришћанског становништва из Сарајева, посебно православног, повукао заједно са деспотом Вуком и његовом војском у Угарску (Ђирковић, 1982: 386).

процес исламизације становништва.⁶ Такође, поменути дефтер из 1489. године даје довољно података за закључак да је „огроман дио муслиманског становништва Сарајева сачињавао наш домаћи исламизирани елемент. То је био махом наш сељак – занатлија коме су широм била отворена врата у нове цехове“ (Filipović, 1953, 71). Већ из овог дефтера видљиво је да је Сарајево убрзано напредовало, јер се помињу три махале (четврти), насељене муслиманским становништвом и груписане око исламских богомоља, као и Варош насељена, као и раније, хришћанским становништвом.

Појачани развој, али и исламизацију, Сарајево биљежи и у наредним деценијама, што се најбоље види из наредног дефтера писаног 1516. године. Сарајево се већ тада значајно проширило у разним правцима, обухватајући и околна села, која убрзано добијају муслиманску већину становништва.⁷ Наредни дефтер, из 1520/21. године, показује даљи тренд пораста муслиманског становништва у Сарајеву, па чак и у хришћанској Вароши, док број хришћана, који су имали своје баштине, стагнира.⁸ У трећој деценији XVI

---

⁶ Истраживачи који су се бавили тим феноменом сматрају да се тај процес одвијао на неколико начина: „Очевидно да се број муслиманских кућа повећавао приливом нових становника са села којима је појачана исламизација отварала пут у град. Тај исти процес спречавао је већи прилив хришћана са села у град. С друге стране повећавао се број муслиманских становника града исламизацијом његових хришћанских становника... С ова два процеса не исцрпљују се разлици апсолутног и релативног опадања броја хришћанских становника. Очевидно је да је било случајева напуштања града, бјежања из града од стране његових хришћанских становника. По свој прилици то су већином били хришћанске занатлије, чија је привредна дјелатност била ометана новим, муслиманским цеховима... Тако су крупни представници османске феудалне класе, почевши од Иса-бега, ради што бржег развитка Сарајева и његова претварања у муслимански град, врло често, све под видом легалне шеријатске трансакције, купопродаје или замјене, лишавали хришћански елемент његове земље потискујући га од центра и слабећи га економски...“ (Filipović, 1953, 70)

⁷ Већ тада, за четврт вијека од претходног дефтера (1489), Сарајево је нарасло на 15 муслиманских махала, у односу на раније три, са 849 муслиманских кућа, 335 неожењених и 35 удовица (неожењени и удовице су пописивани због тога што су такође сматрани пореским обвезницима). Ако томе додамо 22 муслиманске куће и 21 неожењеног муслимана у православној четврти Сарајева (Варош), као и двије муслиманске куће у дубровачкој четврти, онда укупан број муслиманских баштина у Сарајеву 1516. године износи 873 куће, као и 345 неожењених и 35 удовица, те 66 кућа дубровачких трговаца. За то вријеме настављен је процес опадања хришћанског становништва, па је поменути дефтер из 1516. године регистровао само 74 хришћанске куће и 15 удовица, који су и даље живјели у својој четврти званој Варош. Новина је била та да су, за разлику од ранијих дефтера, према овом попису, у Вароши постојале и 22 муслиманске куће, могуће је и ранијих хришћана у међувремену преобраћених на ислам. Ови подаци јасан су показатељ да се Сарајево за нешто више од пола вијека развило у важан стратешки, војни и економски центар Османског царства, који је већ тада добило статус шехера (великог града), док је у дефтеру из 1455. године он класификован као касабa (мали град). (Filipović, 1953, 71)

⁸ Према подацима из тог дефтера, у Сарајеву је било укупно 1613 кућа, 356 неожењених и 50 удовица. Број хришћанских кућа у Вароши остао је исти – 74, али се повећао број муслиманских кућа у овој хришћанској четврти и износио 33 куће и 31 неожењени муслиман, то јест 11 кућа више него што их је било четири године раније. Број кућа дубровачких колониста остао је исти као у претходном дефтеру. (Filipović, 1953, 72)

вијека, број муслиманских кућа је стагнирао или се чак мало и смањило (могуће и због појачаних ратних напрезања Османског царства у Европи), јер према дефтеру из 1530. године у Сарајеву је било 1032 муслиманске куће, иако се број муслиманских махала за претходних 15 година, то јест у односу на 1516. годину, више него удвостручило, па су те 1530. године у Сарајеву биле 32 муслиманске махале. Процјењује се да је те 1530. године у Сарајеву било 5.728 муслимана или 97% и 155 хришћана или 3% (Yardımcı, 2004: 40). Према дефтеру из 1542. године у Сарајеву је била чак 41 махала са 1387 муслиманских кућа и 1109 неожењених муслимана, а процјењује се да је те године у Сарајеву живјело 8.044 муслимана или 98% и 140 хришћана или 2% (Yardımcı, 2004: 40). То значи, према овој процјени, у Сарајеву те године није било више од 25 до 30 хришћанских кућа.

Дакле, од половине XV до половине XVI вијека Сарајево се развило у велики османски град на западу царства и значајан, надарен, економски центар (трговачки и занатски), о чему убједљиво свједочи и податак да је 1530 године у Сарајеву било 319 радњи. Највише тих радњи било је из области прераде коже и то 120 и производње текстила 49 (Yardımcı, 2004: 41). За то вријеме, Турци су успјели не само да од Сарајева направе већински муслимански град, већ и да хришћане у њему скоро у потпуности истријебе, барем као власнике баштина, али то није био само случај у Сарајеву већ и у сеоским срединама које су чиниле околину Сарајева.⁹ У тим сеоским срединама хришћани су претворени у обесправљене сељаке – рају, који су обрађивали посједе спахија, а које су ови добијали на кориштење од султана (по османским законима сва земља је припадала султану) као плату за војну службу. Колико је било тих сељака – раје, није могуће израчунати, јер их турски пописи уопште не региструју. Иначе, сам град Сарајево тада је имао 87 муслиманских махала и једну хришћанску, а то је, већ више пута помињана, махала Варош. Међутим, према дефтеру из 1604. године у Вароши је било чак 13 кућа муслимана и само 13 кућа немуслимана, што значи да су Турци скоро преузели и једини хришћански квартал у Сарајеву, у коме су хришћани били апсолутна већина кроз читав дотадашњи период турске окупације.¹⁰ Међу малобројним српским становницима Вароши, дефтер помиње и једног православниг свештеника, попа Вука, који је живио на баштини извјесног Милоша. Дакле, и поред тога што су били на самој ивици

⁹ О томе рјечито свједочи и дефтер из 1604. године, у коме је наведено да је читава Нахија Сарајево те године бројала 10.871 домаћинство, од тога муслиманских 10.674 (98,23%) и немуслиманских 197 (1,77%) (*Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine*, 2000, XXIII – Uvod Ahmeda Aličića).

¹⁰ Из дефтера је видљиво и то чије су то биле баштине прије него су прешле у руке муслимана, на примјер: „Баштина Јоле Радосављева, у посједу Ширмерда Мустафина, а послје њега у Хусејна, а сада у посједу дунђера Ферхада и сувласника“ или „Баштина Радивоја, у посједу примићура Алије, након њега у Луке Вуксана, а сада у посједу Балије, сина Мурадова“ (*Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine*, 2000: 92-93).

ишчезавања, Срби у ужем градском језгру Сарајева и даље су истрајавали на својим баштинама, имали свог свештеника и православну цркву, јер су 1616. године, значи 12 година после овог пописа, тражили од турских власти да поправе цркву која је изгорела у неком пожару.¹¹

Да су задња деценија XV и прве деценије XVI вијека период убрзане исламизације читавог овог простора, показује и једна биљешка презвитера Вука, који је по наруцби „благочестивог и христољубивог кнеза“ Михаила из Пљеваља, довршио Псалтир за цркву Успења Пресвете Богородице, 1516. године, „у мјесту Врхбосању, рекомем Сарајево“ и том приликом забиљежио да: „Тада у те дане у тој земљи бјеше велико умножавање агарјанских чеда, а православне вјере хришћанске у тој земљи велико уманеније“ (Стојановић, 1902: 131; Скарић, 1928: 7; Nilević, 2010: 83). Овај податак, осим што свједочи о масовној исламизацији на овом простору у наведеном периоду, важан је и због прецизнијег одређивања вјерске припадности (источној или западној цркви), често помињаних, хришћана у Сарајеву прије и у вријеме турског освајања и настанка града. Дакле, нема сумње да је поменути презвитер Вук био 1516. године српски православни свештеник у Сарајеву, те да је у то вријеме постојала у том мјесту православна парохија. У једном још старијем документу, дефтеру из 1489. године, наводи се и „војник Ђуро син попов на Вароши.“ (Filipović, 1953, 70). Овај податак несумњиво свједочи да је и непосредно након турског освајања, у Сарајеву постојао православни свештеник и православна парохија, што не чуди ако знамо да је 1485. године у Сарајеву (Вароши) било преко 100 хришћанских кућа. Кроз читаво вријеме турске управе над овим простором, историјски документи показују да је у Сарајеву постојао један или више православних свештеника, чија се имена често срећу у списима црквене општине сарајевске.

Дакле, сасвим је извјесно да је српско православно становништво живјело на том простору и прије доласка Турака, што потврђују и други историјски извори из средњег вијека, јер се у више њих помињу по свом етничком имену – Срби, али и по свом језику и писму (Ђерић, 1914: 40). О томе, између осталих извора, говори и један путопис из 1530. године из пера ученог Бенедикта Курипешића, који каже да Горњу Босну, то јест простор од Врхбосне (Сарајева) на исток до Митровице насељавају Срби „који имају своје свештенике и цркве по хришћанском обреду“ и Турци, „који живе на својим дворовима (чардацима) и владају Србима врло тирјански“ (Kuripešić, 1950: 34-35). Такође, у том периоду, тачније 1550. године,

---

¹¹ Тих 13 Срба који су 1604. године имали своје куће у сарајевској Вароши звали су се: Вујица (Иванов), Владо (Милошев), Иван (Милошев), Боро (Марков), Матија (Алексин), Милош (Вукдрагов), Никоје (Милошев), Јован (СТИПАНОВ), Дарко (Вуков), Иван (Томашев), Вујица пришлаци (досељеници), Томо (Дабичавов) и Радко (Матијашев). Осим наведених, дефтер поименично побраја још 37 људи који су се доселили у Варош и који се баве занатима. Осим наведених, дефтер помиње и још 90 хришћана који су живјели у другим дијеловима Сарајева (*Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine*, 2000: 92-93).

помињу се Срби у Сарајеву и у једном млетачком путопису, који је писао Катарин Зен (Ђерић, 1914: 40). Иако је јасно да је српско становништво насељавало простор на коме ће се развити Сарајево као град, и прије доласка Турака, ипак није сасвим извјесно да ли је оно у свом кварту Вароши имало и православну богомољу. Сигурно је да је Стара српска православна црква у Сарајеву и данас на истом мјесту гдје је била након турског освајања, то јест у хришћанском кварту који су Турци приликом окупације затекли, али прецизније вријеме настанка те цркве као и питање да ли су је Турци затекли у Сарајеву приликом освајања и даље је обавијено велом тајне, јер је први траг о њеном постојању историјским изворима датиран у 1556. годину, када је наводно изгорјела (Живковић, 1894: 26). Ипак, ако имамо у виду да су Турци кроз неколико правних прописа дозвољавали само обнову цркава које су постојале из времена прије освајања ових крајева, а никако зидање нових цркава, а стара сарајевска српска православна црква у више наврата је добијала сагласност за обнову, то би могао да буде један од индикатора да је она постојала и прије доласка Османлија.¹² Поред осталих извора, чак и неколико турских докумената из Старе цркве у Сарајеву индиректно потврђују да је она морала постојати „од старог невјерничког времена“ како је то дефинисано у турским документима.¹³

Процес исламизације хришћанског становништва Сарајева и његове околине текао је прилично брзо последњих деценија XV и у првој половини XVI вијека, али и касније. Тако се у Сицилу (судском протоколу) сарајевског кадилука из 1565. године помиње пуно људи са стереотипним именом Абдулах (у преводу „слуга Божији“), што је било типично муслиманско име за оца оног хришћанина који би промијенио вјеру и више се није називао хришћанским именом свог оца већ просто да је он син „слуге Божијег“, то јест Абдулаха.¹⁴ Процес исламизације чини се да је ишао мање насилно, а више из жеље да се обезбиједи привилигије које је исламска вјероисповијест носила са собом у једној држави какво је било Османско царство, а посебно од друге половине XVI вијека па надаље, како су хришћани све више губи-

¹² О старој православној цркви у Сарајеву опширније погледати: (Muvекkit, 1999), (Скарић, 1928), (Mazалић, 1942: 241-270), (Вађескија, 1997), (Живковић, 1894), (Нилевић, 1990), (Нађибегич, 1954), (*Kanuni i Kanun-name za bosanski, hercegovački, zbornički, kliški, crnogorski i skadarski sandžak*, 1957).

¹³ У једном од тих докумената, то јест ферману султана Ахмеда III из 1729. године, којим он одобрава поправку српске православне Старе цркве, која је прије тога опет страдала у пожару, између осталог се каже: „Зато сам, у смислу часне јетве која се налази у њиховим рукама, наредио, ако је то црква која им је оста[в]љена од царског освојења, да их нико не омета у њеном поправљању на старом темељу, али без икаквог проширивања и повисивања не повећавајући ништа“ (Нађибегич, 1954: 148).

¹⁴ Тако, на примјер, из поменутог сарајевског Сицила из друге половине XVI вијека сазнајемо за извјесног Мустафу, сина Абдулахова, за кога се изричито каже да је прешао на ислам, а који има брата Стојана, сина Андријина. (Скарић, 1928: 9, 80).

ли наду да ће бити ослобођени турског ропства од неке хришћанске земље. Међутим, прелазак на ислам ишао је прилично глатко, док би евентуални повратак у хришћанство био скоро немогућ. Због тога су они који би се покајали због преласка у ислам, обично бјежали у сусједне хришћанске земље и тамо се враћали у ранију вјеру.¹⁵ Понекад су прелазили у ислам сва дјеца српских родитеља, као што је случај из 1565. године, када је сво четворо дјеце Вуксана и Марине, Дука, Стојан, Јована и Љиљана, после очеве смрти прешло у ислам и добили имена Мустафа, Хусејин, Аиша и Фатима, док им је мајка и даље остала хришћанка (Скарић, 1985: 9). С друге стране, било је случајева да у ислам пређе само један члан породице који је тим чином желио да заштити своје сроднике и није кидао везе с њима, што показује и податак да је суд у више наврата за туторе хришћанској дјечи додјељивао муслимане, који су без сумње били њихови ближи сродници (Скарић, 1985: 9). Осим тога, неки историјски извори потврђују да тај прелазак на ислам није подразумијевао и аутоматско кидање са старом вјером и обичајима. У једном рукопису из XVI вијека, између осталог, говори се и о томе: „Свијет се подијели у три групе: прави муслимани, кршћани и потури [...] Потури узимају двоструке записе и од хоће и од попа; они се колебају: не знају или би тамо или би овамо“ (Handžić, 1940: 29) Чак и знатно касније, у XVII вијеку има података да се домаће потурчено или поисламљено хришћанско становништво није сасвим претопило у муслимане јер још увијек „Читају Нови Завјет, вјерују у Мухамеда и пију вино о рамазану“ (Handžić, 1940: 32). Али, ако у почетном стадијуму преласка на ислам то и није представљало велики проблем, у каснијој фази то конвертитство остављало је бројне, прије свега психолошке последице, које су се рефлектовале и на све остале аспекте живота. Прије свега, ти конвертити, посебно из нижих класа, нису уживали углед код осталих муслимана који су их називали подругливо „потури“ (Скарић, 1985: 80) или „потурице“, како се они називају чак и у турским канун-намама (*Kanuni i Kanun-name za bosanski, hercegovački, zvrnički, kliški, crnogorski i skadarski sandžak*, 1957: 56. Канун-нама из 1539. године).

Из раније изнесених података које садрже турски дефтери, видљиво је да је српско становништво у Сарајеву и његовој околини до почетка XVII вијека било скоро у потпуности разбаштињено и преведено у статус раје, уколико у међувремену није прешло на ислам или се иселило. О незавидном животу обесправљених српских сељака (раје) у сарајевској околини под турским освајачима, постоје различита свједочанства.¹⁶ Осим бројних по-

¹⁵ О томе рјечито свједочи и један случај из 1729. године, када је извјесна Вујана са Вароши у Сарајеву прешла на ислам, а затим се покајала. Она је уз помоћ Срба из Вароши и неких сељака из околине, покушала да побегне из Сарајева преко Саве, али је била ухваћена у Тузли. Због помагања у њеном бјекству чак 17 хришћана са Вароши било је изведено пред турски суд у Травнику (Скарић, 1928: 39).

¹⁶ Тако, на примјер, Курипешинев путопис из 1530. године, на више мјеста помиње тежак живот хришћанске раје, одвођење у ропство и трговину хришћанским робљем: На једном

реских оптерећења које су сељаци морали да давају и султану и спахијама, посебан проблем представљало је кварење тимарског система које је започело још у XVI вијеку, праћено корупцијом, незакоњем и насиљем, што је обесправљеног сељака – рају понекад доводило у неиздржив положај. Свакако да је најтежи и најсвирепији порез био „адами-оглан“, или „данак у крви“, то јест одузимање дјецe од родитеља и одвођење у Цариград, гдје су их преводили на ислам и од њих стварали своје елитне јединице – јањичаре. То је уједно био и најдиректнији примјер насилне исламизације хришћана у Босни.¹⁷ Међутим, нека од тако исламизиране дјецe успјела су да својим способностима остваре завидне војничке и државничке каријере у Цариграду. Такав је примјер и Рустем-паша Опуковић који је одузет „данком у крви“ од родитеља хришћана у околини Сарајева, а затим у Цариграду догурао чак до положаја великог везира (Самарцић, 2010: 9). Рустем-паша је био српског поријекла, о чему недвосмислено свједочи и извјештај млетачког посланика у Цариграду Роберта Навађера који је прочитан у Сенату фебруара мјесеца 1553. године, а у коме он, између осталог, каже да је „величанствени Рустем, зет његовог величанства, српске народности („nazione serviano“) и да је рођен у једном селу код Сарајева у Босни („il serraglio di Bosnia“) (Albéri, 1840: 88-89).¹⁸

мјесту у путопису Курипешић о томе каже: „Те исте вечери дођоше и Турци, неколико часова послје нас, у исто село Крушчицу гдје смо ми коначили, водећи око двадесет сиротих и биједних хришћана, дјечака и дјевојчица, које су отприлике прије шест до седам дана ухватили. Ноћу, прије нашег доласка предали су их Усрефбегу, паши од Врхбосне (колико је отпало на њега). Ах сирото и биједно Вавилонско ропство! [...] Јутрос кад смо улазили у варош Врхбосну, тјераху мимо нас, с десне стране, као стоку петнаесторо до шеснаесторо дјецe, дјечака и дјевојчица, јер их не могаше све продати на тржишту. Нека им се Бог смилује!“ (Курипешић, 1950: 22, 25). У више докумената који се чувају у Старој цркви у Сарајеву помиње се откуп робова из рука Турака, а који је плаћен новцем српске православне црквене општине у Сарајеву. Као примјер наводимо случај из 1747. године, када је српска црквена општина за 120 гроша, од браће Садика и Хусејина Чајничалијића, откупила слободу извјесне робиње Деспе из села Каменице код Ваљева (Скарић, 1928: 42).

¹⁷ Путник Бартоломеј Георгијевић је присуствовао сценама прикупљања „данка у крви“ и пун утиска записао: „Ја немам речи којима бих могао представити како родитељи страшно јаучу и туже, како лелечу и запевају кад им децу из родитељских крила и наручја отржу они свирепи зликовци. Јер родитељи, који су своју децу тако мало обучили Христовој вери, увиђају да ће их ови одвратити од православне вере и створити их страшним непријатељима хришћанске вере и хришћана“ (Андрић, 1995: 125). И путник Курипешић, такође, помиње тај најсвирепији порез који су Турци узимали од хришћанског становништва.

¹⁸ Рустем-паша био је муж принцезе Михримах, ћерке мјезимице султана Сулејмана Величанственог и миљеник њене мајке султаније Хурем (Рокселане). У два наврата био је велики везир Османског царства (од 1544. до 1553. године и од 1555. до 1561. године) и један од најбогатијих и најмоћнијих људи у Османском царству. Занимљиво је да је у периоду трајања другог мандата Рустем-паше на функцији великог везира, тачније 1557. године, обновљена српска Пећка патријаршија. Заслуге за обнављање српске патријаршије углавном се приписују Мехмед-паши Соколовићу, такође дјетету српско-православних родитеља из Источне Босне, који је као и Рустем-паша „данком у крви“ одузет од родитеља и одведен у Цариград, гдје је такође стекао велику славу и догурао до мјеста великог везира. У вријеме

Осим исламизације и прогона, српско становништво Сарајева страдало је и приликом честих ратних сукоба Османлија са околним хришћанским државама. Тако је поход принца Еугена Савојског на Босну 1697. године скупо коштао и сарајевске Србе. Чете Еугена Савојског опљачкале су и Стару цркву, али и куће сарајевских Срба и велики број њих повели са собом (Гиљфердинг, 1972: 82-83).¹⁹ Поједини сарајевски Срби који су одведени том приликом касније су се враћали у Сарајево. Тако је, на примјер, из Сарајева са војском Еугена Савојског и осталим народом тада отишао и „најзнаменитији православни Србин у Сарајеву“ тога времена Хаџи Гавро Тадић Хумковић, који се након извјесног времена опет вратио у Сарајево (Филиповић, 1928: 269). Главни разлог ових повратака лежао је у агресивном римокатоличком прозелитизму с којим су били суочени у новој средини.²⁰ Осим тога, сваки рат Турака са православном Русијом Срби у Сарајеву су скупо плаћали. Тако су, на примјер, 1711. и 1712. година биле изузетно тешке за сарајевске Србе, јер се тада водио турско-руски рат. Осим тога, тада су се против Турака побунили и Срби у Херцеговини и Црној Гори. То је био довољан разлог Турцима за прогон српског становништва и у Сарајеву, а бијес локалних муслимана они су ублажавали поклонима и митом (Скарић, 1928: 29). Слично насиље над Србима понављало се у каснијем периоду. Стање обесправљених сељака – раје, посебно је погоршавало већ евидентно распадање државне управе и феудална анархија која је била јако изражена у Босни. Како је вријеме одмицало централна власт све је теже контролисала самовољу локалног босанског беговата и јањичара, а власт везира у Травнику понекад скоро да се није ни осјећала. „А Босна је у то време киптела од распуштених јаничара, баша, и других зулумћара, који се никог нису бојали, пили по механама, тукли се међу собом, а највише рају гњечили“ (Чубриловић, 1933: 103). О том бијесу и сили сарајевских јањичара свједочи и љетописац Стака Скендерова: „У то јањичарско вријеме Турци су радили шта су хтјели – кажњавали, тукли, одузимали имовину хришћана, упадали у мирне и поштене куће, вукли жене из постеље, млатили несрећне мушкарце, а жене и дјецу насилно преобраћали у турску вјеру. Тешко ономе ко се с њима сусретне [...]“ (Скендерова, 1976: 159)

када је обновљена Пећка патријаршија Мехмед-паша Соколовић је био, као трећи везир, такође члан везирског вијећа, али је Рустем-паша био први или велики везир. Због тога је тешко претпоставити да Рустем-паша, као велики везир Османског царства и очигледно свјестан свог српског поријекла, није имао удјела и заслуга у обнављању Пећке патријаршије.

¹⁹ О томе свједочи и натпис из љетописа Старе српске цркве у Сарајеву: „Године 1697, октобра 13. дођоше Нијемци и Божјом казном опљачкаше Сарајево и запалише цио град, а хришћане и католике потјераше преко Саве. У ропство одведоше све Јевреје и мало Турака. Наша црква Св. Арханђела остаде и не изгори Божјом милошћу и заштитом бестјелесних сила, али је опљачкаше Нијемци. Оно што оста иза Нијемаца разграбише Турци [...] Ко да опише жалост и бригу и плач неутјешни. Шта можемо урадити ми, одвојени од мајке наше цркве и од својих домова, гледајући згаришта.“ (Гиљфердинг, 1972: 82-83).

²⁰ О томе опширније погледати: (Ивић, 1926).

Поред честих ратова посебно су епидемије куге проређивале становништво Сарајева. Иако их је било више у XVI, XVII и XVIII вијеку, историјски извори посебно биљеже велику епидемију куге у Сарајеву 1782/83. године, која је према рачуници сарајевског хриничара Мула Мустафе Баше-скије, поморила хиљаде Сарајлија: „У нашем граду је у години у којој хара-ше куга умрло од куге око осам хиљада душа, заједно са дјецом, кршћанима и Жидовима. Исто толико је помрло и прије двадесет година“ (Ваšeskija, 1997: 219). Обнављање становништва Сарајева и његове околине највише је вршено досељавањем из других крајева, најчешће усљед честих ратних сукоба. Тако је, на примјер, усљед Великог или Бечког рата (1683-1699), када су Турци изгубили велике територије на простору Угарске, Славоније, Лике и Далмације, у Босну дошло око 130.000 муслимана са тих простора (Handžić, 1955: 144). И саме турске власти су у више наврата вршили масовна пресељавања становништва, јер су имања остајала пушта усљед ратова и епидемија, а самим тим запуштена и необрађена, те тако није било ни прихода с њих. Тако је, на примјер, Нуман-паша Ћуприлић, након свог похода на Црну Гору 1714. године, са собом довео око пар хиљада душа из Црне Горе и Херцеговине и населио их на Гласинцу. Исто се поновило и 1768. године у поновном турском походу на Херцеговину и Црну Гору, а затим неколико пута у XIX вијеку, а све су те сеобе биле уско везане са сталним побунама српског народа против турске власти на том простору. Према истраживањима Миленка Филиповића, преко 64% становништва Гласинца су досељеници из Херцеговине (тачније Старе Херцеговине), највише из Дробњака, а затим Пиве (Филиповић, 1950, 120-121, 132-133, 144-145).

Када је у питању становништво из околине Сарајева, то јест, тада сеоских средина око града, антропогеографска испитивања с почетка XX вијека су такође показала да је највећи број становника било које вјероисповијести, па самим тим и српског становништва, досељено у Сарајевско поље. Према тим истраживањима, почетком XX вијека у Сарајевском пољу било је укупно 547 породица, а од тог броја само 55 породица или 10,54% су биле старе породице. Од тих 55 старосједилачких породица, њих 44 су биле муслиманске, 8 православних и једна римокатоличка породица (Трифковић, 1908: 67). Дакле, огромну масу од скоро 90% породица у Сарајевском пољу чинили су досељеници, а највећи број досељених породица, њих 188 или 34,36%, било је досељено из Херцеговине, највише из Гацка и Билеће (Трифковић, 1908: 75). Међутим, треба имати у виду да када говоримо о старосједилачким породицама у околини Сарајева, онда то значи да су досељени прије половине XVIII вијека, а не да су ту живјеле од XV вијека или раније. Прво становништво које су Турци затекли на овом простору било је за пар вијекова скоро сасвим истријебљено. Прије свега, турском најездом један дио становништва се иселио бјежећи пред Турцима, док су један дио и сами Турци пресељавали, као на примјер 1527. године када је забиљежено

веће пресељавање становништва Босне у Далмацију, коју су Турци плански проводили. До почетка XVIII вијека појачано исељавање становништва из Сарајева и његове околине углавном је завршено, а почео је процес интензивнијег насељавања. Међутим, ратови и посебно куга проређивали су и то досељено становништво па је највећи број становника Сарајева и његове околине који је дочекао аустроугарску окупацију у ствари досељен у периоду од краја XVIII вијека до 1876. године (Трифковић, 1908: 63-66).

И у самом граду Сарајеву српско становништво се обнављало највише досељавањем, првенствено занатлија, а нешто касније и трговаца. Међу богатијим српским занатлијским породицама у Сарајеву, у другој половини XVI и првој половини XVII вијека, помињу се браћа Десисалићи: Махајило, Никола и Драгобрат. У првој половини XVII вијека помиње се као чувени мајстор и кујунџија Стефан Ивановић Сарајевац (Скарић, 1985: 78). Каснији документи српске црквене општине у Сарајеву, од друге половине XVII вијека, помињу већи број српских занатлија и њихових занимања, али и свједоче о њиховој економској моћи, што се најбоље види по прилозима које су давали за цркву, али и по другим милосрдним дјелима која су чинили, као што је већ помињани откуп робова од турака или скупљање помоћи сиротињи о Божићу и слично. Судећи према књигама приложника из XVIII вијека, међу српским занатлијама у Сарајеву најбројније су биле ћурчије, а према истом извору могло би се закључити да су најбогатије биле кујунџије.

О српским трговцима у Сарајеву немамо поузданих вијести све до XVIII вијека, мада је вјероватно да су се поједине занатлије уз свој стални посао бавили и трговином. Према *Љетопису* Стаке Скендерове Турци нису дозвољавали хришћанима да се баве трговином па су се хришћани искључиво бавили занатима. Било их је мало који су трговали са Дубровником и отуда слали кафу, шећер, уље за кандила и памук (Скендерова, 1976: 159). Вјероватно због тога о српским трговцима из Сарајева прије XVIII вијека и нема помена у изворима. Међу најчувеније српске трговце у Сарајеву XVIII вијека извори помињу породицу Милетића. Многи од тих сарајевских трговаца оставили су трајан траг у историји обилато помажући српске цркве, манастире и школе и то не само у Босни. О слави и богатству српских трговаца, али и о њиховој љубави према књизи, свом народу и православној вјери, свједочи и Доситеј Обрадовић, који у свом познатом *Писму Харалампљу* из 1783. године помиње „љубав, усрдије и ревност Новосађана и Осечана, а у Далмацији Сарајлија и Херцеговаца“ те срдечно „поздравља господаре Војновиће, Ризниће и Куртовиће, и проче Сарајлије и Мостаране“. У писму из Класена 28. августа 1788. године Доситеј помиње Србе Сарајлије трговце у Задру „који га моле да им недељом проповеда у Цркви“ (Ђоровић, 1923: 212). Доситеј помиње српске сарајевске трговце као национално свјесне и одговорне сматрајући их „својему роду“ као „добре желатеље“. Доситеј посебно истиче „како горућим срдцем желе науку својој деци“ (Стојанче-

вић, 2002: 29) Често пресељавање појединих чланова српских трговачких породица у велике европске трговачке центре несумњиво је било повезано са ширењем трговачких послова, а у XIX вијеку трговина на велико и мало постаће главно занимање сарајевских Срба и основа њиховог великог богатства. Савременици ће забиљежити да је, поткрај турске и на почетку аустроугарске управе Босном и Херцеговином, главна трговина и увозна и извозна у Сарајеву у рукама православних Срба, а да у то вријеме у Сарајеву има преко 30 српских трговаца који се баве трговином на велико и преко 100 који се баве трговином на мало (Живковић, 1894: 82).

Осим у свом кварту Вароши, Срби су живјели и по другим сарајевским махалама. У путопису Евлије Челебије из 1660. године наведено је да у десет сарајевских махала живе „Срби, Бугари и Власи који спадају у рају“ (Čelebi, 1967: 105). Ту вијест потврђује и један сицил сарајевског суда из 1788. године у коме је наведено 12 махала у Сарајеву у којима живе хришћани (Čelebi, 1967: 105, паромена Н. Šabanovića br. 63). Међутим, одредити иоле прецизнији број српског становништва у Сарајеву, у том периоду, веома је тешко. Владислав Скарић је из докумената српске црквене општине, то јест спискова приложника, дошао до закључка да је 1682. године у Сарајеву било око 2530 православних Срба. Међутим, стални ратови, миграције, разне болести, а посебно куга, мијењали су и број и етнички састав становништва Сарајева, па је тако Скарић, опет на основу списка приложника из 1762. године, израчунао да је само од породица приложника (698) било око 3490 српских становника, не рачунајући остали народ. Али, већ 1769. године, вјероватно због куге, број приложника се смањио на 633 (Скарић, 1928: 54). Осим из сарајевске околине у град се досељавало српско становништво из разних крајева, о чему свједоче и записи уз имена појединих од њих: Дмитар Чајничанин, Милутин Фочалија, Сава Дробњак, Симо Требињац и тако даље.

У свим немирима и сукобима међу муслиманима у Босни, посебно оним тридесетих година XIX вијека, жртве су неминовно морали бити и хришћани и то у толикој мјери да можемо констатовати да је прва половина XIX вијека један од најтежих периода битисања хришћана у Босни. Бијес против султанове воље и покушај увођења реформи које би ограничиле њихову моћ, доводио је босанске муслимане до појачаних зулума над хришћанским становништвом. Осим тога, ни босанске валије, иако им је био главни задатак да скрше моћ домаћег муслиманског феудалног слоја, нису били ни према хришћанима благонаклони. Наравно да је највећи терет тога сносило сељачко становништво, али ни српском народу по градовима није било лако. Такво стање било је и у Сарајеву, које је било у средишту свих покрета против султанових реформи и свих немира у првој половини вијека. У Сарајеву су се у неколико наврата водиле и борбе између домаћих феудалаца и везирове војске. Као и раније, глобе су биле уобичајени начин терорисања

српског становништва у Сарајеву,²¹ а о масовним погубљењима сарајевских Срба у тим и каснијим годинама и то пред Старом црквом у Сарајеву, обично недељом или другим великим црквеним празницима када би се пред црквом скупило пуно народа, свједочи и савременик тих догађања прота Стеван Баковић, кога су муслимани послје таквих покоља приморавали „да гази преко мртвих својих парохијана до олтара и да службу служи“ (Живковић, 1894: 27). Судећи према *Љетопису* Стаке Скендерове за сарајевске Србе је релативно најлакши период у овим смутним временима било вријеме када је као босански валија управљао Кара Махмуд-паша Јањински (1831-1833), који је заједно са војском великог везира сломио покрет Хусеин-бега Градашчевића. Међутим, већ 1833. године за новог валију је дошао Даут-паша, који је сву власт предао у руке Фазлији (Фадил) Шерифовићу, кога је именовао за муселима. Према *Љетопису* Стаке Скендерове из свих зулума почињених према српском народу у Сарајеву у вријеме Даут-паше, стајао је поменути муселим Фазлија Шерифовић и његов друг Мустафа Бабић (Скендерова, 1976: 225), а њихови зулуми потрајали су све до доласка сераскера Омер-паше Латаса, који је скршио моћ поменуте двојице, као и осталих осилених босанских ага и бегова. Да је прва половина XIX вијека била период терора, страха и страшног угњетавања хришћана у Сарајеву, свједочи и један од турских чиновника из тог периода Паско Васа-ефендија, секретар и преводилац Ахмета Џевдет-паше у периоду 1863/64. године. Он је записао је да у то вријеме „понашање босанских муслимана постало неподношљиво (Vasa-efendija, 1958: 108-109).“ За вријеме боравка Омер-паше Латаса у Сарајеву, терор обијесних локалних муслиманских моћника над хришћанима се осјетно смањило, али сам положај хришћана није се у многоме поправио. Осим турског терора, сарајевске Србе у овом периоду сналазиле су такође и разне друге невоље: пожари, епидемије заразних болести и слично.

Све је то јако утицало и на број српског становништва у Сарајеву и његовој околини. Према једној статистици из фебруара 1841. године у Сарајеву је укупно било 2572 муслиманске куће и 7 соба²² и у њима мушке чељади 5484, хришћанских кућа 552 и 103 собе и у њима мушких 1573, јеврејских кућа 182 и 25 соба са 715 мушких глава, циганских кућа 61 и у њима мушких 110. У сарајевској нахији, без града, било је према тој статистици 682 муслиманске куће са 1948 мушких глава, 851 хришћанска кућа са 2760 мушкараца, као и 9 циганских кућа са 27 мушкараца (Скарић, 1928: 230-231). Нешто прецизније податке од ових даје један попис из 1850/52. године, који је као и

---

²¹ На примјер, у вријеме немира 1820/21. године, који су се поклопили са устанком у Грчкој, сва три православна митрополита (дабробосански, херцеговачки и зворнички) били су затворени у Травнику, гдје су држани као таоци. Одатле је митрополит дабро-босански упутно проглас који је прочитан у сарајевској цркви и у коме је од својих вјерника тражио мир и покорност. Такође, везир је тада добио и два фермана у којима се наруђује одузимање оружја од хришћана, али и „сеча главних људи“ (Радосављевић, 2006: 108-109).

²² Овдје се вјероватно ради о изнајмљеним собама у којима су становали порески обвезници.

ранији био прилично непоуздан и површан, али ипак може дати приближне податке о броју становништа по конфесијама у Сарајеву половином XIX вијека, јер не обухвата само мушке главе и пореске обвезнике већ цјелокупно становништво. Према том попису град Сарајево је имао 7595 муслимана, 1800 хришћана, 857 Јевреја и 156 Цигана. У сарајевској нахији, коју аутор назива дистриктом, без града, живјело је тада 2980 муслимана, 6500 хришћана и 66 цигана (Vasa-efendiја, 1958: 28). Међутим, сам Паско Васа-ефендија био је свјестан недостатака овог службеног пописа, јер се и сам увјерио да становништво уплашено намјерама власти приликом пописа, није давало тачне податке, плашећи се новог пореског оптерећења или војне обавезе. Због тога он сматра сасвим оправданим да се на ове бројеве дода још 10% становништва и да се тако може добити приближно тачан број становника. На основу тога, Паско Васа-ефендија је израчунао да је половином XIX вијека у Босни (без Херцеговине) живјело укупно 385.000 муслимана, 437.000 православних, 136.380 католика, 1075 Јевреја и 4460 Цигана (Vasa-efendiја, 1958: 30). И поред свих недостатака овај службени попис омогућава нам да закључимо да је муслиманско становништво било апсолутна већина у граду Сарајеву, док је хришћанско становништво било апсолутна већина у сарајевској околини. Такво стање затећи ће и аустроугарска окупациона управа у Босни и Херцеговини 1878. године.

Извори и литература

Извори

- Albéri, 1840: Eugenio Albéri, *Relazioni degli ambasciatori veneti al Senato*, serie III, vol. I, Firenze.
- Aličić, 2008: Ahmed Aličić, *Sumarni popis Sandžaka Bosna 1468/9. godine*, Mostar, Islamski kulturni centar.
- Annales Regni Francorum, inde ab a. 741. usque ad a 829, qui dicuntur Annales Laurissenses Miores et Einhardi*, post editionem D. H. Pertzii, recognovit F. Kurze, Hannoverae 1895.
- Bašeskija, 1997: Mula Mustafa Ševki Bašeskija, *Ljetopis (1746-1804)*, Sarajevo, Sarajevo-publishing.
- Vasa-efendiја, 1958: Pasko Vasa-efendiја, *Bosna i Hercegovina za vreme misije Dževdet-efendije*, Sarajevo, IP „Veselin Masleša“.
- Византијски извори за историју народа Југославије*, том II, Српска академија наука, Посебна издања, књига СССXXIII, Византолошки институт, књига 7, обрадио Божидар Ферјанчић, главни уредник Георгије Острогорски, Београд 1959.
- Византијски извори за историју народа Југославије*, том IV, Византолошки институт Српске академије наука, Посебна издања, књига 12, обрадили Јован-

- ка Калић, Нинослава Радошевић Максимовић, уредници Георгије Острогорски и Фрањо Баришић, Београд 1971.
- Гилџердинг, 1972: Александар Гилџердинг, *Путовање по Херцеговини, Босни и Старој Србији*, Сарајево, 1972, ИП „Веселин Маслеша“.
- Kanuni i Kanun-name za bosanski, hercegovački, zbornički, kliški, crnogorski i skadarski sandžak*, (priredili: B. Đurđev, N. Filipović, H. Hadžibegić, M. Mujić i H. Šabanović), Sarajevo 1957.
- Курпешић, 1950: Benedikt Kuripešić, *Putopis kroz Bosnu, Srbiju, Bugarsku i Rumeliju 1530*, Sarajevo, Svjetlost. *Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine*, Sv. I/1, Obradio Adem Handžić, Sarajevo 2000.
- Скендерова, 1976: Стака Скендерова, Љетопис Босне 1825-1856, у: Прокопије Чокорило, Јоаникије Памучина, Стака Скендерова, *Љетописи*, превели и приредили Војислав Максимовић и Лука Шекара, Сарајево, ИП „Веселин Маслеша“, 153-235.
- Стојановић, 1902: Љубомир Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, књ. 1, Београд, Државна штампарија Краљевине Србије.
- Ћељеби, 1967: Evlija Ćelebi, *Putopis*, preveo i priredio Hazim Šabanović, Sarajevo, Svjetlost.
- Šabanović, 1984: Hazim Šabanović, *Krajište Isa-bega Ishakovića – Zbirni katastarski popis iz 1455. godine*, Sarajevo, Orijentalni institut u Sarajevu.

Литература

- Андрић, 1995: Иво Андрић, Развој духовног живота у Босни под утицајем турске владавине, у: *Српски писци и научници о Босни и Херцеговини*, приредио Здравко Антонић, Београд, НИУ „Службени Гласник“.
- Ђерић, 1914: Проф. Вас. Ђерић, *О српском имену у западнијем крајевима нашег народа*, Београд, Штампарија „Доситеја Обрадовића“.
- Живковић, 1894: Мита Живковић, *Сарајево од свог постанка до данас*, Пожаревац, Штампарија Михаила Костића.
- Ивић, 1926: Алекса Ивић, Миграције Срба у Славонију током XVI, XVII и XVIII стољећа, *Српски етнографски зборник*, књига XXXVI, „Насеља и порекло становништва“, књ. 21, Суботица.
- Yardımcı, 2004: Mehmet Emin Yardımcı, *Nüfus ve Arazi Tahrir Defterlerine göre XV ve XVI. Yüzyıllarda Bosna Livâsının Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Istanbul, (Doktora tezi).
- Mazalić, 1942: Đoko Mazalić, Stara crkva u Sarajevu, *Glasnik zemaljskog muzeja*, Sarajevo, 241-270
- Muvekkit, 1999: Salih Sidki Hadžihuseinović Muvekkit, *Povijest Bosne*, књ. 1, Sarajevo, El-Kalem.
- Нилевић, 1990: Борис Нилевић, *Српска православна црква у Босни и Херцеговини до обнове Пећке патријаршије*, Сарајево, ИП „Веселин Маслеша“.

- Nilević, 2010: Boris Nilević, O postanku Stare pravoslavne crkve u Sarajevu, *Historijska traganja*, br. 5, Sarajevo, 81-87.
- Oruç, 2006: Natice Oruç, „15. Yüzyılda Bosna Sancağı ve İdari Dağılım“, *OTAM*, 18/2005, Ankara.
- Радосављевић, 2006: Недељко Радосављевић, Вести о православној цркви у Босанском пашалуку у извештају кнезу Милошу из Ужичке нахије и Ужичког окружја (1816-1839), *Зборник Матице српске за историју*, бр. 74, Нови Сад, 105-116.
- Самарџић, 2010: Радован Самарџић, *Мехмед Соколовић*, Београд, Завод за уџбенике.
- Скарић, 1928: Владислав Скарић, *Српски православни народ и црква у Сарајеву у 17. и 18. вијеку*, Сарајево, Државна штампарија.
- Скарић, 1985: Владислав Скарић, Сарајево и његова околина од најстаријих времена до аустроугарске окупације, *Изабрана дјела*, књига I, Сарајево, ИП Веселин Маслеша.
- Стојанчевић, 2002: Владимир Стојанчевић, Срби Сарајлије у Првом српском устанку, у књизи: *Из историје Срба у Босни и Херцеговини*, Београд, „Гутенбергова галаксија“, 28-37.
- Трифковић, 1908: Стјепо и Владимир Трифковић, Сарајевска околина, *Српски етнографски зборник*, књига XI, *Насеља и порекло становништва*, књ. 5, Београд.
- Ћирковић, 1982: Сима Ћирковић, Српска властела у борби за обнову деспотовине, у: *Историја српског народа*, том II, Београд, Српска књижевна задруга, 373-389.
- Ђоровић, 1923: Владимир Ђоровић, Босанско-херцеговачки трговци у Далмацији (прилог сарајевској трговини с краја XVIII века), *Годишњица Николе Чупића*, бр. XXXV, Београд, 212-224.
- Filipović. 1959: Nedim Filipović, Neki novi podaci iz ranije istorije Sarajeva pod Turcima, *Pregled*, Sarajevo, 67-76.
- Филиповић, 1928: Миленко С. Филиповић, Височка нахија, *Српски етнографски зборник*, књига XLIII, *Насеља и порекло становништва*, књ. 25.
- Филиповић, 1950: Миленко С. Филиповић, *Гласинац – антропогеогеографско-етнолошка расправа*, Београд, Научна књига.
- Hadžibegić, 1954: Hamid Hadžibegić, Stara pravoslavna crkva u Sarajevu po turskim dokumentima u njenom muzeju, *Naše starine*, Sarajevo, 145-150.
- Handžić, 1940: H. Mehmed Handžić, *Islamizacija Bosne i Hercegovine i porijeklo bosansko-hercegovačkih muslimana*, Sarajevo, Islamska dionička štamparija.
- Handžić, 1955: Adem Handžić, Bosanski namjesnik Hekim-Oglu Ali paša, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, br. V, Sarajevo, 135-180.
- Чубриловић, 1933: Васа Чубриловић, Босански фрајкори у Аустро-турском рату 1788-1791, *Братство*, бр. 27, Београд, 102-131.

PhD Draga V. Mastilović, Associate Professor

**SERBS IN SARAJEVO – CONTINUITY
OF EXISTENCE AND EXTERMINATION
(THE OTTOMAN PERIOD)**

Summary

On the basis on historical sources and literature, the paper discusses the continuity, but also the centuries-long extermination of the Serbian Orthodox people in Sarajevo and its surroundings during the Ottoman occupation of this area, i.e. from the mid-15th century to the Austro-Hungarian occupation of Bosnia and Herzegovina in 1878. The research indicates that the Serbian Orthodox population lived in Sarajevo before the arrival of the Ottomans, and that after that, despite Islamization, terror of invaders, wars, epidemics and the like, there was uninterrupted continuity in the existence of the Serbian Orthodox people in Sarajevo until arrival of the Austro-Hungarian occupation administration.

Keywords: Sarajevo, Orthodox Serbs, the Ottoman occupation.

Октавија И. Неделку¹
Универзитет у Букурешту²
Факултет за стране језике и књижевности
Департман за руску и словенску филологију

УДК 82-31:929 Обреновић Д.
82-31:929 Лупеску Е.
<https://doi.org/10.46630/ish.8.2022.12>

Лидија В. Чолевић
Универзитет у Букурешту
Факултет за стране језике и књижевности
Департман за руску и словенску филологију

ХЕРЦ У РУКАВУ

У раду се анализирају две контроверзне историјске приче о љубави везане за српски и румунски двор које су изазвале бурне критике и националне скандале у прошлом веку. Драга Машин (Драга Милићевић Луњевица, 1867–1903) била је супруга краља Александра Обреновића. Елена Лупеску (Elena Lupescu Magda Wolf, 1895–1977), љубавница и касније супруга румунског краља Карола II (првог сина Принца Фердинанда Хоенцолерна-Сигмарингена и Марије од Единбурга) оставила је неизбрисиве трагове у историји румунске монархије.

Кроз сучељавање различитих перспектива покушаћемо да сагледамо (де) конструкцију идентитета Елене Лупеску и Драге Машин у 21. столећу. Улазак у затворен круг веза са припадницима племства, функционисање у поретку знакова где „плава крв” не сме да се меша са „недостојном” и тако контаминира, полазиште је да кроз мотиве крви и класног идентитета укажемо на историјске типолошке аналогije између Драге Машин и Елене Лупеску. Најновије историографске тенденције бацају ново светло на раније представе о овим двома женским фигурама које су у друштву често осуђиване и табуизиране.

Непримерени избор краљеве сапутнице, низ скандалозних одступања од очекиваног династичког и владарског понашања Александра Обреновића и Карола II Хоенцолерна своди се на чињеницу да се моћ закона срца не доводи у питање. Наши су протагонисти „имали херца” да одиграју на карту љубави, послушају своје срце и одрже брачни завет „док их смрт не растави”.

Кључне речи: Драга Машин, Александар Обреновић, Елена Лупеску, Карол II Хоенцолерн, историја, књижевност, монархија, крв, љубав, класни идентитет.

¹ octavia.nedelcu@lls.unibuc.ro, lidija.colevic@lls.unibuc.ro

² Рад је настао у оквиру пројекта *Истраживање културе и историје Срба у Румунији* који спроводи Центар за научна истраживања културе Срба у Румунији. Сви цитати из румунске литературе су у преводу ауторки.

Покренути симболиком наслова рада, *херц* постаје фигура читања и разумевања културних редескрипција концепта картања, односно језика у којем је записана људска судбина. *Играги на карту херца* и победити на двору који је омеђен нормираним поретком у којем су страсти, нагони и чулност протерани као сатанизовани изазива димензију дивљења. Насупрот овој хероизованој пројекцији, играње карата чува демонизовану конотацију према којој се истанчаним радом ђаволске механике карта херца могла наћи у рукама династичких личности Александра Обреновића (1893–1953) и Драге Машин (1867–1903), а затим и Карола II Хоенцолерна (1893–1953) и Елене Лупеску (1895–1977), те детерминисати њихову судбину. Трагове демонског картања налазимо у текстовима словенске традиције где се краљ херц некад зове и *краљ самоубица*, а у великој партији покера, карте дели Бог. За разлику од љубавне повести са срећним крајем краљевског пара Хоенцолерн, у случају српског краљевског пара Обреновића чини се да је херц ипак била „погрешна карта” и скупа цена којом су платили свој животни избор. „Окрнула се наопачке”.

Краљевска крв била је идентитетско знамење носилаца круна па је и њихово ступање у брак било првенствено у складу са династичким потребама и дипломатско-политичким интересима епохе. Овај вековима стари наратив историја је на примерима Драге Машин супруге српског краља Александра Обреновића и Елене Лупеску, супруге румунског краља Карола II, демантовала. Поигравање дискурсима у процесу оцрњивања Драге и Елене проширује се из српске и румунске престонице и на Европу у виду мржње према жени коју воли краљ. Њихова индивидуалност подређена је стереотипима и колективној представи која осцилира између „блудница и грешница”, са једне стране, и ауторитарних владарки из сенке које подвргнуте цензури заједнице неминовно воде слому краљевства, са друге стране. У функцији адмирације је њихов улазак у затворен круг веза са припадницима племства, те функционисање у поретку знакова где „плава крв”³ не сме да се меша са „недостојном” и тако контаминира, као и прелазак границе класног идентитета. Крв јесте у овом случају чинилац поделе, али исто тако може бити „претпоставка кохезије заједнице” (Машовић, 2016: 354).

„Плава крв” има своје богато семантичко поље, као и свој дискурс који везујемо за концепте крвне везе, наследства, сродности, порекла, породичног стабла, племенитости, али и светости. Опште је место да брак као „простор предавања предачке земље, преношења крви и натурализације подразумева „премештање једне природе у неку другу” (Zaharijević, 2016: 35).

³ Фразеологизам *плава крв* у значењу *аристократски, племићки*, преведеница је од шпанског израза *sangre azul* (на немачком *blaues Blut*). За придев *плав* у енглеском језику везује се статус. Тако имамо фразеологизам *blue collar* као ознаку радничке класе и *blue blooded* у значењу племићке крви. Ernst H. Kantorowicz, *The King's Two Bodies. A Study in Medieval Political Theology* (1957), United States of America, Princeton and Oxford, Princeton University press, 2016, стр. 331.

„У процесу приближавања (центрипеталном) крв се сматра заједничком свима. У супротном процесу (центрифугалном), она је чинилац раздвајања, рецимо, класног, када „плава крв” значи затворени круг пожељних и одобрених веза међу припадницима племства. „Плава” боја јесте знак њихове одвојености од „црвених” који, за разлику од привилегованих, раде на земљи, повијених леђа, са вратом изгорелим на сунцу (rednecks)” (Машових, 2016: 354).

Због савршене чистоће краљевска крв сматрана је светом јер је сама њена чистоћа била нека врста светости (*puritas quae est sanctitas quaedam*), па се и на краљеве гледало као на свеце” (Kantorowicz, 2016: 252). Другим речима, моћ која пребива у краљевској крви приписивала се веровању да сâм Свети Дух борави у њој. Оваквим ставом постулирана је констатација да краљевска крв прочишћава и оплемењује сваку другу крв са којом се меша. Пред нама је, дакле, и потреба да се сазна шта је с оне стране границе. Драга и Елена су стога оличење демона који се усудио да „разреди” божанску крв и пређе на другу обалу која обећава нешто ново. Уосталом, научили смо од Зигмунта Баумана (Zygmunt Bauman) да све што не припада тамо где јесте „по тлу или по крви” није добродошло. У систему где краљевски двор, влада, војска, црква и родитељи кују заверу против прекорачења социјалних императива и приступања простору забрањених добара и уживања, Драга Машин и Елена Лупеску постају аутсајдери у сопственим културама. Као симболи националног и културног идентитета, како у колективном сећању, тако и у подручју „јавне прошлости”, политике, а добрим делом и у литератури и европској штампи, остале су упамћене као узнемирујући и ограничавајући фактор монархије. Оне показују типичне форме ауторитарне имагинације. Обе у одабиру својих изабраника личе по својој храбрости и проницљивости у намери да прекораче границе своје класне позиције и класног идентитета и домогну се круне. У том су смислу жртве сопственог хибриса⁴.

Елена Магда Лупеску (Elena Lupescu Magda Wolf), рођена је у Јашију и потиче из јеврејске породице. Била је ћерка фармацеута Николаса Грунберга (Nicolas Grunberg) који се прекрестио у Николаја Лупескуа (Nicolae Lupescu) и Елизе Фалк. Драгиња Драга Милићевић Луњевица рођена је у Горњем Милановцу. Била је ћерка Пантелије и Анђе и потицала је из скромне грађанске породице. Елена и Драга су пре него што ће ступити у брачне заједнице са краљевима већ имале брачног искуства.

Елена је била „окаљана” разводом трогодишњег брака са официром Јон Тампеануом (Ion Tămpeanu), а затим и „потиснутом јеврејском крвљу” у већински православној Румунији. Период заједништва са Каролом обухвата скоро три деценије, од 1925. године и њиховог одласка у прогонство, преко 1947. када су се венчали у Рио де Женеиру, а затим црквеног венчања у

⁴ Hybris (grč.) – изазивање судбине; богиња охолости и пркоса; претерана дрскост; прекорачивање границе.

Португалији 1949. године, па све до његове смрти 1953. године⁵. *Њено краљевско височанство, Принцеза Елена од Румуније* умрла је 1977. године у Есторилу у Португалији⁶.

Брак Драге Машин без љубави са петнаест година старијим рударским инжењером Светозаром окончано се за три године његовом изненадном смрћу. Тиме што је изневерила родну улогу и није се остварила у улози мајке, Драга је изневерила нацију. Веза „док их смрт не растави” са краљем Александром Обреновићем потрајала је седам и по година. Уместо краљевске титуле коју је носила три године, краљица Драга Обреновић остала је у колективном памћењу са презименом из првог брака – Машин.

На трагу конструктивизма, амерички историчар Хајден Вајт (Hayden White) сматра да је „писање историје суштински чин стварања прозе” (P. Abot, 2009: 247), тако да се белетристичка надоградња историјских личности, у крајњем циљу, може читати као књижевни продужетак историје. Потврда овог става препознаје се у књизи *Краљице сербске* (2012) у подухвату ауторке Исидоре Бјелице да деконструише уврежене представе о Драги Машин у колективном културном памћењу. На готово идентичан начин, румунска списатељица Татјана Никулеску (Tatiana Niculescu) покушала је да сруши лажни мит о мадам „Du Barry са Балкана” (Niculescu, 2019: 155) књигом *Краљ и дудуја*⁷. *Карол II и Елена Лупеску изван трачева и клишеа / Regele și Duduia. Carol II și Elena Lupescu dincolo de bârfe și clișee* (2019). Истину која стоји иза намере оцрњивања Елене Лупеску откривају још две књиге румунске ауторке Дијане Мандаке (Diana Mandache). Једна је *Наслеђе Елене Лупеску и комунистичка држава / Moștenirea Elenei Lupescu și statul comunist* (2017), а друга, *Дудуја. Писма Елене Лупеску из егзила / Duduia. Scrisori din exil ale Elenei Lupescu* (2016). Ауторка Мандаке упознала је румунску јавност са мање познатим аспектима биографије Елене Лупеску.

Двострука биографија Елене и Карола, али, пре свега, повест о њиховој заједници, на крају читања поменутих студија, читаоцима се чини као аутентична и дубока љубавна прича. *Писма Елене Лупеску из егзила* су бартовски речено фрагменти љубавног говора који обилују језиком страсти, нежности и поезије. „Забављао ме је понекад вулгаран језик којим су се служили у љубавним писмима”, каже ауторка. Љубавно писмо, у

---

⁵ Карол II сахрањен је у цркви манастира „Sao Vicente” у Лисабону, са краљевима Португалије, будући да је његова бака, мајка његовог оца Фердинанда, била португалска принцеза.

⁶ Иако су на ковчегу биле урезане речи: „Њено Краљевско Височанство, Принцеза Елена од Румуније”, када је 2003. Влада Румуније пренела посмртне остатке Карола II и Елене Лупеску у земљу и положила их у манастиру „Curtea de Argeș”, на надгробном споменику је изостављена титула. Ово непоштовање погребне церемоније што је тада у сировом виду показано само додатно поспешује став да је Елена у народу била и остала омражена фигура и непризната краљица Румуније.

⁷ *duduiă* – девојка, госпођица

Бартовој интерпретацији, представља симбиозу дневника и личне легенде. Потврду овог става можемо потражити, такође, у еротским писмима које је краљ Александар Обреновић скоро свакодневно писао својој краљици. Откривање старих рукописа који до данас нису проучавани, као што су нпр. транскрипт Елене Лупеску, или анализа начина на који су овај љубавни пар надзирале полиција и тајне службе готово свуда где су ишли, ове личности ослобађа од клишеа.

Карол II Хоенцолерн био је први син краља Фердинанда I и краљице Марије⁸ и уједно трећи краљ Румуније. На краљевску породицу германско-британског порекла која се нашла на челу Румуније гледало се са мешавином обожавања, строгаће и опреза. Једно од правила на румунском двору предвиђало је да наследник круне има обавезу да одржи чистоту аристократске крви, што би му омогућило венчање искључиво са страном принцезом. Учинило се да се успело у династичким интересима породице јер се 1921. Карол II оженио Хеленом – принцезом од Грчке и Данске, ћерком краља Грчке, Константина I. Родила му је сина Михаја (Mihai) будућег краља Румуније.

Карол II се заиста могао узети за првог „најрумунскијег“ члана краљевске династије⁹. Иако интеллигентан, харизматичан, са ораторским даром и добрим познавањем војне, законодавне и административне власти, био је личност са много „сенки“ које су пуно коштале њега лично, династију и државу. Пре него што је срео Елену, Карол је иза себе имао неколико сентименталних епизода о којима Татјана Никулеску пише следеће:

„Ella Filitti прва Каролова љубав са 20 година протерана је у Париз. Веза са Зизи Ламбрино¹⁰ окончана је поништењем брака. Страсна љубав са глумицом Мирелом Марковић (Mirella Marcovici), ћерком јеврејског лекара

⁸ Ferdinand Hohenzollern-Sigmaringen и Maria Sassonia-Coburgo-Gotha (Maria a României, 1875–1938) владали су Румунијом од избијања I светског рата до 1927. године, када је краљ Фердинанд умро. Карол II је био најстарији син од њихово шесторо деце. Да бисмо разумели карактер Карола II неопходно је разумети његову мајку, Мери (Marie) унуку енглеске краљице Викторије и руског цара.

⁹ Будући да је рођен у Румунији, Карол II је говорио савршено румунски језик и био је први краљ крштен у православној цркви. Осећао се као да је на свом терену и међу војском и међу сељацима и уживао је у румунским псовкама. Његова супруга, међутим, није говорила румунски језик и тешко се адаптирала на земљу коју није разумела, а још мање је могла да схвати Каролову страст за читањем дела славног румунског комедиографа Ј. Л. Карађале (I. L. Caragiale).

¹⁰ У 18-ој години Карол је оженио девојку Зизи Ламбрино (Ioana Maria Lambrino). Његова мајка и отац су на све начине покушали да разбију ту љубав. Карол је ипак побегао у Одесу са својом изабраницом и 1918. оженио се њоме, након чега је одустао од престола. Под притиском његовог оца, врховни суд у Румунији поништио је тај брак 1919. године. Скандал се, међутим, није завршио. Карол је отишао на фронт у Мађарску да би заборавио на своју Зизи. У покушају да убеди своју породицу да прихвате Зизи, краљ је себи намерно пуцао у ногу и запретио самоубиством. Зизи му је 1920. године родила сина Мирчу (Mircea Grigore). Први светски рат му је олакшао ситуацију да Румунија заборави на тај брак и одрицање од круне.

из Букурешта са којом је имао и дете, такође није имала шансе да се озакони. Сваки нагли прекид везе Карол је преживљавао у очају и изгубљености као и након одласка његовог учитеља M $\ddot{o}$ ehrlena”¹¹. Када је у фебруару 1925. први пут прославио са Еленом Лупеску дан заљубљених и када су озваничили почетак своје везе, Карол је имао тридесет и једну годину, а Елена двадесет и пет и већ је била разведена” (Niculescu, 2019: 49–50).

Судбина је хтела да једна од верзија места првог сусрета Карола и Елене буде управо казино у Синаји, 1923. године. У литератури, фигура Елене Лупеску десигнирана је кроз страствено играње караташких игара: „Говори француски, свира клавир, носи елегантне хаљине, гледа мушкарце у очи, има став и уме духовито да флертује. Уз то је весела девојка и одлично игра карте!” (Niculescu, 2019: 33–35).

По узору на свог британског рођака краља Едуарда VIII (1894–1972) који се одрекао престола да би се оженио својом љубавницом Wallis Simpson, разведеном Американком, Карол II је најпре одбио да прекине везу са Еленом, па се и одрекао права на наследство. Отишао је у прогонство заједно са њом 1925. године. По доласку у Француску узео је име Carol Sagaiman. Овакав пристанак на хазардну игру Карола је могло да кошта престола. Улог је био превелик, а коцкање са престолом било је у директној вези са „ђаволским послом”.

Након смрти његовог оца, краља Фердинанда 1927. године, трон је припао Кароловом малолетном сину Михају I. Међутим, Карол II се 1930. предомислио и након пет година вратио у Румунију и одлучио да завлада државом. Да би повратио круну јавно је обећао да ће прекинути везу са својом љубавницом и поново се помирити са краљицом Хеленом. То се, међутим, није десило. Посебно интригантни делови биографије који су изазивали највише трачева и контроверзи управо су везани за Каролову везу са Еленом, ако се зна да је он био њен највећи љубавни и финансијски трофеј.

„Краљ је Елени купио кућу у кварту Aleea Vulpache у Букурешту и често би проводио ноћи у њеном друштву, враћајући се у двор тек пред зору”. (...) „У кући је доминирао Каролов портрет у цивилу у природној величини. Они који су прелазили праг ове куће били су разнолика дружина: од Елениног оца и брата, до дипломата, бизнисмена, страних инвеститора и банкара који су краљу били потребни да би спонзорисали пројекте који су водили ка

---

¹¹ Каролов приватни учитељ, Швајцарац, био је тридесетогодишњи Arnold M $\ddot{o}$ ehrlen коме је тада дванаестогодишњи принц био врло привржен. Путују заједно по Европи, Африци, иду на летовања и зимовања. Постали су нераздрвојни. Каролова мајка приметила је да учитељ удаљава Карола од породице и да је опасан у смислу да познаје и најинтимније дилеме младог адолесцента, посебно када је реч о „величини његовог полног органа”. Из једног љубавног писма које је учитељ послао свом ученику краљица је закључила да је учитељ био хомосексуалац и одлучила је да га одвоји од младог наследника. Професор је убрзо отпуштен и више никада неће срести Карола (Niculescu, 2019: 45).

модернизацији Румуније. На овај начин краљ Карол је користио могућности за отварање нових радних места и смањивање последица огромне економске кризе” (Niculescu, 2019: 141-147).

Историографски извори наводе да је у десетогодишњем периоду Каролове владавине (1930–1940) било осцилирања у интензитету и садржају. С једне стране, забележен је невиђени културни и економски развој земље¹². Митску слику модерног, динамичног краља Карола, присутног у свему што се догађа у румунском друштву, знаменити историчар Боја (Lucian Boia) употпуњује синтагмама: „творач вечне Румуније”, „отац села” и „војвода културе”.

С друге стране, идејни и идеолошки оквир обезвређивања није заобишао краља Карола, о чему сведоче осуде и клеветање у међународној и домаћој штампи, уџбеницима и историјским изворима. Томе су допринела превирања и друштвено-политичке промене, процват десничарског екстремизма, али и успостављање краљеве диктатуре 1938. године. Умеравање земље ка ауторитативнијем моделу монархије заправо је било по узору на ауторитарне режиме у Европи тога доба. Година 1940. била је лоша по Румунију: Бесарабија (Basarabia) је уступљена СССР-у, а Трансилванија Мађарској. Краљ Карол II сматран је директно одговорним за територијалну катастрофу коју је земља тада претрпела. Био је принуђен да абдицира 1940. године. Све династијске обавезе пренео је на свог сина Михаја. С тим у вези важну улогу игра контра-мит по којем је нарочито после његовог напуштања Румуније краљ на јавној позорници доживљаван као „авантуриста, луталица и профитер”, а никако као градитељ нове Румуније. У очима сопствене популације виђен је као кривац за ерозију румунског демократског система.

У септембру 1940. године, Карол II је без славе напустио престо Румуније. Поново је отишао у егзил са својом љубавницом Еленом. Бели воз са 12 вагона препуних вредности које је Карол II покупио из краљевске палате, прецизније са 3.460 килограма тешког пртљага напустио је Букурешт. Вредност робе која је том приликом изнета из Румуније није било могуће проценити. Преко Југославије, Италије и Швајцарске, Карол је са Еленом стигао у Шпанију где су остали неко време. Потом су се 1941. преселили у Португалију. Одатле су исте године отпутовали у Америку, живећи наизменично на Куби, у Мексику и Бразилу. Пошто им није претерано пријала клима, вратили су се у Европу и настанили у Португалији. За све ово време покушавали су да понову уђу у политику, међутим безуспешно.

¹² У току владавине краља Карола II у Букурешту је саграђена Краљевска палата и почела је да функционише позната културна институција Краљевске фондације. Афирмисана су највећа имена румунске културе и науке 20. столећа као што су: Mircea Eliade, Emil Cioran, Eugen Ionescu, George Enescu, Elvira Popescu, Constantin Brâncuși, George Emil Palade, Ionel Perlea, Constantin Noica, Tristan Tzara, Nicolae Titulescu и др.

У току егзила Карол је радио на рукопису књиге „У знаку сатане” (*In zodia satanei*)¹³ коју је завршио 1945. године. Покушавао је да ступи у контакт са својим сином, али Михај под утицајем своје мајке, није то желео. Остао је ускраћен синовљеве љубави и са радија је сазнао вест о абдикацији краља Михаја I 1947. године¹⁴.

Читање студије *The King's Two Bodies* (1957) немачко-америчког аутора Канторовича (Ernst H. Kantorowicz) оправдава констатацију да је дајући предност пожуди и страстима изнад дужности, Карол II у својој незрелости и недораслости владарској улози често губио сопствену личност и свој идентитет. Краљ као *gemina persona* (човек по природи и божански по милости) поставља се као *persona publica* и у том својству од њега се очекује да размотри сва питања за добробит *res publica*, а не у односу на његову приватну вољу *privata voluntas* (Kantorowicz, 2016: 95).

У целину негативног учинка о Каролу уклапала се представа о „краљу плејбоју”¹⁵. Његово „природно и божанско тело” није било у складу са политичким владарским телом. Но, то није једини разлог зашто се у савременом дискурсу монархије, брзо прелази преко његове личности, те се, како наводи историчар Боја „комплетна галерија од четири румунска краља заправо своди на три имена: Карол I, Фердинанд и Михај” (Voia, 1997: 332). Разматрање ове проблематике везано је за наратив да Карол II није био узоран „политички отац народа”.

Испод изразито упечатљивог значењског слоја, карта херца носи на свом малом простору читаве историјске, митолошке и географске светове, али и заносни зов „завођења” које нипошто не припада поретку природе, већ поретку вештачког, поретку демонског и ритуалног. „Кад замислимо најпрефињенију могућу љубавницу – ону достојну краља – видимо магловити, блистави лик жене чије руке милују и обликују историју. Она најчешће остаје у сенци” (Herman, 2018: 9). Типични нагони који се сматрају негативним протерују се у „сеновито подручје”, те је по правилу институција дворске љубавнице била пракса владара која је пажљиво држана у сенци. Сенка скоро увек садржи аспекте бића који су забрањени и имају тенденцију да буду узбудљиви. Међутим, ентропијски су по природи зато

---

¹³ Иако је био потомак немачке династије, Каролови лични списи показују нам да није имао природну наклоност према Немачкој. Дело *У знаку сатане* било је комбинација мемоара и рефлексија на међународна дешавања након 1918. године. То је својеврсна анализа румунске политичке сцене и њених односа са великим силама. Из саме књиге одише жестока мржња према Адолфу Хитлеру и извесна симпатија за спољну политику Совјетског Савеза, па чак и за Стаљина.

¹⁴ Краљ Михај је био принуђен да напусти Румунију 3. јануара 1948. године. Његов повратак у земљу десио се тек 1997. године. Деца краља Михаја I никада нису упознала свог деду.

¹⁵ Надимак „King Playboy” оправдавају љубавни скандали и афере којима је Карол II био склон и који су у великој мери приписивани његовој болести. Зна се да је имао ретку болест – пријапизам, због чега је био чест гост бордела у Букурешту у периоду између два рата.

што „отимају равнотежу појединцима, односима и већим групама будући да је оно што је еруптирало из сенке тешко поново скупити и затворити” (Estés, 2018: 278). Ови искази индиректно се откривају у књизи *Краљице из сенке. Љубавнице и куртизане које су промениле историју / Reinas en la sombra. Amantes y cortesanas que cambiaron la historia* (2014), ауторке Marie Pilar Queralt del Hierro. У оквиру анализе постављених граница ауторка разматра улогу Елене Лупеску у контексту дворских интрига и националних скандала у периоду између два рата 20. ог века.

По узору на студију *The King's Two Bodies*, Regina Schulte поставила је питање *How many “bodies” does a queen have?* Питање у себи крије дихотомну замку „политичког” насупротив „природном телу”. У суочењу са разнородним облицима испољавања на приватној, јавној и политичкој сцени Елена Лупеску је сведена на дуално краљевско тело, „биолошко (природно) тело које ограничава способност краљичиног тела да се укључи у политику и испољи политичко тело” (Schulte, 2001: 1–15).

Упливом у политички свет појачала се унутрашња глад и узбудила „крв подивљале вучице” у жељи да поведе за собом судбину нације. „Вучица” је у атрибуцији Елене *Wolf Lupesku* могла ући по најмање два основа. Један је свакако симболика њеног презимена¹⁶, а други је по свему судећи прича о архетипу дивље жене. У рушењу личног култа пошло се од „природног тела”. Промискуитет, незасито интересовање за друге мушкарце, сексуална доминација над краљем, заокруживали су представу о Еленином „природном телу”. У овој равни можемо читати наратив *Vulpea roșcată* (1996) о „црвенкосој лисици“ порцеланског тена и ватрене косе која је опседнута амбицијом да дође до великог света сопственим снагама, отпочела буран љубавни живот већ са 16 година¹⁷. „Завођење је црна магија која изврће све истине”, сматра Бодријар (Baudrillard, 1994: 6). У прилог овом интерпретативном кључу ауторка студије *Историја љубавница* Елизабет Абот, у трећем поглављу насловљеном *Чија дроља? Краљевске љубавнице у Европи*, симболично кроз мотив крви осветљава етнички идентитет ове јунакиње. Дотеривање, приређивање забава и вођење рачуна о томе да не проводи време с другим женама била главна Еленина стратегија у завођењу Карола.

„За Елену је задржавање човека који се због ње управо одрекао права краљевског наслеђа био посао с пуним радним временом. Суштина њене стратегије била је да се обезбеди да Карол не одлута превише из поља заводљиве силе њене љубави. Пре свега није смео да буде привучен натраг у орбиту своје зловне породице, а нарочито његове мајке, краљице Мари која је презирала ову црвенкосу Јеврејку” (Abot, 2007: 93).

¹⁶ Презиме Лупеску на румунском је адаптација немачке речи *Волф*.

¹⁷ Новинар Памфил Шеикару (Pamfil Șeicaru) аутор је романа *Црвенкоса лисица/ Vulpea roșcată* (1996) који је објављен тек 16 година након његове смрти. Вредно је споменути да се ликови у роману појављују са својим правим именима.

Амбивалентна Еленина природа оличена је у два правца, мушком и женском принципу – вука и лисице. Фигуром вука и лисице активира се Доситејево учење видљиво у потреби човека да се влада према прилици, времену и околностима, те преобласти кад у „курјачју, кад у лисичју кожу” (Д. Обрадовић, 2007: 14). Идеја је у дослуху са записом краља Михаја I да је манипулисање његовим оцем била одлика природног Елениног сопства: „Ако би јој мој отац одбио неку услугу, она би почела да плаче као киша. И тај приказ би потрајао све док он коначно не попусти. Била је рођена глумица!” (Mihaï I, 1995: 51). Плурализована личност ове „јеврејске вучице”, како је назива ауторка текста *Madame Lupescu*, Marie Pilar Queralt del Hierro, приказана је кроз улогу незаштићене жене којој је преко потребна Каролова помоћ:

„У Паризу приликом једне изјаве за штампу Елена је скрхана болом говорила о патњи коју је изазвала тренутна удаљеност са Каролом који се вратио на престо у Румунију. Онесвестивши се пред новинарима извела је перформанс на којем би јој позавиделе најбоље глумице. Тачка је уродила плодом и само три седмице касније Елена је дошла за њим у Букурешт” (Queralt del Hierro, 2016: 173–177).

Упуштајући се у анализу емотивне везе са Каролом, ауторка Татјана Никулеску овај аспект њеног карактера објашњава из призме споја еротике, театра и интелекта следећим речима:

„Елена је била пре свега добра глумица коју је заједнички живот са Каролом научио да носи различите маске и да прикрива истинска осећања и намере. Она живи неколико живота у том једном. Каткад у улози „маме”, а нетерко у улози „незаштићене девојчице” ова некрунисана краљица проводи време у импровизованом двору у Алеји Vulpache. Понекад живи улогу усамљене девојке коју одбија краљевски двор, а некада је у улози „непријатеља народа”, црвенкосе Жидовке” или куртизане „Du Barry са Балкана” (Niculescu, 2019: 141–147).

За разлику од краља који је у својој наивности на добром путу да залута, „природни грабљивац у психи (и култури) је биће које мења облик, сила која може да се преруши, баш као што су замке, кавези и отровни мамци прерушени како би намамили несвесне” (Estés, 2018: 278). Таква подвојена парадигма испољила се као образац понашања Драге и Елене.

Индикативно је да има нечег дивљег у поларизованој Елениној души, нечег што је у дослуху са театралним амбицијама краљице Драге која је манипулацијом, лукавствима, сплеткама о лажној бременитости обманула краља Александра Обреновића који је искрено поверовао да ће му она подарити наследника. Упркос томе што је Драга била више од деценије биолошки старија, краљ се поред ње осећао као прави мушкарац и стално се бринуо да је заштити и сачува од спољних фактора. Уводећи нас у своју анализу љубавних повести Роланд Барт сматра да је љубавна драма „борба

са дивљим оргијама лажи” што нам управо појашњава наратив о Драгиној лажној трудноћи у којем је смештена дубока трагичност њене судбине.

„Када се удала за Александра, Драга је створила уверење да је већ месец дана у другом стању. И ту причу, као и оне претходне, он је безрезервно прихватио. Како би затворио уста њеним противницима, који су је називали нероткињом, краљ је месец дана после венчања службено објавио њену бременитост” (...) „Лажна трудноћа уништила је и оно мало Драгиног угледа. И не само њеног, него и краљевог” (Nikolić, 2009: 205).

Љубавнице су обично потицале из редова аристократије и поседовале широко образовање, а неретко су долазиле из круга „младих удовица”¹⁸ као пожељног дела тог еротског механизма. Иако образоване, спремне да удоволе краљу и у конверзацији за столом и у социјалном животу, Елена и Драга биле су далеко од аристократије и монархистичког обрасца. Премда је концепт *maitresse-en-titre* сматран неизоставним на сваком већем европском двору, било као одлика краљевског достојанства, било као предмет љубавног уживања, у случају ове две фигуре дошло је до брачног завета, те самим тим до огромног утицаја на историјске токове.

Указујући на огроман утицај националне идеологије на историју, историчар Боја потврдио је чињеницу да се на жене које су се наметале да буду на врху власти у Румунији гледало са огромним подозрењем и доста негативно. Несакривено неповерење Румуна према женама које су долазиле до политичког изражаја представља део колективног идентитета-побуне, које је историчар показао на примеру тријаде женских злица из протеклог столећа. У том трију на историјској позорници Румуније поред Ане Покер (Ana Pauker) и Елене Чаушеску (Elena Ceaușescu), нашла се и Елена Лупеску (Voia, 1997: 336). Бојина студија покреће питање културних граница које немају географско, етничко или конфесионално значење. Заправо културне границе могу бити схваћене као реторичка средства помоћу којих актери покушавају да убеду друге у истину њихове перцепције етничких граница. Из аспекта историје родних односа на Балкану чини се разумљивим зашто у темељу представа о њима доминирају гнев, побуне и протести.

¹⁸ На двору Обреновића била је пракса да се младе удовице ангажују као учитељице у постељи младих престолонаследника. Тако је и Александров отац, малолетни Милан добио младу удовицу за учитељицу љубави – Лепосаву Новаковић у коју се силно заљубио да јој је понудио да буде српска краљица. Запажање Владана Ђорђевића о удовици у коју се заљубио краљ Милан: „Таман колико треба старија од њега и што је најважније свога шлица газдарица надовезује се на запис Милоша Црњанског о ситуацији краља Александра са његовом „негованом метресом Драгом: „Краљица Наталија то допушта из хигијенских разлога и нема ништа против док њен син не постане „мушко”. Другим речима, Наталија је била свесна овог дворског обичаја па је у Бијарицу у својој вили „Сашино” аранжирала за сина и Драгу, две одаје у забаченом делу дворца да би се њих двоје могли лакше зближити. Подстицала је Драгу да Саши пише писма када се он врати у Београд. Стога није никакво изненађење што се млад и у љубави неискусан Александар Обреновић смртно заљубио у Драгу Машин.

У симболичком пољу крви и бескрвност има свој дискурс у сликовитости дословних и преносних емоционалних, интелектуалних стања и моралних недостатака. Еленино биолошко тело почело је да је издаје и она 1946. године пише својој пријатељици Танци (Tantzi Cosacescu): „Патим од неподношљиве анемије” (Mandache, 2016: 21).

Бескрвна или „од крви другачијег кова”, „светлуцава кожа”, у традиционалним и савременим књижевним и културним токовима указује на „измештено јаство”, али и „брисање идентитета”. Трансферабилне одлике бескрвности вуку корен још из Хомерових дела у којима се она јавља као одлика демона. Коначно, у филозофском промишљању бескрвност отвара домене конструкције личности „без части и врлине”, „у зони телесне површине” или „одсуства дубине на рачун површности” (Jameson, 1991: 32).

Кључно за легитимитет Еленине владарске фигуре било је, међутим, њено „политичко тело”. Огромним утицајем који је имала на ток европске историје Елена је достигла ауторитарни идеал интелигенције. Група фаворита којом је она доминирала називана у тадашњој штампи „камарилом”, окупила се око краља. Еленини рођаци имали су огромне користи од краљеве наклоности према њој. Довољно је подсетити да је куповина нових униформи за војску Румуније ишла преко једног јединог добављача – адвоката Думбравеануа (Dumbrăveanu), сестрића Елене Лупеску, а изградња нове Краљевске палате у Улици Победе (Calea Victoriei) била је такође поверена блиском Еленином рођаку. Еленини шпијуни су били свуда, у хотелима, владиним уредима, у служби румунских племићких породица. Многи угледни политичари били су јој на услузи. Користила је мито као моћно дипломатско средство. За то време студенти су демонстрирали тражећи њену смрт. Доминирала је над краљем Каролом и мудро користила ову ситуацију, на начин да уколико неко покуша да угрози њену позицију буде уклоњен.

Наведени атрибути политичке моћи допринели су томе да је румунска јавност доживљавала Елену Лупеску као претећег *Другог*. Дobar пример за ову тврдњу представља мишљење мађарско-америчког историчара и писца Миклоша Нагија (Miklós Nagy) који је о Елени записао следеће: „Отерала је закониту краљицу и постала симбол апсолутног зла у широј румунској јавности” (Nagy-Talavera, 1970: 277). Осврнимо се и на изјаву генерала Атанасескуа (Gheorghe Athanasescu) који је у свом дневнику 1935. године истакао сличну тврдњу на Еленин рачун: „Штета је што се краљ не буди из бунила јер чини много лошега и династији и земљи будући да се нашао у канцама једне Жидовке” (Athanasescu, 2018: 114).

За све време њиховог заједништва, успела је да постане мозак, окосница и остане вешти ментор румунског краља до краја његовог живота. Она је стога превасходно политичка авантура краља. Историчарка Алина Павелеску (Alina Pavelescu), међутим, изричита је у ставу да љубавну причу

између краља Карола II и Елене Лупеску не би требало читати нужно у политичком кључу. Чак не мисли да би се судбина Румуније променила да Елена Лупеску није постојала у животу Карола, а такође сумња да би он умео да буде „другачији” краљ да у његовом животу није постојала „она”.

Уз сав ризик који са собом носи форма књижевно-наративне историографије и селективно коришћење извора, данас је прихватљиво становиште да је последња краљица из дома Обреновића из династијских разлога неосновано анатемисана. Историјски догађаји модификују се и организују у књижевни текст према мерилима индивидуалне свести и искуства, па новије историографске студије упућују на неопходност процеса деконструкције култа краљице Драге. Оквир за разбијање мизогиних представа које се односе на Драгу Машин, списатељица Исидора Бјелица сажела је у следећем питању:

„Како је могуће да Драга Луњевица, та прелепа, нежна, паметна, талентована млада девојка, у коју су били заљубљени сви важни и паметни Срби од Богдана Поповића до оба краља, коју су обожавала браћа Клемансо, за којом је луд био Анатол Франс и коју је био решен да ожени и Пол Дешанел, који ће после постати председник републике, коју је обожавао и Жан Жорес, Драјфусов бранилац...успела да постане тако омражена, презрена и на крају убијена” (Бјелица, 2012: 187).

Александар Обреновић (1876–1903) био је плод „нечисте крви”, рођен из инцестуозне страсти краља Милана и краљице Наталије који су по румунској линији били рођаци. У трагању за будућом српском краљицом, краљ Милан Обреновић је желео да се његов син Александар ожени немачком принцезом, док је мајка Наталија навијала за брак са неком од руских или црногорских принцеза, ћерки краља Николе. Уследило је, међутим, огромно разочарење у сина који су његову женидбу са удовицом, Драгом Машин, доживели као „издајство крви“. Драга Машин је од дворске даме краљице Наталије постала супруга краља Александра Обреновића и званична краљица Србије.

Пежоративни наратив премрежен стереотипима највидљивији је када су у питању Драгине године и друштвени статус. Краљица Наталија је немилосрдна, како у фикцији, тако и у реалном животу: „Ви знате да је Саша још дете. Оставите ви, мадам Машин, мог сина да се мало више посвети друштву, и тим дамама, МЛАЂИМ!” (Срњански, 1985: 325). У стварности је је назива погрдно „милосницом” и „пијанчурином ћерком”.

Делимично оправдање за негативан став Наталије према бившој дворкињи приписује се чињеници да је краљица Наталија била суочена са највећим скандалом онога времена, разводом брака. У књизи *Краљице сербске* осликана је као жена тихог ината, достојанствена у властитој невољи. Није могла да премости Александрово венчање са њеном некадашњом дворском дамом и доживела је тај чин као двоструку издају.

„Удовица Драга је у оној мешаној пози скромности и неоснованог поноса била готово пет година краљичина повереница. Делећи тако са њом најинтимније тајне породице Обреновић: Миланове разврате и бесове, одласке и доласке, жал за Александром (јер је Милан одвојио дете од мајке), страхове, надања и бриге за Србију. Ту, на прелепим плажама Бијарица две жене су шапутале и пребирале све обреновићевске тајне и Драга је, у пуној заљубљености у своју краљицу почела готово да има идентичне мајчинске импулсе према младом Александру” (Vjelica, 2012: 187).

Александар је владао Србијом од 1893. до 1903. године. Несрећно детињство, развод његових родитеља, краља Милана и краљице Наталије, а потом мамино протеривање из Србије, засигурно су утицали на његово привремено сазревање. Након абдикације његовог оца Милана (1889) са 13 година постао је малолетни престолонаследник, а већ са 16 година преузео је улогу очувања династије Обреновића и вођења државе, док је са 26 година убијен. Чињеница да није бирао средства да дође до круне и краљице, довела је до завере и крвавог епилога његове владавине.

У драми *Конак* (1938) Драга Машин и њена удаја за краља Александра представљени су као окидач Мајског преврата. Историографски извори, међутим, показују да осим мржње која је била усмерена ка краљици Драги, њеној браћи Николи и Никодију и свему што је потицало од породице Луњевица, државни удар краља Александра из 1893. године, а затим незадовољство у редовима војске, нарочито младих официра који су били незадовољни третманом и самовољом краља, утицали су да дође до Мајског преврата у Србији и убиства краља Александра Обреновића и краљице Драге.

Забележено је да је Александар патио од „јачег облика фимозе због чега је исказивао незаинтересованост за љубав, вероватно већ после првих сексуалних неуспеха, који су оставили несумњив траг на његов потоњи живот” (Ljušić, 2001: 198). Иако историчар Р. Љушић пише да није познато да је Александар имао љубавнице док је живео са Драгом Машин (Ljušić, 2001: 198), Мирослав Ж. Симић помиње у својој књизи *Ја Драг(и)ња* излете младог краља у Будимпешти где је виђан у друштву бројних анимир дама” (Simić, 2016: 9). Ево како је у роману *Чедомир Илић* (1914) Милутин Ускоковић приказао колективну судбину Србије и турбулентан период и околности које су довеле до завере против краља и краљице.

„Куд нађе ту жену: плебејку, старију од себе, удовицу”, рече Илић у себи изненадно, циљајући на краљеву женидбу. Не могу да схватим такав брак у обичним приликама, а камоли кад је у питању престо! Краљ Милан му неће никад опростити. Реакционари су, ваљда, бесни од јада; министри нису чекали ни оставка да им се уважи; њихови кабинети зује празни; краљ није успео да састави владу, вечерас нико не влада Србијом. Круна ће морати потражити наслон на народ” (Ускоковић, 2020: 232).

Драга је поседовала литерарне амбиције и знање француског, немачког и руског језика. Била је оличење отмене уздржљивости и господствене скромности. Водила је рачуна о уређењу двора и финансијама. Имала је изражену патријархалну црту карактера која се огледала у чињеници да је бринула о својим трима сестрама и двојници браће Николи и Никодију. Учествојући у вођењу спољне и унутрашње политике свог супруга, Драга је правила „чистке” и промене у војсци и по њеном налогу смењивани су министри и владе. На њену иницијативу, краљ Александар је повратио Хиландар, започео изградњу Храма Светог Саве и направио фототипско издање *Мирослављевог Јеванђеља*.

„Краљица Драга је као покровитељ просвете, науке и уметности, настојала да споји прогресивне благодети европске цивилизације с традиционалним српским вредностима и тиме оплемени и продухови женску и мушку младеж. Била је зналац више страних језика, писац, преводилац и новинар, пијанисткиња и играчица, бавила се цртањем и креирањем, пливањем и јахањем” (Simić, 2016: 5).

Владарски легитимитет краљице Драге додатно је промовисан кроз алтернативне просторе памћења¹⁹. На историјску реконструкцију питања части, подршке или осуде понашања Драге Машин упућује псеудоисторијски роман новијег датума *Љубавне авантуре краљице Драге* (2020), анонимног аутора. Погодан пример да се илуструје романтична снага Александрове страствене љубави према краљици може се наћи у следећем одломку:

„Ја верујем то што тврдиш, да си до сада припадала само једном човеку, ономе инжењеру Машину, чија си жена била, јер те је сиромаштво из твоје родитељске куће приморало на то. Ох, ја ћу полудети, чим само помислим на то да си могла припадати другом човеку! Драга, Драга, закуни се да никада ниси волела неког другог човека осим мене! Ова лепа жена клекну, свечано испружи горе десну руку и замуца. – Кунем ти се, Александре, да си ти мој краљ, мој господар, први и једини којег сам волела и увек ће тако бити – увек и за вечито, чак до мог последњег даха. – И ја се кунем теби, моја Драга – узвикну млади краљ страшно узнемираним гласом, те зграби руке ове лепе младе жене и жестоко је привуче ка себи – да ћу и ја остати веран све док нас смрт не растави, толико те волим, жено, ја те лудо волим, ти си пробудила у мојим грудима једну страст, о којој ја раније нисам имао никаквог појма. Ах, љуби ме, Драга, љуби ме, дозволи да те твоје слатке усне почивају на мојима! Она га повуче ближе себи и притисну своје усне чврсто на његове. Његово слабо, не тако снажно тело задрхта испод дивље, демонске страсти, која је излазила из ње”²⁰.

¹⁹ „Крунска улица” у Београду преименована је у Улицу „Краљице Драге”. Као својеврстан знак владарског достојанства промовисано је „коло краљице Драге” које је свирано кад год би се она појавила у јавности. Играли су га и официри; Четврти коњички пук носио је назив „Краљица Драга”; Занимљив је податак да је указом краља Александра Драгин рођендан проглашен за државни празник, док је она у државном календару била подмлађена.

²⁰ Рукопис књиге *Љубавне авантуре краљице Драге* првобитно је објављиван у наставцима 1903/1904 године у Шведској. Дакле, реч је о времену непосредно након Мајског преврата

Према сведочењу историчара Слободана Јовановића, краљица Српкиња Драга представљена је као изразито театрална и нарцистичка природа која уводи на двор „народни дух”. Да би ублажила класну недораслост титули коју је понела, Драга инсистира да све даме на двору носе хаљине израђене по узору на средњовековну властелинску одећу.

„Да би прикрила све што јој је недостајало да буде права краљица, она се правила краљица Српкиња, која уводи у Двор народни дух. У двору није више било ни раскоши ни етикете, али ни господства; Двор је постао мало боља грађанска кућа; Изгледало је да су се Луњевице увалиле у неко велико наследство остајући и даље Луњевице. У свечаним приликама није знала ништа боље него да се појављује у неком нарочитом руву, налик на свештеничке одежде, направљеном нарочито за њу, по обрасцу рува старих средњовековних властелинки” (С. Јовановић 1931: 163, 164-165 према Prošić–Dvornić, 2006: 213).

На насловној страни часописа *Политика* 16. фебруара 1925. анонимни аутор у тексту насловљеном *Опасна лепота – кобне жене свих векова*, низу кобних жена додаје српску краљицу Драгу Машин, налазећи је кривом за смрт њеног мужа и других жртава 29. маја. Лепота Драге Машин поистовећена је са демоном.

Мизогини наратив достиже врхунац у дивљачком убиству краљице Драге, у макарбистичком ритуалу након њене смрти, који је уклопив и у балканистички контекст, али се лако уписује у тело европске другости. Тај део „руба Европе” чинио је можда мали, али ипак „леgitимни део њеног несвесног”. Потискивање сопствене Другости – Балкана, значило је непрекидно вребање тог неосветљеног ратника Европе. У поретку знакова, „бескрвна” политичка завера у којој нема жртава, династичке борбе и прерасподела политичке моћи без употребе силе и чисто политичким дипломатским средствима идеалан је начин да се прогласи крај одређене владавине. Уместо тога, десио се крвави Мајски преврат – 29. маја (11. јуна) 1903. године, убиство краља Александра и краљице Драге Обреновић²¹. Завера није била замишљена као атентат већ као државни удар и преврат везан за масакр владарског пара који је скренуо ток српске историје. На вест о овом бруталном убиству, Карол II послао је телеграм у Београд у којем се одрекао ономастичког покровитељства српског војног пука. Осим тога,

---

и насилног пада династије Обреновића. *Љубавне авантуре краљице Драге*, 2020. стр. 17-18.

²¹ Организација Црна рука – завереници, официри, предвођени Димитријем Димитријевићем Аписом, су гола и искрвављена тела од ватреног оружја (Александар са тридесет метака у себи, Драга са осамнаест) и избодена сабљама брутално избацили кроз прозор. Један од главних завереника, био је Александар Машин, рођени брат Драгиног бившег мужа. Монструозним чином бацања беживотних тела краља и краљице кроз прозор угашена је династија Обреновића. На крвљу опран престо дошао је нови краљ Петар и нова династија Карађорђевића. Напомињемо да је и кнез Михаило Обреновић убијен 1868. на исти датум 35 година раније.

проузрокован је прекид дипломатских односа водећих европских држава са Краљевином Србије.

„Вођа балканских завереника, био је Апис, име бика, оплођујуће силе, а организација је названа „Црна Рука”, што је било довољно „готски” да привуче пажњу читалаца дневне штампе. Убиство краљевског пара послужило је милионима Европљана као готска забава новинског формата. Можда овај атентат широм Енглеске не би пробудио тако морбидно интересовање да се 1897. године није појавио Брам Стокеров Дракула, или да викторијанска анксиозност у време највећег империјалног успона није резултирала опсесивним писањем новела о мистериозним убиствима, искасапљеним телима, мртвима који устају” (Lazarević Radak, 192).

Крвави пир у којем завереници руковођени пулсирањем нагона и страсти испалују на десетине метака у краља и краљицу, а затим искрвављена беживотна тела искасапљена сабљама брутално избацују кроз прозор двора, позива да се подсетимо политичког примитивизма и кршења легитимитета краљевских власти у остатку Европе у прошлом столећу. Свест о непреваданом диктату крви као културном конституенту образац је примењив у више култура. Овде имамо у виду погубљење руске царске породице Романов 1918. године²², а затим и стрељање брачног пара Чаушеску 1989. године. Ова крвава мрља Србије била је улазница за могуће Дракулине потомке и „готски театар”, а „Србија је себе представила у светлу/мраку крвопролића, немилости, неморалности, варварства, потврђујући да утваре и сабласт најчешће потичу са Балкана” (Lazarević Radak, 183).

Према извору Сузана Рајић, крвавом исходу претходиће упозорење краљу Александру са румунског двора од стране краља Карола I. Како је забележила ауторка, „упозорење је добио од своје тетке Маврокордат, сестре краљице Наталије која је упозоравајућу поруку послала на изричит налог румунског краља Карола I, затим од бугарског кнеза Фердинанда, али и руске тајне службе” (Рајић, 2011: 487).

Иако није никада лично упознао краља Александра Обреновића, Карол II је засигурно познавао духовно наслеђе оријенталне деспотовине у Србији где се пролива крв за трон и крваво обрачунава са политичким противницима²³. „Прича у сликама” о убиству српске краљевске породице

²² „По усменом предању, бољшевици су умотали мртва тела у платна нарочито за то припремљена, која су упила сву крв која је излазила из тела. Касније су та платна спалили, а пепео од њих однели у велике фабрике вотке, коју су делили по читавој Русији, да би се народ опијао крвљу своје свете Царске породице”. Видети: *Ритуално убиство царске породице Романов* 17.07.2020. <http://xn--80aaaahbp6awwhfaeihkk0i.xn--c1avg.xn--90a3ac/samoderzavie/903-ubistvo-sv-porodice-romanov> (приступ сајту 15.08.2020)

²³ У јесен 1933. године Карол II угостио је свог зета, Александра I Карађорђевића, престолонаследника Краљевине Југославије и сестру краљицу Марију Карађорђевић у Букурешту. Након убиства Александра Карађорђевића у Марсеју 1934., Карол II био је на испраћају покојног краља на сахрани 18. октобра 1934. у Опленцу.

румунској јавности илустрована је на поштанским разгледницама из 1903. и 1905. године (Negoițescu, 2017). Илустрације градативно приказују чин убиства краљевског пара из ватреног оружја, затим сакаћење тела, потом њихово бацање преко балкона у башту, аутопсију тела краља и краљице, сахрану Драгине браће која су такође убијена у Мајском преврату итд.

Осим романсираних биографија, за статус Александра и Драге Обреновић од значаја су ТВ адаптације које су сачинили бројни филмски сценаристи инспирисани истинитом причом о краљици Драги Машин – Обреновић, животом на двору и Мајским превратом²⁴. За публику жељну сензације Guillaume Apollinaire је Драгу и Александра изабрао за епизодне ликове у свом еротском роману „Једанаест хиљада буздована / Подвизи једног младог Дон Жуана” / *Les onzes milles verges* (1907)²⁵.

Закључак

Уколико желимо да разумемо оквире неке националне књижевности и историје, неопходно је да из њих изађемо, тим пре што су додири између култура неизбежни, многоструки, интензивни и незауостављиви. Није редак случај да се у два суседним државама и у многоме другачијим националним околностима препознају општа места и фигуре, а да међу њима није било никаквог узајамног контакта. Иако директних додира између краља Александра Обреновића и Карола II Хоенцолерна, или Драге и Елене, није било, има оних дубљих, историјско-типолошких повезаности које „подстичу грозничаву одбрану земљишта и махнито тестирање крви” (Vauman, 1992: 675–701).

²⁴ У француској продукцији браће Пате (Charles Pathé) 1903. године снимљен је први двоминутни филм *Убиство српске краљевске породице (Assassinat de la famille royale de Serbie)* са Нели Кормон (Nelly Cormon) у улози краљице Драге. О трагедији последњих Обреновића сведочи је и десетоминутни филм *Трагедија у Београду 1903 (La Tragédie de Belgrade 1903)*, снимљен 1910. године са Шарлот Барбије (Charlotte Barbier) у улози Драге Машин. Одмах после атентата снимљена су у Енглеској два кратка „лажна филмска журнала” о којима се мало зна – *Убиство српског краља и краљице* и *Српска трагедија*, чије копије нису сачуване. Потом је уследио аустријски филм из 1920. године насловљен *Краљица Драга (Koenigin Draga)*, у режији Ханса Отоа (Hans Otto). Затим у немачкој продукцији приказан је филм из 1927. године *Љубавница на престолу Драга Машин, или Љубимица гувернера (Das Geliebte auf dem Koenigsthron ili Das Geliebte des Gouverneurs)* у режији Фридриха Фехера са Магдом Соњом и Фрицом Конером у главним улогама. И најзад, на исту тему, снимљен је и холивудски филм 1932. године *Жена наређује (A Woman Commands)* са Паолом Негри у улози Драге Машин. Затим издвајамо филм *Санаторијум под клепсидром (1973)* у режији пољског режисера Wojciech Jerzy Has. Историографски врло прецизна била је адаптација представе *Конак (1991)*, као и ТВ серија *Крај династије Обреновић (1995)*. У новије време било је назнака за филмове домаће продукције, по сценарију покојне списатељице Исидоре Бјелице, *Драга Машин у ормару*, као и за филм *Вила Сашино*, редитеља Горана Марковића.

²⁵ Guillaume Apollinaire, *Les onzes milles verges* https://beq.ebooksgratuits.com/libertinage/Apollinaire_Les_onze_mille_verges.pdf

У просторима оквирне теме – закона срца – узели смо у обзир нагонске телесне компоненте људског бића којима је немогуће одупрети се и које потиру емотивну незрелост или класну недораслост. Дивља крв вучице простире се уздуж и попреко по свим нацијама кроз столећа. Нескривеном алузијом на студију *Жене које трче с вуковима*, америчке ауторке Кларисе Пинкола Естес (Clarissa Pinkola Estés) рад је позив на ревалоризацију културне традиције са циљем да се устаљене представе о Драги Машин и Елени Лупеску, ако не избришу, макар сагледају из угла „сеновитог краљевства”. Јасно је да дивља природа не захтева од жене да буде одређене боје крви, одређеног образовања или одређене економске класе. Када се одбаци лажна одора схватимо да „дивља жена” припада свим женама. Стога, и Драга и Елена шаљу поруку о повратку, онима који су попут њих, љупког облика, слободне и дивље крви јер најзад „тешко је скривати оно што није дозвољено, а чега сте гладни”.

У ширим оквирима културне историје књижевно–нарративна историјска биографија није изгубила на актуелности. Свака епоха у овим монархистичким личностима које су део националног идентитета, види нешто друго, па се оне због тога у историјској равни сада изнова доживљавају другачије. Имајући на уму свевременост и универзалност испитиваних појава, са једне стране, и историјски континуитет, са друге, сматрамо да је неопходно да се у наше истраживање укључе и сазнања из других области (антропологија, психологија) које ће нас научити да „не постоји један исправни пут”.

Свесни савремених проблематизовања референцијалности историје, елементе њихових портрета треба сагледати из различитих слојева традиција и преко разних трансмедиајалних канала. Повести о њима биле су неминовно конструкције – историјске, политичке и идеолошке које су се формирале као различити наративи унутар историографске и литерарне грађе. Стога је литература којом смо се водили у раду посебно значајна за прећутане кључне референце које се односе на ове личности и које данас, у 21. веку апсолутно мењају карактер приче о њима.

Литература

- Абот, 2007: Elizabet Abot, *Istorija ljubavnica*, prevele Zia Gluhbegović, Nataša Karanfilović. Beograd: Geopoetika.
- Абот, 2009: Porter H. Abot, *Uvod u teoriju proze*, prevela Milena Vladić. Beograd: Službeni glasnik.
- Атанасеску, 2018: Gheorghe Athanasescu, *Jurnal 1926-1940*. București: Editura Vremea.
- Барт, 2011: Roland Barthes, *Fragmentsi ljubavnog govora*. Loznica: Karpos, 2011.

- Бауман, 1992: Zygmunt Bauman, *Soil, blood and identity, The Sociological review* 40/4
- Бјелица, 2012: Isidora Bjelica, *Kraljice serbske*. Београд: Laguna.
- Бодријар, 1994: Жан Бодријар, *О завођењу*. Подгорица, Приштина: Октоих, „Григорије Божовић”.
- Бодријар, 1991: Jean Baudrillard, *Simulakrumi i simulacija*, prevela Frida Filipović. Novi Sad: IP Svetovi.
- Боја, 1997: Lucian Boia, *Istorie și mit în conștiința românească / Историја у мум у румунској свесту*. București: Humanitas. <https://vignette2.wikia.nocookie.net/nccmn/images/c/c0/Boia-Lucian-Istorie-Si-Mit-in-Constiinta-Romaneasca.pdf/revision/latest?cb=20150224135406&path-prefix=ro> (sajt konsultovan 14.01.2020.)
- Џејмсон, 1991: Fredric Jameson, *Postmodernism, or, the Cultural Logic of Late Capitalism*. Duke University Press.
- Естес, 2018: Klarisa Pinkola Estés, *Žene koje trče s vukovima. Mitovi i priče o arhetipu divlje žene*. Novi Sad: Artprint.
- Задужбина Д. Обрадовић, 2007: *Basne, Istina i prelast*. Priredio Miodrag Maticki. Београд: Zadužbina „Dositaj Obradović”.
- Захаријевић, 2016: Adriana Zaharijević, *Biti svojina, biti privatnost: brak i građanstvo*. https://www.academia.edu/19564670/Biti_svojina_biti_privatnost_brak_i_gra%C4%91anstvo (sajt konsultovan 12.03.2020.)
- Канторович, 2016: Ernst Hartwig Kantorowicz, *The Kings Two Bodies. A Study in Medieval Political Theology* (1957). Introduction by Conrad Leyser, United States of America, Princeton and Oxford: Princeton University press.
- Квинлан 1995: Paul, D. Quinlan, *The Playboy King: Carol II of Romania*, chapter 4-6, Greenwood. Лазаревић Радак: Sanja Lazarević Radak, *Na granicama Orijenta. Predstave o Srbiji u engleskim i američkim putopisima između dva svetska rata* https://dais.sanu.ac.rs/bitstream/handle/123456789/5488/bitstream_16858.pdf?sequence=1&isAllowed=y (sajt konsultovan 13.04.2020.)
- Лупеску, 1928: Elena Lupescu, *Memoriile Doamnei Elenei Lupescu, Aventura de dragoste cu fostul principe moștenitor Carol / destăinuiri senzaționale*. Prevod Vicanu. București. www.dacoromanica.ro (sajt konsultovan 12.11. 2020).
- Љушић, 2001: Ljušić, Radoš, „Aleksandar i Draga”, u *Ljubavi srpskih vladara i političara*. Београд: Narodna knjiga/ Alfa.
- Мандаке, 2016: Diana Mandache, *Duduia. Scrisori din exil ale Elenei Lupescu*. București: Ed. Corint.
- Мандаке, 2017: Diana Mandache, *Moștenirea Elenei Lupescu și statul comunist*. București: Curtea Veche.
- Машовић, 2016: Драгана Машовић, „Црна крв и бело срце. Тропи крви и бескрвља у култури површине“, у *Крв, књижевност, култура*. ур. Мирјана Детелић, Лидија Делић. Београд: Балканолошки Институт, стр. 351– 374.

- Михај I, 1995: Mihai al României, *O domnie întreruptă / Прекинута владавина, Convorbiri cu Philippe Viguie Desplaces*. Arad: Ed. Libra.
- Моац, 2011: Alice Leone Moats, *Lupescu: A Story of a Royal love Affair*. New York.
- Наги –Талавера, 1970: Nicholas M. Nagy – Talavera, *The Green-Shirts and the Others: a History of Fascism in Hungary and Romania*, Stanford.
- Негоицеску, 2017: Dragoș Negoïtescu, *Asasinarea familiei regale sârbe. Călătorie în lumea mărcilor poștale, 17 septembrie 2017* http://www.romanianstamps.ro/b0021_asasinarea_familiei_regale_sarbe.php (сајт консултован 13.04.2021).
- Николић, 2009: Dejan Nikolić, *Srpske kraljice i carice*. Despotovac: Narodna Biblioteka „Resavska škola”.
- Никулеску, 2019: Tatiana Niculescu, *Regele și Duduia. Carol II și Elena Lupescu dincolo de bârfe și clișee*. București: Humanitas.
- Обрадовић, 2007: Dositej Obradović, *Basne, Istina i prelast*. Beograd: Zadužbina „Dositej Obradović”.
- Прошић–Дворнић, 2006: Mirjana Prošić–Dvornić, *Odevanje u Beogradu u XIX i početkom XX veka*. Beograd: Stubovi kulture.
- Рајић, 2011: Сузана Рајић, *Александар Обреновић, Владар на прелазу векова, сукобљени светови*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Ritualno ubistvo carske porodice Romanov* 17.07.2020. <http://xn--80aaaahbp6awwhfaeihkk0i.xn--c1avg.xn--90a3ac/samoderzavie/903-ubistvo-sv-porodice-romanov> (сајт консултован 15.08.2020)
- Симић, 2016: Miroslav, Ž. Simić, *Ja Drag(in)ja*. Dragovo-Jagodina: Zlatna knjiga.
- Скурту, 2004: Ioan Scurtu, *Istoria românilor în timpul celor patru regi (1866-1947)*, Ediția a II-a, revăzută și adăugită *Volumul III Carol al II-lea*. București: Editura enciclopedică,
- Солон, 1997: Marta Solon, *Amorurile unui rege, o româncă: Zizi Lambrino, o grecoaică: Principesa Elena a Greciei, o evreică: Duduia Lupescu: istoria zbućiumata a vietii Printului de Hohenzollern, Carol al II-lea, Rege al României, roman-colaj* (alcatuit dupa acte, documente oficiale, carti si brosurile biografice, jurnale si memorii), prevod sa engleskog Ovidiu Dan. Bucuresti: Editura Tess-Expres.
- Стефановић, 2017: Nenad Novak Stefanović, *Vodič kroz ljubavnu istoriju Beograda*. Beograd: Laguna.
- Стојимировић, Јовановић, 2020: Милан Стојимировић, Јовановић, *Лакеју у двору: Драга Маџин; А. Обреновић и Драга; Драга Маџин и султан Абдул Хамид, у „Прилози за историографију”* (Из Фонда Милана Јовановића Стојимировића у Рукописном одељењу Магице српске у Новом Саду) Изабрала и приредила: Снежана Цветковић, у „Монс Ауреус”, бр. 63–64, Смедерево: Народна библиотека Смедерево. стр. 121-131. <https://www.biblioteka-smederevo.org.rs/wp-content/uploads/2020/07/PREPRAVKA-63-64.pdf> (сајт консултован 12.05.2021)
- Столић, 2009: Ана Столић, *Краљица Драга Обреновић*. Београд: Завод за уџбенике.

- Ускоковић, 2020: Милутин Ускоковић, *Чедомир Илић*. Приредио Горан Максимовић. Нови Сад: Издавачки центар Матице српске.
- Херман, 2018: Eleanor Herman, *Seks sa kraljevima*. Beograd: Laguna.
- Хијеро, 2016: Maria Pilar Queralt del Hierro, *Regine din umbră. Amante și curtezane care au schimbat istoria*. Превод са шпанског језика, Otilia Spănu. București: Corint Books.
- Црњански, 1985: Miloš Crnjanski *Konak, y Drame*. (priredio: Svetozar Markov). Bukurešt: Izdavačko preduzeće „Kriterion”.
- Цурлеа, 2010: Petre Țurlea, *Carol al II-lea și Camarila Regală*. București: Editura Semne.
- Чолаковић, 2020: *Ljubavne avanture kraljice Drage. ... i nesrećna sudbina kralja Aleksandra*. prevod Ljubica Čolaković. Novi Sad: Prometej.
- Шеикару, 1995: Pamfil Șeicaru, „Vulpea roșcată”/ *Црвенокоса лисица*. București: Editura Jurnalul Literar.
- Шулте, 2001: Regina Schulte, *Conceptual Approaches to the Queen's Body, Gender and Rule in the Courty World, 1500-2000*, стр. 1-15.
- Шулте, 2006: Regina Schulte, *Conceptual Approaches to the Queen's Body, Gender and Rule in the Courty World, 1500-2000*. New York: Berghahn Books.

Oktavija I. Nedelku
Lidija V. Čolević

HIDDEN ACE OF HEARTS

Summary

The paper analyses two controversial historical stories about love related to the Serbian and Romanian Royal Courts, which caused stormy criticism and national scandals during the last century. Draga Masin (Draginja P. Milićević Lunjevica, 1867–1903), a royal damsel who became the Serbian Queen, was the wife of King Alexander Obrenovic of Serbia. Elena Lupescu (Elena Lupescu Magda Wolf, 1895–1977), a mistress, and later the wife of the Romanian King Carol II (first son of Prince Ferdinand of Hohenzollern – Sigmaringen and of Marie of Edinburgh), left remarkable traces in the history of Romanian monarchy.

By confronting different perspectives we will try to show the (de)construction of the characters Elena Lupescu and Draga Masin during the 21st century. Entering the closed circle of ties with members of the nobility where *blue blood* must not be confused with *unworthy blood* and thus contaminated – the starting point of our paper is to identify the historical typological analogies between Draga and Elena by means of motives of blood and class identity. Recent historiographical tendencies shed new light on the earlier notions regarding these two female figures that are often condemned and considered taboo in society.

The inappropriate choice of the king's queen and scandalous behaviour of the rulers Alexander Obrenovic and Karol Hohenzollern highlights the fact that the power of the law of the heart is of utmost importance. Our protagonists had the courage to play the card of love, listen to their hearts and keep their marriage vows until death do them part.

Keywords: Draga Masin, Alexander Obrenovic, Elena Lupescu, Carol II, history, literature, monarchy, royal blood, love, class identity.

ПУТОВАЊА И МИСИЈА СВЕТОГ АПОСТОЛА ПАВЛА

Рад обухвата хронологију Павлових путовања и значај апостолове мисије, географски оквир апостоловог путовања и његову најважнију мисионарску станицу, као и одређене друштвено-историјске околности апостоловог времена. Кључни извори за хронолошки преглед и систематизацију најзначајнијих догађаја из живота Светог апостола Павла су *Дела апостолска* јеванђелисте Луке, у којима је представљен живот, мисија и циљеви апостола, као и основе његове теолошке мисли. Поред *Дела апостолских*, биће направљен осврт и на Павлове посланице у контексту потврђивања аутентичности појединих момената из апостоловог живота, као и на кратку белешку из *Прве посланице Климента Римског* о страдању и смрти апостола Павла.

Кључне речи: Свети апостол Павле, мисија, путовања, стратегија.

Мисија апостола Павла

Након чудесног преображаја Савловог у Павла, фарисеја у апостола, он започиње своју проповед у Дамаску, где се првобитно упутио са намером гоњења и тамничења хришћана (ДАП 9, 1–2). Да Господ осујећује намере неправедних, сведочанство је сам Савле, кога је Господ ослепљењем спречио у безбожничкој намери (ДАП 9, 8–9). То је време специфичног расположења и прилагођавања на нове околности које су задесиле Савла. Његове телесне, а ни духовне очи нису навикле на Христову светлост, те од тога сусрета он постаје слеп. С друге стране, сведочанство да апостол три дана „не једе, нити пи“ (ДАП 9, 9) праобраз је поста који симболизује прочишћење Павлове душе и тела пред Свету тајну крштења, након чега Павле одмах започиње своју проповед у Дамаску (ДАП 9, 20), на опште чуђење Јудејаца (ДАП 9, 21) да онај који је некада гонио Христа, сада проповеда „Исуса да је он Син Божји“ (ДАП 9, 20).

По речима Предрага Драгутиновића, „апостол је после преласка у хришћанство постао неуморни мисионар, оснивач црквених заједница и теолог ране Цркве“ (Драгутиновић 2010а: 75), што иде у прилог мишљењу о превасходно мисионарском карактеру Павлових путовања. Основни циљ

¹ saranemat3@gmail.com

његове проповеди било је ширење јеванђеља Христовог, а резултат – оснивање локалних Црквених заједница, углавном у хеленистичким градовима (Драгутиновић 2010б: 54). Циљеви Павлове мисије обухватили су и комуникацију и снажење постојећих Црквених заједница, чак и оних чији није био оснивач. Један од значајнијих циљева Павлове проповеди било је и прикупљање новчане помоћи за сиромашне Јудејце (Гал 2, 10; 1 Кор 16, 3–4; Рим 15, 25–26). Овај чин је за њега представљао врховно заједништво и комуникацију хришћана из многобоштва и јудејских хришћана. У овом чину очитује се дух саборности, за који апостол Павле сматра да је стуб хришћанске вере и на коме се заснива његова проповед.

Апостолова брига о Црквеним заједницама од Сирије до Италије била је подједнако ревнсна и симболизовала је покровитељство доброг пастира над Богом повереним му духовним стадима. Опсег Павлове мисије можда је најбоље описан следећим речима:

„Довољно је позната историја апостола Павла и ја не смем ни да покушам да у кратким цртама поново изложим како је овај човек без мира и одмора од Сирије до Шпаније проповедао своје Еванђеље; колико је често, тамо где писана реч није била довољна, да би одржао неослабљеним утицај на заједнице које је основао, поново лично долазио на места своје раније делатности; како је више од једног пута посетио Јерусалим [...] колико пуно других људи је заинтересовао за своју ствар и укључио их у свој живот као помоћнике у проповеди, као посланике заједница, као преносиоце писама [...] У тако великом стилу као Павле није радио ниједан мисионар“ (Zahn 1894: 178).

Било је много научних покушаја да се утврде мотиви овако снажног интензитета и широког замаха мисије апостола Павла. По мишљењу Мартина Хенгела кључно место за разумевање ове тематике јесу Павлове речи из *Посланице Римљанима*: „Јер нећу, браћо, да ви не знате ову тајну, да не мудрујете сами по себи; дио Израилља отврдну, док не уђе пун број незнабожаца. И тако ће се спасти сав Израил, као што је написано: Доћи ће од Сиона Избавитељ и одвратиће безбожност од Јакова“ (Рим 11, 25–26). По Хенгеловом мишљењу, наведени стихови повезују апостола Павла са очекивањем скорог Христовог доласка. То имплицира изражену есхатолошку димензију апостола Павла. Хенгел истиче да је апостол Павле схватао своју мисију „широм света као есхатолошку прокламацију Царства Божјег. При томе, мисија међу многобошцима има у оквиру историје спасења предност, пошто је она претпоставка за спасење Израила приликом Парусије“ (Hengel 1971/1972: 19–21). Дакле, основни мотив за овако динамично спровођење апостола Павла мисије огледа се у ишчекивању скорог Христовог доласка (1 Сол 4, 16–17; Фил 2, 16; 3, 20; 1 Кор 7, 29–31; 16, 22), при чему је апостол Павле задатак да припреми одређени број верника за долазак Дана Господњег (Мт 24, 42–51).

Домети Павлове проповеди простирали су се, дакле, од сиријских предела, преко Турске, Грчке, Италије, до крајњих граница апостола наме-ре – Шпаније, мада никада није потврђено да је тамо и стигао. Оно што је специфично за путању апостолових путовања, јесте да је он започиње у Сирији (полази од Дамаска) и креће се према Шпанији. То значи да се апостол Павле кретао од истока ка западу. Исток симболише излазеће сунце, а једино истинито Сунце је сам Господ Исус Христос. То је исто оно Сунце које је обасјало Савла непосредно пред улазак у Дамаск. Овој симболици можемо придодати чудесно јављање сунчеве светлости са неба, иза које се чује и Христов глас: „А кад путоваше и дође близу Дамаска, изненада обасја га свјетлост са неба. И паднувши на земљу чу глас гдје му говори: Савле, Савле, зашто ме гониш?“ (ДАП 9, 3). Ову симболику појачава чињеница да Павле са истока, где се и јавило највеће светило васељене – једино истинито Сунце, Господ Исус Христос започиње проповедање *светлости којој почетак не почиње и крај не ишчезава*. Због тога и средњовековни писац Доментијан у своме *Житију Светога Саве* назива апостола Павла *великим светилом васељене*, јер је обасјан неугасивом светлосћу проповедао истинито Сунце света, кретавши се симболичном путањом исток–запад.

Прво мисионарско путовање

Почетак Павлове проповеди у Дамаску показао се плодотворним, али истовремено збуњујућим за Јудејце који су слушали његово учење, знајући га као фарисеја Савла, пређашњег противника Христове Речи и његових следбеника. Ипак, апостол Павле брзо је напредовао у науци Христовој, чиме се антиципира успешност будућих мисија. Притом му је у великој мери помогло пређашње изучавање старозаветних књига и искуство које је стекао проповедајући као фарисеј (ДАП 9, 19–22).

Сведочанство успешности Павлове проповеди јесте, између осталог, гнев Јудејаца, који је изазван апостоловим успехом у уверавању мноштва народа у истинитост Христове науке, што имплицира њихово напуштање јудејства. Разјарени Јудејци устремљују се против апостола, што резултира нужношћу (привременог) напуштања Дамаска (ДАП 9, 23–25), како би могао несметано да настави са христијанизацијом. Гнев Јудејаца спада у прве невоље са којима се Павле као апостол сусреће, при чему се потврђује истинитост Христовог упозорења ученицима који ће ширити хришћанску проповед након његовог неправедног распећа: „У свијету ћете имати жалост; али не бојте се, ја сам побиједио свијет“ (Јн 16, 33).

По одласку из Дамаска, апостол Павле наставља своју проповед у Јерусалиму. Тешкоће са којима се сусретао на следећој станици своје проповеди биле су сличне онима у Дамаску – апостола дочекује неповерење

народа (ДАП 9, 26), али уз Варнавину помоћ и препоруку, апостол Павле и у Јерусалиму успева да достигне жељени степен аутономности у своме богословљу и неометано започне своју проповед, заједно са осталим апостолима (ДАП 9, 27–29). Под претњом убиства од стране јудејских противника, апостол Павле напушта и Јерусалим (ДАП 9, 29) и упућује се у родни Тарс (ДАП 9, 30), где остаје све до позива апостола Варнаве да започну проповед у Антиохији.

Апостолова проповедничка делатност обухватила је три мисионарска путовања. Прво путовање реализовано је пре апостолског сабора у Јерусалиму (47–49. године), када Павле и Варнава стичу „деснице заједништва“ (Гал 2, 9) апостола Јакова, Петра и Јована „који су сматрани да су стубови“ (Гал 2, 8), односно када добијају благослов антиохијске Црквене заједнице да започну своју проповед истовремено Јудејцима и незнабошцима. Приликом првог мисионарског путовања, апостол Павле је обишао Пергу Памфилијску, Антиохију Писидијску, градове Иконију, Листру и Дерву, са главним циљем – Кипром.

Након апостолске одлуке да прошире своју проповед и незнабошцима и јелинитима у Антиохији² и ширења опсега њихове мисије: „И рука Господња бијаше с њима; и велики број их повјерова и обрати се Господу“ (ДАП 11, 21), апостол Варнава одлази у Тарс по Павла, како би са једнаким успехом наставили ширење благодатне проповеди (ДАП 11, 25). У *Делима апостолским* наилазимо на експлицитну потврду о бројности оних који повероваше захваљујући ревностној проповеди апостола, који су провели годину дана у Антиохији, где су оформили прве хришћанске заједнице: „И они се цијелу годину састајаше са Црквом, и учише многи народ; и најприје у Антиохији ученици бише названи хришћани“ (ДАП 11, 26). Дакле, прве велике домете Павлова проповед досеже у Антиохији, где је покрштен многи народ и научен Христовом Јеванђељу, односно где су формиран први хришћани и прве Црквене заједнице. У Антиохији се јавља зачетак мисли и праксе о међусобној новчаној помоћи Црквених заједница Христових, коју из Антиохије у Јерусалим односе Павле и Варнава (ДАП 11, 28–30). Овакав еклисиолошки дух биће основа на којој ће се темељити и потоња Павлова делатност.

Дакле, прво апостолово мисионарско путовање званично почиње доласком у Антиохију Писидијску на позив апостола Варнаве. Из Антиохије крећу пут луке Селевкије, а одатле на Кипар (ДАП 13, 4). У Саламини је тежиште проповеди на поучавању Јудејаца и оно се одвија искључиво у синагогама (ДАП 13, 5).

Из Саламине апостол Павле даље одлази у Паф где се сусреће са јудејским намесником Сергијем Павлом³ и сукобљава са непријатељем

---

² Првобитно су апостоли у Антиохији проповедали Христа само Јудејцима (ДАП 11, 19).

³ „После сусрета са Сергијем Павлом, узима име Павле, премда неки мисле да то нема везе

хришћанске вере – Елимом врачаром (ДАП 13, 8–10), који је покушао да спречи апостолу проповед. Том приликом први пут се испољава Павлова апостолска власт, јер је сада он у позицији медијатора у преношењу Божје казне непокорном пророку: „И сад ево руке Господње на те, и бићеш слијеп да не видиш сунца за неко вријеме. И одмах паде на њега мрак и тама, и пи-пајући наоколо тражаше водича“ (ДАП 13, 11). Ово место карактеристично је по томе што представља поновљену пројекцију Савловог догађаја непосредно пред улазак у Дамаск – његовог ослепљења и преобраћања, овога пута на Елими врачару, који након чудесног знамења „повјерова, задивљен науком Господњом“ (ДАП 13, 12). Ово место сведочанство је да светитељи, продуженом руком Божјом, могу чинити иста чуда која је и Христос чинио, при чему је нужан услов чудотворења и вера чудотворца која „изазива или прати чудо“ (Булгаков 1996: 26).

Следеће средиште апостолске проповеди била је Перга Памфилијска, а отуда апостоли одлазе у Антиохију Писидијску (ДАП 13, 13–14), где је апостол Павле беседио о Христовом испуњењу Старог завета, његовој крсној жртви и васкрсењу, који су основа спасења људског рода, при чему се могућност оправдања може остварити једино кроз Господа Исуса, а не кроз старозаветне Законе и Пророке. Ово место било је врло „важна станица у Павловом мисионарском раду, пошто се ту по први пут, констатујући неспремност Јевреја да приме Реч Божју, обратио незнабошцима (ДАП 14, 46)“ (Драгутиновић 2010б: 54) и изразио спремност да тежиште своје мисије преоријентише на њих, с обзиром на то да су имали више афинитета ка Павловој проповеди од Јудејаца.

Упркос јудејској побуни против Павлове проповеди о Христовом животу и мисији, „многи од Јудејаца и побожних обраћеника пођоше за Павлом и Варнавом“ (ДАП 13, 43), те се „ријеч Господња распростираше по свој околини“ (ДАП 13, 49). Успех Павлове проповеди мери се завишћу Јудејаца и њиховим прогоном апостола из антиохијске области, услед страха због апостоловог успешног ширења Христовог Јеванђеља и придобијања великог броја верника. Апостол Павле, заузврат, са антиохијским Јудејцима поступа по Христовим речима: „Ако вас ко не прими, нити послуша ријечи ваше, излазећи из куће, или из града онога, отресите прах са ногу својих“ (Мт 10, 14; ДАП 13, 51).

Из Антиохије Писидијске, апостоли Варнава и Павле одлазе у Иконију, где њихова проповед такође достиже велики успех, „тако да повјерова велико мноштво Јудејаца и Јелина“ (ДАП 14, 1). Ове речи сведочанство су о томе да је апостол Павле тежиште своје мисије у Иконији ставио на *охристовљење* Јудејаца и Јелина, и ту своју намеру успешно реализовао. Проповед у Иконији трајала је дуго, што је појачавало нетрпељивост непо-

---

са овим сусретом, него да је реч о томе да је апостол сад, будући да проповеда у Римском царству, почео да употребљава име Павле“ (Стојановић 2008: 216).

корних Јудејаца, којима се придружују и незнабошци, те протерују апостоле каменовањем (ДАП 14, 5).

Одласком у Листру и Дерву апостоли проширују границе своје проповеди са великим успехом. Своју мисионарску делатност печате чудима која су сведочанство истинитости Христове науке. То су типична светитељска чуда исцелитељског типа, подобна чудима која је Христос чинио. Такво је исцељење хромог у Листри, зарад његове вере (ДАП 14, 8–10), што резултира придобијањем мноштва народа.

Као опште место, након значајног апостолског успеха, јавља се и велика побуна Јудејаца, која овога пута достиже драматичне размере. Побуњена маса Јудејаца каменује апостола Павла до те мере да се чини да је мртав. Гоњен и каменован, апостол Павле из Листре одлази у Дерву, где такође придобија много ученика (ДАП 14, 20–21).

По повратку у Антиохију, апостол Павле обилази места где је раније проповедао са циљем оснаживања и утврђивања у вери већ оформљених ученика. Притом, највећи апостолов домет на Првом мисионарском путовању јесте утврђивање незнабожаца у вери (ДАП 22, 27). Ови догађаји сведочанство су апостола ревности и бриге за све ученике, било Јудејце, Јелине или незнабошце, за њихову постојаност у вери и будуће спасење. Апостол Павле својим ученицима пружа подршку речима да им кроз многе невоље ваља ући у Царство Небеско, што доказује и личним примером (ДАП 14, 22) истрајности и непоколебљивости у својој намери да што више прошири границе хришћанства, упркос бројним непријатељима, којих је било у свим крајевима које је посећивао, и недаћама попут вербалних напада, каменовања и гоњења од стране својих противника.

Апостолски сабор у Јерусалиму

Павлово учење током Првог мисионарског путовања изазвало је нове конфликте са ученим Јудејцима по питању нужности обрезања, као постулата пређашњег, старог закона (ДАП 15, 1). С друге стране, апостол Павле је проповедао једини могући начин спасења кроз Господа Исуса Христа (ДАП 14, 38–39), али је само питање обрезања остављао по страни⁴, што је пробудило додатне сумње и побуну народа. Како не би уносили забуну и недоследност у своју проповед, апостоли се усаглашавају о организовању Апостолског сабора у Јерусалиму⁵ (49. године), на коме ће бити донета је-

---

⁴ Не сматрајући га релевантним за Христов спаситељски домострој, већ саму Господњу благодат и духовно очишћење вером.

⁵ Апостолски сабор у Јерусалиму представља зачетак еклесиолошке мисли и саборног вредновања апостолских одлука и антиципацију седам васељенских сабора.

динствена⁶ одлука по питању обрезања. „У Јерусалиму су били сви апостоли, и због тога је ово сабрање познато као Апостолски сабор“ (Стојановић 2008: 218), током кога је апостол Јаков иступио са конкретним предлогом:

„Зато ја сматрам да се не праве тешкоће онима од незнабожаца који се обраћају Богу. Него да се напише да се чувају од нечистота идолских и од блуда и од удављенога и од крви и оно што њима није мило – другима да не чине“ (ДАП 15, 19–20).

Предлог апостола Јакова наишао је на одобравање апостолског сабора и потврђен је писаним путем – у епистоларној форми. Посланицу са Апостолског сабора антиохијским незнабошцима односе Павле и Варнава, заједно са Јудом и Силом, који „сабравши народ, предадоше посланицу. А кад прочиташе, обрадоваше се утјеси“ (ДАП 15, 30–31).

Након вишедневне проповеди у Антиохији, апостол Павле одлучује да по други пут обиђе места своје раније проповеди ради утврђивања народа у вери, али и придобијања нових верника: „Послије пак неколико дана рече Павле Варнави: Хајде да се вратимо и да обиђемо браћу нашу по свим градовима у којима објављивасмо ријеч Господњу, да видимо како су“ (ДАП 15, 36).

Овај догађај веома је важан из више разлога: најпре, Павлове речи сведочанство су апостола успешне реализације пастирске дужности, при чему се уочава љубав и брига за спасење његових духовних чеда. Такође, у овим речима је зачетак мисли о Другом мисионарском путовању, које ће донети многе духовне плодове. Већ приликом Првог мисионарског путовања евидентна је Павлова ревност у проповеди, али и у ширењу њених граница и мисионарских станица. Јасно је да апостолу превазилажење великих просторних дистанци није представљало оптерећење, већ богоугодни труд. Апостол Павле путовао је врло интензивно и био „највећи хришћански путник у древној Цркви“ (Драгутиновић 2010б: 52)⁷.

Друго мисионарско путовање

Како сам апостол Павле сведочи, његово Друго мисионарско путовање реализовано је одмах после апостолског сабора (50–52. године) преваходно са циљем утврђивања у вери охристовљеног народа, што не значи да је запоставио даље ширење Христове науке и оснивање нових Црквених заједница.

⁶ Почети Павлове проповеди у саборном духу јесу чврста основа апостола еклисиолошке мисли, која је темељ његове проповеди.

⁷ Р. Носк је, на основу систематских белешки из *Дела апостолских* прорачунао да је он у току свога деловања прешао 16000 км само на улицама античког света (Meeks 1993: 38–39). Један други истраживач је израчунао 20000 пређених километара Павлових путовања (Faber 1989: 11).

Друго мисионарско путовање апостол Павле започиње проповедањем у Сирији и Киликији, где је утврђивао Цркве Христове (ДАП 15, 41). Одатле одлази пут Листре и Дерве, где упознаје свог потоњег неуморног пратиоца и оданог ученика Тимотеја који беше „син неке жене Јудејке и оца Јелина“ (ДАП 16, 1), о коме „добро свједочаху браћа која бијаху у Листри и у Иконији“ (ДАП 16, 2). Он је у Тимотеју видео свог достојног наследника у мисионарском подухвату христјанизације, односно привођења народа правој вери. То поверење је Тимотеј оправдао, што сазнајемо из Павлових посланица (1 Тим 1, 2; 1, 18; 2 Тим 1, 5–6).

Од тога тренутка апостол Павле наставља своју проповед, односно утврђивање Црквених заједница са Тимотејом „и кад пролажаху по градовима, учише их да држе правила која утврдише апостоли и презвитери у Јерусалиму. Тако се Цркве утврђиваху у вјери и број њихов се повећаваше сваки дан“ (ДАП 16, 4–5). Ово Лукино сведочанство потврђује раније изнету чињеницу о Павловом двоструком циљу Другог мисионарског путовања – утврђивања у вери раније основаних Црквених заједница и умножење проповеди, што ће резултирати оснивањем нових Цркава.

Карактеристично је за оснивање прве црквене заједнице на европском тлу Павлово (сно)виђење у Троади, које представља мотивациони агенс за описивање апостоновог одласка у Европу и тамошње ширење проповеди: „И Павлу се показа виђење ноћу: бјеше неки човјек Македонац, који стајаше и мољаше га говорећи: Пређи у Македонију и помози нам! А кад видје виђење, одмах гледасмо да изиђемо у Македонију, јер разумјесмо да нас је Господ позвао да им проповиједамо јеванђеље“ (ДАП 16, 9–10).

Апостол Павле започиње своју мисионарску делатност у Европи почевши од Филипа (ДАП 16, 12), где су ревносно проповедали јеванђеље, такође у суботу, крај реке, где се сматрало да је богомоља (ДАП 16, 13) и где су превасходно боравиле жене. У Филипима апостол Павле чини и два чуда, од којих ће га једно одвести у тамницу, а друго ослободити ропства. Прво такво чудо је изгоњење нечистих духова из пророчице, што резултира губитком могућности пророштва (ДАП 16, 16–18), због чега Павла и Силу одводе у тамницу, под оптужбом да узбуњују њихов град и да, као Јевреји проповедају обичаје које њима „не приличи примати ни творити јер смо Римљани“ (ДАП 16, 20–21). Заробљен и спречен да даље проповеда, апостол Павле је принуђен да учини још једно чудо – избављење из тамнице (ДАП 16, 25–26).

Функционалност чињења овог чуда огледа се у догађајима који му последују. Један је привођење правој вери тамничара, који дрхтећи од страха пред силином чуда у тренутку предаје себе Господу (попут пређашњег Савла): „Господо, шта ми треба чинити да се спасем?“ (ДАП 16, 30), али и проповед и покрштавање целе тамничареве породице: „И говораху му ријеч Господњу, и свима у дому његову. И узевши их у онај час ноћи опра им ране; и одмах се крсти он и сви његови“ (ДАП 16, 32–33).

Дакле, Апостол Павле није само на бази проповеди, беседа и поука приводио народе правој вери. Он је то чинио у великој мери и посредством бројних чудотворстава којима је уверавао и најгласније противнике Христове у снагу и истинитост Речи Божје, при чему се чудо јавља као пројава Божје милости и љубави на богоугодном појединцу, али у појединим ситуацијама и као медијум за привођење народа у праву веру.

Оно што је специфично за апостолов боравак у Филипима јесте да он по призиву одлази у то место, а напушта га под претњом протеривања. Међутим, апостолова мисија и страдање Христа ради нису били узалудни, с обзиром на то да је Црквена заједница у Филипима заживела, а доказ за то су Лидија и њен дом, тамничар и његова породица, као репрезенти многих других верника који су се приволели хришћанству.

Из Филипа апостоли одлазе у Солун, где је Павле проповедао три недеље у синагоги (ДАП 17, 1–2). Град Солун има значајну симболику за мисију Светог апостола Павла, с обзиром на то да је Христова Црква у Солуну утемељена приликом Павловог првог путовања у европске земље: „Црква Христова је овде (у Солуну) основана и потпуно устројена приликом његовог другог проповедничког путовања, када је праћен Силом и Тимотејом, први пут ступио на Европски контитнет“ (Свети Теофан Затворник 2014: 8). Свети апостол Павле у Солун долази путем малоазијских земаља, односно преко анадолијске области. Непосредно пред Солунску мисију Духом Светим му је забрањено проповедати Христа у Азији, те је Божјом промишљу био спречен да оде у Витинију (ДАП 16, 7). То је била антиципација Павловог изасланства у европске земље где ће први пут током своје друге мисије крочити на европско тло.

Апостол Павле је остварио добре резултате и у Солуну, јер по сведочанству апостола Луке: „неки од њих се увјерише, и придружише Павлу и Сили, и од побожних Јелина мноштво велико, и од угледних жена не мало“ (ДАП 18, 4). Остварење оваквог опсега мисије је, уједно, и разлог напада Јудејаца на Јасонову кућу, који је апостолима пружао уточиште и указао аврамовско гостољубље (попут Лидије у Филипима), побуне народа и протеривања Павла и Силе у Верију (ДАП 17, 5–10). Овај пример сведочанство је великог замаха и значаја који је апостолска проповед доживела. На основу њега видимо „да је апостолска наука заиста покренула свет напред, постала је општепозната, није остала нешто што само неки слушају. Такође је важно истаћи и то да је Јасон успео да их убеди да не пристану на наговоре злонамерних тужитеља, што указује на његову утемељеност у вери као и добар углед у друштву“ (Сгојановић 2008: 221).

У Верији су апостоли наишли на племенитији народ од Солуњана и они „примише ријеч свесрдно, сваки дан истражујући Писмо, да ли је тако. Тако вјероваше многи од њих, и од угледних јелинских жена и од људи не мало“ (ДАП 17, 11–12). Бежећи од бесплодних расправа са Ју-

дејцима који су дошли и у Верију да оспоравају апостолску науку, Павле одлази у Атину.

У Атини је апостол Павле имао бројна искушења у погледу очувања смирења, јер се, сем са многобожачким народом који је величао култ псеудо-богиње Атене и клањао се идолима, сусретао и са Јудејцима, епикурејцима и стојицима, те био принуђен на философске расправе са њима. У том смислу је за њега Атина представљала велики изазов (ДАП 17, 16–19). Апостол Павле мисији у Атини прилази са великом пажњом и посвећеношћу. Сведочанство за то јесте почетак беседе против идолопоклонства на Ареопагу, у коме апостол Павле износи један веома важан моменат из религиозног живота Атињана:

„Људи Атињани, по свему вас видим да сте врло побожни. Јер пролазећи и посматрајући ваше светиње, нађох и жртвеник на коме бјеше написано: Непознатоме Богу. Онога, дакле, којег не знајући поштујете тога вам ја проповиједам“ (ДАП 17, 23).

Поменуто место сведочанство је темељитости апостола у мисији и његове ревности са којом јој прилази, с обзиром на то да је, пре него што ће започети проповед, апостол обишао атинске светиње, храмове и жртвенике, како би се упознао са начином живота и религиозном праксом Атињана. Он запажа да су жртвеник посветили „непознатоме Богу“ (ДАП 17, 23) и том чињеницом започиње своју беседу на Ареопагу, желећи да им, кроз већ познате чињенице из религиозног живота, приближи Господа. То је могао само учени и мудри проповедник, какав је био Павле. Искуство које је имао приликом претходних мисија у великој мери је помогло овакав приступ Атињанима, а познавање старозаветних законских и пророчких списа помогло је владање Христовом науком и њену проповед, на бази које апостол Павле изграђује сопствену теологију.

Истог мишљења је и Љубивоје Стојановић, који указује на поменуто место и појашњава:

„Сада разумемо зашто Петар, или неки други апостол, није послат у Атину, него баш Павле, који успева да библијску поруку и сведочење стави у контекст атинске мудрости и размишљања. То је служитељска спремност да се вера сведочи прилагођавањем библијске поруке ономе што зна саговорник. За то је потребно добро знање вере и тачно познавање религије, културе и обичаја онога коме се обраћамо. Павле очито све то поседује, што показује његова Атинска беседа“ (Стојановић 2008: 222).

Међутим, апостола учење у Атини није се утврдило међу бројним народом, већ само међу појединцима, будући да су Атињани исмевали његову проповед о Христовом васкрсењу (ДАП 17, 32), одбијајући да у њега поверују. Међу појединцима коју су поверовали у науку Христову, истакао се Дионисије Ареопагит и жена Дамара (ДАП 17, 34). Оно што је најзначајније у вези са Павловом проповеди у многобожачкој Атини, јесте да је

посејао семе Христове вере и у атинске крајеве и стрпљиво чекао да оно донесе добре плодове.

У наставку своје мисије, апостол Павле стиже и до Коринта, где упознаје супружнике Акилу и Прискилу, Јудејце из Понта (ДАП 18, 2). Оно што их спаја, сем порекла, јесте и заједнички, ткачки занат, због чега апостол остаје у њиховом дому, између осталог, и како би радио (ДАП 18, 3). Ово је једно од многих места где се потврђује да је апостол Павле сам зарађивао за живот и од тога се издржавао, не желећи да буде оптужен како проповеда Христа награде ради или милостиње народа према њему.

У Коринту је проповедао сваке суботе и Јудејцима и Јелинима, који су, ипак, били противни његовом учењу и „пошто се они противљаху и хуљаху, отресе хаљине своје и рече им: Крв ваша на главе ваше; ја сам чист, и од сада идем незнабошцима“ (ДАП 18, 6). Ове речи сугеришу циљну групу апостола проповеди у Коринту, а то су незнабошци. У Коринту налази уточиште у побожном Јусту, који му указује гостољубље (ДАП 18, 7) и Криспу, старешини синагоге, чији је цели дом поверовао у Христа и у њега се крстио (ДАП 18, 8). За разлику од Јудејаца и Јелина, много незнабожаца поверова и крсти се, тако да је Павлова проповед све више узимала маха и у Коринту. Потпору у своме подвигу проналази у виђењу Господњем који му поручује: „Не бој се, него говори, и да не ућутиш; Јер сам ја с тобом, и нико се неће усудити да ти учини зло, јер ја имам многи народ у овоме граду“ (ДАП 18, 9–10). Господње речи нашле су такав одјек у Павловој души да је неуморно осамнаест месеци проповедао Христово јеванђеље у Коринту (ДАП 18, 11).

Ни коринтска мисија не пролази без тешкоћа, јер за време намесника Галиона, Јудејци и Јелини у међусобним размирицама, поново нападају Павла и изводе га пред суд, али Галион одбија да се бави религиозним питањима, на апостола не налази кривице и ослобађа га (ДАП 18, 14). Незадовољни пресудом Павлу, „Јелини ухватише Состена, старјешину синагоге, и бише га пред судницом; а Галион није за то ништа марио“ (ДАП 18, 17). Узрок сукоба овде је био Павле, не желећи да се нађе у његовом средишту, али је поменути догађај био само кулминација традиционалне нетрпељивости међу двама народима, те се у том смислу о Павлу може говорити као о жртви немилог догађаја, пре него као о изазивачу сукоба.

Треће мисионарско путовање

Треће мисионарско путовање Светог апостола Павла превасходно је било посвећено утврђивању већ постојећих Црквених заједница (ДАП 18, 23–19, 40), па Предраг Драгутиновић сматра дискутабилном хипотезу да се оно може назвати мисионарским, јер апостол Павле тада не дела као ми-

сионар, проповедник и оснивач нових Црквених заједница, већ као пастир који посећује своју духовну паству и утврђује раније основане заједнице (Драгутиновић 2010а: 76).

Ово путовање, које је трајало готово четири године (53–57), апостол Павле започиње посетом и проповеди у Ефесу, где се првенствено бавио питањем природе Светога Духа, чију су суштину Ефесци имали потешкоће да разумеју. Проповед је трајала две године „тако да сви који живе у Азији чуше ријеч Господа Исуса, и Јудејци и Јелини“ (ДАП 19, 10).

На самом почетку треба указати на један важан моменат апостоловог одвајања са одређеном групом верника са којом је почео да се састаје „у школи некога Тирана“ (ДАП 19, 9), где „вођаше разговоре сваки дан“ (ДАП 19, 9). Љубивоје Стојановић овом месту посвећује велику пажњу и тумачи на следећи начин:

„Ово ‘одвајање’ и одлазак у школу показује нам да је постојао озбиљан приступ богословљу и животу у вери. Слободно можемо рећи да се овде ради о изучавању и истраживању речи Божије, у правом смислу научног стваралаштва. То није затварање, одлазак из јавности у колективну самодовољност, реч је о одговорном приступу мисији“ (Драгутиновић 2010а: 223–224).

Павлову мисију константно су пратила чудесна знамења „тако да су убрусе знојаве од тијела његова или појасеве носили на болеснике и они се исцјељиваху од болести, и зли духови излажаху из њих“ (ДАП 19, 12). Дакле, најрепрезентативније чудо Божје, чији је посредник апостол Павле, било је духовно исцељење потребитих од демонских сила у Ефесу. Поменуту праксу егзорцизма покушавали су да примене и поједини Јудејци над обузетима, али без силе Светога Духа, па се њихов покушај окреће против њих самих, тако да „скочивши на њих човјек у коме бјеше зли дух надјача их и савлада, тако да голи и изранављени утекоше из оне куће“ (ДАП 19, 17). Дознавши за покушај лажирања чуда као злоупотребе благодатног дара Божјег, и његових последица, односно Господњих санкција таквог покушаја, многи Јудејци и Јелини прилазе Павлу и његовој проповеди и „тако силно растијаше и јачаше ријеч Господња“ (ДАП 19, 20). Поменута репрезентација Божје силе изазива страх Јудејаца и постаје кључно знамење Ефесцима након чега утврђују своју веру у Господа Исуса Христа.

Поменуто чудо доноси још и такве плодове да „многи од оних који се занимаху чаролијама, сабраше књиге своје и спаљиваху их пред свима“ (ДАП 19, 19). Овај догађај не треба схватити као нарушавање слободе појединаца под притиском Цркве, већ као сведочанство једног успелог моралног преображаја након апостолске проповеди. Они који су до тог тренутка грешили, „сад одустају од свог промашаја и крећу новим путем“ (Драгутиновић 2010а: 224).

Након великог успеха проповеди у Ефесу, јеванђелиста Лука наводи да је апостол Павле на Трећем мисионарском путовању зачео идеју о проши-

ривању своје проповеди на италијанске области са главним циљем Римом: „И када се ово сврши, науми Павле у духу да прође Македонију и Ахају, па да иде у Јерусалим, рекавши: Пошто тамо будем, ваља ми и Рим видјети“ (ДАП 19, 21). Овај запис сведочанство је детаљне разрађености плана апостола мисије, стратешког одређивања главних циљева и константне динамике путовања и проповедања.

Кренувши из Ефеса, апостол Павле полази према Сирији, али долази до неочекиваног заокрета „када апостол Павле стигне у Кесарију Палестинску, он не креће ка северу, већ се ‘попе и поздрави цркву’ и потом сиђе у Антиохију. Лука, додуше, не именује Цркву коју је Павле посетио, али глагол ‘попети се’ по правилу се користи за посету Јерусалиму. Лука овде највероватније нотира једну кратку апостолову посету јерусалимској заједници, коју Павле не помиње у својим посланицама“ (Драгутиновић 2010а: 76). Највероватније је циљ посете Јерусалиму био утврђивање раније основаних заједница и пријатељска визита, а не мисија оснивања нових црквених заједница у тој области.

Дакле, циљеви Павлове проповеди на Трећем мисионарском путовању биле су Македонија, Грчка и Мала Азија. У Македонију апостол одлази са циљем утврђивања постојећих заједница и пријатељске посете, те „пошто прође оне крајеве и посавјетова их многим поукама, дође у Јеладу“ (ДАП 20, 2), где је остао три месеца, са циљем допуне пређашње проповеди (ДАП 20, 3). Отуда апостоли одлазе у Троаду, где остају седам дана. Прве недеље апостоловог боравка у Троади, „сабраше се ученици да ломе хљеб“ (ДАП 20, 7), а након сабрања „бесеђаше им Павле, јер намјераваше сутрадан да отиде“ (ДАП 20, 8). Опис овог догађаја подсећа на литургијско сабрање, где се, након завршетка литургијско-обредне церемоније, ломи хлеб и одржава беседа духовног пастира. Ово место веома је важно за схватање контекста апостола проповеди, јер представља сведочанство да су „хришћани поред разговора по синагогама и трговима имали и литургијска сабрања“ (Стојановић 2008: 225). На тај начин апостол Павле се опрашта од Црквених заједница у Троади и наставља даље своју проповедничку мисију.

Дошавши из Троаде у Милит, апостол шаље у Ефес по црквене старешине, како би се уз *поученије* опростио са њима. Опрштајна беседа са ефеским црквеним старешинама у Милиту веома је важна за мисију и дело апостола Павла јер у њој он на систематичан начин излаже кључне поставке своје проповеди и сведочи о њеној детаљној разрађености и планском садржају:

„Ви знате од првога дана када дођох у Азију, да бијих са вама све вријеме служећи Господу са сваким смирењем и многим сузама и напастима које ме снађоше од завјера Јудејаца. Да нисам изоставио ништа што је корисно да вам не објавим и да вас поучим јавно и по домовима свједочећи и Јудејцима и Јелинима покајање пред Богом и вјеру у Господа нашега Исуса

Христа [...] Али се ни за што не бринем, нити марим за свој живот, само да завршим пут свој с радошћу и служење које примих од Господа Исуса: да посвједочим јеванђеље благодати Божје“ (ДАП 20, 18–24).

Ово место важно је из више разлога. У њему се огледају: 1. апостолова посвећеност мисији и ревност у проповеди: „бијах са вама све вријеме“ (ДАП 20, 18); 2. апостолов труд у проповеди, односно служби Господу „са сваким смирењем и многим сузама“ (ДАП 20, 19); 3. искушења која су га сналазила током мисије „од завера Јудејаца“ (ДАП 20, 19); 4. сведочанство о великом проповедничком захвату које се темељи на поучавању о душекорисности покајања и снази вере – „нисам изоставио ништа што је корисно да вам не објавим и да вас поучим јавно и по домовима свједочећи и Јудејцима и Јелинима покајање пред Богом и вјеру у Господа нашега Исуса Христа“ (ДАП 20, 20–21), и 5. као велико финале свог излагања, апостол Павле истиче своју мотивацију за успешно окончање мисије и непоколебљивости на том подвижничком путу: „Али се ни за што не бринем, нити марим за свој живот, само да завршим пут свој с радошћу и служење које примих од Господа Исуса“ (ДАП 20, 24), указујући на суштину своје проповеди и кључни животни циљ – „да посвједочим јеванђеље благодати Божје“ (ДАП 20, 24).

Такође, из овог казивања сазнајемо да је апостол Павле „био спреман да страда ради вере, и да је свесно ишао у Јерусалим да ‘положи рачуне’ (ДАП 20, 22), заправо посведочи свом народу веру у Христа“ (Стојановић 2008: 226). То експлицитно и потврђује речима изговореним у кући ђакона Филипа након казивања пророка Агава о његовом страдању: „Шта чините те плачете и цијепате ми срце? Јер ја сам готов не само да будем свезан него и да умрем у Јерусалиму за име Господа Исуса“ (ДАП 21, 13).

Тако се окончава и Треће мисионарско путовање апостола Павла, након кога полази у нови круг сведочења од Јерусалима до Рима. Међутим, то се путовање не може окарактерисати као мисионарско, нити проповедничко, већ као путовање сужња који ће своју одбрану базирати на науци Христовој и Светој Речи проповеданој.

Последњу четвртину *Дела апостолских* јеванђелиста Лука посвећује приповести о Павловом ропству и изручењу у Рим, где је неометано деловао пуне две године (ДАП 28, 31). Након ове информације, Лукина приповест се нагло завршава, и то је последњи Лукин податак о судбини Павловој. Јеванђелиста Лука не описује апостолову мученичку смрт у Риму, али је пресупонира (ДАП 20, 25; 20, 38).

Следећу вест о судбини Светог апостола Павла ишчитавамо из кратког коментара *Прве посланице Климентове Римљанима*: „Због зависти и свадљивости (других), Павле је показао (каква је) награда трпљења. Седам пута је носио окове, прогањање, каменовање, постао је проповедник (Јеванђеља) на Истоку и на Западу и добио велику похвалу вере своје; па, пошто је правди научио васцели свет, и дошао до краја Запада, и пострадао као

мученик пред владарима, тако се ослободио (овога) света и у свето место отишао, поставши (нама) највећи узор трпљења“ (1 Клим 5, 5–7). Климентов коментар да је апостол Павле стигао до граница Запада, научним истраживањима даје потпору за формирање такве хипотезе да је апостол Павле ипак стигао у Шпанију и макар започео свој раније изложени мисионарски план (Рим 15, 24), али о томе нема поузданих података међу сачуваним списима из корпуса о апостоу Павлу. Након тога је, како упућује *Прва посланица Климентова*, „пострадао као мученик пред владарима“ (1 Клим 5, 7), што указује на смрт одрубљивањем главе или смрт вешањем, које су се, у то време, спроводиле пред аудиторијумом. Ако би се усвојила ова претпоставка то би значило да је апостол умро онако како је и живео – Христа ради (видети: Драгутиновић 2010а).

Закључак

Најзначајнији догађај у животу Светог апостола Павла јесте духовно, морално и религијско преображење и исправљање живота. Мотивисан пројавом светлости непосредно пред улазак у Дамаск, Савле се обраћа и заветује Господу на ревност у вери. Своју проповед Христовог јеванђеља почиње из Дамаска, а завршава највероватније у Италији. Оваква путања апостолових кретања сведочи о томе да се ово *велико светило васељене* кретало на релацији исток–запад. Исходећи из неугасивог извора светлости, апостола проповед је засијала најпре на истоку – у Дамаску, да би се одакле преносила западније, према Италији (а можда и Шпанији). То је истовремено и смер кретања излазећег сунца, које симболизује Господа Исуса Христа. Ова чињеница сведочанство је освештаности темеља Павлове проповеди и њене богоугодности.

Јединствену путању апостола мисионарске проповеди пресецају три мисионарска путовања, од којих свако има јасно изражени план, опсег и циљ деловања. Прво мисионарско путовање превасходно је имало за циљ оснивање нових црквених заједница и ширење Христовог јеванђеља. Током овог путовања апостол Павле је посетио Антиохију Писидијску, градове Иконију, Листру и Дерву са главним циљем Кипром. Друго мисионарско путовање апостол Павле је започео са циљем утврђивања већ основаних црквених заједница, али је на томе путу оформио и нове заједнице, од којих је најзначајнија Црквена заједница у Филипима јер је прва на европском тлу, што имплицира да је фокус апостола проповеди током овог путовања превасходно Европа. О трећем мисионарском путовању, Предраг Драгутиновић доводи у питање мишљење да би се оно могло назвати мисионарским путовањем, јер је Павлов кључни циљ био оснаживање у вери већ оформљених заједница, а не оснивање нових.

Апостол Павле је имао јасно формиране циљне групе – на једној страни су Јевреји, а на другој многобошци. Требало је да Јевреји буду најпријемчивији за пријем Речи Божје, али је, напротив, апостол Павле претрпео бројне невоље од њих – био је вербално нападан, гоњен, тамничен и каменован. Како су се мисије усмерене Јеврејима одвијале уз бројне потешкоће и не увек успешно, апостол Павле преусмерава фокус своје проповеди ка незнабошцима, који су припадали реду богобојажљивих. На њих је било лакше утицати, с обзиром на то да су били симпатизери јеврејске проповеди и религије, али недовољно спремни да пређу у јудејство и да се обрежу.

На основу до сада реченог, јасно је да је апостол Павле имао до детаља разрађену мисију, планове проповеди и јасно оформљене циљне групе. То значи да су апостола проповедничка путовања била превасходно мисионарског карактера. Опсег Павлове мисије обухватао је и снажење већ постојећих Црквених заједница, чак и оних чији није био оснивач. Његова брига о Црквеним заједницама од Сирије до Италије била је подједнако ревносна и симболизовала је покровитељство доброг пастира над Богом повереним му духовним стадима.

Цитирана литература

- Булгаков, 1996: С. Булгаков, *О еванђелским чудима*. Београд: Логос
- Драгутиновић, 2010а: П. Драгутиновић, *Основе новозаветне науке I: Увод у Нови завет*. Београд
- Драгутиновић, 2010б: П. Драгутиновић, *Мисија и комуникација у раном хришћанству*. Београд
- Zahn, 1894: Т. Zahn, „Weltverkehr und Kirche während der drei ersten Jahrhunderte“. *Skizzen aus dem Leben der alten Kirshe*. Erlangen–Leipzig, 156–309.
- Јефтић, 2011: М. Јефтић „Христолошке формуле у Фил. 2, 6–11 и Рим. 1, 1–4“. Пожаревац: *Саборност* бр. 5
- Meeks, 1993: W. A. Meeks, „Urchristentum und Stadtkultur“. *Die soziale Welt der paulinischen Gemeinden*. München: Gütersloh-Kaiser
- Свети Теофан Затворник 2014: Свети Теофан Затворник, *Тумачење Прве посланице Светог апостола Павла Солуњанима*. Крагујевац
- Стојановић, 2008: Љ. Стојановић, *Тумачење Библије*. Универзитет у Београду, Учитељски факултет
- Faber 1989: G. Faber, *Auf den Spuren des Paulus*. München

Извор:

СВЕТО ПИСМО. Нови завет Господа нашега Исуса Христа. Београд: Библијско друштво Србије, 2012.

Sara N. Nemat

THE TRAVELS AND MISSION OF THE HOLY APOSTLE PAUL

Summary

The scope of the work includes the chronology of Paul's travels and the significance of the apostle's mission, the geographical framework of the apostle's travels and his most important missionary station, as well as certain socio-historical circumstances of the apostle's time. At the same time, the key sources for the chronological review and systematization of the most significant events from the life of the Holy Apostle Paul are the *Acts of the Apostles* by Evangelist Luke, which presents the apostle's life, mission and goals, and the foundations of his theological thought. In addition to the *Acts of the Apostles*, we will refer to Paul's epistles in the context of confirming the authenticity of certain moments from the apostle's life, as well as to a short note from the *First Epistle of Clement of Rome* on the suffering and death of the apostle Paul.

The aim of the paper will be to point out the importance of the mission of the Apostle Paul, it is the importance of his missionary travels, the great success in spreading the teachings of Christ which he achieved with his sermons, with reference to important events from the journey, as well as the basic goals and ultimate achievements.

Keywords: Saint Paul, mission, missionary travels, the strategy.

Алекса М. Поповић¹

Филозофски факултет Универзитета у Нишу² <https://doi.org/10.46630/ish.8.2022.14>
Департман за историју

Оливера С. Марковић

Филозофски факултет Универзитета у Нишу
Департман за србистику

УДК 821.163.41.09-94 Пишчевић С.

ТИПОЛОГИЈА И ТРОПОЛОГИЈА ЗАТВОРЕНОГ ПРОСТОРА У *МЕМОАРИМА* СИМЕОНА ПИШЧЕВИЋА

Сагледавање јавног простора као сложене целине, где друштвени субјекти ступају у формалне и неформалне јавноправне односе, непосредно проистиче из владајућих друштвених односа одређене земље. Са друге стране, у јавном простору се испољавају приватна лица, одређена својим субјективним потребама, те и њихов доживљај јавног простора не мора представљати константу. Сходно друштвено условљеној диференцијацији простора у време просвећеног апсолутизма XVIII века у Хабзбуршкој монархији и Русији, у раду је размотрена категорија затвореног простора као јавног на примеру *Мемоара* Симеона Пишчевића, и то кроз два нивоа анализе – анализе структура и дубинских покретача друштвеног развитка и кроз когнитивноратолошки приступ просторним аспектима наратива. Уз ослонац на објављене изворе и релевантну литературу, у раду су обухваћени специфични односи између формализованог јавног простора и разумевања истог у очима појединачних учесника из виших друштвених слојева. У складу са тим, на другом нивоу анализе указује се на когнитивне учинке наративизације и перспективизације затвореног простора у *Мемоарима*, сагледавајући превасходно тематску и фигуративну димензију затвореног простора као вида политичког, сталешког, јавно-церемонијалног и културног мапирања света приче.

Кључне речи: друштвена покретљивост, друштвене конвенције, хронотоп, наратологија, XVIII век, Симеон Пишчевић.

---

¹ aleksa.popovic@filfak.ni.ac.rs

² Ово истраживање је подржало Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије (уговор бр. 451-03-9/2021-14/200165) и настало је у оквиру пројекта *Традиција, модернизација и национални идентитет у Србији и на Балкану у процесу европских интеграција* (бр. 179074), као и пројекта *Истраживање књижевне прошлости и садашњости на простору југоисточне Србије и у блиским заграничним областима* (бр. 360/1-16-11-01), интерног пројекта Департмана за србистику Филозофског факултета Универзитета у Нишу.

Густина становништва и концентрисаност грађевина у градовима, као и разноликост градских занимања, условљавали су и различит ниво живљења и различите намене простора у урбаним срединама, далеко сложеније него у оним сеоским. Градски живот и градско уређење су друштвена специфичност европских друштава, која су строгим прописима о изградњи настојала да спрече ширење болести и пожара, али су се јављале и злоупотребе у виду ограничења права насељавања и изградње унутар градских зидина или градског прстена. Чврсте границе између јавног и приватног простора још увек нису биле јасно одређене.³ Свакако, разликовале су се у различитим друштвима, чак и у истом друштву (у различитим срединама), зависно од природних, економских или других услова. Друштвени статус је у XVIII веку пресудан чинилац који одређује потребну вредност и функционалност простора.

У европским градовима од XVI века сазревају концепти приватног и јавног простора и разграничење између истих, најпре кроз заштиту јавних површина од изградње приватних кућа, а касније и кроз издвајање приватног (стамбеног) и економског дела унутар кућа у приватном власништву (Da Camara et Murteira, 2006: 48). Јавни простор, на овом месту, представља основ за разумевање друштва раног новог века. У првом реду, јавни простор јесте отворени простор, где готово да нема приватних сегмената у ужем смислу (изузев у општој категорији „колективне приватности“⁴). Међутим, затворени простор, нарочито у време просвећености, доживљава развој. Током овог периода усложњава се структура затвореног простора и развијају његове употребне вредности, у складу са привредним и друштвеним напредовањем осамнаестовековне Европе.⁵

Коришћење архитектуре, као политичког и друштвеног инструмента, допринело је, у комбинацији са усавршавањем администрације, потпунијој функционализацији простора и разумевању града у модерном смислу, као и развоју концепта односа затвореног и отвореног простора. Испрва јавне, а од XVIII века и приватне грађевине све више добијају репрезентативни карактер. Друштвена компонента града и градског све је више добијала

³ Модерно, нововековно схватање јавног простора подразумева сложеност његове намене у економском, друштвеном и идеолошком смислу, али и његово, временом све јасније, омеђење, које истовремено означава и зону прелаза у приватни простор (в. Calabi, 2004: 36–38).

⁴ Под појмом „колективне приватности“ се подразумева проширење сфере приватности са нивоа појединца на чланове његове породице, родбину, кумове и пријатеље и остале чланове заједнице, настале потребом појединца за потврђивањем и учвршћивањем сопственог и статуса своје породице у широј друштвеној заједници. Самим тим, колективна приватност се истовремено може посматрати и као специфична форма понашања у сфери јавног. Испољавање колективне приватности најочљивије је приликом прослава првенствено породичних свечаности (попут славе или свадбе), које су могле трајати и више дана. (Тимотијевић, 2005.б: 843–863).

⁵ Иако у различитом степену, сва европска друштва у овом периоду бележе значајан напредак у односу на претходни период.

на значају. Ова чињеница се огледа и у ставовима теоретичара раног урбанизма, Пјера Пата (Pierre Patte) и Жака Франсоа Блондела (Jacques-François Blondel), који су сматрали да се град не сме посматрати као скуп грађевина, већ да се при уређењу градова мора узимати у обзир све оно што одређује квалитет људског живота (Laugier, 1753: XXXIII–XXXV). Иако начелно прихваћена, питања која су Пат и Блондел постављали никада нису у потпуности размотрена, нити су њихова решења примарно примењивана, већ су се градови у наредном периоду развијали, у првом реду, спонтано, сходно тренутним економским потребама. Урбанистичка решења су своје пуно значење нашла тек у економски развијеним и заокруженим срединама, где се развила и литература о култури становања и уређењу дома.

Планска изградња је дуго била доследно примењивана једино при изградњи јавних зграда (Ђорђевић, 2016: 32–42; Merkel, 1990: 243–256). Јавне зграде су биле грађене по стандардизованој схеми, на тај начин да административни део зграде буде у приземљу а квартир за смештај особља на спрату, или да административна зграда и квартир буду у непосредној близини (Lentić Kugli, 1984: 125–134). Економске и помоћне зграде биле су, углавном, у дворишту иза главне зграде. Који ће од ова два модела бити примењен зависило је првенствено од намене објекта. Први модел је примењиван при изградњи објеката административних институција, док је други примењиван при градњи школа и касарни.⁶ Наглашавајући индивидуалност и аутономност човекове личности, XVIII век је у културу живљења увео појам среће (у појединачном) и благостања (у општем), што је на нивоу државне управе озваничено у дужности владара да се стара о народном благостању, коме треба да буде подређен сваки друштвени и државни сегмент. Нове филозофске идеје сматрале су материјални прогрес и унапређење животних услова полазним тачкама среће и благостања.

У немачким земљама и Русији, где је развијен посебан облик власти апсолутистичке монархије, тзв. „просвећени апсолутизам”, архитектура и култура становања се развијају „одозго”, под утицајем државних реформи, односно под утицајем мишљења теоретичара камерализма са једне стране, док су, са друге стране, условљене развојем „одоздо”, следствено друштвеним потребама и нарастању кономске снаге појединаца. Комунално законодавство је до средине XVIII века изразито развијено, од тренутка када ентрална власт преузима водећу улогу и у овој области (Гавриловић, V-2005: №348, стр. 357). До тада нису постојали строги прописи централних власти, изузев прописа о превенцији заразе и заштити од пожара.⁷ Бирокупатизација

⁶ Организација простора и његова подела на јавни и приватни део, као и услови коришћења појединих делова комплекса школских објеката, нормирана је тачком 5 *Школског устава* из 1776. године. (*Школский уставъ*, 1776).

⁷ У српском друштву репрезентативни пример представља *Огньгасительное учреждение*, Вијена 1788.

Хабзбуршке монархије, нарочито изражена од доласка на власт Марије Терезије (1740–1780), створила је од чиновништва посебан друштвени слој. Чиновништво које је службовало у удаљеним провинцијама, нарочито онај део чиновништва који је потицао из локалне средине, себе је сматрало за главног представника царског ауторитета (Press, 1986: S23–S45). Пишчевићу, човеку врло широког, свестраног, али не и систематског и формално окончаног образовања, управо бирократизација није погодвала. Високошколска диплома је, управо у време његовог одласка, постала кључни услов напредовања у државној служби, што је у наредним деценијама и законски уређено. По дворском указу од 28. марта 1787. године, правно образовање је постало пожељан услов за пријем у државну службу (*Handbuch der Gesetze*, 1787: 1029). Службеницима који нису имали довољан степен стручне спреме, дозвољено је да остану у служби, уз услов да се образују до потребног нивоа. Ова могућност је укинута 1800. године, од када су сви службеници, као услов за пријем и останак у служби, морали имати предвиђени ниво образовања (Хајндл: 1986: 107, 109). Не треба искључити могућност да је ово био један од додатних мотива да Симеон Пишчевић препозна потребу да напусти Монархију и види Русију као простор нових могућности за даље напредовање које би му у Монархији било онемогућено.

Будући да је Пишчевић (под)официр од ране младости, не чуди ни његова тенденција да у својој мемоарској прози радњу доследно лоцира у јавно-политичко и друштвено-сталешко окружење, чак и када је радња везана за просторе који су изразито приватног типа. Ово се јасно види из првог пасуса *Мемоара*⁸ – кратак извештај о датуму свог рођења и члановима своје породице аутор заокружује ситуирањем породичног дома у јасно одређен географски, политички и сталешки простор: „Кућа у којој сам се родио била је у Славонији, у малом месту Шиду. То је место припадало тадашњој Подунавској ландмилицији. Мој отац је био капетан и заповедник тога места.” (1963: 7). Поменути аспекти простора су и доминантни када је реч о спацијалним средствима контекстуализације догађаја у *Мемоарима* – Пишчевић најчешће не прибегава дескрипцији простора приче, али је врло пажљив у томе да приказане догађаје прецизно ситуира; аутор/јунак се увек креће кроз конкретизован географски и друштвено-сталешки простор. Будући да не прибегава ширим дескриптивним замасима, активирани просторни оквири – попут двора, гостионице, приватне куће – углавном су подразумеваних вредности. Међутим, у том се одсуству крије и кључ за разумевање поетике простора у *Извештају* – откривање конвенција које омогућавају комуникацију (натурализују текст за претпостављеног и идеалног ауторовог адресата) и које обезбеђују да типови простора

⁸ Иако је уобичајено о овом Пишчевићевом тексту говорити као о *Мемоарима*, они су издати под насловом *Извештај о доживљајима Симеона Степанова Пишчевића*. У овом раду ћемо наизменично користити обе одреднице.

или активираних просторних оквира добију (према интенцији аутора) одговарајућа трополошка значења. У вези са тим треба напоменути да Пишчевић прибегава опису, као главном средству текстуализације простора, углавном онда када треба да живо представи своје животне недаће или када жели да посебно нагласи неки свој успех, попут пријема у дом какве високе личности. У овом првом превасходно ишчитавамо аутобиографски моменат (јер је Пишчевић свој живот видео кроз наратив о трпљењу и страдавању), као и утицај барокне литературе, посебно топоса о променљивости среће.

Други моменат, маркирање оних места која се тичу виших слојева друштва, мотивисан је и пишчевом потребом да (као у прототипској аутобиографско-мемоарској прози) представи себе у најбољем светлу, те свом приповедању обезбеди извесну дозу веродостојности, и његовом свешћу о потребама и склоностима читалачке публике, која жели да чита о ономе што јој је недостижно, недоступно или егзотично. Дужа епизода с почетка текста, о аудијенцији код прелата бенедиктског манастира крај Кремсминстера (Kremsmünster), читаоцу XVIII века управо је зато морала изгледати крајње занимљиво; Пишчевић вероватно има у виду управо таквог читаоца, јер епизоду разрађује до детаља који иначе нису својствени његовом приповедању.

Мапирање наративног простора⁹ у *Извештају* Пишчевић увек врши уз пуну свест о жанровско-типолошким оквирима свог приповедања¹⁰, као и са тим повезаним функцијама које ово приповедање треба да носи. О овом последњем Пишчевић експлицитно говори на самом почетку текста, у свом обраћању *Благонаклоном читаоцу*: „Увек сам желео да свом народу учиним неко добро и да му будем од неке користи. Увек сам о томе мислио и колико ми је било могуће то и у дело проводио” (1963: 3). На овом паратекстуалном месту Пишчевић даје и концизан преглед садржаја своје књиге, у којој ће, како каже, говорити „[...] не красноречиво, него кратко и просто, онако како су се срећни и несрећни доживљаји у мом животу ређали један за другим.” (1963: 3). Дати је коментар важан из неколико разлога. Будући својеврстан сигнал или окидач за активирање оквира аутобиографско-мемоарског жанра, њиме се успоставља нека врста леженовског наративног споразума између аутора и читаоца. Поред тога, Пишчевић се овде одређује према књижевној традицији и општој култури свог времена.

Сасвим у духу и просветитељства и сентиментализма, у *Извештају* Пишчевић себе узима као пример човека коме су образовање, рационални став према

⁹ На овом месту, то јесте у првом реду категорија затвореног простора као јавног, сагледаног кроз два нивоа анализе – анализе структура и дубинских покретача друштвеног развитка и кроз когнитивноратолошки приступ просторним аспектима наратива. Овај став нужно претпоставља и разумевање специфичних односа између формализованог јавног простора и разумевања истог у очима појединачних учесника из виших друштвених слојева.

¹⁰ *Извештај о доживљајима Симеона Степанова Пишчевића* може се сврстати у мемоаре, роман о војничкој каријери, аутобиографски роман, исповест, путопис (Ивков 2013: 398–399).

животу и узорно морално држање омогућили да превлада искушења која живот доноси. Како примећује Милорад Павић (1979: 97–98), Пишчевићев је морал типичан за човека XVIII века, у смислу да он сам одређује цену коштања својој врлини и да подразумева да је самољубље и извор свеколике моралности и извор љубави према ближњима, отаџбини и владару.¹¹ (Марковић, Поповић 2022).

На крају, и за овај рад једнако важно, дати коментар подвлачи главне особености ауторовог приповедања и, с тим у вези, начин на који се њиме текстуализује простор: Пишчевић настоји да његова прича буде *извештај* у којем ће пописати чињенице из свог живота и времена, приказати миметичку слику живота.¹² Иако због инсистирања на фактографском текст читаоцу може на тренутке деловати сувопарно и монотono, у истом се крије и једна од дражи Пишчевићеве прозе: избегавањем „пукотина” у тексту, већих простора неодређености и/или уопштавања, тј. доследним извештавањем о учесницима, месту, времену, разлозима и току одигравања исприповеданих догађаја, аутор заправо олакшава читаоцу менталну симулацију и *рецентрирање* око виртуелног света приче (в. Милосављевић Милић 2016: 20–21), а то *Извештај* чини, пре свега, узбудљивом уметничком прозом, а не само историјско-документарном грађом. Пишчевићево поетичко усмерење заслужује посебну пажњу са књижевноисторијског и историографског аспекта и стога што *Извештај*, поред обиља података, доноси и приказ система вредности негованих у XVIII века. Ову тврдњу можда најбоље поткрепљује пример Пишчевићевог описа фелдмаршаловог двора, који се састоји из велике сале, две суседне просторије и спаваће собе, што говори о функционисању државног апарата „старога типа”, где нема раздвајања приватног и јавног простора; са друге стране, аутор не даје никакав опис приватне куће у којој је боравио.

Спонтани развој културе становања заснивао се, најпре, на угледању градског живља на примере које је пружала аристократија и, што је у почетку било изражено, просто квантитативно увећавање (уз често претеривање) унутар модела становања који је био заступљен у нижим слојевима. Изглед породичног дома и осталих кућа био је одређен економском структуром породице у граду. У мањим местима, варошима, где је задржана рурална структура, простор је уређиван на начин који је више био конгломерат него органски спој градског и сеоског начина живљења. При разматрању овог питања, треба имати у виду да је у свим разматраним објектима постојала подела на приватни, полуприватни и јавни простор. Племићки дворци имају

¹¹ „Просветитељски ставови, деизам, секуларизовани морал Симеона Пишчевића већ су га приказали као човека просвећености, будног и заинтересованог за збивање свог времена [...]” (Павић, 1979: 98).

¹² У том је смислу поступак конкретизације простора приче носилац *ефекта стварног* у тексту (в. Bart, 1990).

једнако јавну и приватну функцију, што је одређивало и њихову структуру. Чврста веза између јавног и приватног простора у барокно доба је најјасније изражена у издвајању и посебном уређењу салона, као средишње просторије јавног дела зграде. У нешто мање имућним кућама, уместо салона јавља се „велика соба”, тј. „сала” (Гавриловић 1957, 5–15; Исти, 1960: 160–162; Bauer 1992: 75–100). У приватном делу, средишња просторија је била кухиња, при чему се у имућнијим кућама запажа обичај градње *зимске* (у саставу куће) и *летње* кухиње (у дворишту). Репрезентативне грађанске куће су у српском друштву присутне од друге половине XVIII века, али још увек не у већем броју. Српско племство, изникло из грађанског или војничког сталежа, изражавало је тежње ка асимилацији у угарско и немачко племство, што се манифестовало и у начину уређења простора.

Свакако најрепрезентативније биле су архијерејске резиденције, у којима је, због намене простора била и најјасније изражена подела на приватни и јавни део. Митрополијски и епархијски дворови су представљали првенствено јавни простор, с тим да је приступ приватним просторијама био строго контролисан. У њих су смеле ући једино посебно овлашћене особе (Тодоровић 2005: 665–668). Архијерејски дворови су били подељени на економски, административни и приватни део, али су сви поменути дворови међусобно били различити по величини, плану и намени одређених просторија. Оно што је карактеристично за њих јесте да су резиденције које су имале спрат увек биле подељене тако да је спрат био приватни, а приземље јавни (административни) део, док су једносратне грађевине биле подељене на начин да је улаз био постављен тако да се од њега на једну страну ишло у приватни, а на другу у јавни део зграде. Додатне просторије за смештај свештеног, административног и помоћног особља биле су, по правилу, одвојене од главне зграде, али су са њом сачињавале резиденцијални комплекс. Економски део је био издвојен, често и у посебно двориште. Архијерејске резиденције су, по правилу, имале врт, а на епархијским и митрополијским имањима, најчешће у винограду, изграђени су летњиковци, који су по структури простора једнако уређени, али скромнијих размера у односу на главну резиденцију (Тимотијевић, 2006: 477–478; Кучековић, 2014: 606–608).

Топос архијерејског двора код Пишчевића није чест (нешто разрађенија епизода везана за простор овог типа тиче се догађаја који су претходили Пишчевићевој женидби)¹³, а репрезентативни пример истог налазимо у већ

¹³ „У једанаест сати одвезли смо се у двор. Патријарх нас је примио врло љубазно. Убрзо је дошао и пуковник Рашковић са породицом. Поздравили смо се, а затим смо поседали за постављен сто. Патријарх је и поред своје дубоке старости живео раскошно. Код њега је било све како треба. Имао је доста послуге [...] Како је био његов рођендан, сва је послуга била у богатим ливрејама. За време ручка свирала је музика. После ручка отишли смо у другу собу, која је била пред спаваћом. Тамо нас је дочекао дезерт и послужена нам је кафа. [...] Тако се саставило повелико друштво, а с тим и лепо расположење.” (1963: 76–77).

поменутој епизоди о двору римокатоличког прелата, крај Кремсминстера. На овом месту треба имати у виду да се не сме изједначавати резиденција јерархије православног и римокатоличког обреда у религијском смислу, али је намена јавног простора (као административног и репрезентативног) међу њима у великој мери слична, будући да се ради о јавном животу у истој држави. Користећи се стратегијом кретања или руте, Пишчевић спроводи свог адресата по раскошним просторијама двора старешине манастира, комбинујући наративни опис, чист опис и описну нарацију, додатно динамизујући опис употребом прошлог и садашњег времена:

Тек што смо за сто сели, прелат покрену руком ону чинију и, наједаред, из китових ноздрва шикнуше два млаза. Били су танки као гушчије перо, а високи око два аршина, а исто тако и из зуба [...] Сва та вода падала је у чинију. Чим би се чинија напунила, вода се сама изливала у стуб испод стола; после се није ни повећавала ни смањивала, а водоскок је непрестано избијао. У сали је таваница била сва украшена сликама и златом. Све врло вешто израђено. Сlike су представљале разне предмете из историје. [...] Поред [...] рибњака стоји на мраморном стубу звонце на челичној опрузи и чим оно зазвони, рибе одмах испливају на површину и чекају, по навици, храну, коју одмах и добијају. (Пишчевић, 1963: 22–23).

Описујући раскошно украшене дворане и вртове, богато постављене столове, уметничке колекције, као и турски војни арсенал сачуван од последње турске опсаде Беча (1683.), Пишчевић, између осталог, каже: „После тога прошли смо се по врту, који сматрам непотребно описивати, јер те прекрасне алеје, водоскоци, хладњаци, стаклене баште, статуе, биле су такве да би могле у свакој држави да служе на понос”.¹⁴ Из датог идеолошког коментара, који није без дескриптивних квалитета и који Пишчевић дакако гради ослањајући се на опште културолошко и друштвено-политичко знање својих идеалних и претпостављених адресата, уочава се и основна функција читаве епизоде: Пишчевић не описује прелатов двор као двор представника религиозне институције, већ као миметичку ознаку за политичку моћ католичке немачке државе, спрегу политичке и религиозне моћи.

Тропологија двора и замка је иначе врло важна у *Извештају*: двор је носилац вертикалне организације света приче и у себи сажима све битне аспекте алетичких и аксиолошких модалитета који ту причу обликују – налазећи се обично на висини, и у дословном и у метафоричком смислу, двор представља место ка којем су управљене Пишчевићеве тежње, то је жижна тачка његовог мишљења и делања, као и место где се често решава судбина

¹⁴ Сви дворови су имали врт, неки и више њих, који су чинили јединствену целину са главним здањем на имању. Врт овде представља најрепрезентативнији спољни простор. У вишим сталежима, а све више и код грађанства у осамнаестом веку, врт је истовремено наставак ентеријера, тј. „затворени простор под отвореним небом”. (опширније: Тимотијевић, 2006: 522–523)

Пишчевића – војника, Пишчевића – поданика двају царства. Захваљујући овом последњем двор/замак добија и обележја хронотопа прага, места животних криза и преокрета.¹⁵ У том смислу је нарочито важна позиција коју главни јунак заузима у таквом простору: он се обично налази крај врата, „близу првих стражара” (Пишчевић 1963: 347), тамо где се очекује да ће проћи царица или какав виђенији званичник. Стојећи на тако истакнутим местима, Пишчевић се нада да ће бити представљен или препознат, те да ће му евентуално бити указана милост у виду разговора и каснијег унапређења у служби. С тим у вези посебно је занимљив Пишчевићев одлазак на дворски бал организован на Божић године 1765, будући да је исти могао имати велики значај за његову војничку каријеру. Наиме, Пишчевић је тада, захваљујући залагању државног канцелара Адама Васиљевича Алсуфјева (Адам Васиљевич Олсуфјев), био примљен лично од стране руске царице Катарине II (1729–1796, царица 1762–1796). Значај овог сусрета наглашен је и путем пажљиве конкретизације просторних оквира приче: јунака изводе из балске сале, спроводе до малог улаза крај двора, уводе, захваљујући специјалној пропусници, у узан и мрачан ходник; у ходнику влада потпуна тишина, у њему су „на неколико места стајали стражари са фењерима у којима су гореле свеће” (1963: 347). Напетост сцене, атмосфера тајне па чак и *Das Unheimliche* ефекат постиже се структурирањем спацијалних информација из личне приповедачеве визууре, онако како му се простор указује док се кроз њега креће. Ово је уметнички врло успело место те га дајемо у дужем наводу:

Морам признати да сам осетио малу језу кад сам онуда пролазио. Ходник је био узан и мрачан, а у њему никог осим оних стражара који су стајали с фењерима подалеко један од другог. Иначе – мртва тишина. Пошли смо неколико хвати и дошли до једних малих затворених врата, код којих су стајала два стражара и један сержан из гарде. Тај нас ништа није питао, само је отворио врата и мене пропустио унутра, а мог пратиоца оставио код стражара. Видео сам да се налазим у сали за аудијенције: ту је био и царски престо. Мала врата кроз која сам ушао била су иза пећи, сакривена завесом. У тој сали дочекао ме је Адам Васиљевич и рекао да станем код пећи. Царица ће, рече, кад изађе, говорити са мном. Чим ми је то казао, одмах је отишао у царичину одају. У сали где сам стајао никог није било осим два стражара из телесне гарде. (1963: 347–348).

Повлашћене просторе попут овог Пишчевић приказује на још неколико места у тексту, на пример када бива примљен у приватне просторије руског посланика у Бечу, онда када одлази на бал у кијевски двор царице Јелисавете

¹⁵ На пример, рођенданско славље које је приређено патријарху Арсенију IV (Јовановићу Шакабенти) (1698–1748, патријарх 1725–1737/1748) у његовом двору у Сремским Карловцима представља и тренутак када се млади Пишчевић осмелио и први пут позвао своју вереницу на игру (Пишчевић, 1963: 76–77). Овај моменат је значајан јер аутор претходно објашњава своју невољност да се ожени са седамнаест година („[...] ја сам тек из дејих година изишао и женидба не одговара мојим годинама. Мене би било срамота да се назовем жењеним човеком.”) и стид и страх да својој суђеници приступи (Пишчевић, 1963: 74–77).

Петровне (1709–1762, царица 1741–1762), а оно што је јасно учљиво јесте већ поменут висок степен конкретизације просторних одредница приче. Драматични ефекат оваквог типа сцена произлази, између осталог, из симболичког значења хронотопа двора, „zasićen[og] vremenom [...] istorijske prošlosti” (Bahtin 1989: 375)¹⁶. Кроз такву се призму може посматрати двор пољског грофа Потоцког, који је описан кроз његову хоризонталну и вертикалну организацију¹⁷, у свечаној атмосфери по потписивању историјског уговора, уз присуство целокупне шљахте Брацлавског војводства.¹⁸

У Пишчевићевом *Извештају*, међутим, овај аспект простора двора ипак није стављен у први план. Двор превасходно има обележја хронотопа салона, што је и разумљиво с обзиром на то да Пишчевић живи у време динамизације друштвеног живота и демократизације интелектуалних дебата, (често) независно од социо-економског положаја њихових учесника. Чист хронотоп гостинске собе-салона, који Бахтин схвата као барометар „političkog i poslovnog života”, где „nastaju i propadaju političke, poslovne, društvene, književne reputacije, započinju i ruše se karijere” (Bahtin, 1989: 376), у Пишчевићевом *Извештају* препознајемо у вези са приватним кућама виђенијих људи, а понекад и у вези са простором гостионице. Такав је случај са, на пример, кућом господина Волкова, секретара при руском посланству у Бечу¹⁹, преко које је Пишчевић начинио своје прве кораке у

¹⁶ Михаил Бахтин (1989: 375) наглашава да овакав хронотоп нарочито одговара структури готског и историјског романа, будући да су просторни и временски моменти-ознаке, у замку и његовој околини, органски сливени.

¹⁷ Под хоризонталном организацијом простора Мари-Лор Рајан подразумева поделу света приче на појединачне географске и просторне јединице (реке, мостове, просторије и сл.), док вертикалну организацију простора види као облик креирања онтолошких слојева у наративном универзуму (Ryan, *Space*. <https://www.lhn.uni-hamburg.de/node/55.html>, 5. 11. 2021.). С обзиром на то да *Извештај* представља онтолошки једнообразан свет, под вертикалном организацијом простора овде подразумевамо социјално-сталешки аспект простора.

¹⁸ „Кад смо изашли из цркве, прошло је три сата. Код грофа је био постављен сто у великој сали (у манастирском рефекторијуму) за тридесет и шест особа – све најлепше и све у сребру. Ту су седели најстарији по чину и највише племство, а уз њих и ја и моји официри. У другој, исто тако великој соби била су постављена још два дугачка стола за ситно племство. Неки су од њих седели, а неки су с ногу јели, како је ко стигао. Код првог стола послуживали су дванаест грофових лакеја, шест послужитеља, четири хусара, два Арапина и два ловца, сви у богатим ливрејама. За време ручка свирао је дворски оркестар, а кад је прва чаша мађарског вина принесена грофу, он је устао, обратио се мени и попио је у здравље њеног величанства царице руске, милостиве владарке и гаранта пољске државе. Напољу је тада отпочела паљба: прво мог ескадрона, који је ту био постројен, а онда су пуцале и прангије и грофови драгони. Здравнице су се рејале све до вечери.” (Пишчевић, 1963: 489).

¹⁹ Пишчевић (1963: 274) наглашава да је у Бечу често одлазио у оперу, где је виђао „ћесара (Фрању Стефана Лоренског (1708–1765, цар Светог Римског Царства Немачке Народности 1745–1765), прим. аут.) и његову жену Марију Терезију”.

руском друштву (Пишчевић, 1963: 138–141), затим кућа капетана полиције у Петрограду, господина Монтејфела, где Пишчевић с вечери одлази како би видео своје пријатеље²⁰, петроградска кућа Јована Хорвата, и, нарочито, кућа генерала-поручника Софонова, где се у дословно салонској атмосфери разрешавају војничке каријере.²¹ Гостионица је такође место сусрета људи различитих сталежа и професија – на пример, Пишчевић на свом путу из Кијева за Хабзбуршку монархију, у пољском граду Бердичеву, среће црногорског владика Василија Петровића (1709–1766, владика 1750–1766). Владика је био идејни творац и предводник тзв. црногорске мисије, и управо је при овом сусрету у гостионици покушао да убеди Пишчевића да постане предводник иселјеничке поворке (Пишчевић, 1963: 265–273).²²

Са порастом грађанске културе, развија се и обичај „становања иза затворених врата”, насупрот сеоском (задружном) типу „колективног приватног” који је присутан и у великом броју градских домова. Разликовање *куће*, у смислу стамбеног објекта, евентуално са простором економске намене, од *дома* имало је у разматраном периоду и значајну друштвену компоненту. Наиме, једна породица је могла да има у власништву више кућа, али само један дом, дом у једној кући. У истој кући је, такође, могло бити и више домова, уколико се радило о изнајмљеном простору. Чест је био случај да и породице које имају кућу у власништву, нарочито ако је кућа са више соба, станују само у једној или две собе, док остале издају. Исто се догађало и када једна породица има више кућа у власништву, што је показатељ прелазног ступња из „колективног приватног”, у „индивидуално приватно”, мада у српском грађанском дому XVIII века колективно и даље има примат над личним, а породица се посматра као целина, јединствена према спољном свету. У вишим слојевима је било присутно настојање да се одвоји спаваћа соба, као и собе за децу, нарочито за одрасле синове и

²⁰ „Кад сам се вратио у стан, затекнем писамце од неких мојих пријатеља који су ми јављали да ће се то вече састати код господина капетана полиције, Монтејфела, па позивају и мене. Кућа тог мог пријатеља била је у Мјешчанској улици, у којој сам и ја станао. Била ми је близу, и тако појем пешке. Затекао сам све своје пријатеље већ тамо. Забављали смо се. Ко је волео карте – картао се, остали су седели и разговарали. Међу њима сам био и ја. Седео сам и слушао лепу музику домаћице, која је свирала у клавихорд и певала. И таман смо се расположили, кад се тек отворише врата и у собу уђе капетан Булацел из Хорватове свите.” (Пишчевић, 1963: 363).

²¹ Ова се игра одиграва непосредно након смотре харковског хусарског пука, којим су командовали тада потпуковник Симеон Пишчевић и пуковник Никола Чорба, а којој је присуствовао главни командант Шчербињин. Увежбаност Пишчевићевог пука била је нарочито похваљена на забави, док је пуковник Ланов из другог пука био укорен (Пишчевић, 1963: 456–458).

²² О фигури гостионице овде нећемо опширније говорити јер се она више узима за хронотоп пута, о чему су аутори овог текста, у контексту *Извештаја*, говорили у: Оливера С. Марковић, Алекса М. Поповић, *Путовање као начин живота у српском друштву XVIII века (путујући војник и путујући учитељ)* – у поступку објављивања.

кћери за удају.²³ Пишчевић, такође, посебно наглашава када је боравио код некога у спаваћој соби, а када у салону, којом приликом и по ком основу (Пишчевић, 1963: 61, 67, 77, 87, 245).

Кућа је, у имовном и облигационом погледу, подразумевала власништво, док је дом могао бити и изнајмљени стан. Простор, иако изнајмљен, сматра се домом ако се изнајми празан, ненамештени стан и исти касније буде опремљен личним стварима станара. Такав стан је називан домом, док је изнајмљени намештен стан, називан „квартир“.²⁴ Власништво над непокретностима, изнајмљивање станова, подела објекта на привредни и стамбени део и уређење дворишта са помоћним зградама било је условљено имовним стањем, конкретном наменом објекта, али и прописима градских магистрата (Гавриловић, IV-2005, № 405, 407, 408, 412, 423; Тимотијевић, 2005а: 812-816; Habermas 1969: 60-63). У време терезијанских реформи, од средине XVIII века се, најпре у Банату, уводи регулација и планска изградња насеља. У Војној граници је војно лено подразумевало окућницу и имање, с тим да је окућница у свом саставу увек имала кућу, двориште, башту и воћњак. Крајем века су и „обичне“ сеоске куће имале најмање по два одељења (кухињу и „гостињску“ собу). Сеоска кућа чини органску целину са окућницом, али и са околином, због чега се врт око сеоске куће не сме сравњивати са племићким сеоским имањима (Тимотијевић, 2006: 456–459).

О способности просторних аспеката приче да у себе сабију идеолошка и симболичка значења текста нарочито сведочи епизода по пресељењу Пишчевићеве породице у Славјаносербију (данашња Украјина, прим. аут.). О тим првим данима аутор каже:

Пали смо у праву и чисту пустињу и сви смо, а нарочито они поред реке Лугана, видели шта значи тежак живот. Нити смо имали где главу да склонимо, нити смо знали одакле да почнемо. Све нам је требало, а нисмо имали ништа. Мени је нарочито било тешко. Никад се нисам бавио газдинством, а сад је требало кућу подизати и имање уређивати – а онако млад ништа од свега тога нисам умео. (1963: 181).

Кућу је Пишчевић напоследку изградио²⁵, али она није била дугог века – при једној олуји читава се кућа срушила и породица остаје „напољу само у кошуљама, под голим небом, на киши и ветру” (1963: 182). Ово разарање куће, као рушење граница приватног простора, одговара статусу

²³ Чак и у нижим слојевима, током XVIII века је присутан засебан лежај за сваког члана породице, изузев брачних другова, који спавају заједно. Разуме се, удобност лежаја зависила је од материјалних могућности даће породице. (Тимотијевић, 2006: 480, 482–486).

²⁴ У занатским породицама је негован обичај да калфе живе у мајсторовом дому, са његовом породицом, чак и када потичу из имућних породица. У време док станују код мајстора, мајсторов дом је и њихов дом, чак и када би калфе имале „кућу” у сопственом власништву.

²⁵ „И тако сам подигао кућицу за становање. Учврстио је колико сам умео и уселио се. У њој су биле две собе, мало предсобље и мала остава. Сматрао сам у то време да ми више и не треба. Само, нисам дуго уживао у тој својој резиденцији.” (Пишчевић, 1963: 182).

јунака као миграната смештених у простор који је за њих вишеструко туђ: у географском смислу, кућа се налази у пустој и неприступачној земљи; у политичком смислу, ово је топоним који припада Царевини Русији, али будући да представља и „нову Србију”, реч је о двоструко измештеном простору; са сталешко-професионалног аспекта, кућа припада подручју које је додељено Србима као припадницима нижих слојева руског друштва. Откључавајући затворени и приватни простор као јавни и туђи простор, ова епизода и вишеструко подвлачи судбину аутора – приповедача: Србина Симеона Пишчевића, војника, поданика двеју царевина, човека „мача и пера” (Стефановић, 2013: 7–15), осуђеног на путовање и лутање.

Извори и литература

Објављени извори

- Гавриловић, 1961: Гавриловић, С., Инвентар иришког трговца из XVIII столећа, *Рад Музеја Војводине* X, Нови Сад, 154–163.
- Гавриловић 2005: Гавриловић, С., *Извори о Србима у Угарској с краја XVII и почетком XVIII века*, књ. IV–V, Београд: Српска академија наука и уметности.
- Огњгасительное учреждение 1788: *Огњгасительное учреждение*, Вијена: Цесаро-Кралјвска Иллуријеска и Восточна придворна Типографија курь Јосифа Коурцбека.
- Пишчевић 1963: Пишчевић, С., *Мемоари*, (превод и предговор С. Матић), Београд: Српска књижевна задруга - Култура.
- Handbuch der Gesetze 1787: *Handbuch der Gesetze Josephs II*, Band 14, Wien: Joh. Georg Moesle. K.K. privil. Buchhändler.
- Школский оуставъ 1776: *Школский оуставъ*, Вијена: Цесаро-Кралјвска Иллуријеска и Восточна придворна Типографија курь Јосифа Коурцбека.

Литература

- Bart, 1990: Bart, R., *Efekat stvarnog, Treći program Radio Beograda* LIV-1, Београд, 241–248.
- Bauer, 1992: Bauer, H., *Barock. Kunst ei ner Epoche*, Berlin: Reimer Verlag.
- Bahtin, 1989: Bahtin, M. *O romanu* (preveo: A. Badnjarević), Београд: Nolit.
- Гавриловић 1957: Гавриловић, С., Занатлије и трговци у Шиду у време епархијске власти (1777–1848), *Зборник Матице српске за друштвене науке* XVIII, Нови Сад, 5–15.
- Da Camara et Murteira, 2006: Gago da Camara, M. A. T., Murteira, H., *Public and Private Space in Eighteenth Century. The Example of Lisbon, Edinburgh Architecture Research*, Edinburgh, 48–55.

- Đorđević, 2016: Đorđević M., Sanitary Policy of Habsburg Monarchy and organisation of Paraćin Quarantine in 18th Century, *Acta historiae medicinae, stomathologiae, pharmaciae et medicinae veterinae*, 35, Belgrade, pp. 32–42, 2466–2925.
- Ивков, 2013: Ивков, Б. Симеона Пишчевића сеоба и иселеност његова рукописа из наше књижевности (једна фрагментарна студија), *Симеон Пишчевић* (приредила: М. Д. Стефановић). Нови Сад, Издавачки центар Матице српске, 397–400.
- Кучековић, 2014: Кучековић, А., Епископ Софроније Јовановић (1743–1757) и барокни културни модел у Пакрачко-славонској епархији, *Зборник радова са научног скупа „Три века Карловачке митрополије (1713–2013)“*, (уредници: Д. Микавица, Д. Његован), Нови Сад, Епархија сремска Српске православне цркве, Одсек за историју Филозофског факултета у Новом Саду, Мало историјско друштво - Нови Сад, 601–610.
- Laugier, 1753: Laugier, M.A., *Essai sur l'Architecture*, Paris, Duchesne (Avec Approbation et Privilege du Roi).
- Lentić Kugli, 1984: Lentić Kugli, I., Prilog istraživanju arhitekture javnih zgrada u Sremskoj Mitrovici i Somboru, *Градска култура на Балкану (XV–XIX век)*, том 3, (уредници: В. Хан, Р. Самарцић, Н. Тасић) Београд, Балканолошки институт Српске академије наука и уметности, 125–137.
- Марковић, Поповић 2022: Марковић, О., Поповић, А., *Путовање као начин живота у српском друштву XVIII века (путујући војник и путујући учитељ)* – у поступку објављивања.
- Merkel, 1990: Merkel, U., Zu mehrerer Zierde und Gleichheit des Orths. Der Modellhausbau des 18. Jahrhunderts in Karlsruhe, *Klar und lichtvoll wie eine Regel. Planstädte der Neuzeit vom 16. bis zum 18. Jahrhundert*, Karlsruhe, Badisches Landesmuseum Karlsruhe (Hrsg.), 243–256.
- Милосављевић Милић, 2016: Милосављевић Милић, С., Виртуелна претприповест и феномен урањања, *Philologia Mediana VIII*, Ниш, 17–37.
- Павић, 1979: Павић, М. *Историја српске књижевности класицизма и предромантизма*, Београд: Полит.
- Press, 1986: Press, V., The Habsburg Court as Center of the Imperial Government, *The Journal of Modern History* LVIII, Chicago, S23–S45.
- Ryan. 2021: Ryan, M-L, *Space*, <https://www.lhn.uni-hamburg.de/node/55.html> (14. X 2021.)
- Стефановић, 2013: Стефановић, М. Д. Мачем и пером: одисеја и судбина, *Симеон Пишчевић* (приредила: М. Д. Стефановић), Нови Сад, Издавачки центар Матице српске, 7–15.
- Тимотијевић, 2005а: Тимотијевић, М., Домаћи простор, *Приватни живот на тлу српских земаља у освит модерног доба*, (приредио: А. Фотић), Београд, СЛЮ, 812–842.
- Тимотијевић, 2005б: Тимотијевић, М., Дружење приватног и јавног, *Приватни живот на тлу српских земаља у освит модерног доба*, (приредио: А. Фотић), Београд, СЛЮ, 843–863.

- Тимотијевић, 2006: Тимотијевић, М., *Рађање модерне приватности. Приватни живот Срба у Хабзбуршкој монархији од краја 17. до почетка 19. века*, Београд: СЛЮ.
- Тодоровић, 2005: Тодоровић, Ј., Концепт приватног на позорници јавног - приватни живот на митрополијском двору у 18. веку, *Приватни живот на тлу српских земаља у освит модерног доба*, (приредио: А. Фотић), Београд, СЛЮ, 655–686.
- Habermas, 1969: Habermas, J., *Javno mnjenje. Istraživanje u oblasti jedne kategorije građanskog društva*, Београд: Kultura.
- Хајндл, 1986: Хајндл, В., Бирографија и друштвене елите у Аустрији 1780-1848, *Историјски часопис XXXII*, Београд, 105–119.
- Calabi, 2004: Calabi, D., *The Market and the City. Square, Street and Architecture in Early Modern Europe*, London: Routledge.

Aleksa M. Popović
Olivera S. Marković

LA TIPOLOGIE ET LA TROPOLIGIE D'ESPACE FERME DANS LES *MEMOIRES* DU SIMEON PIŠČEVIĆ

Résumé

La compréhension d'espace fermé comme un ensemble où les acteurs sociaux entrent dans les relations du droit public, formelles et informelles, origines directement des relations sociales gouverner en un état. À l'autre côté, les personnes privées qui sont ordonnées par leurs besoins subjectives se manifestent dans l'espace public. Or, leur vivre d'espace public ne doit pas représenter une constante. Semblable à différenciation d'espace qui été causée socialement dans l'époque de despotisme éclairé en XVIIIème siècle en Monarchie de Habsbourg et en Russie, la catégorie d'espace fermé comme le public par exemple des *Mémoires* du Simeon Pišćević, est considérée en cet article. La considération cours est organisé en deux niveaux d'analyse - l'analyse des structures et les actionneurs profonds du développement social et aussi travers d'approche cognitif-naratologic aux aspects spatial du naratif. En reposant sur les sources publiés et la littérature relevante, les rélations spécifiques entre l'espace public formalisé et la compréhension du lui même dans le cadre des acteurs individuels des états sociaux hautes, sont inclus dans l'article. Par conséquent, en seconde niveau d'analyse, les auteurs indiquent aux résultats cognitifs de narrativisation et de perspectivisation d'espace fermé dans les *Mémoires*, considérant principalement la dimension thématique et figurative d'espace fermé comme le type de formation d'histoire en modes politique, étatique, publique-cérémoniale et culturelle.

Les mots clefs: la mobilité social, les conventions sociaux, le chronotope, la narratologie, le XVIIIème siècle, Simeon Pišćević

ХОРСКО ПЕВАЊЕ КАО НАЧИН ОЧУВАЊА КУЛТУРНО- НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА СРБА СА ДАНАШЊЕ ТЕРИТОРИЈЕ РУМУНИЈЕ (2)

(Студија случаја: српски сеоски хорови)

У склопу започете теме на претходном издању научног скупа, рад наставља вишестрану анализу чињеница у вези са хорским певањем, као делом дуге и богате традиције српске етничке мањине са данашње територије Румуније. Овога пута, чињенице су сагледаване из перспективе сеоских хорова, чија се појава бележи пред крај 19. века. Мада је већина ових хорова имала претежно литургијску намену, њихово деловање је носило снажну националну компоненту, која се огледала претежно, али не искључиво, у негованом репертоару. Тиме је хорско певање у руралним срединама постало један од начина очувања културног и националног идентитета овдашњег српског становништва током времена, пратећи текуће геополитичке прилике.

Кључне речи: хорско певање, хорски репертоар, сеоски хорови, културно-национални идентитет, Срби у Румунији.

Увод

Истраживања хорског певања Срба са данашње територије Румуније, која су мање или више систематски спроведена у последњих шест деценија, а чији су резултат самосталне књиге, или – најчешће – научни чланци или поглавља у појединим монографијама, дотакла су у извесној мери и проблематику очувања културно-националног идентитета током 185 година деловања српских хорских ансамбла на овим просторима. Уз градске хорове, чија је делатност обрађена у претходном броју *Исходишта* (7/2021), и сеоски хорови су своје деловање усмерили ка истицању своје националне припадности, чак и у временима када се „није могло” или „није смело” отворено „србовати”.

Почеци хорског певања Срба у сеоским срединама на данашњој територији Румуније

Хорско певање Срба са данашње територије Румуније могло би се временски поделити на пет раздобља. Та чињеница произилази пре свега из објављених књига заслужног прегалаца на пољу очувања музичке традиције Срба у Румунији Саве Илића (Илић, 1978; Илић, 1982) али из наших потоњих истраживања. Свако раздобље се одликује посебним карактеристикама, које доносимо укратко (Попов, 2017: 10–20), са посебним освртом на оснивање сеоских хорова:

а) Прво раздобље (1836–1866) у знаку је оснивања и деловања мушког хора при тадашњој (заједничкој) Православној саборној цркви у Темишвару (Граду)³. Појава хорског певања у оквиру тадашње српске заједнице у претоници Баната природно је следила културне токове времена, послуживши свакако као узор мањим срединама у широј околини. Сем вароши за које се поуздано зна да су у том раздобљу имале своје хорове (Темишвар, Арад, Чаково), нису нађени подаци који би указали на постојање певачких састава у сеоским срединама.

б) Друго раздобље (1867–1921) обележено је оснивањем, односно педесетогодишњим радом Српске певачке дружине у Темишвару, првог световног певачког друштва у граду на Бегеју⁴. Уз консолидовање хорске делатности у поменутиим местима, значајна је појава певачких друштава у варошким (Велики Семиклуш, 1880), али и сеоским срединама: у Српском Семартону (око 1875, а затим обновљено 1911. као „Доситеј“), Соколовцу (1890), Малом Бечкереку (1890), Петровом Селу (око 1900), Немету („Краљевић“, 1902), Мехали⁵ („Зора“, 1903), Сараволи (1910), Варјашу („Орао“, 1910), Фенлаку (1912)(Илић, 1978). Сва су певачка друштва оснивана при црквама, имајући као првенствени циљ улепшавање богослужења, а као нузгредни – неговање националне свести. Појава певачких друштава по нашим селима у тесној је вези са солиднијим музичким образовањем новијих генерација учитеља и свештеника (школованих махом у Сомбору, односно Сремским Карловцима), који су знање стечено током школовања преточили у праксу у својим местима службовања.

---

³ Нађени документи у вези са оснивањем хора и његовог деловања, уговор сачињен између Темишварско-градског „Обшества“ и првог „хороуправитеља“ (Александера Нусера), платни спискови, па и нотни запис *Литургије за четир мушка гласа (од Нуссера)* сврставају Хор Православне српске саборне цркве у Темишвару међу најстаријим хоровима у васцелом Српству (опширније: Попов, 2014: 89–90).

⁴ Српска певачка дружина у Темишвару основана је под утицајем идеја Уједињене омладине српске, уживајући „свестрану моралну и материјалну подршку не само српске јавности Темишвара и околине [...] у борби за национално и социјално ослобођење“ (Илић, 1978: 17–18). Као самостална установа, имала је статут (тзв. „Правила“) одобрен од угарских власти 1869. године. Током свога постојања (1867–1947), Српска певачка дружина је забележила значајан допринос очувању културно-националног идентитета Срба на овим просторима (Попов, 2021: 248–249).

⁵ Мехала, сада квартал Темишвара, била је до 1910. засебно приградско село.

в) Треће раздобље (1922–1947) симболично почиње оснивањем Српског добротворног друштва трапезе „Слога” у Темишвару, при којем је деловао сјајни мешовити хор. Мада су године након Великог рата донеле значајне социјалне и геополитичке промене у целом историјском Банату, међуратно раздобље се без претеривања може сматрати најплоднијим и најмасовнијим по питању хорског музицирања Срба у Румунији. Уз уметнички врхунац трију темишварских хорова (Српске певачке дружине, „Слоге” и мехалске „Зоре”)(Попов, 2021: 249), ипак се прави процват хорског певања збио у сеоским срединама, где су, и даље заслугом месних учитеља и свештеника, оснивана или обнављана црквена певачка друштва, са лепим бројем певача, и редовним учешћем на богослужењима, али и иним светковинама. Певачка друштва основана су у: Наћвали („Невен”, 1920), Кетфелју („Јединство”, 1920), Парцу („Звезда”, 1920), Иванди („Косово”, 1923), Пожежени (1924), Старој Молдави (1924), Ченеју (1925), Кечи („Милетић”, 1925), Чанаду (1925), Белобрешки (1925), Дињашу („Напредак”, 1927), Српском Семартону (Певачки одсек Просветно-спортског удружења „Обилић”, 1933), Великом Семпетру („Лира”, 1933), Фењу (1933), Шенђурцу („Гусле”, 1933), Арад-Гају („Слога”, 1933), Кнезу („Братство”, 1935), Надлаку (1935), Белобрешки (1935), Моноштору (1936), Торњи (1937), Печки (1940), Станчеву (1941)(Илић, 1978).

Новонастале политичке прилике након Другог светског рата учиниле су да црквени хорови постану „неподобни”, а да се световни репертоар свих дотадашњих хорова претресе, то јест строго цензурише. Ипак, за разлику од градских хорова који су махом укинута⁶, сеоски хорови су тихо и ненаметљиво (додуше са много мањим бројем чланова) наставили свој рад, певајући искључиво на богослужењима.

Исто у овом раздобљу вреди напоменути и оснивање Савеза српских певачких друштава у Румунији 1936. године, иницијативу коју су још 1934. године покренули српски сеоски учитељ Васа Росић из Варјаша и два сеоска свештеника (Љубомир Иванов из Великог Семпетра и Стеван Томић из Малог Бечкерека). Оснивање Савеза била је природна последица указане потребе за стручним организовањем и руковођењем певачких друштава, спремањем хорова, снабдевањем партитурама, као и организовањем смотри певачких друштава, што представља и најопипљивији резултат рада Савеза⁷. Избијање Другог светског рата је и ову племениту иницијативу нагло зауставило, те – према оцени најплоднијег истраживача културне историје Срба у Румунији Стевана Бугарског – допринос Савеза „треба тражити у

⁶ Најелоквентнији је овде пример темишварских хорова (Српске певачке дружине, „Слоге” и „Зоре”) чији су млађи чланови прешли у новоосноване уметничке формације, док је само мањи део старијих чланова обновило Хор Српске саборне цркве.

⁷ Смотре су организоване у Темишвару (19. априла 1936, са учешћем 15 певачких друштава), Араду (16. маја 1937, 11 друштава) и Великом Семиклушу (13. јуна 1938, 6 друштава).

томе што је анализирао постојеће чињенично стање, сагледао целину хорског феномена, што је извео потребне закључке и допринео међусобном упознавању певачких друштава.” Његово деловање „током трогодишњег постојања било [је] изразито силазно, оставши највећим делом на нивоу лепих жеља” (Бугарски 2015: 76).

г) Четврто раздобље (1948–1996) је период од скоро пола века обележено многобројним рестрикцијама политичке природе које су негативно утицале на деловање хорова. Најпре је 1945. године у Темишвару основан Савез словенских културно-демократских удружења у Румунији (ССКДУР), при којем је 1946. покренут и мешовити хор, са декларисаним циљем (највероватније по задатку нове власти) „уједињења у јединствену културно-уметничку дружину” најпре чланова темишварских хорова (чиме би се њихова засебна делатност умањила, па чак и угасила, што се и догодило 1947. године). Новонастале прилике су убрзале и гашење хорова у Великом Семиклушу и Араду, а сличан модел је примењен и у сеоским срединама: омладина која је до тада певала у црквеним хорovima приступила је месним хорovima ССКДУР, а када је ССКДУР укинут (1953), дотичне хорове преузели су месни домови културе.

Слично Темишвару, где су Катедрални хор (Хор Саборне цркве) сачињавали старији, добронамерни певачи, који су здружено, али без посебно зацртаног уметничког програма појали у српским храмовима⁸, по селима широм горњег Баната су своје деловање наставили махом мушки хорovi све до њиховог коначног гашења, као последица старења певача и економске миграције младих у градове.

Мада је до промене власти у Румунији дошло децембра 1989. године, до ревиворације хорског певања са овог поднебља дошло је тек 1997. године, и то – сем часних изузетака – у урбаним срединама⁹.

д) Пето раздобље (1997–данас) у знаку је обнове хорске делатности при Српској саборној цркви у Темишвару, под зналачком управом Јоце Бугарског. На жалост, сеоски хорovi су наставили да делују својим сопственим током, сходно својим сасвим скромним могућностима, гасећи се у контексту драстичног опадања српског сеоског становништва у Румунији.

Његовање културно-националног идентитета путем репертоара

---

⁸ Хор је од 1948. до 1973. наступао у мешовитом, а затим још двадесет година у мушком саставу.

⁹ Посебно се односимо овде на обнову активности Хора Православне српске саборне цркве у Темишвару, чија је мешовита поставка званично наступила први пут јануара 1997. године (Попов, 2017).

У односу на чињенице које се односе на хорове из градских средина (Попов, 2021: 250–254), нисмо уочили нарочите посебности када је у питању репертоар хорова из сеоских средина, поготово што су сеоски хорови углавном следили пример својих сународника „из вароши”. Може се приметити да се – у случају црквене музике – изводило углавном српско појање (то јест хорске обраде традиционалних српских напева¹⁰), или, у најмању руку, музика са црквенословенским текстом¹¹, који је – мада теже разумљив – прихваћен и протумачен као „наш”, то јест као саставни део верског и националног идентитета.

У случају световне музике, улога самог српског текста била је још већа, те су обраде народних, а поготово родољубивих песама, па све до (делова) Мокрањчевих *Руковети* биле једнако омиљене не само због музичке позадине, већ и због њихове текстуалне садржине.

Као и у претходном раду, нећемо (због обима расположиве грађе) навести све песме за које поуздано знамо да су српски сеоски хорови у Румунији изводили током времена, већ ћемо, из перспективе описаних раздобља сагледати извођачки репертоар у целини, илуструјући га примерима који представљају „репрезентативне узорке”.

а) Црквена музика

Приликом оснивања хорова, хоровање су користиле расположиви нотни материјал било у препису, било у штампаном облику. Уз стечено знање, учитељи и свештеници су са студија доносили и партитуре из којих су обучавали своје певаче. На основу малобројних сачуваних музикалија по парохјским архивима, може се стећи извесни (мада не и потпуни) увид у репертоар црквене музике коју су наши сеоски црквени хорови изводили. Веома распрострањена била је *Литургија у четири гласа за мушки збор* Јована Живковића (штампана у Новом Саду 1908. године), као и делови *Литургије Светог Јована Златоустог* коју је компоновао Корнелије Станковић а за мушки хор приредио Мита Топаловић (објављена је у Панчеву 1881. године), односно *Литургије* за мушки хор Стевана Стојановића Мокрањца, настале око 1910. године. Уз духовне композиције српских аутора, у мањој мери су заступљена дела руских композитора, међу којима се истичу нумере: *Осана* (Д. Бортњански), *Радујтесја људије* (Ћ. Сарти – Ф. Мјасников) и *Кољ славен* (Д. Бортњански).¹²

Занимљива је чињеница да се, у односу на научене песме у међуратном раздобљу, духовни репертоар сеоских хорова скоро уопште није мењао све до данашњих дана, односно њиховог гашења. Због нагло прекинуте везе

¹⁰ У питању је српско народно црквено појање, тзв. „карловачко појање“, које се изводило за певницама при богослужењима.

¹¹ Све до њиховог укидања / подржављења 1947. године, српске школе на територији Румуније биле су вероисповедне, па су у њима, уз појмове о вери, деца учила и опште појање (уз обавезно присуство на богослужењима), као и основе црквенословенског језика.

¹² Дела су поменута на основу сопствених теренских истраживања у раздобљу 2016–2021, у селима Поморишја и околине Темишвара.

са матицом, црквени хорови су након Другог светског рата ушли у процес „енклавизације” или (само)опстајања: репертоар није обнављан нити обогаћиван, већ се одржао у мери у којој је, уз све добре намере, то гласовно било могуће (Попов, 2021: 253). Као и у случају градских хорова, сеоски хорови мањих размера данас изводе једноставније хармонизације српских црквених напева, али и бројне богомољачке песме уместо прописаних причасна¹³.

б) Световна музика

Ако је непобитна чињеница, да је црквени хорски репертоар наших сеоских хорова временски најраспрострањенији, онда је свакако непобитна чињеница да је световни хорски репертоар бројчано најзаступљенији. Световни репертоар се увежбавао, а затим и здружено изводио приликом разних приредби, које су редовно организоване (обично о црквеним празницима) и веома добро биле посећиване од мештана, али и Срба из околних места.

У односу на духовни репертоар (о којем су подаци релативно штурни), о световном репертоару – посебно у међуратном раздобљу – информације су знатно опширније. Са поменутих догађања детаљно је извештавао лист „Темешварски весник”, који је излазио 1933–1947. Најчешће извођене композиције биле су: *Химна Светом Сави*; *Богови силни*, *Боже братимства* (Даворин Јенко); *Ој, Србијо* (Војтех Шистек); *Поздрав омладини*; *Појмо песму*; *У бој!* (Иван пл. Зајц); *Падајте браћо* (Гвидо Хавлас; текст: Ђура Јакшић); *Народни збор* („*Хеј, трубачу*”) (Јосиф Маринковић); *Песма српских соколова*, *Винска песма* (Исидор Бајић) и друге, али и делови из Мокрањчевих *Руковети* (I, II, VII, VIII, X, XI, XII, XV)¹⁴. За тему овога рада најелектроничнија је песма *Ја сам Србин, српски син* (хорска обрада: Корнелије Станковић, текст: Јован Суботић), омиљена међу хоровима у Поморишју, чија прва строфа гласи:

*Ја сам Србин, српски син,
Име м' Радивој,
Први ми је завет тај
Србством падај, стој.
И тог ћу се држати,
Док год будем дисати,
Вели србског отца син,*

Прави србски син. (Томић, 2018: 111–112)

¹³ Богомољачке песме (*Људи ликујте*, *Крст је сила и знамење*, *Источничке живоносни*, *Путник усамљен*, *Знаш ли ко те љуби силно* и др.), најчешће су у стиховима и имају једноставну мелодију, те се лако могу отпевати на два гласа. Прећутно су се одомаћиле у Српској цркви те се, сходно садашњој пракси, на многим местима певају уместо прописаних, али много захтевнијих причасних песама.

¹⁴ Сличан световни / родољубиви репертоар изводила су у то време и сеоска певачка друштва у Србији. (уп. Мишков, 2011; Томић, 2018).

Прилике након Другог светског рата наметнуле су, како је већ речено, строго усмерене културне правце, укључујући и веома строг одабир хорског репертоара. Сеоски хорови ССКДУР и потоњих домова културе су на репертоару имала углавном новије композиције или обраде српских народних песама, без икакве идеолошке колоратуре, као и (очекивано) поједина дела совјетских композитора (Илић, 1982: 28–38).

Политичке промене у Румунији децембра 1989. подигле су постојеће препреке, али, бар када су сеоски хорови у питању, прекасно. Суочавајући се са озбиљном бројчаном кризом певача, сеоска певачка друштва се данас не усредсређују на ширење свога репертоара, већ на проблем сопственог опстајања.

Ини видови неговања културног/националног идентитета

Песме са репертоара српских сеоских хорова са данашње територије Румуније могле су се чути у разним околностима. Ако изузмемо богослужбене прилике и околности где се изводила духовна музика, већ пред крај 19. века постојали су услови музицирања и у световним срединама, уз већу слободу избора репертоара и концепта самога наступа. Обично је то бивало о црквеним празницима, пред почетак Великог поста (о покладама), углавном у пролеће, јесен и зиму, јер је лето било „резервисано” за пољопривредне послове. Организоване су забаве, или тзв. „беседе” и сѐла, које су се најчешће завршавале „балом” (игранком). У првом, (просветно-)уметничком делу учествовало би певачко друштво, каткад и друга гостујућа друштва, дилетанти¹⁵, тамбурашки оркестри, беседници, рецитатори. Сва су ова догађања имала снажну улогу у буђењу националне свести, односно очувању културног и националног идентитета српске публике.

У међуратном периоду, а посебно током четврте деценије 20. века, када је хорски покрет узео маха, световне манифестације музичког (уједно и националног) карактера приређене су и наменски, о посебним приликама, међу којима челно место заузимају свечаности приликом освећења барјак црквених певачких друштава – које су редовно завршаване заједничким концертом свих „суделујућих” хорова¹⁶.

У случају појединих сеоских хорова забележена је и друштвена активност, усмерена ка помагању својих сународника. Примера ради, у Малом Бечкереку је месно певачко друштво у више маха преусмерило приходе са

¹⁵ У овом контексту, аматерске позоришне дружине.

¹⁶ Свечаности су одржане, међу осталом, у: Наћвали (1934), Великом Семпетру (1935), Шењурцу (1936), Немету (1936), Кетвељу (1936), Арад-Гају (1937).

својих приредби за оправку општинске дворане, школског здања или цркве, а такође и за помоћ сиромашним породицама у месту (АПСЦОМБ, Фонд Певачко друштво (1896–1947), Деловодни протоколи за раздобље 1890–1912. и 1927–1934). Значајна је и киторска делатност певачких друштава када су у питању споменици (најчешће спомен-плоче) подигнути палим мештанима (Србима) у Првом и Другом светском рату. Такви случајеви забележени су у Арад-Гају, Кетвељу, Малом Бечкереку (Бугарски – Попов, 2021: 71-73, 103–105, 124–125).

Најзад, очувању српске националне свести певача али и публике допринела су и поједина гостовања сеоских хора у широј околини, али и у Србији (Југославији). Најстарије документовано гостовање неког сеоског хора са ових простора односи се на Соколовачку земљорадничку певачку дружину предвођено заслужним свештеником Прокопијем Милошевићем – „српским Славјанским”, према оцени листа „Бранково коло”. Соколовчани су гостовали 1895. у Темишвару (на прослави 25. годишњице Српске певачке дружине), 1896. у Вршцу и Белој цркви, 1897. у Темишвару и Великом Градишту, а 1898. у Панчеву, Новом Саду, Вршцу и Београду (Станојловић, 2017, 104–107). Између два светска рата, истиче се путовање велике делегације Срба из Румуније (међу којима су се нашли и чланови хора из Варјаша и Малог Бечкереча) на Оплењак, на гроб краља Александра Карађорђевића, као и одржани концерт на Коларцу маја 1935. (*Политика*, бр. 9689, Београд, 12. мај 1935, стр. 6), али и први слет сеоских певачких друштава, одржан у Варјашу, 15. априла 1934, где су, сем домаћина, узели учешћа хорови из Малог Бечкереча, Кече, Кетвеља и Великог Семпетра – свега око 2000 учесника! По оснивању Савеза српских певачких друштава у Краљевини Румунији, организоване су три смотре хора, у Темишвару (1936), Араду (1937) и Великом Семиклушу (1938). На свим смотрама сеоски хорови су забележили запажено учешће. Традицију хорских сусрета обновила је деведесетих година XX века Епархија темишварска, организовањем тзв. смотри црквених хора, које се редовно одржавају сваке године¹⁷.

Када је променом режима децембра 1989. омогућено слободно кретање физичких лица, али и организованих група и удружења, појачане су и културне везе Срба из Румуније са матицом и Србима у региону. Уз многобројна гостовања и културне размене, бележимо: гостовање Црквеног хора, али и Женске певачке групе КУД „Душан Васиљев” из Ченеја у Кикинди и Ченеју код Новог Сада, Црквеног певачког друштва из Чанада у Новом Кнежевцу, односно Дески и Батањи (у Мађарској), Црквеног певачког друштва из Белобрешке на Фрушкој Гори и Београду, и др.

---

¹⁷ Због пандемијских услова, смотре нису одржане 2020. и 2021. године. Међутим, у односу на првих петнаестак издања (када је сваки хор/певачко друштво изводило по неколико нумера), задња издања су симболички сведена на заједничко учешће на литургији у Саборној цркви (обично о празнику Светога Јосифа Темишварског – епархијској слави) и дефиле учесника са хорским барјацима на Тргу Уједињења у Темишвару.

Закључци

Хорско певање Срба на данашњој територији Румуније – како у градским, тако и у сеоским срединама – представља најстарији вид организоване културне делатности. Упркос многобројним искушењима сваке природе, оно се одржало све до данашњих дана. У сеоским срединама, хорови (певачка друштва) су оснивани почев са крајем 19. века; њихов бројчани, али и уметнички врхунац постигнут је у међуратном периоду. Мада су дотични сеоски хорови имали претежно литургијску улогу, на њиховом репертоару су се често налазиле српске световне композиције (химне, родољубиве песме, хорске обраде народних песама, итд.), које су биле омиљене како међу певачима, тако и међу публиком. Духовни и световни репертоар је извођен приликом свечаних богослужења, али и приређених концерата, забава и разних свечаности у ужој и широј околини, па и иностранству. Тиме су хорови – директно или индиректно, намерно или ненамерно – донели значајан допринос у очувању националног, културног и верског идентитета Срба са ових простора.

Мимо своје музичке делатности, нека су друштва забележила и друге видове активности у својим местима, било хуманитарним акцијама за помоћ својим сународницима, или за оправку школских, црквених или општинских здања, било подизањем споменика палим мештанима у Првом и Другом светском рату.

Вишестрано деловање српских сеоских певачких друштава са данашње територије Румуније и даље може бити предмет музиколошких, али и културолошких, па и друштвених истраживања, тим више што се хорско певање Срба у сеоским срединама у Румунији годинама налази на самом рубу своје егзистенције.

Литература

- Бугарски, 2015: С. Бугарски, Савез српских певачких друштава у Румунији, у: *Темишварски зборник* 8. Нови Сад: Матица српска, 67–78.
- Бугарски – Попов, 2021: С. Бугарски, Д. Попов, *(С)Поменици*, Темишвар: Савез Срба у Румунији
- Илић, 1978: С. Илић, *Српски хорови у Банату – Прилог о хорској делатности Срба у Темишвару и Банату (1868–1944)*, Букурешт: Издавачко предузеће Критерион
- Илић, 1982: С. Илић, *Доба потпуног признања – Културно-уметничка делатност Срба у Банату (1944–1979)*, Букурешт: Издавачко предузеће Критерион
- Мишков, 2011: М. Р. Мишков, *Српска певачка друштва и други уметнички из-*

вођачи на простору Баната (период до Првог светског рата), Књига прва, Зрењанин: Арт-Проект

Попов, 2014: Д. Попов, Хорско појање при Српској саборној цркви у Темишвару (1836–1844), у: *Темишварски зборник 7*. Нови Сад: Матица српска, 87–102.

Попов, 2017: Д. Попов, *Мешовити хор Православне српске саборне цркве у Темишвару 1997–2017*, Темишвар: Савез Срба у Румунији

Попов, 2021: Д. Попов, Хорско певање као начин очувања културно-националног идентитета Срба са данашње територије Румуније. (Студија случаја: српски градски хорови 1836–2020), у *Исходишта 7*. Темишвар – Ниш: Савез Срба у Румунији – Центар за научна истраживања и културу Срба у Румунији · Филозофски факултет Универзитета у Нишу · Филолошки, историјски и теолошки факултет Западног универзитета у Темишвару, 247–257.

Станојловић, 2017: А. Станојловић, *Монографија Банатске клисуре* (Издање приредио за штампу и допунио Предраг Деспотовић), Темишвар: Савез Срба у Румунији

Томић, 2018: Д. Томић, *Албум 100 српских родољубивих песама*, Нови Сад: Сајнос · Музеј Војводине

Извори

Архив Православне српске црквене општине у Малом Бечкерекy (АПЦЦОМБ)

Штампа

Политика, Београд (1935)

Dejan D. Popov

CHORAL SINGING AS MEANS OF PRESERVING THE CULTURAL-NATIONAL IDENTITY OF SERBS IN THE PRESENT TERRITORY OF ROMANIA (2)

(Case Study: Serbian Village Choirs)

Summary

Continuing the topic started at the previous conference, this article continues to analyse various aspects of choral singing, as part of a long and rich tradition of the Serbian ethnic community living on the present territory of Romania. This time, this topic is regarded from the perspective of the village choirs, which started to emerge towards the end of the 19th century. Although most of them had a primary liturgical function, they did bear a strong national component reflected mainly, but

not exclusively in the repertoire. Thus, choral singing in the rural areas became a means of preserving the cultural and national identity throughout the times, following the ongoing geo-political contexts.

Keywords: choir singing, choral repertoire, village choirs, national-cultural identity, Serbs in Romania

O KARAŠEVSKOJ ANTROPONIMIJI IZ XVI VEKA

U radu su imena i prezimena zapisana u turskom teferu iz 1579. godine podvrgnuta etimološkoj i strukturnoj analizi. Budući da se istraživanjem antroponimije bilo koje manje ili veće zajednice mogu izvesti zaključci o etničkom poreklu dotične zajednice, osnovni cilj rada jeste da se na osnovu analize karaševskih antroponima iz pomenutog turskog tefera iz 1579. godine ustanovi etnička struktura stanovništva karaševske enklave u drugoj polovini XVI veka. Drugi cilj rada jeste da se, na osnovi podataka iz pomenutog tefera, iznesu podaci koji se odnose na veroispovest Karaševaka iz tog perioda.

Gljučne reči: Karaševci, Banat, turski tefer, antroponimi, etnička struktura, veroispovest.

1. Osnova za ovo istraživanje jeste rad turkologa Tibora Halasi–Kuna „Ottoman Data and the History of the *Krašovans*” (Halasi–Kun, 1983)³, u kojem su, uz kraći istorijsko–lingvistički osvrt na problematiku porekla Karaševaka i njihovog govora, dati karaševski antroponimi ispisani iz jednog turskog tefera (turske poreske knjige) iz 1579. godine.

1.1. Ovim istraživanjem autori žele postići dva osnovna cilja: a) da se na osnovu strukturne i etimološke analize karaševskih antroponima zabeleženih u pomenutom teferu iz 1579. godine (*Mufasal 579*) ustanovi etnička struktura karaševskih naselja u drugoj polovini XVI veka⁴ i b) da se iznesu novi podaci koji se tiču veroispovesti Karaševaka u tom periodu.

¹ mradan54@yahoo.com; miliana83@yahoo.com

² Rad je nastao u okviru projekta *Istraživanje kulture i istorije Srba u Rumuniji* Centra za naučna istraživanja kulture Srba u Rumuniji.

³ Na rad Halasi-Kuna skrenuo nam je pažnju naš rođak, Milja M. Radan (nadimak: *Kumesar*; Karaševo, br. 492), apsolvant Odeljenja za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu, za šta mu iskazujemo veliku zahvalnost.

⁴ U jednom budućem radu uradićemo studiju u kojoj ćemo uporediti ove antroponime sa karaševskim antroponimima navedenim u radu Kriste Zach (Zach, 1979) i sa današnjim karaševskim antroponimima sa ciljem da se stekne uvid u evoluciju i promene do kojih je došlo tokom skoro pola milenijuma u etničkoj strukturi karaševske zajednice.

2. Budući da je počev od druge polovine XIX veka karaševska etnička enklava pobudila ogromno interesovanje naučnika koje ni danas ne jenjava, a njihova istraživanja su iznedrila brojne kontroverzne zaključke o etničkom poreklu karaševskog življa i njihovih govora, Karaševci su dobro poznati u stručnoj lingvističkoj, etnološkoj, istorijskoj i folklorističkoj literaturi, zbog čega ćemo u ovom uvodnom delu veoma sažeto navesti samo najosnovnije podake o njima⁵ i istaći nove podatke o neatestiranim karaševskim naseljima koja se pojavljuju u turskom teferu.

2.1. Karaševska etnička enklava, koju čine sedam naselja – *Jábalče* (Iabálcea / 1564)⁶, *Karáševo* (Carásova / 1333), *Klokótič* (Clócotici / 1690 – 1700), *Lúpak* (Lúpac / 1598), *Nérmiđ* (Nérmet / 1723), *Rávník* (Ráfnic / 1690 – 700) i *Vódnic* (Vódnic / 1723), smeštena je u živopisnoj kotlini reke Karaša, u njenom gornjem toku, u podnožju najveće banatske planine Semenik (Karaš–severinska županija). Od navedenih sedam naselja, Karaševo je najveće i najstarije, prvi put zabeleženo u dokumentima 1333. godine pod imenom *Karasov* (Radan, 2015: 33). Nema sumnje da su ova naselja postojala i pre prvog gorenavedenog pomena, a u prilog tome idu pojedine informacije o njihovom postojanju pre prvih osvedočenih zapisa koje pojedini autori pominju u svojim napisima, ali ne navode izvor(e) iz kojih su informacije preuzeli (vidi, npr. Mihalik, 2021: 120)⁷. Tako, na primer, Friđeš Pešti navodi da su čak tri od navedenih sedam naselja – Karaševo, Jabalče i Lupak – postojala 1393. godine (Frigyes, II–1: 258), a rumunski istoričar Trajan Simu tvrdi da je 1030. godine u Karaševu postojao pravoslavni manastir (v. Radan, 2015: 48; Simu, 1924: 478).

Još jedan argumenat koji ide u prilog tome da je ova pretpostavka tačna nalazimo i u drugim radovima u kojima se navode neka druga naselja u karaševskom ataru kojima se gubi trag tokom vremena (v. Radan, 2015: 35–36), a njihova lokacija nije do danas utvrđena ili je približno utvrđena. Tako, na primer, u navedenom turskom teferu iz 1579. godine⁸, pored već poznatih karaševskih naselja – „Varoş–i Kırásova” (grad *Karaševo*), koji je pripadao Bokšanskoj nahiji (*Boğça nahiyesi* /Bokša /rum. Bocşa/), „Mezraa–i Ravník, nezd–i varoş–i Kırásova”⁹, „Mezraa–i

---

⁵ Sažet pregled ove problematike vidi u nekim našim radovima: Radan, 2015: 21–82, 253–269; Radan, Uskatu, 2015: 87–102; Radan, 2011: 445–450 i dr.

⁶ U zagradama je najpre dat zvanični, rumunski naziv naselja., a iza kose linije godina prvog pominjanja u pisanim izvorima (v. Radan, 2015: 37).

⁷ Mihalikova monografija o gradu Rešici štampana je na mađarskom jeziku 1896, koja je prevedena na rumnuskij jezik 2021.

⁸ U teferu *Mufassal* 579 dat je pojedinačni spisak poreskih obveznika (imena i prezimena glava karaševskih porodica).

⁹ U prevodu: „Obradivo zemljište Ravnika, zaselak varoši Karaševa”. Uz svaki navedeni toponim stoji isti tekst, nakon kojega se navode veoma kratki podaci o zanimanjima meštana; ilustracije radi dajemo celi tekst za jedno naselje na turskom i u prevodu: „Mezraa–i Ravník, nezd–i varoş–i

Nörmit', ...” (Nérmiđ – zaselak varoši Karaševa) – navedeni su sledeći do sada nepoznati toponimi zaselaka koji su pripadali varoši Karaševa: „Mezraa–i Istarikovač¹⁰, nezd–i varoş–i Kiraşova.” (Starikovac), „... Yaraşova, ...“ (Jarašova), „... Voylova, ...“ (Vojlova), „Dolna– ve Gorna–Gorkuloğ ...“ (Halasi–Kun, 1983: 160). Napominjemo da je šest navedenih naselja, koja su administrativno pripadala varoši Karaševu, smešteno severno od reke Karaša. U teferu se pominje i sedmo naselje pod imenom *Mala–Kiraşova*, smešteno na južnoj obali Karaša, koje je od svojih sunarodnika iz grada Karaševa delila jedino reka Karaš (v. Sl. 1). Međutim, ovo manje naselje, koje je imalo približno 95 stanovnika, zbog svog geografskog položaja pripadalo je drugoj nahiji – *Karaşova–Bitilnik nahiyesi* (Halasi–Kun, 1983: 161). Obe nahije bile su u sastavu Temišvarskog sandžaka. Na osnovu analize raznih srednjovekovnih mapa i lingvističke analize toponima¹¹, Halasi–Kun dovodi u vezu *Istarikovač* i *Yaraşovu* sa Lupakom, jer su na raznim mapama zaseoci označeni u njegovoj neposrednoj blizini, *Voylovu* sa Jabalčem, *Gorna–Gorkuluğ* identifikuje sa Klokočićem, a *Dolna–Gorkuluğ* sa Vodnikom (Halasi–Kun, 1983: 161–163). U vezi sa varošem *Kiraşova*, po kojem je u prošlosti dobila ime cela županija (*Krassó vármegye, Krassószőrénymegye*, danas *Caraş/–Severin*), Halasi–Kun napominje da su nekada ovo ime nosila tri susedna ali ne identična naselja, koja će kasnije činiti jedno naselje – Karaševo: a) tvrđava *Krassófő* ili *Krassó*, prvi put zabeležena 1247. pod imenom *Castrum Crassou*, a 1358. kao *Castrum regis maiestatis Crassou* (Karaševci je danas zovu *Túrski grát*) (Halasi–Kun, 1983: 161; v. i: Radan, 2015: 32–33); b) *Nagykrassó* ili *Krassó oppidum* /u teferu: *varoşi Kiraşova*/, udaljeno oko 1,5 km od pomenute tvrđave i smešteno, kao i tvrđava, na severnoj obali Karaša i c) *Kiskrassó* ili *Krassó /Krassovec vila* (selo), *Kariaschiz*, odnosno *Mala–Kiraşova* u turskom teferu/ (Halasi–Kun, 1983: 161; v. i: Radan, 2015: 32–33). U teferu se navodi da je u momentu priključenja Bokšanskoj nahiji predstavnik (načelnik) varoši Karaševo bio *D'urd' Ivanovi'* (Đurađ Ivanović) i imao je zvanje „keniz“ (kneza), za koje je posedovao „berat“, tj. pisanu potvrdu o tom zvanju, što znači da su Karaševci tokom vremena imali poluautonomni status, uključujući u doba turske vladavine Banatom. Prema proračunima Halasi–Kuna, varoš *Kiraşova* je 1579. imala oko 1880. stanovnika, što znači da je bila drugo naselje po veličini u Banatu posle Temišvara (Halasi–Kun, 1983: 164; v. i: Radan, 2015: 34).

Kiraşova. Varoş-i mezbure halkı ziraat edip ve kovan tutup ve çayırın biçip öşür verirler” / „Obrađiva zemlja Ravnika, zaseoka varoši Karašova. Stanovništvo zaseoka obrađuje i čuva košnice i daje nam blaženstvo” (Halasi–Kun, 1983: 160).

¹⁰ Ime zaseoka treba čitati *Starikovac*, jer Turci ubacuju protetičko „i“ ispred suglasničkih grupa *st, sp*. Veliku zahvalnost iskazujemo kolegici Tatjani Katić sa Katedre za orijentalistiku Filološkog fakulteta Univerziteta u Beogradu, koja nam je mnogo pomogla u pravilnom iščitavanju imena i prezimena iz spiska, kao i u prevodenju značenja pojedinih turskih leksema iz tefera. Takođe, zahvaljujemo se na pomoći i kolegi i prijatelju, umirovljenom univerzitetskom profesoru dr Radivoju Mladenoviću.

¹¹ Lingvistička analiza pojedinih toponima nije, po našem mišljenju, ubedljiva (npr. *Gorkuluğ*).

2.2. Nedovoljno poznavanje i/ili prenebregavanje (ponekad namerno) ionako malobrojnih srednjovekovnih dokumenata o istorijskoj prošlosti Banata i verskom stanju stanovnika ovog područja, a u pojedinim slučajevima, iz političkih pobuda, tendenciozno iskrivljavanje činjenica radi dokazivanja „određenog porekla“ ove zajednice, doprineli su usložnjavanju problematike etničkog porekla Karaševaka i uneli veliku pometnju u etničkom opredeljivanju, naročito kod običnih ljudi. I drugi činioци – arhaičnost govora i običaja, specifična nošnja, osobit mentalitet i dr. doprineli su, pogotovo kod nestručnjaka, povećanju „zagonetnosti“ ove enklave, ali glavni uzrok brojnih kontradiktornih, čak i oprečnih zaključaka formulisanih tokom sto i više godina o etničkom poreklu Karaševaka jeste, bez dvojbe, katolička veroispovest Karaševaka.

2.2.1. Iz srednjovekovnih dokumenata proizilazi da je sve do XIII veka stanovništvo Banata, uključujući i Južne Slovene (Karaševke) iz gornjeg toka Karaša, bilo pravoslavne veroispovesti (Simu, 1924: 478; Radan, 2015: 48; Radan, Uskatu, 2015a: 88). Od XIII do XVIII veka, rimski Papa u saradnji sa ugarskim kraljevima (do Mohačke bitke 1526. godine) konstantno pokušavaju da pokatoliče pravoslavne Banačane, Srbe i Rumune, ali sa malim uspehom. Prozelitska politika Katoličke crkve nastavljena je i za vreme turske okupacije Banata (v. Zach, 1979), istina nešto slabijim intenzitetom, i nastavljena je nakon uspostavljanja habsburške administracije nad ovom oblašću (Radan, 2011: 446–448; Radan, 2015: 48–50; Radan, Uskatu, 2015a: 89–90). U srednjovekovnim izvorima navodi se, s jedne strane, da je Karaševo 1332. ili 1333. godine podignuto na rang katoličkog protoprezviterata, a s druge strane, Karaševci se u više navrata pominju kao *šizmatici*, što znači pravoslavci (Radan, 2015: 52). Postavlja se pitanje kako objasniti ove dve informacije koje jedna drugoj protivreče? Po našem mišljenju, objašnjenje postoji. Podaci iz srednjovekovnih dokumenata ukazuju na činjenicu da je stanovništvo onih banatskih naselja koja su se nalazila u neposrednoj blizini pograničnih srednjovekovnih mađarskih tvrđava, koje su imale veoma važnu ulogu u odbrambenom sistemu južne Ugarske i bile u vlasništvu mađarskih kraljeva, bilo katoličke vere; najverovatnije su stanovnici dotičnih naselja „milom ili silom“ morali da prihvate katoličku veroispovest. U slučaju Karaševa, teško je danas utvrditi da li su ti tadašnji katolici bili samo u tvrđavi *Krassófő* (ili *Krassó*) ili i u varoši Karaševo (*Krassó oppidum / varoši Kirašova*). Najverovatnije ih je bilo i u varoši Karaševo, u kojoj je bilo, možda u znatno većoj meri, i pravoslavaca. Možda se tako može objasniti pominjanje Karaševaka kao *šizmatika*. Pri odgonećanju pitanja zašto su Karaševci smatrani šizmaticima, treba uzeti u obzir i činjenicu da se deo izbeglica iz srpskih krajeva južno od Dunava prispelih u Banat u razdoblju od XIV do XVII veka nastanio i u karaševskim naseljima, a opravdano je pretpostaviti da je većina njih bila pravoslavne vere, što predstavlja još jednu indiciju da su Karaševci, ako ne svi, bar većim delom, zaista prvobitno bili pravoslavci (Radan, 2015: 51–53; Mihalik, 2021: 119). I malobrojna sačuvana narodna predanja, iako sa pojedinim kontradiktornim elementima u sebi, u suštini govore

u prilog tome da su preci Karaševaka bili preobraćeni od franjevacu iz pravoslavne u katoličku veru i da su se u Karašku dolinu doselili iz srpskih krajeva (Radan, 2015: 45–46). U tom kontekstu spominjemo jedno veoma interesantno predanje vezano za doseljavanje Karaševaka u Banat, zabeleženo u monografiji Šandora Mihalika o gradu Rešici. Prema predanju, u momentu doseljenja¹² u Karašku dolinu, preci Karaševaka zatražili su dozvolu od mađarskih vlasti da se tu nasele i dobili su odobrenje samo pod uslovom da iz pravoslavne pređu u katoličku veru, a za donošenje odluke ostavljeno im je veoma kratko vreme: “...oni su trebali da odluče u vremenskom intervalu od ponoći do poja petlova. Ujutro, odlučili su da pređu na katoličanstvo, te su tako mogli da se nastane na ovim prostorima. Čak i danas rešička deca podsemevaju se Karaševcima imitirajući poj petlova”. (Mihalik, 2021: 120).

Osim indicija, poslednjih decenija izašli su na videlo i dokazi o prvobitnoj pravoslavnoj veroispovesti ovog življa. Jedan od dokaza nalazimo u studiji Kriste Zach (Zach, 1979) koja se temelji na dokumentima pronađenim u Vatikanskom arhivu, u kojoj opisuje rad misija *Kongregacije za propagandu vere* (FIDE) iz Rima u Banatu počev od 1626. godine. Te godine bosanski franjevac Marko Bandulaević ponovo osniva misionarski centar u Karaševu¹³ sa ciljem da stanovnike karaševskih ali i drugih banatskih naselja preobrati u katoličanstvo (Radan, 2011: 448–450). Upornim i strplivim višedecenijskim radom franjevci su ovoga puta uspeli da do početka XVIII veka preobrate sav karaševski živalj u katoličanstvo (Radan, 2015: 56–57).

Konstatacija Halasi–Kuna (1983: 164): „... sudeći prema prezimenima navedenim u registru [tefteru]¹⁴, izgleda da se njegovi stanovnici [reč je o naselju Mala–Kirašova] razlikuju ne samo svojim jezikom [govorom], nego i verskom pripadnošću (izgleda da pravoslavlje preovladava među njima) od svojih slovenskih suseda sa severne obale reke [varoši Kirašova]” potvrđuje našu goreiznesenu tezu. Logički zaključak koji se nameće nakon analize navedenih indicija i činjeničnih dokaza jeste da je znatni, možda većinski deo ovog življa bio pravoslavne veroispovesti.

2.2.2. Sigurne i nepobitne dokaze o etničkom poreklu Karaševaka pružaju njihovi govori. Budući da su govoru /ili govorima/ Karaševaka posvećene brojne studije i čak tri monografije, koje su, inače, vrlo dobro poznate lingvistima,

¹² Prema mađarskim izvorima to doseljavanje desilo se u dve etape - u vreme vladavine kralja Ludvika Velikog i 1393. godine (Mihalik, 2021: 120).

¹³ K. Zach (1979: 49-50) tvrdi da su prve franjevačke misije započele rad u Ugarskoj u XIV veku, a Trajan Simu (1924: 479) tvrdi da su franjevci već u tom veku u Karaševu imali svoje sedište. U pojedinim mađarskim izvorima tvrdi se da su franjevci (i dominikanci) bili prisutni u Banatu i vršili svoju misionarsku delatnost još u prvim decenijama XIII veka (Radan, 2011: 447). Svi ovi podaci o prisutnosti franjevacu u Banatu govore o tome da je banatsko stanovništvo bilo prevashodno pravoslavne vere, te je njihovo delovanje bilo usmereno ka promeni takvog stanja.

¹⁴ U uglastim zagradama data su naša, dodatna objašnjenja.

pa i širem krugu zainteresovanih za ovu problematiku, ovde ćemo dati sintezni zaključak dosadašnjih istraživanja. Većina renomiranih lingvista, pre svega dijalektologa (Lj. Miletić, A. Belić, E. Petrović, J. Melich, P. Ivić, P. Skok i dr.), smatra da su karaševski govori najarhaičniji srpski štokavski govori ekavskog tipa, s napomenom da jedni smatraju da oni pripadaju kosovsko–resavskom, a drugi prizrensko–timočkom dijalektu. Postoje i druge teorije prema kojima su karaševski govori bugarskog, češkog, hrvatskog porekla, pa čak i da je ovaj govor poseban slovenski jezik¹⁵, ali njihova argumentacija uglavnom nije validna, naučno utemeljena.

2.2.3. Počev od druge polovine XIX veka sve do danas objavljeni su brojni etnološki napisi i studije o Karaševcima i u njima su iznesene različite teze o njihovom etničkom poreklu i verskoj pripadnosti u prošlosti¹⁶. U ozbiljnim, naučno utemeljenim studijama, zasnovanim na solidnim i verodostojnim argumentima, zastupljena je teza o srpskom poreklu i o prvobitnoj pravoslavnoj veroispovesti Karaševaka. Navodimo samo jedan od brojnih argumenata koji potvrđuje srpsko etničko poreklo karaševske enklave. Naime, u *Konskripciji iz 1743. godine* habsburške administracije u Banatu (to je, u stvari, spisak poreskih dažbina za 1743. godinu), u kojoj je, među ostalom, pedantno zabeleženo zatečeno etničko i versko stanje u svakom banatskom naselju, u rubrici o nacionalnosti stanovništva naselja Karaševo (u originalu: *Caraschova*) upisano je *Cath. Raitz.* („Srbi katolici“) (Surdu, 1970: 54; Radan, 2004: 25).

3. Dajemo u nastavku imena i prezimena iz turskog teftera (*Mufassal 579*) koje daje Halasi–Kun u svom radu. Za navedena imena i prezimena pokušali smo ustanoviti njihove etimologije (poreklo) i, tamo gde je bilo neophodno, način tvorbe (sufiksi). Istovremeno, upoređujući oblike tadašnjih sa sadašnjim imenima i prezimenima Karaševaka zabeleženih sedamdesetih godina prošloga veka u radovima Mila Tomića (v. Tomić 1 i Tomić 2), ukazujemo na to da li su ta imena i prezimena očuvana kao takva do danas ili su pak, u raznim varijantama, očuvana u današnjim imenima, prezimenima i nadimcima. U vezi sa etimološkom analizom, preciziramo sledeće: a) smatramo *srpskim* sva ona imena i prezimena iz teftera koja nalazimo u srpskoj antroponimiji (srpskim rečnicima i drugim radovima), a čiji su oblici bez dvojbe slovenski; b) tamo gde iza imena stoji „srp. i hrv.“ znači da dotično ime postoji i u Srba i u Hrvata; c) *rumunskim* smatramo imena ili prezimena čiji su oblici neslovenski i uobičajeni su kod Rumuna; ponekad su takvi antroponimi preuzeti iz mađarskog jezika (što se navodi u analizi), pa je teško odrediti da li su iz mađarskog prodrli u karaševsku antroponimiju

---

¹⁵ Sintezni prikaz dosadašnjih dijalektoloških istraživanja govora Karaševaka vidi kod: Radan, 2015: 57–82.

¹⁶ Sažet prikaz etnoloških radova o Karaševcima vidi kod: Radan, 2015: 63,73–82.

posredstvom rumnskog jezika; d) kod pojedinih imena i prezimena čiji koren ili osnova jesu Slovenski a izvedeni su rumunskim sufiksima, uz moguće srpsko navodimo i moguće rumunsko poreklo (provenijenciju).

3.1. Lična imena

Antal: ime mađarskog porekla (<mađ. *Antal* “Anton” /<lat. *Antonius*/ – Šim: 17; Gros, 2011: 267; DOR: 14)¹⁷.

Bača¹⁸: *Bača* ili *Baca* – srp. ime (v. Bača ili Baca – Grk: 34); budući da je uz ovo ime prezime *Olah* – trebalo bi imati u vidu mogućnost da je ono rumunskog porekla (v. rum. prez. *Baciu* <*baci* /nepoznata etimologija – DELR: 66–67/ “bač, starešina čobana” – Iord: 43, očuvano u nadimcima *Bač'unkónja* – K, *Bășúna* – J (Tomić, II: 209).

Bala: *Bala* – srp. i hr. ime (TMar: 82–82; Grk: 33).

Balaj (x 4)¹⁹: *Balaž* – srp. ime (<srp. *Bal-* + suf. *-aš* < Bratoslav; TMar: 82–82) (v. i rum. prez. *Balaș*, *Balaj* <mađ. *Balázs*, bug. *Balaš* /Iord, 44/); v. i srp. i hr. prez. *Blažević*.

Berta (x 4): *Berta* (m. r. ?!) – žensko ime možda nem. porekla (v. Berta, Bertha ž.r. – Šim: 33–34; Gros, 2011: 169; DO:73–74), ali je u teferu izgleda reč o muškom imenu, pa bi ga mogli možda dovesti u vezu sa srp. i hr. korenom *ber-* + suf. *-ta* (?); očuvano danas možda u prezimenu *Béca* [x 161]²⁰ – K, Kl, L, V (Tomić, 1: 220) i u nadimku *Bécić'* [x 17] – K (Tomić, 2: 209).

Boĝdan (x 4): *Bogdan* – srp. ime (Grk: 38), očuvano danas u prezimenima – K, Kl, N [x 83] (Tomić, 2: 221) i u nadimcima – V [x 1].

Boleša: *Boleša*, *Bolješa* (<*Bole-* + *-ša* /< Boško, Bogdan/ ili od osnove *bolje-* + *-ša* /< Boljemir, Boljeslav – Grk, 41/), nije danas očuvano u ovom obliku.

¹⁷ Ako iza imena ili prezimena zabeleženih u turskom teferu nisu data sadašnja imena ili prezimena Karaševaka u istom ili sličnom (izvedenom) obliku, znači da su dotična iščezla iz karaševskog antroponimijškog fonda.

¹⁸ Radi pravilnog iščitavanja zabeleženih karaševskih imena i prezimena u teferu turskom grafijom, za sledeće turske grafeme dajemo odgovarajuće srpske grafeme: **ç** (**Yanča**, **Ference**) = odgovara našem **č** ili **c**; muklo **ı** (tur) = ne postoji u srpskom jeziku, Turci ga ubacuju između dva suglasnika da bi olakšali izgovor (pr.: **Sirbin**, **Diragomir**, **Vilča**); tur. **y** (**Iliye**) = odgovara našem **j**; tur. **ğ** (**Boĝdan**) = srpsko **g**; tur. **j** (**Balaj**) = srp. **ž**. U primerima tipa: **Istefan**, **Istepit'** i dr, reč je o protetičkom **I** /i/ koje Turci ubacuju ispred suglasničkih grupa **st**, **sp**, **sl** i dr.

¹⁹ Brojka u zagradama iza imena označava broj lica koja dotično ime nose, odnosno, kod prezimena (v. niže 3.2), broj porodica /muških lica/ sa dotičnim prezimenom; ako takvog podatka iza imena ili prezimena nema, znači da su samo jednom zabeležena u teferu.

²⁰ Primere očuvanih karaševskih antroponima koje ovde dajemo crpljeni su iz građe koju je prikupio 1968. godine M Tomić, a rezultate istraživanja objavio je 1972. i 1974. godine (v. Tomić, 1; Tomić, 2). Dakle, navedeni konzervisani karaševski antroponimi do danas ilustruju stanje iz šezdesetih godina prošloga veka.

- Botoš** (prezime: *Olah*): *Botoš* (<srp. imena *Bota* + -oš /v. suf. -oš kod TMar: 124/); v. i rum. prez. *Botoș* (Iord: 76), up. i srp. *Botić*, *Botke* (Grk: 43).
- Bugarin**: *Bugarin* – srp. ime /izvedeno od etnonima *Bugar* sa suf. -in/ (Grk: 47).
- Dojak**: *Dojak* – srp. ime ((Doj/a/- + -ak/Grk:79/).
- Diragoylo** (x 2): *Dragojlo* – srp. ime (<drag- + -ojlo; Grk: 81/), danas *Dragoje* (vrlo retko) – K (Tomić, 2: 235).
- Diragomir** (x 2): *Dragomir* – srp. ime složeno od slovenskih osnova (<drag- + -o- + *mir-*; Grk: 82).
- Dušan**: *Dušan* – srp. ime (< korena *duh* ili *duša*; Grk: 85).
- D'okit'** (x 4): *Đokić* – srp. ime (<dem. *Đoka* /< *Đorđel* + suf. -ić), danas očuvano u brojnim varijantama imena *Đurađ* (*Đ'ured'*, *Đ'oka*, *Đ'urič'ka*) i u nadimcima – *Đ'oka*, *Đ'ud'a*, *Đ'uka*, *Đ'ura*, *Đ'urkin* ..., u svim karaševskim naseljima (v. Tomić, 2: 211).
- D'ura**: *Dura* – srp. ime (<*Đurađ*, *Đurđe* – Grk: 89), očuvano u istom obliku u jednom nadimku u K [x 7] (Tomić, 2: 213).
- D'urad'** (x 15): *Đurađ* – srp. ime (<grč. *Geórgios* – Šim: 95), danas *Đ'ured'* (v. fusnotu 17), očuvano u mnogobrojnim varijantama u nadimcima skoro u svim karaševskim naseljima (Tomić, 2: 213) i u izvedenom prezimenu *Đ'urása* – K (Tomić, 1: 222).
- D'urd'** (x 25): *Đurđ* – srp. ime (<*Đurađ*, *Đurđe*; v. i rum. *Jurj* /= *Žurž*/, *Giurge* /*Đurđe*/ – DO,190–191; v i Tomić, 2: 213).
- D'urka** (x 13): *Đurka* (<*Đur/a*/ + -ka – Grk, 90; v. i rum. *Giurcă* /=*Đurkь*/ <slov. – DO, 191, *Giurcă*, *Jurcă* – DOR, 66; Tomić, 2: 213).
- Fabyan** (x 3): *Fab'iljan* – verov. mađ. ili rum. porekla, od *Fabian* (<lat. *Fabius* – Šim: 111; DOR: 56).
- Ference**: *Ference* – ime mađ. porekla (<mađ. *Ferencz* <*Franciscus* – Šim: 113; Iord: 198), očuvano danas u varijantama prezimena (*F'era* - K) i nadimaka: *F'era*, *F'erič'ka* (K), *F'eráč'a*, *F'erka*, *F'erkić'* (Kl) (Tomić, 2: 221; Tomić, 1: 212).
- Filip** (x 2): srp. i hr. ime (<*Filip* /*Vilip*/ <grč. *Philippos* – Šim: 114–115; Grk: 53, 318), danas konzervisano u istom obliku kao ime u Kl i V (Tomić, 2: 235), i u prezimenu *Filipónja* – N, odnosno u nadimcima: *Filipán*, *Filipóvac*, *Lipán*, *Lipónđa* ... – Kl, N, K, L, J (Tomić, 2: 212).
- Fodor** – mađ. ime (<Fodor /<fodor “krecav”/ <grč. *Thóodoros*; v. i rum. prez. *Fodor* (<mađ.) – Iord.; 204; Šim: 117).
- Gergel**: *Gergel* – najverovatnije od mađ. *Gergely* (up. rum. *Gherghe*, *Ghergul*, *Gherghiu* <mađ. /DOR: 65/) ili od srp. imena *Gerga*, *Gergo* (<Georgije) / Grk: 64/. Danas je oblik ovog imena sačuvan u nadimcima *G'erga*, *G'ergič'ka* – K, Kl, V (v. Tomić, 2: 211).

- Grube i Gruba** – srp. ime/na/, v. Grub, Grube, Gruba (Grk: 69; Šim: 135).
- Ilije:** *Ilije* – ime najverovatnije rum. porekla (<Ilie), u upotrebi i danas u svim karaševskim naseljima kao ime u obliku *Ilíja* (Tomić, 2: 235) i u izvedenim varijantama u nadimcima: *Il'iić'*, *Ilijónja* – L, *Il'vin* – R, *Ilikónja* – K (Tomić, 2:213).
- Yakup** (x 4): *Jacob* – nije muslimansko, već srp. i hr. hrišćansko ime, danas retko – K, J, N, V (Tomić, 2: 235), očuvano i u nadimcima u L i K (Tomić, 2: 213).
- Yanča:** *Janča* – srp. ime (<Jan/e/ + -ča – Grk: 103), očuvano kao prezime u K, R, V [x44] (Tomić, 1: 222).
- Yankul:** *Jankul* – srp. ime izvedeno od korena *Jank/o/* (<Jan <Jovan) sa rum. suf. *-ul* (v. Grk: 103; DOR: LXVI; Ior: 253; Gros: 2011: 9; v. i up. rum ime i prez. Iancu, Iancul), sačuvano u nadimcima u K, R (Tomić, 2: 213) i u samo jednom prezimenu u K (*Jámkul* – nosilac je Rumun, zet u K), odnosno *Jankóv* – R, L [x 6] (Tomić, 1: 222).
- Yanoš** (x 43): *Janoš* – najverovatnije je ime mađ. porekla (<mađ. János), manje je verovatno da je ime srpsko izvedeno od *Jan/e/* + *-oš* (Grk, 103; Šim: 155); danas je ime *Jánaš* retko, – samo po jedno u K i V (Tomić, 2: 235).
- Yovan** (x 6): *Jovan* – srp. ime /biblijskog porekla/ (Grk: 106), očuvano u prezimenu *Jovának* – L.V [x40] (Tomić, 1: 222) i u nadimcima *Jóva* – K, *Jovánić'* – Kl. [x 32] ... i dr. (v. Tomić, 2: 213).
- Kozma:** *Kozma* – srp. ime izvedeno od imena grčkog svetitelja (Grk: 112).
- Lačko:** *Lacko* (ili, manje verovatno, *Lačko*) – srp. ime (<Lac/a/ [<Aleksandar, Vladislav ...] + *-ko* – Grk: 118), očuvano u prezimenima – *Láckič'* (L – x 84; V – x 7), *Lácku* – (N – x 2) (Tomić, 1: 222) i u nadimcima – K, Kl, L [x 23] (Tomić, 2: 214).
- Levrinče** (x 6): *Lorence* ili *Lorenče*²¹ (<mađ. *Lörincz*, ali ne isključujemo mogućnost da ima veze sa imenom *Lovren* <Lavrentije – v. Grk: 120), očuvano možda u oblicima nadimaka tipa *Lovrinóv*, *Lovrinč'ić'* – Kl, *Lovrinjás* – L i dr. [x 10] (v. Tomić, 2: 214).
- Lukač** (x 9): *Lukač* – srp. ime mađ. porekla (<mađ. *Lukacs/*; v. srp. *Lukač* <Luka + *-ač* /Grk: 120/), danas očuvano u obliku *Luka* (x 38) u K, KL, J, N (Tomić, 2: 235) i u brojnim nadimcima [x 28] (v. Tomić, 2: 214; v. niže i prez. *Lukačević*, *Lúkić'*).
- Lupul:** rum. ime (rum. *Lupul* <lup “vuk” + suf. *-ul* /Dor: 312/), očuvano danas samo u nadimcima *Lúpu*, *Lúpul*, *Lúpulj* – K [x 9], J [x 1], *Lupuljása* – K [x 6] (Tomić 2: 215).
- Martin** (x 27): srp. i hr. /kalendarsko/ ime (<lat. *Martinus* <Mars – Grk: 128), očuvano kao ime u svim karaševskim naseljima [x143] i u nadimcima – K, , Kl, L [x 13] (Tomić, 2: 215).

²¹ Najverovatnije je Halasi-Kun pogrešno pročitao ime kao *Levrince* ili *Levrinče*.

- Mihaylo** (prez. *Olah*): *Mihajlo* – srp. ime²² (<grč. *Michaél* – Grk: 138; v. i rum. ime *Mihail* – DO: 279), očuvano u prezimenu *Mihájla* – K [x59] (Tomić, 1: 223) i u raznim oblicima nadimaka [x 42] (Tomić, 2: 215).
- Mihal** (x 57): srp. i hr. ime mađarskog porekla (varijanta imena *Mihailo* – Grk: 138), vrlo rasprostranjeno danas u obliku *Milja* [x 476] (v. i up. rum. ime *Mihai*) u svim naseljima (Tomić, 2: 236).
- Mikla**: *Mikla* – verovatno od rum. imena *Micle* (<mađ. korena *Mikl/ós/* + rum. suf. *-ea* – Iord: 304)(v. niže prezime).
- Mikloš** (x 26): *Mikloš* – mađ. ime (<*Miklós*, ekvivalentan srp. imenu *Nikola*, *Míkula* – Grk: 131). U ovom slučaju reč je o mađarizovanom imenu *Nikola* ili *Mikula*, što nikako ne znači da su nosioci ovog imena Mađari, očuvano danas u nadimku *Miklós* – K (Tomić, 2: 216)).
- Mikul**: rum. ime (v. *Micul* <*mic* “mali, malen” – Grk: 131); ime je dosta rasprostranjeno kod Vlaha u Srbiji (DOR: 321), očuvano u istoimenom prezimenu [x 18] u V. (Tomić, 1:223) i u nadimku *Mikul* – Kl (v. niže i *Mikulić*).
- Mikula**: varijanta srp. imena *Nikola* – Grk: 131 (<mađ. *Miklós*). U današnjoj karaševskoj antroponimiji konzervisano je ovo ime u obliku *Mikóla*, koji je 1974. godine bio na četvrtom mestu po učestalosti [x 382] (Tomić, 2: 236)²³, i u različitim varijantama nadimaka [x 44] (Tomić, 2: 216).
- Miloš** (x 2): *Miloš* – srp. ime izvedeno od korena *mil-* + *-oš* (Grk: 134), očuvano kao ime [x 1] – N, prezime – K, Kl, N, R [x 137] i nadimak – Kl, N [x 10] (Tomić, 2: 215).
- Nikola** (x 2) – srp. ime (<grč. *Nikólāos*) (v. gore *Mikóla*).
- Opre**: rum. ime (<*Oprea*, *Opru* <a *opri* “zaustaviti” – DOR: 338; v. i Grk: 151), sačuvano samo u nadimku *Opríca* [x 16] – K (Tomić, 2: 216).
- Orđovan**: *Orgovan* /= *Jorgovan*/ srp. ime tur. porekla (<tur. *ergovan* – Grk: 108).
- Paval** (x 6) – srp. arhaičnija varijanta imena *Pavle* (<grč. *Paulos* /Grk: 153; Šim: 267/), očuvano u istom obliku ili u varijanti *Pável* [x 3] u K, J, N (Tomić, 1: 236) i u nekoliko varijanti nadimaka [x38] (Tomić, 2: 216).
- Pavle** – srp. ime (v. *Paval*).
- Petar** (x 45) – srp. ime *Petar* (<grč. *Pétros* – Grk: 156; Šim: 269), danas najfrekventnije ime [x 561 muško] + *Petrija*, *Pétra* [x 118 ženska] u svim karaševskim naseljima, očuvano i u raznim varijantama nadimaka – *Pe'*

---

²² Čudno je što ovo srp. ime po obliku nosi čovek sa prezimenom *Olah* „Vlah, Rumun“. Najverovatnije je reč o rumunskoj imigrantskoj porodici asimiliranoj u karaševskoj, pretežno slovenskoj/srpskoj zajednici.

²³ Najfrekventnija tradicionalna karaševska imena 1974. godine bila su: *Pétar* [x 561], *Milja* [x 476], *Đ'ured'* [x 470], *Mikóla* [x 382] (v. Tomić, 2: 235-236).

ca, Pejka, Petrikić'... [x 88] (Tomić, 2: 216) i u prezimenima – *Petráška, Petrika, Petruć 24* [x 40 + 11] (Tomić, 1: 223).

- Petre** (x 12) – rumunska varijanta imena *Petar* (Grk: 157; v. rum. i bug. prezime *Petre* – Iord, 363) (v. *Petar*).
- Radosav** – srp. složeno ime od slov. osnova *rad-* + *sll/av* (Grk: 167; Šim: 283).
- Radul** (x 2) – srp. i rum. ime (v. *Radul, Radulj* < korena *rad-* + *-ul /-ulj/* – Grk: 167–168, Šim: 284; DOR: 355).
- Sibo** (x 2): *Sibo* /ili *Siba/* – srpsko ime (<Sibin), zabeleženo u raznim krajevima Srbije (uključujući i u Banatu), kao i na Baniji, Lici, Kordunu, Herceg Novom (Grk: 178, 304; v. i Sibila – Šim: 305).
- Isteje**: *Steje* – srp. ime, v. Stejak (<Stej/a/- + -ak), Stejo, Steja /<Stefan/ /Grk: 187, 310; Šim: 321).
- Istefan** (x 6): *Stefan* – srp. ime (<grč. *Stéphanos* – Grk: 187, Šim: 321), očuvano u nekoliko nadimka [x 11] (Tomić, 2: 236, 219) (v. niže: *Stepan, Stepa*).
- Istepa**: *Stepa* – srp. ime (hipokor. od *Stepan*), očuvan danas u obliku *Ste'pan* [x 28] u svim naseljima osim u J.
- Istepan**: *Stepan* (*p* < *f/ph/* = *Stefan*) – srp. ime gr. porekla (Grk: 187; Šim: 321) očuvano danas (*Ste'pan* [x 28]) u svim naseljima osim u J i u nekoliko nadimka [x 22] (Tomić, 2: 236, 218).
- Istepit'**: *Stepić* – srp. ime izvedeno od *Step/a/-* + *-ić* (Grk: 187; Šim: 321).
- Istojan**: *Stojan* – srp. ime (<*stoj-* + *-an*; Grk: 188; Šim: 323/), očuvano kao prezime u istom obliku [x 2] i u obliku *Stojánović'* [x 15] jedino u K (Tomić, 1: 224).
- Istoyka**: *Stojka* (<*stoj-* + *-ka*) – srp. ime *Stojko* /m.r./, *Stojka* /ž.r./ (Grk: 188, 311; Šim: 324); v. i rum. ime *Stoica* /=*Stojka/* <srp. ili bug. *Stoj* <slov. (DOR: 376–377), očuvano u prezimenu *Stója* [x 7]Kl (Tomić, 1: 224).
- Todor** – srp. ime (v. *Todor* – Grk: 195; Šim: 342), očuvano kao ime u istom obliku u svim karaševskim naseljima [x 67], te u nekoliko varijanti nadimaka [x 21] (Tomić, 2: 236, 218), i kao prezime [x 76]– K, Kl, J, L, V (Tomić, 1: 224).
- Tomasit'** (*Istepan* = prezime ?)²⁴: *Tomasić* ili *Tomašić* – srp. ime izvedeno od *Tomaš* (<*Toma*) + suf. *-ić* (v. i Grk: 195); v. i: *Tomasić* (<*Tomas* + *-ić*; Šim: 343; up. srp. prez. *Tomić*).
- Vilča** (*Olah* = prezime): *Vlča* – srp. arhaično ime od *Vlĭk* (>*Vuk*) + *-ja* (v. Klajn 2: 19–20; up. *Vuk, Vuka, Vuča* – Grk: 61, 235).

²⁴ Budući da su svuda u teferu prvo zabeležena imena, a iza njih prezimena (u ovom slučaju: *Tomasit' Istepan*), nije sasvim sigurno da li je *Tomasić* ime (prema redosledu, jeste) ili je prezime (po obliku); up. sa imenom *Milić* (Grk: 133).

Vince: *Vince* (ili *Vinče* ?) – ovo ime je najverovatnije mađ. porekla (<lat. Vincencius), češće kod katolika (v. hrv. Vincencij/e/, Vinca, Vince – Šim: 363), ređe kod pravoslavaca (v. srp. Vinko /<Vincencius/ – Grk: 53).

Vlayko: *Vlajko* – srp. ime izvedeno od korena *Vlaj/a/-* + *-ko* (Grk: 55), očuvano u nadimcima *Vlajka* [x 1] i *Vlá* [x 17] (Tomić, 2: 219).

Vuk²⁵ (x 4) – srp. ime (<opšteslovenske reči /vkk/ indoevropskog porekla uzeta za ime iz profilaktičkih razloga još u dalekoj prošlosti u slovenskoj zajednici /Grk: 59; Šim: 374/), očuvano u nadimcima *Vuč'ica* [x 1]– L (Tomić, 2: 219) i *Vúja* (nije zabeležen kod Tomića) – K.

3.1.1. U spisku Halasi–Kuna (preuzet iz teftera) popisano je 378 muških osoba koje nose ukupno 66 imena. Po frekvenciji najbrojnija su sledeća hrišćanska kalendarska imena: **ĐURAD** (*Đurđ, Đura, Đurka, Đokić, Gergel*): x 59; **MIHAL** (sa varijantom *Mihajlo* [x 1]): x 58; **PETAR** (sa varijantom *Petre* [x 12]): x 57; **JANOŠ** (sa varijantama *Jovan* [x 6], *Jankul* [x 1], *Janča* [x 1]): x 45; **MIKLOŠ** (sa varijantama *Nikola* [x 2], *Mikula* [x 1]): x 29; **MARTIN**: x 27.

Pored gore navedenih, tu su još i sledeća imena: *Lukač* [x 9], *Paval* [x 7] (i jedna var. – *Pavle*), *Stefan* (sa varijantama *Stepan, Stepić, Steje* [x 1]) [x 9], *Jacob* [x 4], *Filip* [x 2], *Ilije* [x 1], *Kozma* [x 1], *Todor* [x 1], *Tomasić* [x 1], *Fodor* [x 1]. Ukupan broj kalendarskih hrišćanskih imena – 16 (32 sa varijantama, od kojih 9 su stranog porekla).

3.1.2. Na spisku su zabeležena ukupno 22 srpska²⁶ narodna imena, ali sa znatno manjom frekvencijom od kalendarskih: *Bača /Baca/, Bala, Boleša, Bugarin, Dojak, Dušan, Lacko, Radoslav, Stojan, Stojka, Vlča, Vlajko* [x 1], *Dragojlo, Dragomir, Grube /Grubal/, Miloš, Sibo, Vuk* [x 2], *Balaž, Bogdan, Vuk* [x 4]. Manja frekvencija narodnih, slovenskih imena ukazuje na to da je hrišćanstvo među Karaševcima bilo dobro ukorenjeno u drugoj polovini XVI veka.

3.1.3. Zabeleženo je, takođe, 21 ime stranog porekla, od kojih je 11 mađarskih imena (*Antal, Ferençe, Fodor, Gergel, Vince* [x 1], *Fabijan* [x 3], *Lukač* [x 9], *Mikloš* [x 26], *Janoš* [x 43], *Mihal* [x 57], najverovatnije i *Levrince* [x 6]), 8 je rumunskih (*Botoš*²⁷ [x 2], *Ilije, Lupul, Mikla, Mikul, Opre* [x 1], *Radul* [x 2], *Petre* [x 12] i po jedno je turskog (*Jorgovan*), odnosno nemačkog (*Berta* [x 4]) porekla.

3.1.4. Gorenavedenih 66 imena podelili smo u tri velike grupe: *kalendarska (hrišćanska), narodna (slovenska)* i *strana* imena. Statistički posmatrano, svaka od ovih grupa čini $\pm \frac{1}{3}$ od ukupnog broja imena:

²⁵ Ovaj je oblik novijeg datuma nastao od *Vlk, Vlča*, koji su verovatno doneli srpski doseljenici u karaševsku starinačku zajednicu.

²⁶ Veliki broj njih nalazimo i u Hrvata.

²⁷ Pošto uz ovo ime stoji prezime *Olah*, smatramo da je pozajmljeno iz rumunske antroponimije, a Rumuni su ga pozajmili od Mađara.

I M E N A	Broj	Procenat	
Kalendarska, hrišćanska imena (bez onih sa stranim, neprilagođenim oblikom tipa: <i>Mihal, Mikloš, Janoš, Ference ...</i>)	23	34,84 %	68,18%
Narodna, slovenska imena (uključujući i strana odomaćena i prilagođena imena u duhu srp. jez. kao <i>Durađ, Stepan ...</i>)	22	33,33 %	
Imena stranog porekla tipa: <i>Antal, Gergel, Lupul, Opre, Orgovan</i> i dr.	21	31,81 %	
Ukupno:	66	99,98 %	

Vrednost ovih statističkih podataka jeste relativna jer su mađarski oblici imena prisutni u znatnom broju zahvaljujući politici mađarizacije slovenskog i rumunskog življa koju je stalno pokušavala nametnuti ugarska administracija do zauzimanja Banata od Turaka. Ta politika je sprovedena, pre svega, preko katoličkih sveštenika, koji su u crkvene matične knjige zapisivali pretežno imena (i prezimena) krštenih, venčanih i umrlih u mađarskom obliku, ali to nikako ne znači da su svi nosioci takvih imena bili Mađari²⁸, već su, u najvećem broju slučajeva, to bili Karaševci. I Halasi–Kun u svojoj studiji tvrdi bez dvojbe da su žitelji ovih naselja u ogromnoj većini bili južni Sloveni (Karaševci) (Halasi–Kun: 168).

3.1.5. Rumunska /vlaška/ imena kao što su *Ilije, Petre, Opre, Lupul, Mikul, Radul*, kao i srpsko ime *Vlajko*, svedoče o tome da je već u to vreme u karaševskim naseljima bilo desetak porodica rumunskog porekla, koje su tokom vremena bile asimilirane od autohtonog karaševskog življa.

3.1.6. U teferu nisu zabeležena ženska imena, jer su, po ustaljenoj srednjovekovnoj administrativnoj osmanlijskoj praksi, popisivani samo članovi porodica muškog pola (izuzetno su popisivane samo udovice). Pojedina ženska imena možemo indirektno saznati iz osnova zabeleženih prezimena (v. niže *Katić*, možda i *Ljubić*).

3.2. Prezimena (patronimi):

Andrit' (x 5): *Andrić* – srp. prez. /metronim/ (<*Andr/a/-* + *-ić*).

Antal – prez. nastalo od mađarskog imena (v. gore ime *Antal*).

Antalovit' (x 4): *Antalović* – srp. prez. izvedeno od mađ. imena *Antal* sa složenim suf. *-ović*.

Babit' (x 5): *Babić* – srp. prez. (<*bab-* + *-ić*; Grk: 32), sa dosta visokom frekvencijom i danas u K [x 40] (Tomić, 1: 220).

Batit': *Batić* – srp. prez. (<*Bat/a/-* + *-ić*; Grk: 33).

Beluš: *Beluš* – srp. prez. (<*Bel-* + *-uš*; Grk: 33).

- Bičit'**: *Bicić* (ili *Bičić*) – srp. prez. (<Bic/a/- + -ić ili od Bik/e/- + -ić/ (Grk: 33) (v. danas nadimak *Bikár* – K (Tomić, 2: 210).
- Bila**: *Beła* (ili *Bjela*) – srp. prez. (<Belimir, Beloslav – Grk: 33, 36); danas nadimci *Be'lič'*, *Be'lja* – K (v. i Tomić, 2: 209).
- Blajevit'**: *Blažević* – srp. prez. (<Blaž + -ević, v. i Blažić – Grk: 37), prezime očuvano danas u obliku *Blaž* [x43] u Kl, V i R (Tomić, 1: 221) i u nadimcima *Bláška* – KL, K, *Blaškónja* – Kl, *Bláž* – J, *Blážić* – R [x 13] (Tomić, 2: 210).
- Bočit'**: *Bocić* (ili *Bočić*) – srp. prez. (<Boc/a/- + -ić ili <Boč/a/- + -ić – Grk: 43).
- Bojić**: *Bojic* – srp. prez. (<Boja/- + -ic – Grk: 40).
- Boyit'** (x 2): *Bojić* – srp. prez. (<Boj/a/- + -ić – Grk: 40).
- Borčit'**: *Borčić* (ili *Borčić* ?) – srp. prez. (<Bork/o/- + -ić ili od Borč/a/- + -ić / up. Grk: 43/ ili od korena *bor-* + -čić); danas očuvano u varijanti *Bórka* – K, V [x 62] (Tomić, 1: 221).
- Bortit'**: *Bortić* – srp. prez. nejasnog porekla, verov. izvedeno od korena *bor-* / *bor-iti sel* ili od apelativa *bor/- + -t/a/- + -ić* (v. Klajn 2: 15–16).
- Brayovit'**: *Brajović* – srp. prez. izvedeno od osnove imena *Braj/a/-* sa suf. -ović (up. ime *Brajić* – Grk: 44), danas očuvano u nadimku *Brájka* – Kl [x 13] (Tomić, 2: 211).
- Bruyit'**: *Brujić* – prez. nejasne osnove (možda <*bruj/a/* ili <*brujiti*), izvedeno sa suf. -ić.
- Čirnit'**: *Crnić* – srpsko prez. izvedeno od prideva *crn-* + -ić (Gros, 2011: 225) ili *Črnić* (izvedeno od starijeg oblika istog prideva *črn* (<stsl. *čрънь*), u kojem je konzervisana suglasnička grupa *čr-*).
- Čomit'**: *Čomić* – srp. prez. izvedeno, možda, od pozajmljenice *čom* (mađ. dij. leksema „paketić, zamotuljčić” sa suf. -ić ili *Comić* (izvedeno od nepoznatog korena sa suf. -ić).
- Čornit'**: *Čornić* ili *Cornić* – obe varijante imaju karakteristike srp. prezimena izvedenih sa suf. -ić ali je nejasan koren od kojega je prezime izvedeno. Varijantu *Čornić* mogli bismo dovesti u vezu sa slovenskim pridevskim korenom *čрънь* „crn“ od kojega je sufiksom -ić izvedeno prezime (potporu za ovu pretpostavku imamo u obliku *Čirnit'* sa istom semantikom).
- Čornovit'**: *Čornović* ili *Cornović* – srp. prez. (<č/o/rn- + -ović) /vidi *Čornić/*.
- Dabijivit'**: *Dabiživić* – srp. prez. izvedeno od složenog imena *Dabiživ* (Grk: 71) sa suf. -ić.
- Dikan** (x 2): *Dikan* – srp. prez. izvedeno od imena *Dika* (*Dik/a/- + -an* /Grk: 75; Šim: 73/).
- Dobromir** – srp. prez. postalo od složenog srp. imena *Dobromir*.
- Dojčetit'**: *Dojčetić* – srp. prez. izvedeno od složenog imena *Dojče* sa sufik-

sima -t/a/ + -ić.

Doyit' (x 4): *Dojić* – srp. prez. izvedeno od Doj/a/- sa suf. -ić (v. ime Dojić – Grk: 79).

Domnik: *Dominik* – mađ. prez. postalo od lat. imena iz katoličkog kalendara (<lat. Dominicus), čiji je nosilac katolički sveštenik, najverovatnije mađarske nacionalnosti²⁹.

Dirayit': *Drajić* – srp. prez. izvedeno od imena Draj/a/ (<Dragoljub, Dragomir ...) sa suf. -ić (Grk: 83).

D'okit': *Đokić* – srp. prezime (<Đok/a/- + -ić).

D'urdevit': *Đurđević* – srp. prez. izvedeno od korena *Đurđ-* (<Đur/a/đ- + -ević).

D'urit': *Đurić* – srp. prez. (<Đur/a/- + -ić; v. i ime Đurić – Grk: 90), očuvano danas u nadimcima *Đ'urić'* – L [x 2], *Đ'urić'ić'* – Kl [x 14] (Tomić, 2: 211).

Eflax: *Eflaks* – jeste varijanta tur. oblika *Eflâk* „Vlah, Rumun” (Halasi–Kun, 1983: 168).

Favur (x 2): *Faur* – rum. prez. izvedeno od imenice *faur* “kovač” (Ior: 194).

Filip (x 2) – prez. nastalo od srp. imena gr. porekla Filip (<*Philippos* – ime hrišćanskog svetitelja, v. Grk: 202), danas očuvano u izvedenici *Filipónja* – N [x 4] (Tomić, 1: 221).

Frujit': *Fružić* – srp. prez. izvedeno od imena Frug (<gr. *Fránnos* <lat. *Francus*) sa suf. -ić, v. Grk: 202).

Ivaniča: *Ivanica* – srp. prez. (<Ivan + dem. suf. -ica; up. ime Ivanic – Grk: 98).

Ivanovit' (knez): *Ivanović* – izvedeno srp. prez. (<Ivan + -ović), očuvano u nadimcima *Ivanóvč'ić'*, *Ivanóvski* (Kl), *Ivanič'in*, *Ívić'*, *Ívin* (N), *Ivňjél* (J) i dr. [x 34] (v. Tomić, 2: 213).

Ivčit': *Ivčić* – srp. prez. (<Iv/a/- + -čić); danas očuvano u obliku *Ív'ka* – N, J, Kl [x 42] (Tomić, 1: 222).

Yakup: *Jakob* – iako prema obliku izgleda da je ime turskog porekla, pravilnim iščitavanjem³⁰ antroponima datog u radu Halasi–Kuna skoro sigurno reč je o srp. i hr. hrišćanskom imenu *Jakob* (*Jakov*), koje je u ovom slučaju postalo prezime (Šim: 153–154; Grk: 102).

Yanoş: *Janoš* – najverovatnije je ovo prezime postalo od imena mađ. porekla (<mađ. János) ili je izvedeno, što je u ovom slučaju veoma malo verovatno, od Jan/e/- + -oš” (Grk, 103).

Yovičit': *Jovičić* – srp. prezime (<Jov/a/- + -ičić /v.Klajn 2: 111/), očuvano u prezimenu *Jovának* – L i R [x40] (Tomić, 1: 222) i u nadimcima (v. ime

²⁹ Ovo je sasvim sigurno jer u teferu ispred imena i prezimena stoji reč *pap* „pop” (pap *Petar Domnik*).

³⁰ Pema mišljenju kolegice Tatjane Katić.

Jovan).

Kalnit': *Kalinić* – srp. prezime (<Kalin/a/- + -ić; Grk: 110, 264), očuvan danas u obliku *Kalina* kao prez. u K [x 7] (Tomić, 1: 221) i nadimak – K [x 1], kao i u dem. obliku *Kalinka* – R [x1] (Tomić, 2: 213).

Katit': *Katić* – srp. prez. (<Kat/a/- + -ić), očuvano u istom obliku jedino u K [x 29] (Tomić, 1: 2.2.1).

Kostadin: *Kostadin* – srp. varijanta imena hrišćanskog svetitelja (<gr. *Konstantinos*, lat. *Constantinus*) postalo prezime (Grk: 113; Šim: 177), danas očuvano u nadimcima *Dina*, *Dinonja* – N, *Đ'inkul*, *Kóč'ul* – L [x 8] (Tomić, 2: 214)³¹.

Kostadinac – srp. prez. (<Kostadin + -ac).

Kostadit': *Kostadić* – srp. prez. (<Kostad/in/- + -ić).

Kotolašit': *Kotolašić* – srp. prez. nastalo od nejasne osnove (up. Kota /<Kosta/, Katalina, Katuška – Grk: 113, 265), najverovatnije od osnove Katal/ina/-sa složenim suf. -uška (Klajn, 2: 139). Ovo je prezime očuvano do danas u oblicima *Katalúša* – N, K, *K'č'blúša* – J [x 26] (Tomić, 1: 221).

Krasit': *Krasić* – srp. prez. (<Kras/a/- + -ić; v. ime *Krasić* – Grk: 114).

Kirstit': *Krstić* – srp. prez. (<Krst/a/- [prevod gr. *Christós*] + -ić), očuvano danas u obliku *Kr'sta* – K [x 32], R [x 4] (Tomić, 1: 221), te u imenu *Kr'sta* [x 40] – Kl, L, R, V (Tomić, 1: 235) i u nadimcima: *K'č'rstić'*, *K'č'rstónja* [x 19] – L i K³², *Krstónić'* – Kl (Tomić, 2: 214).

Layit' (x 2): *Lajić* – srp. prez. (<Laj/a/- [<Lazar] + -ić; Grk: 117), danas očuvano u raznim oblicima prezimena, imena i nadimaka – v. niže prez. *Lazarević* (Tomić, 1: 222; Tomić, 1: 214, 235).

Laklovit': *Laklović* – srp. prez. (<Lak/o/- [<Lazar] + suf. -lović ? - up. Klajn 2: 147; v. niže prez. *Lazarević*).

Lazarevit': *Lazarević* – srp. prez. (<Lazar + -ević, v. *Lajić*), osnova prezimena očuvana u nadimcima /*Lácka*, *Lázar*, *Lazújka* i dr – K, L) i u imenima /*Láckić'* L, V [x 91], *Lácku* – N [x 2], *Lazújka* – K [x 2] (v. Tomić, 2: 214, 235).

Lubit': *Lubić* ili *Ljubić* – srp. prez. izvedeno od korena *lub-* ili *ljub-* + -ić (v. ime *Ljubić* – Grk: 123), koren prezimena prisutan danas u muškim (*Ljubomir* – K [x 1]) i ženskim imenima (*Ljuba* – K, Kl, J, R [x 22], *Ljubica* – R [x 1]) (Tomić, 2: 237).

Lukač: *Lukač* – srp. prez. izvedeno od Luk/a/- + -ač (v. ime *Lukač* – Grk: 121)

---

³¹ Registrovana su i tri prezimena, ali su njihovi nosioci Romi iz Kl (Tomić, 1: 221) i jedno ime u R (Tomić, 2: 235).

³² Ovaj nadimak smo mi zabeležili i u K (nema ga kod Tomića); obično ga dobijaju porodice čije prezime jeste ili je bilo *Kr'sta*, a nemaju/nisu imali nadimak.

ili je preuzeto iz mađ. antroponimije – Lukács (v. i rum. prez. *Lucaci/ul* – Ior: 283), očuvano danas u obliku *Lúkić'* – L, R [x 13] (Tomić, 1: 222; v. niže *Lukačević*).

- Lukačević'**: *Lukačević* – srp. prez. (<Lukač- + -ević), očuvano danas u prez. *Lukač'ela* – K [x 6], Kl [x 61], N [x 5] (Tomić, 1: 222).
- Lutovit'**: *Lutović* ili *Ljutović* – srp. prez. (<Lut/a/- [<Milutin] + -ović ili od imena Ljut/a/- + -ović; Grk: 121).
- Martin** (x 2) – srp. prez. nastalo od kalendarskog imena Martin (<lat. *Martinus*) (v. gore ime *Martin*).
- Medovit'**: *Medović* – srp. prez. (up. lat. *Ursus*) izvedeno od korena *med/a/-* + -ović (danas postoji samo rumunsko prezime *Ursul* – K³³ [x 1], Kl [x 1], J [x 40]).
- Mihal** (x 3) – mađ. ime (varijanta imena *Mihailo*) koje se koristi i kao prezime (<mađ. *Mihaliy* <gr., lat. *Micháel*), očuvano u prezimenu *Mihájla* [x 59] – K (Tomić, 1: 223).
- Mikit'**: *Mikić* – srp. prez. (<Mik/a/- ili Mik/i/- + -ić).
- Mikla**: *Mikla* – najverovatnije rum. prez. nastalo od imena *Mikla* (<mađ. korena *Mikl/ós/-* + -ja) ili je prodrlo u karaševsku antroponimiju preuzimanjem rum. prez. *Micle/a/* (Ior: 304), ali nije isključeno da potiče od osnove *Mikola* [*Mikl-*] + -ja; očuvano u nadimku *Miklja* – K (Tomić ga, verovatno omaškom, nije zapisao).
- Mikloš** (x): *Mikloš* – prezime (<mađ. imena *Miklós*, ali to ne mora da znači da su nosioci tog prezimena bili etnički Mađari (v. gore ime sa istim oblikom); danas očuvan i kao nadimak u raznim oblicima (v. Tomić, 2: 216).
- Mikula**: *Mikula* – srp. prez. izvedeno od mađ. imena (<*Miklós* /srp.varijanta: *Nikola*); Grk: 131) (v. gore ime *Mikloš*).
- Mikulit'** (x 2): *Mikulić* – srp. prez. izvedeno bilo od rum. antroponima. *Micul*, bilo od osnove imena *Mikull/a/-* sa suf. -ić, očuvano kao prezime u obliku *Mikul* – V [x 18] (Tomić, 1: 223) i u nadimcima *Mikul* – Kl [x 10] (Tomić, 2: 216), *Mikulić'* [x 1] – R (Tomić, 2: 226).
- Mičit'** (x 5): *Micić* ili *Mičić* – srp. prezime izvedeno od *Mic/a/-* (<Mihailo, Milosav ... – v. Grk: 139) ili od *Mič/a/-* (<Mihailo, Milosav ...) sa suf. -ić.
- Milit'**: *Milić* – srp. prezime (<*mil-* + -ić; v. ime Milić – Grk: 133) očuvano u nadimku *Milkić'* [x 12] – K (Tomić, 2: 215).
- Mirčit'**: *Mirčić* – srp. prez. izvedeno od srp. ili rum. imena *Mirč/a/-*, *Mirč/e/-* (od korena *mir-* + -ča /-če /v. Grk: 137/ + suf. -ić ili od korena *mir-* + suf. -čić), ili pak od *Mrčić* – srp. prezime izvedeno od korena *mrk-* (v. Mrkan – ime zaštitnog karaktera; Grk: 141)³⁴ + -ić; ako je reč o prez. *Mirčić*, što je

³³ Nije registrovan u Tomićevim radovima.

³⁴ Smatramo da je ovo prezime moglo nastati izvođenjem od korena *mrk-*, na što nas navodi

najverovatnije, onda je ono sačuvano u prezimenu *Mirč'ónja* [x 55] – Kl, L, V (Tomić, 1: 223) i u nekoliko varijanti u nadimcima [x 19] (Tomić, 2: 215).

Mirkola *Mrkola* – srp. prez. (sa pogrđnom nijansom značenja) participskog porekla izvedeno najverovatnije od glagolske osnove *mrka/ti/-* + suf. *-la* (v. Klajn 2: 142) sa disimilacijom *a > o*: *mrkala > mrkola*, ili može biti u pitanju greška u beleženju sufiksa prezimena)³⁵.

Mišit'; *Mišić* – srp. prez. izvedeno od imena *Miš* (<Miloš) ili od apelativa *miš* sa suf. *-ić*, sačuvano danas jedino u nadimku *Miš* [x21] – K (Tomić, 2: 215).

Mitit'; *Mitić* – srp. prez. izvedeno od osnove imena *Mita* (<Dimitrije, Mitar ... – v. Grk: 138) sa suf. *-ić*, očuvano jedino u prezimenu *Mita* [x 82] – K, L, R (Tomić, 1: 223) i u nadimcima *Mič'oda* [x 6] – K, *Mič'ola* [x 13] – Kl, *Mitroš* [x 1] – R (Tomić, 2: 215).

Nenadovit'; *Nenadović* – srp. prez. (<Nenad + *-ović*).

Odojevit'; *Odojević* – srp. prez. izvedeno od imena *Odoje* (Grk:151) sa suf. *-ević*.

Olah (x 8) – mađ. oblik za „Vlah /Rumun/” (Halasi–Kun, 1983: 168).

Paval – starija varijanta biblijskog imena *Pavel* (<gr. *Paulos*, lat. *Paulus*) koje je upotrebljeno i kao prezime /srp./ (Grk: 153; Šim: 267).

Pavlovit' (x 3); *Pavlović* – srp. prez. izvedeno od osnove imena *Pavlle/-* sa suf. *-ović*.

Peyit'; *Pejić* – srp. prez. izvedeno od osnove imena *Pej/a/-* (<Petar, Pantelija ... – Grk:155) sa suf. *-ić*.

Perit'; *Perić* – srp. prezime izvedeno od dem. imena *Per/a/-* (<Petar) sa suf. *-ić*.

Perovit'; *Perović* – srp. prez. (<Per/a/- + suf. *-ović*).

Petar – srp. kalendarsko ime najrasprostranjenije u Karaševaka danas (v. fustotu 3)(<gr. *Pétros*, lat. *Petrus*) u funkciji prezimena u ovom slučaju.

Petkovit'; *Petković* – srp. prez. (<Petk/o/- + suf. *-ović*).

Petre (x 2) – rum. prez. i ime (zabeleženo kao ime i u Srba – Grk: 157) (v. rum. prez. *Petre/a/*, bug. *Petre* – Ior: 363).

Petrit'; *Petrić* – srp. prez. izvedeno od korena imena *Pet/a/r-* sa suf. *-ić* (v. ime *Petrić* – Grk: 157; Gros: 21), očuvano danas samo u hipokoristiku od

---

postojanje u to doba i prezimena **Mirkola** (*Mrkola*), ali do danas očuvano prezime *Mirč'ónja* i više varijanti nadimka sa istom osnovom navodi nas na zaključak da prezime **Mirčit'** treba čitati *Mirčić*.

³⁵ Malo je verovatno izvođenje ovog prezimena od pridevske osnove *mrk-* (Gros, 2011: 225) ili od imena *Mrko* –zaštitno ime/(<Mrkan, Mrkašin – Grk: 141), jer je teško objasniti izvođenje od pridevskih osnova sa suf. *-la*.

imena *Petar*).

Petrovit' (x 2): *Petrović* – srp. prez. (<Pet/a/r- + -ović).

Piraviča: *Piravica* – srp. prez. izvedeno ili od imena *Pira* (<Spiridon – Grk: 158) sa sufiksima *-av* i *-ica*, ili od prideva *prav* sa suf. *-ica*.

Radišit': *Radišić* – srp. prez. (<Radiš/a/- + -ić).

Radul – rum. i srp.³⁶ ime izvedeno od slovenskog korena *rad-* sa rum. suf. *-ul* koje, u ovom slučaju, vrši funkciju prezimena, danas zabeleženo samo jedno prezime (*Rádul*; glava porodice jeste rumunski zet) u K (Tomić, 1: 223).

Selit' (x 2): *Selić* – srp. prez. izvedeno od imena *Sella/-* (<Sekula, Selimir) sa suf. *-ić* (v. ime *Selić* – Grk: 178).

Islanavit': *Slanavić* – srpsko prezime najverovatnije izvedeno od pridevske osnove *slan-* sa sufiksima *-av* i *-ić*.

Sirbin: *Srbin* – etnonim uzet za prezime (v. isti postupak za ime *Srbin*, *Srb* i *dr.* – Grk: 183). Etonim je danas sačuvan u nadimku *Sr'bin*, *Sr'pka* [x 12] – K (Tomić, 2: 217).

Sirbinit': *Srbinić* – srp. prez. (<Srbin + -ić; v. i Gros, 2011: 211).

Istaņul: *Stančul* – rum. ime, ovde u funkciji prezimena, izvedeno od slov./srp. osnove *Stan/e/-* sa srp. suf. *-ča /-če/* i rum. suf. *-ul* (v. rum. prez. *Stanciu*, bug. *Stančo* – Ior: 423); srp. imena *Stanul*, *Stanča*, *Stanče* zabeležena su oblastima sa vlaškim življem u severoistočnoj Srbiji (Negotin, Zaječar), ali i u Nišu i Leskovcu (Grk: 186); prezime je konzervisano u u oblicima nadimaka *Stanč'uka*, var. *Stnč'uka*, *Stanč'ukónja* – K, L, R [x 15] (Tomić, II: 218).

Istefan: *Stefan* – srp. ime u funkciji prezimena (v. gore ime *Stefan*).

Istoyan: *Stojan* – srp. ime u funkciji prezimena (v. gore ime *Stojan*).

Sudar – srp. prez. nastalo od arhaične lekseme *sudar* „sudija“ (Gros, 2011: 256; up. rum. i polj. prez. *Suder* – Ior: 429); danas je sačuvana varijanta *Súdor* [x 1] kao nadimak u K (v. Tomić, II: 218).

Tomaš: *Tomaš* – mađ. prez. (v. mađ. prez. *Tamás* “Toma”, srp. *Tomaš*, rum. *Tomaș* – Ior: 457; Grk: 195).

Tomašit' (x 2): *Tomašić* – srp. prez. (<Tomaš + -ić) (v. niže prez. *Tomić*).

Tomit' (x 2): *Tomić* – srp. prez. (<Tom/a/- + -ić), očuvano u prezimenu *Tóma* [x 48] – K, Kl, J, L, R (Tomić, 1: 224), u nadimku *Tomíč'ka*, *Tomíč'kónja* [x 21] – K, Kl, L (Tomić, 2: 218) i, samo u jednom slučaju, kao ime (*Tóma* – J) (Tomić, 2: 236).

³⁶ Veliki broj imena u Srba izvedenih od navedenog korena sa navedenim sufiksom (*Radul*, *Radula*, *Radule*, *Radulin*, *Radulinko*, *Radulko*, *Radulo*, *Radulj/a/* – Grk: 167–168) ukazuje na to da ga treba smatrati i srpskim.

Troyla: *Trajila* – rum. prez. (<Traj/a/- /<Trajan/ sa suf. -il; v. rum. prez. Trăi-lă, Trăilescu i dr. – Ior: 460) (srp. imena Trajil, Trajilo, zabeležena su u severoistočnoj /sa vlaškim življem/ i u južnoj Srbiji – Grk: 196; Gros, 2011: 131); oblik sačuvan danas u nadimcima *Trejilb* – J [x 1], *Treila* –R [x 1] (Tomić, II: 219).

Udovičevit’: *Udovičević* – srp. prez. izvedeno od osnove imenice *udovica*, *udovičica* sa suf. -ević, sačuvano danas u prez. *Udovica* [x 55] – K, R, V (Tomić, I: 224).

Udovičit’: *Udovičić* – srp. prez. (<*udovic/a/-* sa suf. -iĉ);

Vlayit’ (x 2): *Vlajić* – srp. prez. najverovatnije izvedeno od etnonima *Vla/h/* sa suf. -iĉ ili je pak izvedeno od osnove imena *Vlaj/a/-* (<Vladimir, Vladislav ...) sa sufiksom -iĉ (v. ime Vlajić – Grk: 559).

Vlayko: *Vlajko* – srp. ime u funkciji prezimena (<Vlaj/a/- sa suf. -ko; v. ime Vlajko – Grk: 55), očuvano danas u nadimcima *Vlá* [x 12] i *Vlájka* [x 1] – K (Tomić, II: 219).

3.1.7. U teferu je popisano **161 domaćinstvo**³⁷ i zabeleženo je ukupno **101 prezime**:

POREKLO PREZIMENA	BROJ	PROCENAT %
Srpsko (južnoslovensko)	86	85,14 %
Mađarsko	7	6,93 %
Rumunsko (vlaško)	5	4,95 %
Tursko	1	0,99 %
Srpsko ili mađarsko	2	1,98 %

Za razliku od imena gde je situacija složenija u pogledu određivanja njihovog porekla, kod prezimena je ta analiza mnogo jednostavnija. Iz gornje tabele jasno se vidi da su prezimena srpskog porekla apsolutno dominantna (85,14 %), dok prezimena stranog porekla - mađarska, rumunska i turska skupa jedva dostižu do 14 %. Ti procenti kazuju da je u drugoj polovini XVI veka dominantno stanovništvo u karaševskim naseljima bilo srpsko. U prilog tome govori i činjenica da je zabeleženo čak 59 prezimena (58, 41%) izvedenih sufiksima -iĉ, -oviĉ / -ević. Šta više, i manje uobičajena prezimena kao što su *Kotolašić*, *Čomić*, *Lukačević*, *Mikulić*, *Mrkola*, *Piravica* i dr, uprkos svojim posebnostima, u osnovi su slovenska, srpska (v. i Halasi–Kun, 1983: 168).

3.1.8. Dvadesetak imena koriste se i kao prezimena (*Dobromir*, *Filip*, *Jakob*, *Janoš*, *Kostadin*, *Martin*, *Mihal*, *Mikloš*, *Mikula*, *Paval*, *Petar*, *Petre*, *Radul*, *Stefan*, *Stojan* i dr), što nije neočekivano ako imamo u vidu da su patronimi većinom nastajali od imena, te da su se oni tek u XVI veku počeli ustanovljavati i ustaljivati (posle Tridentskog koncila Rimokatoličke crkve iz 1545. godine), na čemu su nastojavale državne administracije (mađarska, austrijska kasnije), naro-

čito posredstvom Katoličke crkve (v. Grković, 2017: 203).

3.1.9. Četiri etnonima uzeta su za prezimena: *Olah, Eflaks, Srbin i Srbinić*, koja, zajedno sa prezimenima *Trojila, Favur, Vlajko, Radul, Petre, Mikulić*, možda i *Mikla*, čiji oblici svojom semantikom upućuju ili ukazuju takođe na etničko poreklo, predstavljaju uverljiv dokaz da su u drugoj polovini XVI veka u karaševskim naseljima već bile nastanjene srpske izbeglice i nekoliko rumunskih/vlaških porodica iz krajeva južno od Dunava, kao i to da je proces mešanja autohtonog slovenskog (karaševskog, srpskog) življa sa doseljenim Srbima i Rumunima bio započeo. Prezimena *Antal, Antalaović, Dominik* i možda još koje, upućuju na zaključak da je među Karaševcima bilo i nekoliko žitelja mađarskog porekla.

3.1.10. Znatan broj imena i prezimena danas ne postoji više u karaševskom antroponimijskom sistemu: *Antal, Boleša, Dušan, Dragojlo, Gruba, Vuk* i dr. (imena) / *Bojević, Đokić, Ivanović, Petrović, Nenadović, Olah* i dr. (prezimena). Uzroci su brojni. U slučaju imena, potpuno pokatoličavanje Karaševaka do početka XVIII veka imalo je za posledicu generalisanu upotrebu crkvenih, kalendarskih imena /po imenima hrišćanskih svetitelja/ (*Mihal* <*Mihajlo* /danas: *Milja*, *Mikloš* <*Nikola* /danas: *Mikóla*/, *Petar*; *Martin, Ivan, Đurađ* /danas: *Đ'uređ'* i dr.), trend koji je očuvan do pred sam kraj XX veka (v. Tomić, 2: 235–238). Kod prezimena je više uzroka doprinelo njihovom nestanku, od kojih navodimo sledeće: a) slaba stabilnost prezimena u tom periodu srednjeg veka; b) nestanak potomaka po muškoj liniji; c) politika mađarske i drugih administracija brisanja tragova slovenskog, srpskog identiteta, najčešće brisanjem /ignorisanjem/ suf. *-ić, -ović, -ević* (*Toma* <*Tomić*, *Borka* <*Borčić*, *Krsta* <*Krstić* itd.).

3.1.11. Brojna imena i/ili prezimena očuvana su do danas u raznim oblicima /varijantama/ u nadimcima (*Brajka, Đura, Jankul, Lupul, Mikloš, Gerga, Stojka, Jova* /<*Jovan*/), *Mikul, Miklja, Blaž, Brajka, Ivka* i dr) i, ređe, u prezimenima (*Kalina, Katić, Gerga, Đurkica, Janča, Lukačela, Mirčonja, Mita, Peja, Stojan/ović*, *Udovica* i dr).

4. Zaključna razmatranja

Polazeći od analize antroponimijske građe, pokušaćemo u ovom razmatranju da iznesemo sintezne zaključke koji se tiču sledećih problema: etnički sastav i poreklo karaševskog življa, starina Karaševaka u Banatu i versko stanje u karaševskim naseljima u drugoj polovini XVI veka.

3.2. Etnički sastav i poreklo karaševskog življa

3.2.1. U teferu su imena i prezimena poreznika beležena po slovenskom modelu, to jest prvo ime, potom prezime (npr. *Diragoylo Lazarevit', Boždan D'urdevit'* itd.), što ukazuje na činjenicu da je reč o većinskom (južno)sloven-

skom življu, što je konstatovao i Halasi–Kun (1983: 168). Inače slovenska struktura većine antroponima to bez dvojbe potvrđuje (v. gore procenat slovenskih (narodnih) imena /3.1.4/ i prezimena /3.2.1/).

3.2.2. Budući da je načelnik karaševskih naselja bio Đurađ Ivanović (*D'urd' Ivanovič*), koji je, sudeći po imenu i prezimenu, bez sumnje bio Srbin, logično je zaključiti da je većinski živalj svog predstavnika izabrao iz svojih redova.

3.2.3. Veliki broj imena (Pavle, Yovan, D'urad', Dušan /*Dušan*/, Miloš /*Miloš*/, Istefan /*Stefan*/ i dr.) i prezimena (D'urdevit' /*Đurđević*/, Yovičit' /*Jovičić*/, Sirbin /*Srbin*/, Sirbinit' /*Srbinić*/ i dr) koja se pretežno koriste u Srba, predstavljaju takođe dokaz o srpskom poreklu Karaševaka. Najuverljiviji primer u tom pogledu jeste prezime **Kirstit'** /*Krštić*/, izvedeno od apelativa *krst*, specifičan za srpski jezički areal, dok je u hrvatskom arealu u opticaju *križ*. Od srpskog apelativa *krst* izvedeno je prezime sa deminutivnim sufiksom *-ić*. Prezime *Krštić* očuvano je u današnjoj karaševskoj antroponimiji sa oblikom *Kr'sta* u imenima, prezimenima i nadimcima, u velikom broju – ukupno 95 antroponima. Ovde treba dodati da je u rečniku Karaševaka, uprkos njihovoj katoličkoj veroispovesti i dugotrajnom uticaju katoličke crkvene literature na njih, korenska leksema *krst* veoma rasprostranjena danas³⁸ i zastupljena je i u toponimiji (*Kod' kr'sta*, *Prikr'sć'e* – K, *Krštónja* – V, i dr). Leksema *kriš*³⁹ upotrebljava se samo u 2–3 situacije, naime u onim koje su u tesnoj vezi sa crkvenim obredima (*idemo prit kriš³⁹ ili, ređe, u psovka (Kriš³⁹ ti jebém!)*), što ukazuje na to da je ona ušla u govore Karaševaka posredstvom Katoličke crkve (v. Radan, 1996: 140–141; Radan, 2015: 136, 235).

3.2.4. Način tvorbe ili semantika imena kao što su *Ilije*, *Jankul*, *Vlajko*, kao i prezimena tipa *Mirčić*, *Vlajić*, *Stančul*, *Mikla*, ukazuju na proces mešanja slovenskog (karaševskog, srpskog) življa sa vlaškim (rumunskim), odnosno mađarskim (v. prez. *Antalović*) i drugim doseljenicima. U tom pogledu, prezime *Mirčić* jeste veoma elokventno za ilustraciju procesa suživota slovenskog sa rumunskim življem ne samo u Karaškoj dolini, već i na teritoriji cele Rumunije (v. rum. ime *Mircea*).

3.2.5. Gore navedene činjenice upućuju na zaključak da je etnička struktura stanovnika karaševskih naselja u drugoj polovini XVI veka bila u veoma visokom procentu slovenskog, srpskog porekla (v. procenat prezimena: 85,14 % i imena: 68,18 %), a ideo neslovenskog etničkog elementa (vlaškog, mađarsog) je u to doba bio dosta mali (v. gore tablice – 3.1.4, 3.2.1, kao i imena stranog porekla

---

³⁸ Evo nekoliko primera: *se kr'stim, se prikr'stim, kakó te krsté* „koji ti je nadimak“, *glédi ukrst / glédi ukr'stice/, ne mógu da ji raskr'ste* „ne mogu da ih razdvoje“, *Krštóvdan, krštáš* „dugački sto sa ukrštenim nogama“, *plástim žito u krstéve* i dr.

³⁹ Reč je o dočekivanju hodočasnika koji se vraćaju iz katoličkih manastira Radne ili Čiklove.

i prezimena nastalih od etnonima). Napomenimo još i to da je među autohtonim slovensko–karaševskim, srpskim življem najverovatnije bilo i žitelja bugarskog porekla (v. ime *Bugarin*), dakako, u malom broju (v. i Radan, 2011: 455), ali veoma visok procenat zabeleženih imena i prezimena Karaševaka, bez dvojbe, imaju srpski oblik, što govori u prilog tome da su Karaševci sa etničkog stanovišta Srbi.

3.2.6. Upoređujući statističke podatke vezane za poreklo starih (*Mufasal* 579 i spisak Kriste Zach) i savremenih prezimena Karaševaka, može se steći uvid u promene nastale u etničkom sastavu karaševske enklave.

3.3. *Starina Karaševaka u Banatu*

3.3.1. Postojanje varijantnih parova imena tipa *Paval – Pavle*, *Mikloš – Nikola*, *Mihal – Mihajlo* jeste takođe dokaz da su se u karaševska naselja u vreme seoba iz XIV–XVI veka doselile srpske izbeglice iz oblasti južno od Dunava (Radan, 2013: 434). Najuverljiviji primer koji najbolje potkrepljuje ovaj zaključak jeste arhaičniji oblik imena *Vlča* i njegova novija varijanta – *Vuk*, što govori da je kod autohtonih Karaševaka (starosedelaca) u upotrebi bio stariji oblik sa vokalnim *l* u osnovi imena (bez prelaza *l > u*), a kod doseljenika noviji oblik *Vuk* (sa prelazom *l > u*). To znači da je proces prelaza vokalnog *l* u *u* (*l > u*) u južnim i jugoistočnim krajevima Srbije (kosovsko–resavski i prizrensko–timočki dijalekat) najverovatnije započeo krajem XIV i privođen kraju sredinom XV veka (Radan, 2015: 133–135), a izbeglice iz navedenih oblasti, koje su se doselile u Karašku dolinu otprilike u tom periodu (Radan, 2015: 268), u svom govoru / svojim govorima/ sigurno su već u znatnoj meri ovaj proces bile sprovele, mada, najverovatnije, on nije tada u potpunosti bio zagospodario. Tu su novinu sa sobom doseljenici doneli u karaševsku sredinu, što objašnjava postojanje novije varijante imena *Vuk*⁴⁰ paralelno sa starim oblikom *Vlča*.

3.3.2. U teferu su zapisana pojedina imena – *Paval*, *Vlča* (v. 4.2.1) i prezimena sa konzerviranim arhaizmima u svojim osnovama: *Bela* (konzervisana stara fonološka vrednost *jat–a: e*), *Čornić*, *Čornović*, *Črnić* (konzervisana konsonantska grupa *čr-*) ili koja pripadaju arhaičnoj leksici: *Sudar* (v. Radan, 2015: 92–102, 194–195). Ovakva imena i prezimena dokaz su da se najstariji slovenski sloj srpskog tipa nalazio u Banatu od ranog srednjeg veka. Analiza sadašnjih govora Karaševaka, uprkos mešanju sa govorima srpskih doseljenika koji su ostavili izvesne tragove u govorima ovog življa, ukazuje na to da su karaševski govori ipak očuvali u velikoj meri svoju arhaičnost, te se danas smatraju najarhaičnim srpskim (ekavskim) govorima (Radan, 2015: 253–268).

3.4. *Versko stanje*

⁴⁰ I još nekoliko leksema koje su do danas opstale sa *u < l* u govorima Karaševaka – *dúžan* /naporedo sa *dl'žan*/, *Dugalija* /nadimak/, etnonim *Búgar* /v. gore ime *Bugarin*/ (v. Radan, 2015: 127–128).

3.4.1. Tvrđnja Halasi–Kuna (1983: 168) da je još u ranom periodu turske vladavine Banatom karaševski živalj bio pretežno katoličke veroispovesti čini nam se neutemeljenom. Tačno je da znatan broj imena i prezimena hrišćanskog porekla imaju mađarski /katolički/ oblik (*Janoš, Mihal, Tomaš, Lukač, Antal/ović/* i dr.), međutim, nemoguće je da su nosioci tih imena i prezimena bili isključivo Mađari (v. 3.1.4. i 3.2.4), a sa tim se slaže i Halasi–Kun, što potvrđuje i visok procenat prezimena. Velika frekvencija kalendarskih, hrišćanskih imena sa mađarskim oblikom može se objasniti konstantnom politikom mađarske administracije pomađarivanja (kosmetizacije) slovenskih imena i prezimena, politiku koju su najefikasnije i neosetno sprovodili u delo katolički sveštenici pri zavodeњу imena i prezimena u matične knjige rođenih, krštenih i umrlih žitelja katolika. Ponekad su mađarski činovnici i nenamerno, u duhu adaptacije na svoj maternji jezik, pomađarivali antroponime lokalnog slovenskog življa (v. 3.1.4, 3.2.4). Neosporno je da postojanje ovih imena jeste dokaz da je katolika među Karaševcima bilo u to vreme, ali danas je veoma teško, ako ne i nemoguće, proceniti da li su katolici ili pravoslavci bili u većini. Sudeći i po zapisima iz srednjovekovnih izvora da su bili šizmatici, smatramo da su pravoslavci bili u većini. U svakom slučaju, Halasi–Kun je po prvi put u svojoj studiji izneo dokaz da je deo Karaševaka bio pravoslavne vere (v. 2.2.1). Da Karaševci u to doba nisu bili većinom pravoslavne vere (*šizmatici* u dokumentima), ne bi iz Rima bila poslata katolička misija 1628. godine u Karaševo (i, uopšte, u Banat) (Radan, 2015: 53–57; Radan, 2011: 448). Inače, visoka frekvencija mađarskih imena više svedoči „o dominantnoj poziciji mađarskog katolicizma u jugoistočnoj Evropi“ (Halasi–Kun, 1983: 168), nego o prevashodno katoličkoj veroispovesti Karaševaka.

3.4.2. Sudeći prema rezultatima analize antroponima, ali i prema podacima iz raznih izvora, nameće se zaključak da je verska struktura žitelja karaševskih naselja bila mešovita, tj. kako u jednom pismu iz XV veka papa piše da je saznao „da u ovom delu Ugarske, koja se graniči sa Srbijom, žive mnogi hrišćani kršteni po grčkom obredu zajedno sa katolicima i pomešani sa njima“ (Radan, 2015; 52–53).

Literatura

- Frigyes, II–1: Frigyes, Pesty. *Krassó vármegye történeté*, II, 1. Budapest: 1884.
- Grković, 2017: Грковић, Милица. *Лична имена у српском народу*. Нови Сад: Прометеј.
- Gros, 2011: Вавић Грос, Загорка. *Презимена су чуварии нашег језика*: Нови Сад: Прометеј • Обреновац: Библиотека „Влада Аксентијевић“.
- Halasi–Kun, 1983: Halasi–Kun, Tibor. *Ottoman Data and the History of the Krašovans* [Otomanski podaci i istorija *Krašovana*]. Wiesbaden: *ARCHIVUM EURASIAE MEDII AEVI*, Tomus III. (P. B. Golden, T. Halasi–Kun, Th. S. Noonan – redige-

- runt), Otto Harrassowitz, 1983, str. 157–182.
- Klaјn 2: Клајн, Иван. *Творба речи у савременом српском језику*. Други део. *Суфиксација и конверзија*. Београд: Прилози граматички српског језика, II, 2003.
- Mihalik, 2021: Mihalik, Sándor. *Istoria Reșiței – Oameni și locuri – din vremuri de mult uitate* (Prefață de Ioan Popa; cuvânt înainte de Mihalik Sándor; traducere și ediție critică de Dr. Varga Attila). Cluj–Napoca: ACADEMIA ROMÂNĂ • Institutul de Istorie "Gheorghe Barițiu" din Cluj–Napoca • Primăria Municipiului Reșița, Ed. Argonaut, 2021.
- Radan, 1996: Radan, Mihai N. Lexicul carașovean în ALR. Timișoara: *Probleme de filologie slavă (Studii, articole, prelegeri)*, IV, Universitatea de Vest Timișoara, Tipografia Universității de Vest din Timișoara, 1996, p. 137–147.
- Radan, 2004: Радан, Михај Н. *У походе тајновитом Карашу. Етнолошке и фолклористичке студије*. Темишвар: Савез Срба у Румунији.
- Radan, 2011: Радан, Михај Н. Карашевска антропонимија у прошлости и данас. Крагујевац: *Књижевни (стандардни) језик и језик књижевности. Српски језик, књижевност, уметност*. Зборник радова са V међународног научног скупа одржаног на Филолошко–уметничком факултету у Крагујевцу (29–30. X 2010), стр. 445–458.
- Radan, 2013: Неке заједничке особине банатских и карашевских говора. Њихово порекло и значај. Ниш: *Годишњак за српски језик*, Год. XXVI, бр. 13, Универзитет у Нишу, Филозофски факултет Ниш, 2013, стр. 433–450
- Radan, 2015: Радан, Михај Н. *Фонетика и фонологија карашевских говора данас. Прилози проучавању српских говора у Румунији*. Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду • Институт за српски језик САНУ, Београд • Матица српска, Нови Сад; КриМел, Будисава.
- Radan, Uskatu, 2015a: Радан, Михај Н, Ускату, Миљана–Радмила. О етничком пореклу карашевске енклаве – стварност и мит. Нови Сад: *Језици и културе у времену и простору IV/1: Тематски зборник*, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, 2015, стр. 87–102.
- Simu, 1924: Simu, Traian. Carașova și Carașovenii. Schiță istorică–etnografică. Craiova: *Arhivele Olteniei*, anul III, nr. 16, Noembrie–Decembrie, 1924, str. 477–486.
- Surdu, 1970: Surdu, Bujor. Aspecte privitoare la situația Banatului în 1743. Cluj: *Anuarul Institutului de Istorie din Cluj*, Tomul XIII, Academia Republicii Socialiste România, Filiala Cluj, p. 7–67.

Bibliografske skraćénice

- TMar: Maretić, Tomo. *O narodnim imenima i prezimenima u Hrvata i Srba*. Zagreb: Rad LXXXI, str. 81–146, LXXXII, str. 69–154, JAZU, 1886.
- Tomić, 1: Tomić, Mile. *Antroponimija Karaševaca*. Novi Sad: Poseban otisak iz Zbor-

nika za filologiju i lingvistiku, XV/2, 1972, str. 213–227.

Tomić, 2: Tomić, Mile. Antroponimija Karaševaca II. Novi Sad: Poseban otisak iz *Zbornika za filologiju i lingvistiku*, XVII/1 za 1974, str. 207–240.

Zach, 1979: Zach, Krista. *Die bosnische Franziskanermission des 17. Jahrhunderts im südöstlichen Niederungarn. Aspekte ethnisch-konfessioneller in der Siedlungsgeschichte Niederungarns* [Муџија босанских фрањеваца у југоисточном делу Доње Угарске у XVII веку. Етничко-конфесионални аспекти у Доњој Угарској], 13. München: Dr. Rudolf Trofenik, 1979.

Rečnici

DELR: Ciorănescu, Alexandru. *Dicționarul etimologic al limbii române*. București: Editura SAECULUM I. O., 2007.

DO: Ionescu, Cristian. *Dicționar de onomastică*. [București]: Editura Elion, 2004.

DOR: Constantinescu, N. A. *Dicționar onomastic românesc*. Academia Republicii Populare Romîne, Comisia pentru studiul formării limbii și poporului romîn: Editura Academiei Republicii Populare Romîne, 1963.

Grk: Грковић, Милица. *Речник личних имена код Срба*. Београд: Вук Караџић [1977].

Iord: Iordan, Iorgu. *Dicționar al numelor de familie românești*. București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1983.

Šim: Šimundić, Mate. *Rječnik osobnih imena*. Zagreb: Nakladni zavod Matice Hrvatske, 1988.

Leksičke skraćenice

bug. – bugarski
dem. – deminutiv
gr. – grčki
hr. – hrvatski
ž.r. – ženski rod
lat. – latinski
mađ. – mađarski
m.r. – muški rod
nem. – nemački
pref. – prefiks

prez. – prezime
rum. – rumunski
srp. i hr. – srpski, hrvatski
slov. – slovenski
srp. – srpski
stslov. – staroslovenski
suf. – sufiks
tur. – turski
var. – varijanta

Skraćenice za karaševska naselja

J – Jábalče (rum. zvanični naziv: Iabalcea)	N – Nérmiđ (Nérmet)
K – Karáševo (Caráșova)	R – Rávník (Ráfnic)
Kl – Klokótič (Clócotici)	V – Vódnik (Vódnic)
L – Lúpak (Lúpac)	

*Mihaj N. Radan
Miljana–Radmila Uskatu*

SUR L'ANTHROPONYMIE CARASOVAN DU XVI-e SIÈCLE

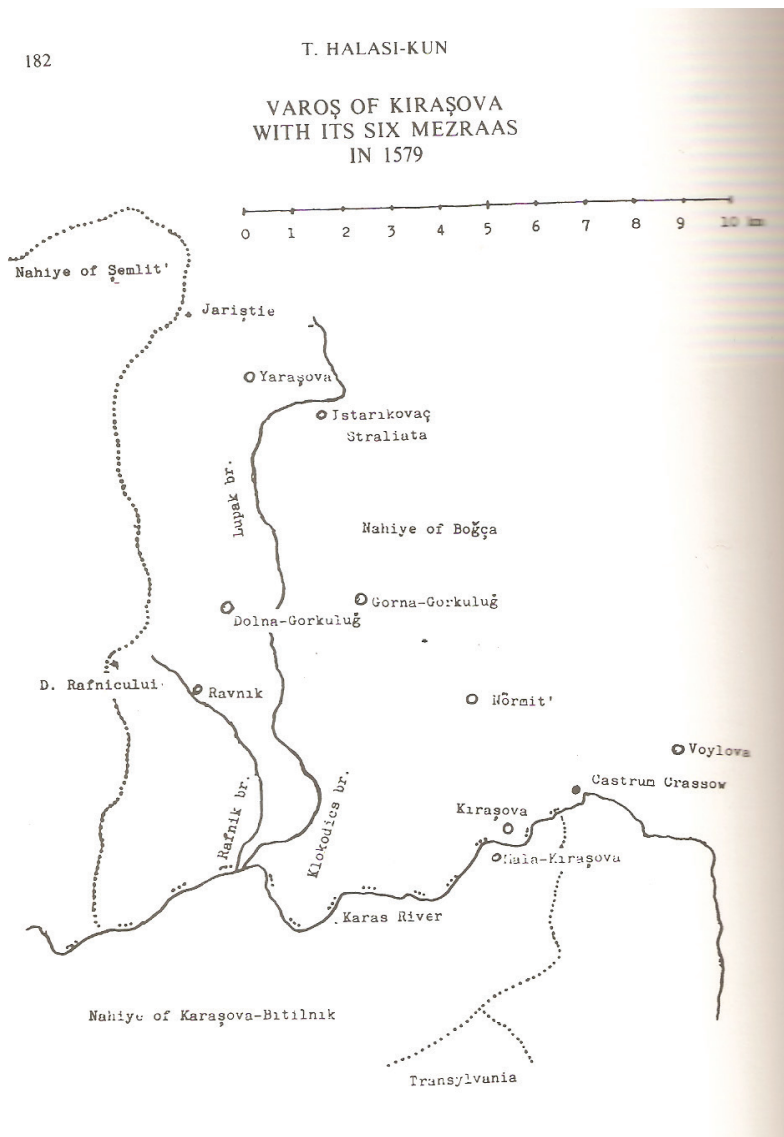
Résumé

Étant donné que les recherches anthroponymiques peuvent contribuer d'une manière substantielle au décryptage de l'origine ethnique d'une communauté, l'objectif principal de cette recherche est de révéler la structure ethnique de l'enclave de Carășova à partir de la seconde moitié du XVI-e siècle, en analysant les anthroponymes enregistrés dans un defter (registre) turc de 1579. En même temps, la mise en évidence des données concernant la confession des habitants de Carășova à partir du document mentionné constitue le deuxième objectif important de la recherche.

Mots-clés: Carashovènes, Banat, defter turc (registre de recensement cadastral), anthroponymes, structure ethnique, dénomination religieuse des Carashovènes

Aneksi

Sl. 1. Varoš Karaševo sa svojih šest mezraa 1579. godine (Prema Halasi-Kun, 1983: 182)

Sl. 2. Deo spiska sa imenima i prezimenima poreznih obveznika (Halasi–Kun, str. 165)

THE KRAŠOVANS

165

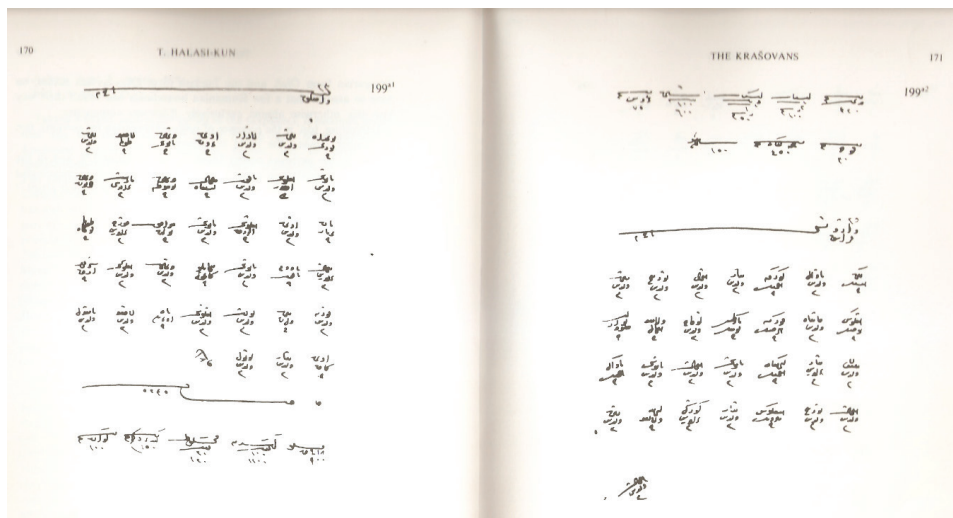
mountain shepherdery. Thus, though the six *mezraas* are listed in the register without any mention of inhabitants, this does not have to mean that they were really unpopulated at the time of the conscription. Rather, what seems to be more plausible, the population, for convenience's sake and/or in accordance with a pre-existing pattern, might simply have been registered centrally. This would account for the unusually high number of households (161 altogether) registered as belonging to *Varoş-i Kiraşova*, which places it right after *Tımışvar* in size where the number of inhabitants is concerned.

Also, additional interesting information can be gained, and conclusions drawn on the population from the personal names offered by the *Mufassal* in the individual listing of the taxpayers, which is as follows:

- [199²²] //... Varoş-i Kiraşova, tâbi-i m. Petre Mişit' c., Paval veledes m., D'urka Miçit' c., Petar veledes m., Mihâl veledes m., Levriņçe²² veledes m., Petre veledes m., Mikloş Bojiç c., Fabyan veledes m., Kozma Mirçit' c., Martin Lubit' c., Lukaç veledes m., Vlayko Mihâl c., Yovan Sudar c., Nikola veledes m., Petar biraderes m., İstefan Miçit' c., Yanoş veledes m., Mihâl veledes m., Yanoşa veledes m., Paval Miçit' c., Mihâl veledes m., Levriņçe veledes m., Mikloş Petrovit' c., Petar veledes m., [199²¹] D'urd' biraderes m., İsteye Vlayko c., Petre veledes m., // Mihâl veledes m., Boğdan D'urdevit' c., Mihâl biraderes m., Fodor Tomaş c., Yanoş veledes m., Dırağoylo Lazarevit' c., Petar veledes m., Dırağoylo veledes m., Grube — ? — c., D'urka veledes m., Yanoş Perovit' c., Mikloş — ? — c., İstefan veledes m., Lukaç veledes m., Mihâl biraderes m., D'urad' Perit' c., Petar veledes m., Mihâl veledes m., Martin Odoyevit' c., Filip Yanoş c., Yanoş Filip m., Mikloş veledes m., Istoyan Olah c., Yanoş veledes m., Vinçe veledes m., D'ura veledes m., Laçko Yoviçit' c., Martin veledes m., Petar veledes m., Boleşa veledes m., Yanoş Udoviçit' c., Dırağomir Milit' c., Mihâl Udoviçevit' c., Mihâl Çirnit' c., Yanoş veledes m., D'urad' Sirbinit' c., Mihâl veledes m., Mihâl Radul c., Mikloş veledes m., Lukaç Olah c., D'urad' veledes m., Petar Çornovit' c., Lupul veledes m., D'urad' veledes m., Mikla biraderes m., Martin İviçit' c., Mihâl biraderes m., Yanoş biraderes m., Mihâl veledes m., D'okit' veledes m., Filip D'okit' c., Mihâl veledes m., Yanoş veledes m., Mihâl — ? — c., Yanoş veledes m., D'urd' biraderes m., Mikloş biraderes m., Martin Mikla c., Paval veledes m., Orğovan veledes m., [199²²] Duşan Olah c., Nikola Eflax c., Petar Dıkan c., // Vuk veledes m., Mihâl Dıkan c., Boğdan Ivaniça c., Levriņçe veledes m., Mikul

²²Though not clearly indicated in the *siyakat* script, the final *-e* can be assumed from the *Vinçe* (Hung. *Vintse*) form below/above. Same is the case with *Ference* below.

1. 3: Izvod iz *Mufasssal*-a 579 (preuzeto iz studije Halasi-Kuna, *Ottoman Data and the History of the Krašovans*, str.170–171)

ИЗ ЛЕКСИКЕ НАРОДНЕ МЕДИЦИНЕ ГАѢИНОГ ХАНА – КОЖНЕ И ЗАРАЗНЕ БОЛЕСТИ

У раду се са лексичко-семантичког аспекта анализирају називи за кожне и заразне болести у говору ГаѢиног Хана, који припада сврљишко-заплањском дијалекту. Корпус чини више од 60 лексема прикупљених теренским истраживањем током 2018. године за потребе мастер рада. У оквиру лексичко-семантичке анализе називи су разврстани у две семантичке групе: 1. Називи за кожне и заразне болести и 2. Називи за особе које болују од кожних и заразних болести. Добијени резултати упоређени су са стањем репрезентованим у релевантним дијалекатским речницима са призренско-тимочке дијалекатске области. Циљ рада јесте да се укаже на лексичко богатство народне медицине.

Кључне речи: народна медицина, ГаѢин Хан, лексичко-семантичка анализа, дијалекатски речници.

Предмет овог рада јесу лексичке јединице које припадају лексици народне медицине, тачније тематској групи која се односи на кожне и заразне болести. Разматрана грађа осликава тренутно стање у говору, а сам назив рада упућује на то да је творац лексике народ који често налази потпуно нов лексички израз за појаве око себе.³ Зато се лексеме које су забележене на овом дијалекатском подручју могу разликовати од лексема које медицинска терминологија познаје.

Грађа је добијена теренским истраживањем и садржи преко 60 лексичких јединица. Број одредница могао је бити и већи да није дошло до модернизације начина живота, а самим тим и лечења (Савић, 2017: 96). На редукацију материјала утицали су и други екстралингвистички фактори, попут тога да информатори често избегавају говорити о туђим болестима

¹ sandrasavic0302@gmail.com

² Овај рад финансирао је Министарство просвете науке и технолошког развоја Републике Србије према Уговору број 451-03-68/2022-14 који је склопљен са Институтом за српски језик САНУ.

³ „О култури једног народа може се сазнати проучавањем културног идентитета испољеног кроз језик, а један од начина испољавања културе кроз језик јесте лексика, односно, проучавањем лексичког нивоа, првенствено семантике и структуре тематске лексике, водећи рачуна о просторним и временским чиниоцима који утичу на језик, представља се култура једне језичке заједнице” (Недељков, 2009: 1901).

јер је и даље код њих присутан страх од одређене болести, али и веровање да ће се именованем она и призвати.⁴

У нашој народној медицини још увек постоји веровање да је узрок болести често уско повезан са магијским деловањем натприродних сила. Није непозната ни религиозна концепција болести по којој болест може бити послата од стране бога или хришћанског свеца (Павловић, 1999: 98). Због оваквих перцепција болести, М. Павловић истиче да је основно схватање наше народне медицине онтолошко поимање болести, где она представља нешто реално и конкретно што егзистира независно од човека, а као деструктивни елемент продире у његово тело и бори се с организмом (1999: 98).

Лексика народне медицине може дати допринос континуитету лексикографских истраживања. Лексички слој забележен на тај начин осликаће тренутно дијалекатско стање једног места, чији се говор под утицајем града све више удаљава од дијалекатске области којој припада.⁵ Наш циљ је да укажемо на лексичко богатство народне медицине у говору Гаџиног Хана, који припада сврљишко-заплањском дијалекту, и тако сачувамо од заборавља језичку и духовну баштину овог краја.

Лексичко-семантичка анализа

Како истиче Д. Вујовић номинација болести неретко је врло транспарентна с обзиром на то да болести имају карактеристичне и уочљиве симптоме који често представљају мотивациону базу за именовање (Вујовић, 2018: 366).

Кожне и заразне болести манифестују се појавом неке израслине или промене на кожи. Пошто је кожа највећи човеков орган, разумљив је велики број лексема за означавање кожних болести (Вујовић, 2018: 377). Забележен материјал разврстан је у две семантичке групе: 1. *Кожне и заразне болести* и 2. *Особе које болују од кожних и заразних болести*. Добијени резултати поређени су са стањем забележеним у релевантним речницима са призренско-тимочког дијалекатског подручја.⁶

---

⁴ Зато су се често, приликом разговора са информаторима, могли чути изрази попут „Пу, пу, далеко било“, „Да се померим од места“ и сл.

⁵ Чињеница је да медицински народни термини све више нестају из савременог језика и бивају замењени професионалном терминологијом која углавном потиче из латинског језика. Како наводи Д. Вујовић (2018: 366), „тај процес је разумљив јер у данашње време опште глобализације постоји јака потреба да се медицинска терминологија интернационализује због комуникације у свету медицине“.

⁶ То су следећи речници: М. Златановић, *Речник говора јужне Србије*, 1998; В. Јовановић, *Речник села Каменице код Ниша*, 2004; Р. Жугић, *Речник говора јабланичког краја*, 2005; Ј. Динић, *Тимочки дијалекатски речник*, 2008; Р. Стојановић, *Црнотравски речник*, 2010; М.

1. Кожне и заразне болести

У оквиру ове семантичке групе налазе се именичке и глаголске лексеме којима се именују кожне и заразне болести.⁷

1.1. Врста заразних вирусних обољења са црвеним гнојним бубуљицама на кожи именују се лексемама *богиње*⁸ и *бојке*. У тимочком говору лексичка јединица *бођиње* употребљава се у значењу ‘оспице, мале богиње (*morbili*)’, али и у секундарној семантичкој реализацији ‘пелцовање деце против великих богиња (*variola vera*)’ (Динић, 2008: 36). На простору говора Лужнице лексемом *бођиње* означава се врста заразне болести са црвенкастим гнојним бубуљицама на кожи, богиње. Слично значење везује се и за лексичку јединицу *бојка* ‘гнојна бубуљица на кожи, оспа’. Наведена лексичка јединица на овом подручју именује још и ожиљак од пелцовања и испупчење на кожи, квргу (Ћирић, 2018: 54, 57). Значење ‘бубуљица (код болести богиња)’ за лексему *бојка* регистровано је у пиротском говору (Златковић, 2014 I: 62).

У народом говору познате су *вѐлике богиње*⁹ или *кóзице*¹⁰, *мáле богиње* и *òвче богиње*.

1.1.1. Синтагмом *вѐлике богиње* означава се тешка акутна вирусна заразна болест. Могу се именовати и двокомпонентном лексичком јединицом *арáпске богиње*.

1.1.2. *Мáле богиње* су дечја заразна болест с осипом у виду смеђецрвених пега. У пиротском говору мале богиње лексикализују се именицом *бо́нђе* (Златковић, 2014 I: 62).

1.1.3. Синтагмом *òвче богиње* именује се дечја заразна болест с ретким осипом који се убрзо претвара у мехуриће.

1.1.4. У перфективном облику глаголска лексичка јединица *исúне* се остварује значење ‘појаве се богиње на телу’, док се имперфективним обликом *исипу́је се* означава процес појављивања богиња на телу.

Златановић, *Речник говора југа Србије*, 2011; Д. Златковић, *Речник пиротског говора I и II том*, 2014; Љ. Ћирић, *Речник говора Лужнице*, 2018.

⁷ Грађа ће у оквиру семантичких група бити представљена азбучним редом.

⁸ Р. Катић наглашава да „богиње настају услед врења неке отровне супстанције која се налази у крви. Егзантем је последица избијања тих отрова на површину коже. Ово обољење може настати и ако се једе покварена храна која садржи отрове у себи, који после из желуца продиру у крв, где изазивају *врење*” (1981: 113).

⁹ „Код великих богиња се пре појаве егзантема јавља свраб, па затим црвене пеге величине проса. Затим се њихов број повећава и испуњавају се гнојем, а после прскања стварају се красте различите величине и облика, које после сасушења опадају” (Катић, 1982: 113).

¹⁰ *Велике богиње* се у *Терминолошком речнику српске средњовековне медицине* именују као *козЈа;е* (Катић, 1987: 72).

1.2. Мањи округао израштај на кожи именује се лексемом *брада̀вица* или *брада̀вка*.

1.3. Бубуљица, мали чворић, квржица на кожи именује се лексемом *бру̀чка*. Слично значење забележено је и у говору јабланичког краја ‘мали гнојни чворић на кожи, бубуљица’ (Жугић, 2005: 27). Нешто другачије значење налазимо на подручју Црне Траве, где се лексемом *бр̀чка* означава бора (Стојановић, 2010: 79).

1.4. *В̀шка* или *ва̀шка* паразит је који живи на кожи човека или животиње. Вашке често нападају децу, те се могу манифестовати и у виду епидемије.

1.4.1. Јаје од ваши именује се лексемом *гњи́да*. У пејоративном значењу забележене су лексеме *в̀шићетине* и *гњиде́тине* у пиротском говору (Златковић, 2014 I: 100).

1.5. *Гове́ћа ли́ша* је кожно-заразна болест која прелази са животиње на човека.

1.6. *Гри́п* је епидемијска заразна болест коју изазивају нарочите врсте вируса из испљувка и грла болесника. У говору Црне Траве налазимо аугментативни лик *гри́пча* (Стојановић, 2010: 147), као и лексему *кла́пча / кла́пша* са значењем ‘грип’ (Стојановић, 2010: 368).

1.7. *Грозни́ца* представља херпес, пликове на уснама који настају услед пада имунитета и као последица високе температуре. У говору Црне Траве ова лексема фигурира у значењу ‘страх, дрхтавица’ (Стојановић, 2010: 149).

1.8. У значењу ‘чеше се непрестано и грубо’ фигурирају глаголске лексеме *др̀па се / дра̀па се*. И у говорима Црне Траве и Лужнице глаголска лексема *дра̀па се* потврђена је у истом значењу ‘грубо се чеше, гребе се’ (Стојановић, 2010: 188; Ћирић, 2018: 178).

1.9. Кожна болест која се манифестује сврабом, перутањем и црвеним флекама јесте *екце́м*.

1.10. Преосетљивост организма на одређене материје која се испољава одређеним симптомима на кожи, односно слузници именује се лексемом *елѐргија*. Истог значења је и лексема *коприв̀њача*. У говору Црне Траве у значењу ‘болест, појава црвенила на кожи’ забележена је лексема *коприв̀њача* (Стојановић, 2010: 385).

1.11. Обољење слузокоже на угловима усана праћено црвенилом именује се лексемама *жвале* и *мрсница*. Фонетски лик *мрсничина* забележен је у Каменици код Ниша и то у значењу ‘грозница на уснама’ (Јовановић, 2004: 472). Иста лексема са значењем ‘раница на усни или кожи (афта)’ забележена је у говору Пирота (Златковић, 2014 I: 464). На простору Лужнице лексема *мрсничина* односи се на раницу на кожи, или крајевима усана (Ћирић, 2018: 481). Такав лик фигурира и у говору Тимока са истим значењем (Динић, 2008: 423).¹¹

1.11.1. Разни поремећаји у организму могу изазвати повећано лучење плувачке. Том приликом стварају се беличасте наслаге око усана *бале* или *љиге* које често претходе настајању жвала и мрсница. У говору села Каменице код Ниша *љига* се дефинише као слуз која малом детету иде из уста (Јовановић, 2004: 461). У јабланичком крају *љига* означава балу (Жугић, 2005: 185). Фонетски лик *љиге* са значењем ‘слуз из уста и носа, бале’ присутан је на простору Лужнице (Ћирић, 2018: 442).

1.12. Вирусом хепатита изазвана је једна од најтежих заразних болести – *жутица*,¹² болест јетре код које кожа и беоњаче добијају жуту боју услед продирања жучи у крвоток. У народном говору се не разликују хепатитис А, В и С. Значење ‘обољење јетре због којег кожа и беоњаче добију жуту боју’ именује се лексемом *жутица* и у говору Лужнице (Ћирић, 2018: 203).

1.13. Глаголским лексичким јединицама *исплићи се*, *испљушка се* реализује се значење ‘добије алергију или пликове по телу’.

1.14. Лексемама *јечмичак*, *смичак*, *чмичак* и *чемичак* именује се чир на оку, гнојница на очном капку.¹³

1.15. Једна од најопаснијих болести ранијих векова јесте *куга*,¹⁴ тешка заразна болест која најчешће захвата жлезде и плућа и која се у прошлости

¹¹ У говору Тимока присутна је и семантичка реализација ‘натприродно зло биће које, по народном веровању, ноћу напада људе’ (Динић, 2008: 423).

¹² *Жутица* се у *Термиолошком речнику српске средњовековне медицине* налази под одредницом *жџина* (Катић, 1987: 60).

¹³ Како наводи В. Карацић, „када чмичак изиђе коме на оку, кажу да му је у роду некаква жена трудна, и још ако је чмичак на горњој трепавици, веле да ће родити мушко, ако ли је на доњој, женско” (1986: 1122). У народу Тамнаве постоји веровање да се чмичак добија када на неког намигне трудна жена, а да би се онај ко има чмичак ослободио, треба и он на неког другог да намигне (Тодоровић, 2002–2003: 148).

¹⁴ Како наводи Катић (1982: 108), „куга је била чести посетилац наших земаља у средњем веку и изазивала је велике поморе становништва, остављајући незапамћену пустош у нашим крајевима”. На истом месту истиче да „нашу земљу није мимоишла ни велика епидемија куге у Европи из 1340. године, која је натерала и цара Душана да се заједно са царицом и сином склони у манастир Хиландар”.

јављала у виду великих епидемија и помора. Њен народни лик је *чу́ма*.¹⁵

1.16. Заразно (гљивично) и незаразно кожно обољење именује се лексемом *лиша*. Такво значење присутно је у говору јабланичког краја, на југу Србије, као и на подручју Црне Траве (Жугић, 2005: 183; Златановић, 2011: 257; Стојановић, 2010: 426). У говору села Каменице код Ниша значење се конкретизује и односи се на врсту кожног болести на лицу (најчешће код деце), *лишај* (Јовановић, 2004: 459). Такво значење присутно је и у пиротском говору (Златковић, 2014: 418).

1.17. Кожна промена у виду оједености неког дела тела јесте *опрудјење*. Значење ‘ојед се између ногу’ реализује се употребом глаголске лексеме *опруди се* или *разјéде се*. Глаголска лексичка јединица *опруди се* забележена је и у говору Црне Траве и Лужнице и то са значењем ‘ојед се кожа између ногу од влаге или зноја’ (Стојановић, 2010: 597; Ћирић, 2018: 623).

1.18. Сваки израштај на кожи може бити именован лексемом *плик* или *плих*, *пљу́ска* чије је примарно значење ‘поткожни водени оток или мехур који може настати од обуће или опекотине’. Лексема *плик* у говору села Каменице код Ниша означава мехур (Јовановић, 2004: 537). У говору Лужнице забележено је значење ‘мехур на кожи’ (Ћирић, 2018: 685).

1.18.1. Сличне семантике су и лексеме *жу́љ* и *мазу́љ* ‘задебљало место на кожи настало услед притиска’. *Мазу́љ* се у говору Црне Траве дефинише као водени плик, жуљ (Стојановић, 2010: 438), док је лексичка јединица *мóзуљ* са значењем ‘жуљ’ присутна и у говору села Каменице (Јовановић, 2004: 470). И једно и друго значење, тачније ‘задебљала и стврднута кожа на длану или другом месту на телу настала услед притиска или трења, жуљ’, као и ‘плик пун воде на длану, прсту или на другом месту на телу настао притиском или трењем’ лексикализује се лексемом *мозу́љ* у говору Тимока (Динић, 2008: 417).

1.19. Сличног значења су и лексичке јединице *русá* и *русáлница*. У говору тимочке области лексема *русá* осим што означава дуговечну зељасту биљку из фам. *Ranunculaceae* која расте свуда као коров, односи се

---

¹⁵ Именичка лексема *чу́ма* у народним говорима призренско-тимочке дијалекатске зоне има два значења. У говору Црне Траве налазимо на објашњење да је у питању колера или жена неуредне косе (Стојановић, 2010: 1030). Такво семантичко двојство присутно је и на простору пиротског и лужничког говора (Златковић, 2014 II: 575; Ћирић, 2018: 1136). Само пренесено значење срећемо у говору села Каменице код Ниша ‘женска особа рашчупане косе’ (Јовановић, 2004: 677).

Бавећи се народним медицинским терминима страног порекла у говорима југоисточне Србије, Н. Јовић истиче да се *куга*, болест данас потпуно искорењена, именује на простору ЈИС балканском речју грчког порекла – *чума*. Ова лексема посведочена је и у *Хиландарском медицинском кодексу*, што указује на то да је у питању врло стара позајмљеница (Јовић, 2015: 159, 160).

и на кожну болест *impetigo* (Динић, 2008: 734). У говору југа Србије ова лексема односи се на пуцање коже или крастање (Златановић, 2011: 420). На простору Лужнице лексема *русá* употребљава се у значењу ‘кожна болест која се манифестује појавом краста на глави и по лицу, нарочито код деце’ (Ћирић, 2018: 913).

1.20. Свраб се именује лексемом *сврбѣшка*. На простору Црне Траве фигурира лексема *сврбѣж* (Стојановић, 2010: 842).

1.21. Кожно-заразна болест чији је основни симптом свраб јесте *сугреби*.¹⁶ На простору села Каменице ова лексема употребљава се у значењу ‘врста кожне болести са великим сврабом’. Народ верује да се ова болест добија када се нагази на земљу коју су пси ногама гребали (Јовановић, 2004: 635). *Сугреб* се у говору Црне Траве дефинише као место где је пас гребао земљу, користи се у врачању и бајању (Стојановић, 2010: 908). У говору Лужнице ова лексема конкретизује значење ‘место где су пас, мачка или лисица разгребли земљу’, и верује се да ће онај ко нагази то место добити несносан свраб по читавом телу (Ћирић, 2018: 1003). У говору јужне Србије забележен је фонетски лик *сугрѣбје*, али у значењу ‘место на путу где су гребали пси’ (Златановић, 1998: 391).

1.22. *Црвѣни ветар* јесте кожно-заразна болест која се манифестује црвенилом и сјајем коже. У говору Црне Траве значење ове синтагме се не конкретизује, већ се само наводи да је то људска и сточна болест (Стојановић, 2010: 1009).

1.23. Рубеола, вирусна заразна болест, обично дечија, праћена црвеним осипом у виду печата, у народном говору Гаџиног Хана именује се лексемом *црвеница*. Истокорена лексема *црвенило* у говору Црне Траве и Лужнице забележена је у значењу ‘копривњача, појава црвенила на кожи’ (Стојановић, 2010: 1009; Ћирић, 2018: 1115).

1.24. Оштећење коже или слузокоже и ткива испод ње праћено околним запаљењем или гнојењем, које настаје због инфекције и распада болесног ткива назива се *чир*.¹⁷

1.25. Синтагматским називом *шарѣне руке* именује се појава губљења меланина из коже.

1.26. Једна од најтежих заразних болести јесте *шарлах*, инфективна болест са ситним црвеним кожним осипом коју изазивају стрептококе.

¹⁶ У Тамнави се сматрало да се од „свраба” може заштитити тако што се не стаје где куче гребе, као и да се не стаје на солило туђе стоке (Тодоровић, 2002–2003: 150).

¹⁷ У Тамнави се верује да када неко има чир на кожи, треба нечим протрљати оболело место и бацити на раскрсницу, па ко налети на тај предмет, следећи ће добити чир (Тодоровић, 2002–2003: 150).

Најчешће напада децу. У грађи је забележен и лик *шарлак*.

1.27. Заразна кожна болест коју изазива паразит шугарац, праћена сврабом именује се лексемом *шуга*.¹⁸ Фонетски лик *шуге* забележен је у пиротском говору са значењем ‘шуга (и друге кожне болести)’ (Златковић, 2014 II: 597).

1.27.1. Значење ‘добије шугу’ реализује се глаголским лексичким јединицама *ошугáви*, *ошугавéје*. Спектар глаголских лексема *зашугавéје*, *ошугавéје* и *ушугáви* забележен је у говору Црне Траве (Стојановић, 2010: 276, 623, 997). У говору Лужнице (Ћирић, 2018:1163) посведочен је несвршени глаголски облик *шугавéје* у значењу ‘заражава се шугом’.

2. Особе које болују од кожних и заразних болести

У овој семантичкој групи налазе се придевске и именичке лексеме којима се именују особе које болују од заразних и кожних болести. Број лексичких јединица знатно је мањи у односу на број лексема којима се именују саме болести. Претпостављамо да је рурална средина утицала на то да се такве особе донекле изопште из друштва док одређена болест не прође, јер се појава таквих болести углавном преписивала деловању натприродних сила (Савић-Грујић, 2017: 161). Стога се као узрок сматрала магијска активност усмерена негативно (Тодоровић, 2002–2003: 141).

Неке од лексема, осим што упућују на оболелу особу, развијају и пејоративна значења којима се кфалификују негативне духовне особине.

2.1. Придевском лексемом *богиња́в*, *-а*, *-о* квалификује се особа која је заражена богињама. Семантичка структура ове лексичке јединице обојена је потенцијалном семом негативне оцене (Савић-Грујић, 2017: 166). У говору Црне Траве, осим што се овом лексемом означава особа осута богињама, која има богиње, значењски потенцијал придева проширује се семом ‘који на лицу има трагове прележаних богиња, рошав’ (Стојановић, 2010: 69).

2.2. Лексема *вашљíв*, *-а*, *-о* употребљава се у значењу ‘који има вашке’. Човек који је вашљив јесте *вашљíвко*. У пиротском говору забележени су следећи фонетски ликови са значењем ‘вашљив’: *вашíв*, *-а*, *-о*, *вџиíв*, *-а*, *-о*, *вџиљíв*, *-а*, *-о* (Златковић, 2014 I: 79, 100).

2.3. Особа која пати од алергије, односно која је склона алергији јесте *алéргичан*, *-чна*, *-чно* или *елéргичан*, *-чна*, *-чно*.

---

¹⁸ *Шуга* се код Вука објашњава као свраб (1986: 1149). А. Шкаљић сматра да се ова реч не налази у турским речницима, али да је у корену од персијског *šug*, *šuh* (*šog*, *šoh*) (1966: 591). Овај назив посведочен је и у *Хиландарском медицинском кодексу* што указује на дуго постојање ове лексеме (Јовић, 2015: 159).

2.4. Особа која је услед болести пожутела именује се лексемама *жу̀тко* и *жу̀че*.¹⁹ Ови називи претежно се односе на особе које болују од жутице, болести која изазива жуту боју беоњача, лица и читавог тела. Лексема *жу̀тко* може означавати слабуњавог мушкараца жућкастог, испијеног лица (Златановић, 1998: 121), као и слабо, бледо и болешљиво дете (Јовановић, 2004: 398).

2.5. Лексемом *зара̀жен*, *-а*, *-о* означава се особа инфицирана неком болешћу.

2.6. Особа којој теку *љиге* из уста квалификује се лексемом *љига̀в*, *-а*, *-о*. Именички дериват којим се означава носилац негативне особине који је љигав јесте *љикча*. Лексеме *љига̀вац* и *љига̀вко* употребљавају се у пејоративном значењу и означавају више духовну особину, односно непоуздану особу без морала.²⁰ Оба значења присутна су и у говору Црне Траве (Стојановић, 2010: 431). На простору Лужнице забележен је једино именички дериват *љикша* са семантичком компонентом 'балавко, онај који пушта љије' (Ђирић, 2018: 442).

2.7. Основна семантичка компонента придевске лексеме *шугав*, *-а*, *-о* јесте 'који болује од шуге'. За номинацију човека који има шугу употребљава се лексема *шугља*.²¹ У говору Црне Траве лексема *шугав* везује се за исто значење – 'који има шугу', док именица *шугља*, осим примарног значења 'онај који је шугав', поседује и секундарно, пренесено 'гоља, сиромаш' (Стојановић, 2010: 1057). На простору говора Лужнице значење 'који болује од шуге, заразне кожне болести праћене великим сврабом' реализује се придевом *шугав*, док је *шугља* онај који је запуштен, и можда шугав (Ђирић, 2018: 1163). У говору Пирота забележена је само именичка лексема *шугља* са два значења 'шугав мушкарац' и 'запуштен мушкарац' (Златковић, 2014 II: 597). У пренесеном и пејоративном значењу 'сиромашан, бедан' забележена је придевска лексема *шугав*, *-а*, *-о* у говору села Каменице код

¹⁹ Жута боја, која је у основи ових назива, увек има негативно значење и казује нам да је неко постао бескрван, побледео, ужутео: *ужутел* – од дугог боловања, *пожутел* – од брзог боловања (Илић, 2016: 847).

²⁰ У говорима сврљишког краја нешто је шири спектар назива: *љикша*, *љигна*, *љигавче*, *љига̀вац*, *љигавица*, *љигавитина* (Савић-Грујић, 2017: 167).

²¹ У говорима сврљишког краја присутне су наведене лексеме, али и још неколико на које нисмо наишли приликом теренског истраживања, попут: *шукча*, *шугна* и *шугавитина* (Савић-Грујић, 2017: 166). Семи која носи информацију о кожном заразном обољењу може се придружити и сема 'који је неуредан, прљав' чиме се постиже пејоративност вишег степена, истиче А. Савић-Грујић (2017: 167). Ово значење присутно је и у говору Гадиног Хана, што је потврђено ставом информатора који су са резервом говорили о људима оболелим од ове болести, истичући и њихову немарност у вези са хигијеном.

Ниша (Јовановић, 2004: 687). Лексичка јединица *шугља*, с друге стране, има два значења ‘шугав човек’ и ‘сиромах, гоља’ (Јовановић, 2004: 687).

Нешто је шири спектар значења лексеме *шугав*, -а, -о у тимочком говору. Наиме, осим тога што се употребљава у значењу ‘који има шугу’, реализује се и као ‘који се осећа нелагодно’, ‘који је нестрпљив’ и ‘који је сиромашан, бедан’ (Динић, 2008: 918).

Познато је да термини углавном имају само једно денотативно значење које је прецизно и стално, а одсуство конотације утиче на то да је смањена могућност полисемије (Вујовић 2018: 370). Ипак, у зависности од контекста, медицински термини могу имати и више различитих значења. У нашој грађи полисемантичка дисперзија уочена је у називу *грозница* који се односи на пликове на уснама који настају услед пада имунитета и као последица високе температуре. У говору Гаџиног Хана наведена лексичка јединица употребљава се и у значењу ‘повишена телесна температура праћена дрхтавицом, језом’.

Као и полисемија, и синонимија није карактеристика термилошког система, али у забележеној грађи можемо уочити дублете, тачније варијанте за називе одређених болести.²² Синонимија се јавља код оних болести које су биле веома честе у једном периоду на нашим просторима (Вујовић 2018: 371). Међу синониме убрајамо следеће парове: *богиње* и *бопке*, *жвале* и *мрсница*, *куга* и *чума*, *рубеола* и *црвеница* (у говору је заступљен народни назив *црвеница*, док је *рубеола* новијег датума), *елергија* и *копривњача*, *жуљ* и *мазуљ*.

Анализа назива кожних и заразних болести показала је да је ова семантичка група богата лексичким јединицама с обзиром на то да је кожа највећи човеков орган. Грађа је подељена у две семантичке групе, од којих је прва, *Кожне и заразне болести*, са знатно већим бројем лексема, што указује на чињеницу да је именовање особа које болују од одређене болести пропраћено и латентним изопштавањем из друштва док се болесник не излечи.

Лексеме из друге семантичке групе *Особе које болују од кожних и заразних болести*, осим што именују особе захваћене кожним и заразним болестима, шире свој семантички потенцијал тако што именују и особе са негативним духовним особинама. Такве су, између осталог, лексеме изведене од придевске основе *љигав-*.

Бавећи се овим проблемом, скренули смо пажњу на нестабилност дијалекатске лексике, где су под утицајем модернизације друштва и

---

²² Иако у науци о језику није уједначен однос према постојању ове појаве, ипак можемо говорити о семантичкој сличности синонима. Из угла компоненцијалне анализе семантичка сличност синонима везује се за исту архисему и идентичност већине сема нижег ранга. Зато се код синонима разликује једна сема или мањи број њих, а што је више заједничких сема, семантичка блискост је већа (Драгићевић, 2010: 247).

нових језичких токова многе лексеме ван употребе, а присутне су само у свести старијих житеља Гаџиног Хана. Зато је веома важно такву лексику сачувати од заборава систематским прикупљањем и анализом која ће, у оквиру лексичко-семантичког интерпретирања грађе, указати на духовно и лингвистичко богатство са простора сврљишко-заплањског дијалекатског подручја, али и шире.

Литература

- Вујовић, 2018: Д. Вујовић, Лексичко-семантичке особине термина из области народне медицине на примерима из Речника Српскохрватскога књижевног језика Матице српске. Београд: *Научни састанак слависта у Вукове дане*, књ. 47/1, 365–372.
- Динић, 2008: Ј. Динић, *Тимочки дијалекатски речник*. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Драгићевић, 2010: Р. Драгићевић, *Лексикологија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике.
- Жугић, 2005: Р. Жугић, Речник говора јабланичког краја. Београд: *Српски дијалектолошки зборник*, VII, 1–470.
- Златановић, 1998: М. Златановић, *Речник говора јужне Србије*. Врање: Учитељски факултет.
- Златановић, 2011: М. Златановић, *Речник говора југа Србије*. Врање: Аурора.
- Златковић, 2014: Д. Златковић, *Речник пиротског говора – I и II том*. Београд: Службени гласник.
- Илић, 2016: М. Илић, Тле и тело у светлу искуства с бојама у говору старопланинског краја. Београд: *Српски дијалектолошки зборник*, LXIII, 839–855.
- Јовановић, 2004: В. Јовановић, Речник села Каменице код Ниша. Београд: *Српски дијалектолошки зборник*, LI, 313–688.
- Јовић, 2015: Н. Јовић, О неким народним медицинским терминима страног порекла у говорима југоисточне Србије. Ниш: *Исходишта*, 1, 157–167.
- Караџић, 1986: Вук Стефановић Караџић, *Српски рјечник*. Београд: Просвета.
- Катић, 1982: Р. Катић, *Терминологија српске средњовековне медицине и њено објашњење*. Београд: Српска академија наука и уметности.
- Катић, 1987: Р. Катић, *Терминолошки речник српске средњовековне медицине*. Београд: Српска академија наука и уметности.
- Недељков, 2009: Љ. Недељков, Општи принципи истраживања лексике традиционалне материјалне културе. Београд: *Гласник Етнографског института САНУ*, 57–1, 189–200.
- Павловић, 1999: М. Павловић, Појам болести у различитим медицинским системима. Београд: *Гласник Етнографског института САНУ*, XLVIII, 95–106.

- Савић, 2017: Б. Савић, Народна медицинска лексика Великог Блашка (код Бањалуке). Београд: *Српски дијалектолошки зборник*, LXIV, 995–1066.
- Савић-Грујић, 2017: А. Савић-Грујић, Антропографска лексика у говорима сврљишког краја – лингвогеографски приступ. Београд: *Српски дијалектолошки зборник*, LXIV/2, 1–307.
- Стојановић, 2010: Р. Стојановић, Црнотравски речник. Београд: *Српски дијалектолошки зборник*, LVII, 9–1060.
- Тодоровић, 2002–2003: И. Тодоровић, Прилог проучавању народне медицине у области Тамнаве. Београд: *Гласник Етнографског института САНУ*, L–LI, 139–157.
- Ћирић, 2018: Љ. Ћирић, *Речник говора Лужнице*. Београд: *Српски дијалектолошки зборник*, LXV/2, 1–1166.
- Škaljić, 1966: А. Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*. Sarajevo: [Svjetlost].

Sandra Savic

LEXICON OF FOLK MEDICINE OF GADŽIN HAN – SKIN AND INFECTIOUS DISEASES

Summary

From the lexical-semantic aspect, the paper analyzes the names for skin and infectious diseases in the speech of Gadžin Han, which belongs to the Svrljig-Zaplanje dialect area. The corpus consists of more than 60 lexemes collected by field research during 2018 for the needs of the master's thesis. Within the lexical-semantic analysis, the names are divided into two semantic groups: 1. Names for skin and infectious diseases and 2. Names for people suffering from skin and infectious diseases. The obtained results were compared with the situation represented in the relevant dialect dictionaries from the Prizren-Timok dialect area. The aim of this paper is to point out the lexical richness of folk medicine.

Key words: folk medicine, Gadžin Han, lexical-semantic analysis, dialect dictionaries.

МАНАСТИРИ ТЕМИШВАРСКЕ ЕПАРХИЈЕ – ЦЕНТРИ ВЕРСКОГ И КУЛТУРНОГ ЖИВОТА СРБА У РУМУНИЈИ

На подручју данашње Румуније, у румунском делу Баната, простору који територијално припада Српској православној епархији темишварској, поред 56 парохијских цркава, налази се и пет манастира: Бездин, Свети Георгије (на Брзави), Базијаш, Златица и Кусић. Сваки од ових манастира има богату историју. Живо народно предање нам говори да су неки од ових манастира основани у XIII веку, док документарне потврде постоје од XVI века. У богатој историји Српске православне епархије темишварске, манастири су одувек били, а и данас су центри духовног и културног живота Срба у Румунији. Из манастирских монашких братстава потекли су многи заслужни епископи, митрополити и патријарси, који су дали велики допринос очувању верског и културног идентитета како српског тако и румунског народа. Изградњи, обнови и улепшавању ових манастира, допринели су и многи заслужни појединци, као и чланови српских властелинских породица. Ови манастири су богати иконостасима, фрескама, ризницама и библиотекама, при којима су радиле монашке и богословске школе и у новије време течајеви за појце и дечији веронаучни кампови, с циљем очувања православне вере и српског културног идентитета на овим просторима. У четири манастира се данас одвија редовни монашки и богослужбени живот и сви манастири се налазе у сталној духовној и материјалној обнови.

Кључне речи: Темишварска епархија, манастири, Срби у Румунији, верски и културни идентитет.

Увод

Прошлост Срба у данашњој Румунији део је прошлости српског народа у целини, несрећно, углавном насилно, расејаног широм подунавско–балканског, европског, па и светског простора. Истовремено, део је и прошлости Румуније, у којој се обрео стицајем околности, вековима опстајући

¹ justinegzarh@yahoo.com

² Рад је резултат истраживања на пројекту: *Истраживање културе и историје Срба у Румунији*, у организацији Центра за научна истраживања и културу Срба у Румунији при Савезу Срба у Румунији.

у једној од својих периферних али најжилавијих дијаспора. Та прошлост, разноврсна садржајем, динамична токовима, мами знатижељу како наших историчара тако и историчара из суседства, неизбежно упућених на међусобну сарадњу и уважавање у стваралачком раду (Митровић, 1997: 478).

На простору данашње Румуније (особито у румунском Банату) од старине је било Срба у мањем или већем броју. У већим масама сеобе Срба у Банат почињу после битке на Марици (1371) и Косову (1389). Већ 1404. године Срби су добили у Ковину повластице од (угарског) краља Жигмунда (Костић, 1940: 3).

Слабљење османског притиска у Подунављу након Ангорске битке 1402. године и склапање угарско–српског савезништва 1403/1404. године, оличеног у вазалним односима деспота Стефана Лазаревића према угарском краљу Жигмунду, повољно се одразило и на пограничне крајеве јужног Баната. Деспот Стефан Лазаревић је добио на управу Београд и све угарске територије јужно од Саве и Дунава. Његови поседи су били груписани у три комплекса. Један се налазио у средишту Угарске, око Дебрецина, са неколико десетина села у жупанијама Бихар и Саболч. Други део је био у Сагмарској жупанији (на данашњем тлу Румуније), са неколико десетина села и четири рударска насеља. Поседе је имао и у Бодрешкој и Торонталској жупанији. Услед ових промена дошло је до новог насељавања српског становништва у ове крајеве (Калић–Мијушковић, 1967: 83–84; Церовић, 1991: 15).

Браћа Стеван и Дмитар Јакшић су 1464. године добили властелинство у Нађлаку. Њихова добра су се налазила у Чанадској, Темишварској и Арадској жупанији, дакле у крајевима данашњег румунског Баната (Варничкић).

Турци су после освајања Будима и већег дела Угарске 1541. године, своје акције усмерили на освајање Баната (1552) и Кришане (1566), када је читав територија укључена у састав Темишварског ејалета. Срби, и поред многих невоља које су их пратиле на подручју Баната, Кришане и Ердџа, где су живели, никада се нису мирили са губитком слободе, те је турска владавина овим подручјима често била испуњена бунама и устанцима. Хришћанска војска током 1689, гонећи Турке, доспела је дубоко на подручје Балканског полуострва, све до северних делова Македоније. У јесен 1689. дошло је до противофанзиве Турака, што је условило повлачење хришћанске војске. Пошто су активно учествовали у рату против Турака, а плашећи се њихове освете, према Сави и Дунаву повлачило се преко 50.000 Срба, предвођених пећким патријархом Арсенијем III Чарнојевићем (Церовић: 1991: 49–50). Ово је била у историји позната Велика сеоба Срба.

Срби су за своје многе, махом ратне заслуге у борбама против заједничких непријатеља у бившој Хабзбуршкој монархији од аустријских и угарских владара од XIV до пред крај XVIII века, добијали разне привиле-

гије (повластице), које су сачињавале чврст правни основ положаја и права српског народа у бившој Монархији и темељ његове народно-црквене самоуправе. Борба за очување датих привилегија је у каснијем периоду била тешка и дуга (Радонић и Костић).

Са насељавањем оживела су многа места и пустаре. Срби су доказали да су способни и вредни да преживе у претешким приликама, а такође су били и добри ратници, чиме су се достојно одужили држави која их је примила. Као припадници православне Цркве, у местима где су се досељавали, поред насеља подизали су и своје прве цркве и манастире и оснивали епархије.

Срби су често били присиљени да бране свој национални и верски идентитет од утицаја Западне Европе, прозелитске католичке пропаганде и мешања са несрпским и неправославним народима. Управо на овом пољу, српска црквена организација је показала свој значај, иако је борба са државним властима и владом (било у Бечу, Будимпешти, касније на нивоу Румуније по жупанијским центрима и у Букурешту) вођена са немерљиво мањим снагама. Промене неколико државних и политичких уређења (монархија, комунистичка и демократска Румунија) имале су своје особености и последице.

Ова обимна и значајна тема кроз историјску перспективу приказује: присуство хришћанства на нашим просторима још у I веку нове ере; значај и устројство православног монаштва и Храма као места живог сусрета Бога и човека; године покрштавања Словена; значај мисионарског рада Свете браће Кирила и Методија и њихових ученика; устројство првог монаштва и манастирског живота код Срба, нарочито у доба Светог Саве које уједно важи и за златно доба развоја задужбинарства код Срба; касније немиле догађаје који су услед надирања Османлија изазвали велике сеоба Срба крајем XVII века; живот Срба у новим срединама са сународницима по први пут на новим територијама широм Хабзбуршке монархије; подизање манастира и цркава који постају места народног окупљања и духовни и културни центри. Посебно се приказује и вишевековно битисање српског народа на територији данашње Румуније и укратко, историјати свих пет манастира: Бездина, Светог Георгија (Шенђурца на Брзави), Базијаша, Златице и Кусића, који данас припадају Српској православној епархији темишварској. Ови манастири су били значајни центри духовног и културног живота Срба у Румунији.

Приликом израде овог рада, коришћена је доступна грађа из Архива Српске православне епархије темишварске (фонд Манастири), као и све расположиве књиге, монографије, зборници и часописи, с циљем да се кроз три поглавља прикажу и анализирају бројна питања из дате области.

1. Развој српских манастира и монаштва и њихов допринос очувању православног хришћанског идентитета

У нашој старијој као и новијој литератури до скоро су се углавном „прећуткивале крајеугаоне истине”- шта је Црква, црквена уметност, хришћанска симболика, богослужење, Евхаристија,³ монашки живот и све оно што проистиче из духовног и манастирског живота; шта је његова покретачка снага, извор наде и ентузијазма.

Цркве и манастири су третирани као древна (архаична) ствар, мртви споменици културе, у којима живе монаси, као чувари и кустоси средњовековних здања и ризница. Архитектура и живопис храма углавном су посматрани и тумачени по мерилима хуманистичких (антропоцентричних) схватања модерне уметности, а не као једна функционална целина намењена пре свега, православном богослужењу које је богочовечанског (теантропоцентричног) карактера. Исто тако, иконе су неретко посматране само са аспекта уметности, при чему су одвајане од богословске и литургијске функције. Икона је на тај начин тумачена ван свог природног окружења, ван Цркве.

Да бисмо боље разумели ову тематику, неопходно је упознати се и са развојем монашког живота у Цркви. Осим световњака и клира, у Цркви се током историјског развоја образовао особити ред чланова цркве, који је познат под именом *монаха* или *калуђера*. Монаси су они људи који су дали доживотне завете: уздржљивости од брачног и порочног живота, сиромаштва или одрицања сваког права личне сопствености и безусловне послушности и који живе сагласно са тим заветима. Монаштво се организовано јавило у IV веку, када је хришћанство у Византији постало државном религијом. Услед наглог и великог прилива нових чланова, морални ниво хришћанског друштва је знатно опао. Лица која су хтела да воде прави хришћански живот, била су принуђена да се повлаче у пустиње. С почетка, такви усамљеници нису имали никакве организације и звали су се *анакхорети* или *еремити*, а због строгог начина живота и *аскети*. Пошто су најбољи природни услови за овакав живот постојали у Египту, тамо је већ крајем III века постојао велики број оваквих монаха. Први оснивачи монаштва су: Павле Тивејски († 340), Пахомије Велики († 348), Антоније Велики († 356), Макарије Египатски († 390) и други. Временом су пустињаци почели живети у заједницама (киновијама). Доцније су се појавили манастири. Пахомије Велики је (око 340) први саставио правила за монашки живот која се тичу молитве, трпезе, занимања и уопште монашког живота у манастиру. Свети Василије Велики († 379) је на основу светог писма, црквених и Пахомијевих правила, још подробије формулисао (опширних 50 и краћих 313) правила монаш-

---

³ На све ове теме данас постоји мноштво литературе; овде издвајамо књигу епископа Јована Пурића, *Символ-кључ тајне* (Ниш-Београд, 2015) и у њој поглавља: Символика Светих Тајни, хришћанског храма, богослужбених одежди и свештених сасуда у Православној Цркви.

ког живота. Ова правила су постала узор за *уставе* или *типике* знаменитих источних манастира: јерусалимског Св. Саве Освећеног (из VI века) за палестинске манастире; студитског-игумана цариградског манастира Теодора Студита (VIII век) и атонског-Св. Атанасија, основатеља Атонске Лавре (X век). Ова правила и типичи служе и данас као основа уређења и живота православног монаштва (Перић, 2006: 106–111; Цисарж, 1970: 60–66).

Питање раног хришћанства на Балкану и у Подунављу, са његовим материјалним и писаним траговима, привлачило је одувек пажњу многих истраживача. На самом почетку историје Хришћанске Цркве, у канонским књигама Новог Завета, срећемо прве хришћанске заједнице и општине на самом југу Балканског полуострва. Неке од посланица Светог апостола Павла (Коринћанима, Солуњанима, Титу-епископу на Криту и Филипљанима) упућене су, половином I века, црквеним општинама на Балкану, које је овај апостол и основао на свом Другом мисионарском путовању (49–53). Крајњи југоисток европског континента, већ на самом почетку нове, хришћанске ере обраћао се дакле, Хришћанству. Отуда се с правом може констатовати да простори Балканског полуострва имају Цркву из апостолског времена и апостолског порекла (Поповић, 2004: 6).

Срби су дошли на Балканско полуострво као многобошци. О њиховој старој вери се зна врло мало. Та је вера „била основана на поштовању природних сила, а добијала је свој израз у разним обредима, који су имали у себи много мистичних, патријархалних и наивно-побожних црта. Хумане црте старе словенске религије биле су необично развијене и истакнуте у веровањима нашега народа и чиниле су главно обележје религиозног живота код Срба пре примања хришћанства“ (Станојевић, 1934: 15).

Покрштавање Срба је вршено постепено и у склопу дугог процеса покрштавања осталих словенских племена на Балкану. Населивши се, они су дошли у једну средину, која је била христијанизирана, у којој је долазило и до неизбежног мешања, те су српска племена истовремено била изложена утицајима два хришћанска предања-западног (Рим) и источног (Цариград). О *званичном* покрштавању Срба оставио је Константин Порфирогенит (913–959) *два сведочанства*. По *првом* сведочанству, мисионаре (латинске свештенике) је послао цар Ираклије (610–641), а по *другом* цар Василије I Македонац (867–886) који је довео православне византијске мисионаре (879). Успех овог другог покрштавања Срба омогућен је и појавом рада Свете браће Кирила и Методија и њихових ученика, Климента, Наума и осталих (узима се да је иза Методија остало око 200 ученика, од којих се један део нашао и на Балкану). Стварање словенског писма и превођење светог писма и богослужбених књига са грчког на словенски језик омогућило је да се и широке словенске масе више заинтересују за хришћанство и да га почну боље схватати. Управо ће Св. Климент (890) и Св. Наум (900) на обалама Охридског језера поставити темеље словенског монаштва, што је озна-

чило и почетак нове хришћанске цивилизације међу балканским Словенима (Слијепчевић, 1991: 23–37).

Своју потпуну афирмацију међу хришћанским цивилизованим народима Византије и западне Европе Срби ће доживети у време Светог Саве (крај XII и прва трећина XIII века). Одласком у монаштво најмлађег сина српског владара Стефана Немање-Растка (Св. Саве), затим касније самога Немање (у монаштву Симеона) и његове супруге Ане (у монаштву Анастасије) дошло је до велике популаризације монаштва и заживљавања духовног живота код Срба. Свети Сава оснива нове, обнавља старе и врши потпуну обнову живота у српским манастирима. У жељи да их што више приближи светогорском предању он у њих уводи светогорске типике. Од овог времена у Србији превагу односи киновијско (општежитељно) монаштво над пустињачким.

При организацији Аутокефалне СПЦ (1219), Свети Сава је посебну пажњу посветио и оживљавању манастирског живота у ондашњој српској држави. У својој визији Цркве Свети Сава у монасима види утемељење и стубове исте. Један је циљ-задобијање Царства небеског, а различити су путеви. Монаштво управо представља онај бескомпромисни део хришћана, спреман за највеће подвиге ради Христових обећаних дарова. Мисионарским радом Светог Саве у Србији и његовом организацијом Аутокефалне српске цркве, Србија ће се и дефинитивно одредити за Православље. То је истовремено значило и прихватање свих уметничких кодекса Истока при грађењу и улепшавању храмова, а за потребе православног богослужења. Постоји суштинска повезаност између храма и хришћанског живота, његовог учења и праксе. Храм својом архитектуром и орјентацијом, а посебно иконографијом и фрескописом, изражава кроз естетске симболе основна хришћанска схватања о Богу, човеку и свету.

Чин подизања, осликавања и опремања цркве био је посебан белег и потврда највишег степена религиозног понашања, како личног тако и општег. Било је то остварење односа према Богу и будућем животу, с циљем спасења и тиме испуњење највеће и најзначајније врлине за хришћански свет-љубави, која је подједнако подразумевала богољубље и љубав према ближњем, а све у смислу залога сопственог примерног живота. Ктитори и задужбинари манастира у Србији (и шире) били су српски владари (мушког и женског рода): цареви, краљеви, деспоти, властелини, монаси и многи други појединци.

Настављачи светородне династије Немањића, особито краљ Милутин, а потом кнез Лазар и његови наследници, непрекидно су, током више од два столећа средњовековне државе, истрајавали на подизању задужбина. Пример који је долазио са трона следили су црквени великодостојници, властелини и удружени сиромашни житељи сеоских заједница. Ни у столећима турске и аустријске власти тај особени полет у Србији (и ван ње) није утих-

нуо. Смањивале су се димензије богомоља, али не и посвећеност народа својој вери; мењале су се разне архитектуре и језик слике, али не и смисао порука које су саопштавали.

Појавом сеоба и пресељењем дела српског живља из отаџбине у северне и западне области - касније територија новоуспостављене Карловачке митрополије, остала је тежња Срба да и у нове крајеве пренесу свој традиционални градитељски и уметнички изражај. Доследност Срба православном и предањском схватању Цркве видимо у подизању манастира и храмова у новој средини где су се доселили: Фрушкогорски манастири, затим подручја данашње Мађарске, Румуније и остала. Све нове задужбине су задржале обележја сведњовековне основе, док су им нека правила и каснији утицаји и нова уметничка стремљења била наметнута од стране нове власти и времена. Одмах по ослобађању Србије од Турака кренуло се, сходно могућностима, и у обнову и подизање нових храмова (Поповић, 2007: 5–9; Продић, 2014: 195–199; Сајловић, 2003: 11–13; Стевовић, 2003: 379).

2. Српска православна Епархија темишварска

Још није утаноено када је тачно установљена Темишварска епархија. Писани трагови досежу до XVI века, када се јавља у опсегу српске Пећке патријаршије. „Половином XVII века на тлу средњовековне Угарске, тада под Османлијама, под јурисдикцијом Пећке патријаршије је било седам српских митрополија: Београдско-сремска, Будимска, Сигета и Печуја, Пожешка, Темишварска, Сегединска, Липове и Ђуле (Давидов, 1990: 48; Зиројевић, 1984: 86,119; Тричковић, 1980: 125–134).

Од 1608. године познато нам је име темишварског митрополита Неофита. На њеној садашњој територији постојало је неколико српских епархија (Липовска, Јенопољска, Бечкеречка и Арадска). Временом су се оне нашле у саставу Темишварске епархије, изузев Арадске, која је иступањем Румуна (1864) из састава Карловачке митрополије, постала румунском епархијом и саставним делом новоосноване Сибињске митрополије. Раније „након спајања двеју српских митрополија, Београдске и Карловачке (1726), Темишварска епархија се нашла у саставу обједињене Београдско–карловачке митрополије. Након избијања Аустро–турског рата (1737-1739) који је окончан Београдским миром (1739), Темишварска епархија је прикључена Карловачкој митрополији“ (Пузовић, 2017: 35–51), којој је припадала до 1920. године, од када је услед уједињењења свих православних области у Краљевству Срба, Хрвата и Словенаца део једне аутокефалне уједињене Српске православне Цркве.

Након распада Аустро–Угарске монархије 1918. године, подручје Темишварске епархије се нашло на територији трију држава: Румуније, Краљевине СХС, а неколико парохија и у Мађарској. Актом бр. 254/7 од

20.12.1919. епископ вршачки Гаврило (Змејаљновић) уступио је Темишварској епархији у Румунији део Вршачке епархије са територије Румуније.⁴ Након политичке поделе Баната између Румуније и тадашње Краљевине СХС (1920. и 1924), извршена је и црквена подела (Бугарски, 1995: 11–17; Вуковић, 2011: 288–392).

Дана 29.12.1931. на основу новодонесеног Устава СПЦ, тадашњи Епископ темишварски др Георгије (Летић), спровео је одлуку Светог Архијерејског Синода бр. 4507, којом су делови Темишварске и Вршачке епархије, који се налазе у румунском делу Баната, сједињени у једну Епархију темишварску са седиштем у Темишвару, која је од тада у потпуности преузела духовну бригу о српским православним верницима у Румунији, што је случај и данас (Качарић и Кокотовић, 2013: 9).

Темишварска епархија на крају 2021. године је имала: три архијерејска намесништва (Арадско, Соколовачко и Темишварско) и у њима 56 цркава и парохија, 5 манастира, 44 активних свештеника, 8 пензионисаних, 2 ђакона, 4 свештенмонаха, 1 монахињу, 1 искушеника, 1 искушеницу, и према последњој епархијској статистици, око 13.200 пунолетних верника (АСПЕТ).

3. Манастири Темишварске епархије - центри духовног и културног живота Срба у Румунији

У преко хиљаду протеклих година у Банату је постојало преко педесет манастира. Више од половине ових монашких станишта угасило се и нестало још током средњег века. Један од најистакнутијих био је Ченад, у горњем Банату на Моришу. Нижу се Мајдан, Бисера, Келмак, Булчи, Серег, Пинкота, Рахонца, Галад, Охтум, Канија, Пардањ, Темпес, Оршава, Лугош, Варадија... За нестанак многих била је умногоме злокобна још татарска најезда, доприневши све наглашенијем повлачењу граница сурета источне и западне хришћанске цивилизације. Осека католичанства ка горњој Угарској отворила је пут обновљеној плими православља у њена јужна подручја. Дипломатске мисије водиле су почетком XIII века светог Саву у Будим и преко Баната. Предања тврде да је у тим приликама основао и прве српске православне манастире. Историјски поузданији подаци о њима потичу из краја XIV и с почетка XV века. Српски деспоти и властела, од Стефана Лазаревића до последњих Бранковића, сасвим су извесни банатски задужбинари. Два извора се истичу важношћу за понирање у прошлост банатских светилишта. То су турски порески документи и *Катастих*, попис цркава и манастира на подручју Пећке патријаршије из краја XVIII века⁵. Међу овим

---

⁴ Територија данашњег архијерејског намесништва соколовачког и у њему 12 парохија и 3 манастира у тзв. Клисуре и Пољадији.

⁵ Поповић и Матић, 1933: Д. Поповић и С. Матић, *О Банату и становништву Баната* у 17

драгоценим архивским хартијама су се нашли и српски манастири и парохијске цркве у Банату, који су у даљем периоду услед разних историјских (не)прилика, промена државних уређења и свега осталог, били сведоци разних и сложених борби за опстанак.

Српски Манастири у Банату уопштено важе за центре и расаднике православне вере, писмености и осталих облика културе нашег народа и као такви представљају споменике непроцењиве вредности (Јовановић, 2000: 7–11; Церовић, 1991: 39–40).

Ако тражимо изворну духовну истоветност (идентитет) српскога народа, најбоље ћемо је наћи и препознати у православном Хришћанству, односно у Манастирима као местима монашког духовног наслеђа и његовог најбољег и најоригиналнијег израза. Поред монаха у манастирима су битисали и стварали и многи појединци који су дали свој допринос развоју: писмености, духовне и грађанске културе, грађевинарству, православне хришћанске уметности у иконопису и фрескопису, поезији, обичајима, фолклору и осталим видовима културе.

Разне промене друштвеног, политичког и црквеног живота на простору где Срби живе на територији данашње Румуније већ више векова уназад, имају своје историјске особености. Српски манастири су једни од центара где су се ти процеси и одвијали. Темишварска епархија на свом подручју данас има пет манастира: Бездин, Светог Георгија (Шенђурац на Брзави), Базијаш, Златица и Кусић.

3. 1. Манастир Бездин

Први поуздани помен манастира Бездина је запис у Псалтиру Божидача Вуковића из 1539. године: *Ва име Отца и Сина и Света Духа. Да се има знати каде поче се манастир Бездин правити: от созданија мира 7048, Рождества Христова 1539, и нарече се храм Ваведеније Богородици, настојанијем Јоасава Милутиновића, архимандрита, и са помошчију васеја брати и християна, при мене иконому Леонтију Богојевићу, јеромонаху.* Постојање архимандрита, економа и братије несумњиво сведочи о постојању организоване монашке заједнице пре 1539. године.

Манастирска црква је изграђена у традицијама постморавске, касно-средњовековне архитектуре и такав облик је задржала све до обнове у XVIII веку, када је прво призидан високи торањ звоника (приликом чега су кубе и звоник добили барокизиране извијене лимене капе), а потом је, 1781. цела грађевина премоделована. У основи црква је добила и велике барокне прозоре и пробран архитектонски украс на фасадама.

Први слој живописа у манастирској цркви потиче из 1592. године. Група живописаца коју је предводио Андреја Андрејевић обновила је четрде-

---

веку/Опис Катастрога, стр. 194-224. Сремски Карловци: Српска манастирска штампарија (https://www.rastko.rs/rastko-ro/istorija/popovic-matic-banat_c.html)

сетих година XVIII века тешко оштећен живопис. Сликаство овог слоја добро је сачувано и показује иконографске и стилске утицаје првобитног слоја из XVI века јер се сматра да је Андрејевић у договору са наручиоцем поновио концепцију и композиције претходног живописа.

Манастирско братство је 1753. године ангажовало Стефана Тенецког да изради нови иконостас за цркву. О овом иконостасу сада сведочи само опис из Инвентара из 1785. године. После обнове 1781, Манастир ангажује вајара Аксентија Марковића и сликара Јакова Орфелина да израде нови целокупан мобилијар: иконостас, тронове и певнице. Радови су завршени 1802. године. На основу пописа културних споменика у Румунији из 1953. манастир је проглашен за историјски споменик.

У новије време, 1922/23. године у манастиру је радила Монашка школа, која је Темишварској епархији изнедрила 16 младих монаха. Године 1953. у манастиру је отворена Појачка школа, која је годину дана касније прерасла у Српску богословију, а ради бољег функционисања премештена у Темишвар. Од 1998. у манастирима Светог Георгија и Бездину, касније у Златици и Базијашу, успешно раде летњи дечији духовни кампови и Појачка школа, кроз које је прошао велики број деце из свих српских парохија, као и заинтересовани свих узраста за учење црквеног појања и ван Темишварске епархије. (Јашин, 2020: 155–170).

У богатој историји манастира, забележен је велики број значајних манастирских старешина и чланова братства, које је изнедрило 13 архијереја Српске цркве, од којих су двојица били и српски патријарси: Самуило (Маширевић, 1834/39), потоњи епископ темишварски, затим (1864/70) митрополит карловачки и патријарх српски Викентије (Проданов), потоњи епископ злетовско-струмички и патријарх српски (1950/58)

Манастир је од 1995. године у сталној (сходно могућностима) духовној и материјалној обнови. Он својим богатим историјским, уметничким и културним изузетностима, какав је свенародни култ поштовања иконе Богородице Бездинске, раније Винчанске, у новије време и исповедника православља протосинђела Кирила Цвијетковића (1791-1857), припада реду најзначајнијих светилишта и духовних ризница српског народа у Румунији (Бугарски и Степанов, 2008: 148–154; Радовановић, 2013: 47–49).

3.2. Манастир Светог великомученика Георгија (Шенђурац на Брзави)

Историја и трајање манастира Светог Георгија далеко су обимнији и дужи у предању него у писаним изворима. Предање говори о настанку манастира у VIII веку, а старији извори га везују за XV век (1487. г.) као задужбину српских деспота, браће Ђорђа и Јована Бранковића, који су манастир обдарили и потребним поседима и имањем. Познато је и име првог игумана Аристарха (од 1487-1492).

Других података о манастиру нема све до 1660. године, када су манастир посетили пећки монаси и сакупљајући милостињу, записали као приложнике игумана Јосифа и монаха Симеона.

Садашња манастирска црква је изграђена у периоду 1793/94. године за време темишварског епископа Петра (Петровића), трудом игумана Августина Петровића и братства. То је једнобродна грађевина са припратом и звоником на западу, кубетом над солејом и пространом олтарском апсидом. Зидове храма је 1799. осликао Павле Ђурђевић. Исте године је сомборски дуборезац Аврам Манојловић отпочео радове око израде раскошног дубореза на иконостасу, певницама и троновима. Иконопис (настао у периоду 1803/04) је рад даљског сликара Јована Исаиловића Старијег и његовог помоћника Григорија Јездимировића. Манастирска црква и иконостас су генерално обновљени после 2000. године.

Познато је око 110 имена манастирских старешина. Манастиром су управљали, између осталих, у чину архимандрита, Герасим (Адамовић 1779/83), потоњи епископ ердељски и Самуило (Маширевић 1834/39), потоњи епископ темишварски, затим митрополит карловачки и патријарх српски. Од 1803/34 у манастиру је живео знаменити архимандрит Павле (Кенгелац): теолог, рационалиста, научник, природњак и историчар, писац *Јестествословија* (1811) и *Всемирнаго сбитијасловија* (1821).

Највећи део конака је изграђен 1766. прилозима темишварског епископа Викентија (Јовановића Видака) и темишварских грађана. Духовна и материјална обнова манастира траје и данас (Бугарски и Степанов, 2008: 162–166; Радовановић, 2013: 67–69).

3.3. Манастир Базијаш

За овај манастир се каже да је био метох манастира Жиче, што има основа јер се везује за долазак Светог Саве у Угарску 1220. године, када је свакако био праћен својим жичким монасима (и Савиним биографима) који су присуствовали склапању мировног споразума са угарским краљем Андрашем II,⁶ када је по предању Свети Сава основао и манастир Базијаш и у њему оставио из своје пратње неке монахе из манастира Жиче. Ови монаси су Базијаш, као што је и Жича, одакле су дошли, посветили Вазнесењу Господњем. Подигнут на простору који је касније обиловао ратним сукобима, на граници отоманског и аустријског царства, манастир је у више наврата био спаљиван и рушен, приликом чега је трајно уништена стара манастирска архива, али и обнављан. Обнову су помогли многи дародавци, кнез Милош Обреновић, породица Спирта из Земуна, али и кнез Михајло Обреновић и кнегиња Јулија. Писани документи о манастиру потичу од друге половине XVI века. О времену XVIII века сведочи једино чудотворна икона

⁶ Андраш II (мађ. András, *Естергом, 1177. † Јегра, 21.9.1235.), угарски краљ (1205. - 1235.) из династије Арпадовића.

Богородице Тројеручице, сазаписом да је приложена 1779. године. Црква је обнављана: 1721, 1860/61, 1933/36, 1980/82, 1992/98. Последња генерална обнова је била 2018/19. године (Бугарски и Степанов, 2008: 162–166; Лупуловић, 2000: 45–47; Радовановић, 2013: 57).

3.4. Манастир Златица

Најстарија штампана, кратка монографија о манастиру Златици, писана на црквенословенском језику је дело месићког архимандрита Викентија Љуштине из 1798. године у којој он наводи: „По општем казивању свега нашег православног народа у Банату и по повести коју предањем чува братство овог манастира, зачетак овог манастира приписује се Светом Сави архиепископу српском...као што је многе архијереје посветио, тако је и цркве и манастире саздао, међу којима је подигао и овај манастир Златицу... и некога побожног јеромонаха Јоаникија произвео за игумана” (Љуштина, 1798 [2008]: 17–18). Првобитна црква је била посвећена светом Сави Освећеном, а касније Светом Сави српском.

Први поуздани помени манастира су из половине XVI века и везују се за страдање од Турака 1552. Следећи поуздан помен је из 1718. када га Турци у одступању из Баната поново спаљују. Обнову манастира и зидање нове (данашње) цркве, на новом месту, организовао је вршачки епископ Јован (Георгијевић), о чему говори плоча у цркви о почетку изградње 1760. и освећењу 1770. године. Манастир је поново страдао од стране Турака 1788, после чега је делимично обновљен да би поново страдао 1848. у Мађарској револуцији. Следеће обнове су биле 1860/61, 1914, 1928, 1934. Године 1949. манастирско братство је принудно исељено у манастир Базијаш, а у Златицу се уселила граничарска јединица, која је у конацима боравила до 1964. године. После напуштања војске, конаци су били неупотребљиви за боравак. Дана 22. септембра 1996. године, одслужена је прва литургија у манастиру, чиме је благословом епископа славонског и администратора темишварског г. Лукијана започета обнова манастира, која траје до данас. У међувремену је генерално обновљена манастирска црква, конак и остали објекти, насељено стално монашко братство, које врши редовна богослужења. Од година последње обнове је као манастирски саборни дан одређен празник Видовдан као место народног окупљања (Бугарски и Степанов, 2008: 156–159; Ђурковић, 2000: 49–50; Поповић, 1996: 292; Радовановић, 2013: 65).

3.5. Манастир Кусић

Предање датира оснивање манастира Кусића у крај XV века и приписује га као задужбину деспоту Јовану Бранковићу. Новија археолошка открића из 1991. године, дају снажну потпору предању, јер су испод пода данашње цркве посвећене Рођењу Пресвете Богородице, пронађени остаци старије, мање крстообразне грађевине. Први опис цркве је из 1771, а из њега

сазнајемо да је зидана каменом, са сводом од опеке. Обновљана је 1725. настојањем и трошком кусићког обр-кнеза Вулина Николића. Турци су спалили манастир 1788, те је остао у рушевинама до 1890. Поново је обновљан 1928/30. Манастир је после Другог светског рата поднео несрећне околности великог броја српских богомоља. Будући уз саму границу Румуније и Југославије, не само да се у њему није могло живети, него је био онемогућен и сам приступ. На пољадијској ветрометини је пропало оно што је муком обновљано; шездесетих година прошлог века је пропао кров, те су почетак археолошких ископавања 1991. дочекали једино торањ и зидови. Последња генерална обнова је била 2002. године. Током 2021. године је сазидан нов манастирски конак за будуће монашко братство (Бугарски и Степанов, 2008: 160–161; Радовановић, 2013: 63).

Закључак

Српски народ који живи више векова у данашњој Румунији, преживео је веома тешке периоде историје: сеобе, ратове, политичке и државне промене. У свим овим (не)приликама показао је умеће преживљавања и прилагођавања, уз очување своје етничке и верске посебности и идентитета. Као наслеђе историјских и политичких прилика живота српског народа на широком простору некадашње Аустроугарске монархије, Краљевине Румуније и осталих државних уређења, народима савремене Европе и света, сведочи покретна и непокретна баштина – многи српски храмови, манастири, иконе, портрети, књижевна остварења и остала културна и уметничка достигнућа.

Проблеми асимилације и акултурације, данас су највећа претња за опстанак Срба у Румунији, о чему нам понајвише говоре и непријатне бројке на пописима, негативни природни прираштај, депопулација и старост српске заједнице, као и савремене миграције у друге европске државе. Српске институције и Епархија темишварска, нарочито последњих деценија, различитим активностима настоје да оснаже и ојачају осећај припадности, идентитета и заједнички раде на опстанку српске заједнице. Да ли ће у томе успети, питање је времена (Стојановић, 2019: 193–213).

Сходно историјским и политичким (не)приликама сви српски манастири (па тако и они у Румунији) одувек су били значајни центри верског и културног живота свог народа. Монаштво у њима никада није губило из вида своје основне циљеве: лично посвећење кроз испуњавање добровољно положених монашких завета, али уједно и просвећивање свог народа. Од самих својих почетака српско монаштво је било носилац просвете и просвећености. Раније, у периоду Немањића манастири су били носиоци интелектуалног елитизма Србије, државне идеологије и књижевног прегалаштва, а у време турског ропства при манастирима су радиле основне школе где

је негована српска књига и где се народ описмењивао и учио о својој вери. И данас, у савременим приликама наши манастири такође имају своју просветитељску, културну и харитативну мисију. У времену богооуђености и српско монаштво (такође као и његов народ невелико по броју) и разасуто по разним деловима и рубовима српства (па и у Румунији) труди се да истраје на светосавском путу. Српска православна црква види опстанак свога народа кроз актуелизацију здравог евхаристијског живота и светоотачке мисли, као и новом преиспитивању традиционалних вредности српског идентитета. Укратко, то представља покушај да се на савремени начин из живота Цркве нађу облици отварања, сведочења и служења своме народу (Сајловић, 2003: 11–13).

Предочавањем и груписањем често неприступачних података од значаја за закључивање, у раду су укратко дати најзначајнији подаци из богате и разнолике историје Епархије темишварске и њених пет манастира, средишта духовног и културног живота Срба у Румунији.

Извори и скраћенице

АСПЕТ – Архив Српске православне епархије темишварске – Темишвар
ГЦЧПСЕТ – Гласник, црквени часопис Православне српске Епархије темишварске
СПЦ – Српска Православна Црква

Литература

- Бугарски и Степанов, 2008: С. Бугарски и Љ. Степанов, *Историјски и културни споменици Срба у Румунском Банату*, Темишвар: Савез Срба у Румунији.
- Бугарски, 1995: С. Бугарски, *Српско православље у Румунији*. Темишвар, Београд, Нови Сад: Православна српска епархија темишварска, САНУ, Прометеј.
- Варничкић, М. *Стефан и Димитар Јакшић*. <http://www.srpskilegat.rs/stefan-dimitar-jaksic>, (приступљено: 20.1. 2022).
- Вуковић, 2011: С. Вуковић, *Изабрани богословско-историјски радови*. Крагујевац: Каленић.
- Давидов, 1990: Д. Давидов, *Споменици будимске епархије*, Београд: Просвета.
- Ђурковић, 2000: М. Ђурковић, Манастир Златица- нови сјај старог храма, у: *ГЦЧПСЕТ*, Темишвар, стр. 49–50.
- Зиројевић, 1984: О. Зиројевић, *Цркве и манастири на подручју Пећке патријаршије до 1683. године*, Београд: Историјски институт.
- Јашин, 2020: С. Јашин, Школовање парохијског свештенства и монаштва Епархије темишварске: историјски пресек, у: *Култура Републике Србије и Срба у Румунији*, Београд: Институт за међународну политику и привреду, стр. 155–170.

- Јовановић, 2000: М. Јовановић, *Српски манастири у Банату*, Београд: Драганић; Нови Сад: Покрајински завод за заштиту споменика (Библиотека: Наслеђе).
- Калић-Мијушковић, 1967: Ј. Калић-Мијушковић, *Београд у средњем веку*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Качарић и Кокотовић, 2013: Н. Качарић и Б. Кокотовић, *Шематизам Српске православне Епархије банатске*, Вршац: Епархијски управни одбор Српске православне Епархије банатске.
- Костић, 1940: С. Костић, *Срби у Румунском Банату: историјски, бројни, економско-привредни преглед*. Темишвар: Дојна.
- Лупуловић, 2000: В. Лупуловић, Манастир Базијаш- историјски преглед, у: *ГЦЧПСЕТ*, Темишвар, стр. 45–47.
- Љуштина, 1798: В. Љуштина, *Кратка повест о обитежителном манастиру Златици*, (фототипско издање, Нови Сад: Прометеј, 2008).
- Митровић, 1997: М. Митровић, приказ: Темишварски зборник, св. 1. у: *Историјски часопис 42-43*, 478–480.
- Перић, 2006: Д. Перић, *Црквено право*, Београд: Правни факултет Универзитета, Центар за публикације.
- Поповић и Матић, 1933: Д. Поповић и С. Матић, *О Банату и становништву Баната у 17 веку/Опис Катастига*. Сремски Карловци: Српска манастирска штампарија. https://www.rastko.rs/rastko-ro/istorija/popovic-matic-banat_c.html
- Поповић, 1996: В. Поповић, *Српски споменици у Румунији*, Суботица: Суботичке новине.
- Поповић, 2007: Р. Поповић, Православље и српски духовни идентитет, у: *Српска Црква у историји (збирка студија из историје Српске Православне Цркве)*, Београд: Академија Српске Православне Цркве за уметност и конзервацију.
- Поповић, 2004: Р. Поповић, *Хришћанство на тлу источног Илирика пре досељења Словена*. Београд.
- Продић, 2014: С. Продић, *Монашки живот у средњовековној Србији*. Шибеник: Епархија далматинска.
- Пузовић, 2017: Љ. Пузовић, Границе, насеља и парохије Темишварске епархије (1716–1779): прилог проучавању историје православља у Банату, у: *Зборник Матице српске за историју 96 (2/2017)*, 35–51.
- Пурић, 2015: Ј. Пурић, *Символ-кључ тајне*. Ниш-Београд: Одбор за просвету и културу Епархије Нишке, Институт за теолошка истраживања Правословног богословског факултета.
- Радовановић, 2013: Д. Радовановић, текст и легенде у фотомонографији: *Станко Костић-Српске светиње у Румунији*, Нови Сад: Покрајински завод за заштиту споменика културе, (Београд: Цицерио).
- Радонић, Ј., и Костић, М. *Инвитаорија цара Леополда I и привилегије српске*. https://www.rastko.rs/rastko-hu/istorija/istorija/Radonic_Kostic_Seobe.html, (приступљено: 22. 1. 2022).

- Сајловић, 2003: М. Сајловић, Увод, у: *Водич: пут православних манастира и црква Србије и Црне Горе*. Београд: Dexin.
- Слијепчевић, 1991: Ђ. Слијепчевић, *Историја српске православне цркве*, књ. 1 (Од покрштавања Срба до краја XVIII века), Београд: БИГЗ.
- Станојевић, 1934: С. Станојевић, О српској култури у средњем веку (*Из наше прошлости*, књ. 1), Београд.
- Стевовић, 2003: И. Стевовић, Слово о књизи, у: *Водич: пут православних манастира и црква Србије и Црне Горе*. Београд: Dexin.
- Стојановић, 2019: И. Ј. Стојановић, Положај српске националне мањине у Румунији, у: *Радови филозофског факултета-часопис за хуманистичке и друштвене науке*, Пале: Универзитет у Источном Сарајеву, Филозофски факултет, бр. 21, 193–213.
- Тричковић, 1980: Р. Тричковић, Српска црква средином XVII века, у: *Глас Српске академије наука и уметности*, СССХХ, Одељење историјских наука, 2, Београд, 125–134.
- Церовић, 1991: Ј. Церовић, *Срби у Румунији*. Нови Сад: Мисао.
- Цисарж, 1970: Б. Цисарж, *Црквено право I (општи део и организација Цркве)*, Београд: Свети архијерејски синод СПЦ.

Ivan (hegumen Justin) Stojanović

MONASTERIES OF THE TIMISOARA DIOCESE CENTERS OF RELIGIOUS AND CULTURAL LIFE OF SERBS IN ROMANIA

Summary

In the area of today's Romania, in the Romanian part of Banat, an area that territorially belongs to the Serbian Orthodox Diocese of Timisoara, in addition to 56 parish churches, there are five monasteries: Bezdin, St. George (on Brzava), Bazijaš, Zlatica and Kusić. Each of these monasteries has a rich history. The folklore tells us that some of these monasteries were founded in the 13th century, while we have documented evidence from the 16th century. In the rich history of the Serbian Orthodox Diocese of Timisoara, the Monasteries were and still are, the centres of the spiritual and cultural life of the Serbs in Romania. Many deserving bishops, metropolitans and patriarchs came from these monastic fraternities, who made a great contribution to the preservation of the religious and cultural identity of both the Serbian and Romanian people. Many deserving individuals and members of Serbian aristocratic families, contributed to the construction, renovation and beautification of these monasteries. These monasteries are places with rich iconostasis, frescoes, treasures and libraries, where monastic and theological schools worked and more recently courses for singers and children's religious

camps, aiming to preserve the Orthodox faith and Serbian cultural identity in this area. Today, regular monastic and liturgical life takes place in four monasteries, and all monasteries are in constant spiritual and material renewal.

Keywords: Diocese of Timisoara, monasteries, Serbs in Romania, religious and cultural identity.

О СИНОНИМСКИМ ВАРИЈАНТАМА У ДИСКУРСУ ЕЛЕКТРОНСКИХ МЕДИЈА РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ И ФЕДЕРАЦИЈЕ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ

У овом раду покушаћемо приказати сегмент језичке стварности у Босни и Херцеговини на примјеру информативног језика. За истраживање варијантски обиљежених синонимских односа у оквиру лексике публицистичког функционалног стила савременог српског језика корпус ће нам чинити најсложенији међу функционалним стиловима, публицистички функционални стил, будући да се одликује обавезном употребом стандардног језика. Анализом су обухваћена електронска издања пет дневних листова у Републици Српској и Федерацији Босне и Херцеговине, и то *Независних новина* и *Гласа Српске*, из Бањалуке, сарајевског *Дневног аваз* и *Ослобођења* и мостарског гласила *Дневник*. Главни критеријум по коме смо груписали њихове варијантски обиљежене лексичке разлике везали смо за тип најзаступљенијих тематских одредница као што су одредница судство, криминал и правосуђе, те одредница унутрашња политика, економија и спорт.

Кључне ријечи: синонимија, варијантни синоними, диференцирање синонима, варијанте, информативни жанрови.

Приступ теми

На тлу јужнословенских језика, свједоци смо да се њихов број се из деценије у деценију арбитарно мијења (барем у њиховом стандардизованом лику). Хоће ли се какав лингвистички варијетет сматрати језиком или пак дијалектом, предмет је вјечитих „лингвистичко-политичких, глотополитичких спорова“ (в. Радовановић, 2014: 32). Распад СФРЈ одразио се, између осталог, и на разградњу тзв. српскохрватског језика, односно на претварање „српскохрватског“ језика у „низ језичких стандарда-наследника“ (Радић, 2008: 365). Тема за коју смо се овдје определијели бави се актуелним питањем функционисања језика у дејтонској Босни и Херцеговини, у којој статус службених језика имају „језик српског народа, језик бошњач-

¹ veracevriz@yahoo.com

ког² народа и језик хрватског народа“³ (уп. Устав Републике Српске, члан 7). О посљедицама дисолуције заједничке државе и распада српско-хрватске језичке заједнице, о позадини настајања квазијезика, односно данашње „полиглосије“ на једнојезичком простору „између Бугарске и Македоније на (југо)истоку и Словеније на (северо)западу, феномену уникатном у планетарним размерама“, писали су многи стручњаци код нас и у иностранству (в. Ивић, 2001; Радовановић, 2014; Пипер, 2003; Реметић, 2007, 2014; Радић, 2008; Брборић, 2000; Ковачевић, 1999, 2003, 2014).

Сагледавајући статус српског језика данас и његове развојне токове, српски лингвисти се слажу најприје у томе да је у случају српско-хрватске релације (а у спрези с оном према бошњачком и црногорском културно-етничком простору), дошло до промоције већ мање-више постојећих варијаната негдашњег полицентричног „стандардног српскохрватског“ (или како слично именованог) – „у оделите стандардне језике: хрватски и бошњачки, а у новије време нешто слично догодило се и са црногорском верзијом, варијантом актуелног стандардног српског језика“ (Радовановић 2014: 29). Српски језик, без обзира на свој номинацијски дисконтинуитет, задржао је свој идентитетски лингвистички континуитет, или, како је то истицао Павле Ивић, ниједна промјена његовог имена, па чак ни „замена назива ’српскохрватски језик’ називом ’српски језик’ није повукла никакве измене у особинама тога језика“ (Ивић, 1999: 6). Он је, попут свих других неспорних лингвистичких језика који се користе код различитих народа, полицентричан стандардни језик. Његова полицентричност или плурицентричност (в. Клајн, 1992: 1) подразумијева постојање више стандардних националних варијетета или варијаната које одговарају српском, хрватском и бошњачком стандардном облику. Друкчије речено, српски као један језик потврђују сви структурно-генетичко-комуникативни критеријуми идентитета језика, док је његова полицентричност условљена „нормативним, најчешће конвенционално утемељеним, разликама при реализацији код Срба и несрба“ (Ковачевић, 2014: 67). Један број разлика између тзв. хрватске и српске варијанте поодавно је утаначен, мада привлачи пажњу тежња да се „појача присуство нови(ји)х видова језичко-културолошке поларизације на овој географској релацији“ (Радић, 2008: 367). Радосав Бошковић у свом чланку из 1935, „О лексичкој и стилској диференцијацији српскога и хрватскога књижевног језика“, закључио је да су варијанте или редакције српскохрватског језика, које он дијели на београдску и загребачку, неоспоран факт (1935: 3), нагла-

² Име такозваног бошњачког/босанског језика, с обзиром на име саме земље, Босна и Херцеговина, једино би исправно могао гласити „босанскохерцеговачки“. Једино исправни, дакле, ако се мисли на земљу Босну и Херцеговину, а не само на Босну као њен дио, или покрајину у оквиру те земље. Према одлуци Одбора за стандардизацију српског језика, од именице Бошњаци придев гласи бошњачки, а не босански (Брборић и др., 2006, 61-72).

³ На другој, у бошњачкој и хрватској верзији гласи: „Službeni jezici Federacije BiH su: bosanski jezik, hrvatski jezik i srpski jezik. Službena pisma su latinica i ćirilica“ (в. Реметић, 2014: 41).

сивши да се оне тичу искључиво лексичког слоја и да су посљедица више културолошких и политичких него језичких чинилаца (Бошковић, 1935; Матерић, 2019: 133). Међутим, већ тада у кроатистици почињу тенденције учитавања нових значења у појам варијанте, приближавајући је тако значењу аутономне језичке чињенице, односно оне која је „независна од српске варијанте са којом дијели кључне и нераскидиве језичке споне – штокавско нарјечје и источнохерцеговачки дијалекат“ (Матерић, 2019: 133). А један од начина којим су хрватски језикословци снажно утицали на лексичку диференцијацију хрватске варијанте био је и пуризам. Изразита склоност хрватских језикословаца језичком пуризму довеле су „неоспорно до умножавања разлика“ (в. Сотировић, 2013: 50). Зато постојање пуризма, како закључује Клајн, „чини једну од битних разлика између двеју варијаната, данас проглашених језицима“ (Клајн, 2008: 156). Хрвати су сматрали „да је њихов језик (посебно у војсци и администрацији) угрожен од српског⁴, „непријатеља“ (2008: 156), а што је довело до појаве разликовних рјечника, као што је онај Губерине и Крстића, из 1940, или новији Дробњаков“ (Клајн, 2008: 157). Како пише Брборић (2000: 28-33), „нема никакве сумње, српска језичка култура, кад је ријеч о туђицама, сродна је пољској, руској па и енглеској, а не сродна чешкој, хрватској, словеначкој, мађарској и њемачкој“. Овдје треба споменути да је први лексикографски попис разлика између српског и тзв. хрватског услиједио 1937. године, када Јулије Бенешки граматици објављеној на пољском језику додаје и разликовни рјечник, с око 1300 ријечи. Граматику је због тог рјечника „оштро напао Александар Белић (...), називајући Бенешки крадљивцем српских ријечи“ (в. Матерић, 2019: 133). Хрватски језикословци након 1990. настоје и да створе и нове ријечи, односно ријеч је „о новом административном наметању језичких разлика (...) само ради стварања самих разлика чак и по цену да се рехабилитују већ заборављени архаизми или се пак измишљају потпуно нове речи“ (Сотировић, 2013: 50). У поменутом коауторском дјелу Петра Губерине и Круне Крстића под називом „Razlike između hrvatskoga i srpskoga književnog jezika“ (1940), први пут се „методички систематично постављају језичке границе“ између стандарднојезичких варијаната (Матерић, 2019: 134). Један од „критеријума“ на којем су Губерина и Крстић темељили своје теоријско оправдање за подјелу вокабулара на хрватски и српски подразумијева „увјерење да (...) у једном језику не треба да постоје синоними“ (уп. Матерић, 2019: 137)⁵, и при том

⁴ Треба напоменути и да се изради заједничких терминологија на читавом простору српскохрватског (хрватскохрватског) језика никада није приступило, иако је то било предвиђено Новосадским договором 1954.

⁵ „Prvo: u jezicima uopće nema sinonima. To nas uče sve novije lingvističke rasprave. Ako nam se koji put čini, da dvije riječi imaju isto značenje, to je samo po njihovu logičkom sadržaju; ali njihova osjećajna vrijednost veoma je različita. Tako na primjer riječi: *nepametan, bedak, glupan, idiot, kretan*, kada ih uzmemo izvan konteksta, one sve sadržavaju misao slabe sposobnosti (...)“ (1940: 16, према: Матерић, 2019: 137).

је једини методолошки оквир за лексичко диференцирање био „субјективни осјећај“ аутора за разлике, и као последица, „произвољна класификација лексема“ (в. Матерић, 2019: 139). У варијантски раслојеном или полицентричном типу језика какав је и српски, постојање синонима на нивоу језика као дијасистема „увијек је нужност и објективна стварност, јер је оно често основни показатељ варијантности“ (Стевановић, 1964-65: 214). Друкчије речено, синонимија је језичка појава која се посматра унутар система једног језика. А ријечи које су везане свака за по једну средину, како је то истицао Михаило Стевановић, када означавају исти појам, у једном су језику, као цјелини, синоними (1964-65: 200) У значењски однос какав је синонимја „ступају речи из целокупног лексичког фонда једног језика, без обзира на то (1) да ли су домаћег порекла или не, (2) да ли спадају у стандардни језик или не, (3) да ли спадају у савремени језик или не (...)“ (Гортан-Премк, 1997: 140). Полемишући са Блумфилдовим схватањем правих синонима који се без промјене значења могу замијенити у сваком контексту, Рајна Драгићевић закључује да овај строги критеријум даје резултате „само када се пореде значења једнозначних речи, а то су, пре свега, научни термини (*termini technici*)“ (Драгићевић, 2007: 245). На основу критеријума „семантичке идентичности“ или „семантичке сличности“ међу групама ријечи, оне могу бити устројене „у синонимски низ“, тј. у групу ријечи идентичног значења и „синонимски ред“, тј. групу ријечи сличног значења (в. Гортан-Премк, 1997: 140). У српској лексикологији је прихваћено становиште Круза о скали синонимности (1991: 265, према: Драгићевић, 2007: 245), на којој се налазе и приближни синоними, нпр. ходати и шетати, који су у међусобном односу приближне синонимије будући да се могу замијенити само у неким контекстима. Будући да „семантичка сличност међу лексемама може бити различитог интензитета“, боље је „говорити о скали синонимности него о бинарном односу истозначница-блискозначница“ (Драгићевић, 2007: 245). Из домена синонимије искључене су ријечи које, поред основног истог значења, имају и сличну форму, при чему се разлике манифестују или на фонолошко/ортографском плану (нпр. кафа, кава, кахва) или на морфолошком (сарадник, сурадник) – „овдје се ради о суштински истим ријечима, тек с географски карактеристичним варијацијама у форми“ (Тафра, 2005: 219). Апсолутни су синоними, како каже Улман, луксуз за језик (1953). Чешћи је случај да међу синонимима постоје одређене стилистичке, семантичке, конотативне и колокацијске разлике. А вјероватно најбитније својство синонимије јесте пружање могућности одабирања ријечи које ће прецизније или живописније представити намјеравани садржај у одређеној ситуацији.

Из досад реченог произлази да синонимија (фасцинантна језичка појава) покреће читав низ теоријских и практичних питања. А једно од тих питања желимо и ми расвијетлити у овом раду како бисмо приказали сегмент језичке стварности у Босни и Херцеговини. То ћемо учинити тако што ћемо

анализирати варијантски обиљежене синонимске односе у оквиру лексике публицистичког функционалног стила савременог српског језика. Публицистички стил спада у најсложенији међу функционалним стиливима, а као стил јавне комуникације одликује се обавезном употребом стандардног језика. Истраживањем су обухваћена електронска издања пет дневних листова у Републици Српској и Федерацији Босне и Херцеговине – *Независних новина* и *Гласа Српске*, из Бањалуке, сарајевског *Дневног аваз*а и *Ослобођења* и мостарског гласила *Дневник*. Узорком смо обухватили наслове и поднасловe с веб-портала поменутих дневних гласила у трајању од 24 мјесеца (од јануара 2019. до октобра 2021), а које смо одабрали према мјесту излажења и читаности сајтова. Јединицу анализе представља један новински наслов, и под тим смо подразумевјевали самосталну садржајну цјелину која обухвата наслов, наднаслов и поднаслов. Њихова је заједничка карактеристика изразито традиционалан приступ извјештавању, тако да типичан текст на сајтовима ових дневних листова има класичну форму новинарског текста, илустровану најчешће једном или рјеђе са двије-три фотографије, при чему се највећи број текстова само преузима из штампаног издања или са сервиса новинских агенција и у идентичном или незнатно измијењеном облику објављује на дигиталном издању. Сви новински наслови из којих смо црпили грађу потпадају под информативне жанрове, а чине их краће вијести, извјештаји, коментари или хронике. У фокусу анализе биће варијантски обиљежено варирање лексике публицистичког функционалног стила савременог српског језика. Познато је да природу једног раслојавања можемо цјеловито сагледати само ако је смјестимо у систем других видова разграђивања језика (в. Тошовић, 2004: 59). Друкчије речено, однос појмова језик – варијетет не представља једноставну опозицију, већ се може и мора пратити на више различитих планова. Главни критеријум по коме смо груписали варијантски обиљежене лексичке разлике везали смо за тип најзаступљенијих тематских одредница новинских наслова које смо упоређивали, и то: одредница судство, криминал и правосуђе, те одредница унутрашња политика, економија и спорт.

2. Одредница судство, криминал и правосуђе

Новински наслови који доносе одреднице о судству, правосуђу и криминалу углавном су дужи. Најзаступљенији тип лексичког варирања представља замјена интернационализама домаћим ријечима. Нпр.:

(1) наслови српске верзије:

Supendovani hrvatski policajci koji su tukli migrante. ZAGREB - Policajci za koje je utvrđeno da su tukli migrante na granici Hrvatske i BiH su suspendovani i protiv njih će biti pokrenut disciplinski postupak, izjavio je

večeras *direktor* hrvatske policije Nikola Milina. (<https://www.nezavisne.com/novosti/ex-yu/Supendovani-hrvatski-policajci-koji-su-tukli-migrante/685151>, 8.10.2021); *Uhapšena* žena u Tesliću, vozila sa 2,5 promila u krvi (<https://www.nezavisne.com/novosti/hronika/Uhapsena-zena-u-Teslicu-vozila-sa-25-promila-u-krvi/685037>); Sastanak u Predsjedništvu: Dodik upoznao *ambasadore* Kvinte o stavovima Srpske (<https://www.nezavisne.com/novosti/bih/U-Predsjednistvu-BiH-sastanak-zvanicnika-iz-RS-sa-ambasadorima-Kvinte/583785>, 13.2.2022); Gordana Tadić razriješena dužnosti glavnog *tužioca* (<https://www.nezavisne.com/novosti/bih/Gordana-Tadic-razrijesena-duznosti-glavnog-tuzioca/673356>, 26.7.2021); Masovna tuča u Sarajevu, jedna osoba teško *povrijeđena* (<https://www.nezavisne.com/novosti/hronika/Masovna-tuca-u-sarajevu-jedna-osoba-tesko-povrijeđena/605545>, 19.6.2020); Saobraćaj *na putevima* se odvija redovno (<https://www.nezavisne.com/novosti/drustvo/Saobracaj-na-putevima-se-odvija-redovno/671113>, 12.7.2021);

(2) наслови хрватске верзије:

Glavni *ravnatelj* policije: „Na snimci su policajci. Udaljeni su s dužnosti i slijedi disciplinski postupak“ (<https://www.dnevnik.ba/vijesti/glavni-ravnatelj-policije-na-snimci-su-policajci-udaljeni-su-s-duznosti-i-slijedi-disciplinski-postupak-2618269>, 8.10.2021); U Velikoj Kladuši *uhicjenja* zbog krijumčarenja migranata (<https://www.dnevnik.ba/vijesti/u-velikoj-kladusi-uhicjenja-zbog-krijumčarenja-migranata>, 29.4.2021); *Uhiceno* sedam Afganistanaca koji se terete za krijumčarenje migranata (<https://www.dnevnik.ba/vijesti/uhiceno-sedam-afganistanaca-koji-se-terete-za-krijumčarenje-migranata>, 13.4.2021); Uskopaljski biznismen pobjegao iz BiH, raspisana crvena Interpolova *tjeralica* (<https://www.dnevnik.ba/vijesti/uskopaljski-biznismen-pobjegao-iz-bih-raspisana-crvena-interpolova-tjeralica>, 16.8.2021); Sarajevska policija *uhitila* pogrešnog migranta za ubojstvo na Otesu (<https://www.dnevnik.ba/vijesti/sarajevska-policija-uhitila-pogresnog-migranta-za-ubojstvo-na-otesu>, 20.11.2020); *Prometna* nesreća na cesti Šujica-Kupres: Autobus sletio s ceste, ima *ozlijeđenih* (<https://www.dnevnik.ba/vijesti/prometna-nesreca-na-cesti-sujica-kupres-autobus-sletio-s-cesta-ima-ozlijeđenih>, 30.12.2019); *Veleposlanici* Kvinte zaključili da nema neovisno pravosuđe (<https://www.dnevnik.ba/vijesti/veleposlanici-kvinte-zakljucili-da-bih-nema-neovisno-pravosuđe>, 14.2.2020); STRAVIČNO Masovna tučnjava u Sarajevu: Muškarac zadobio *ozljede* opasne po život (<https://www.dnevnik.ba/vijesti/masovna-tucnjava-u-sarajevu-muskarac-zadobio-ozljede-opasne-po-zivot-2618386>, 10.10.2021); Koronavirus ušao u Sud i Tužiteljstvo BiH, zaražen *istražitelj* za ratne zločine (<https://www.dnevnik.ba/dogadaji/koronavirus-usao-u-sud-i-tuziteljstvo-bih-zarazen-istrazitelj-za-ratne-zlocine>, 1.7.2020); U Neum će se već

ovog ljeta moći novom *cestom* (<https://www.dnevnik.ba/vijesti/u-neum-ce-se-vec-ovog-ljeta-moci-novom-cestom>, 3.3.2021);

(3) наслови бошњачке верзије:

Šef policije otkrio ko su policajci koji su tukli migrante: “Udaljeni su iz službe”: Tvrdi da su djelovali individualno i da nije bilo nikakve naredbe (<https://avaz.ba/globus/region/687298/sef-policije-otkrio-ko-su-policajci-koji-su-tukli-migrante-udaljeni-su-iz-sluzbe>, 8.10.2021); *POTJERNICA* INTERPOLA Crnogorska policija uhapsila Banjalučanina zbog pljačke u Nizozemskoj Banjalučanin čiji su inicijali E.I. (36) uhapšen je na graničnom prijelazu sa BiH (<https://avaz.ba/vijesti/crna-hronika/677162/crnogorska-policija-uhapsila-banjalucanina-zbog-pljacke-u-nizozemskoj>, 29.8.2021); OTKRIVEN PLJAČKAŠ Raspisana *potjernica* za lopovom Abdulahom Skakom Sarajevska policija uhapsila 46-godišnjaka koji je provalio u prostorije firme “Kenz” (<https://avaz.ba/vijesti/crna-hronika/677976/raspisana-potjernica-za-lopovom-abdulahom-skakom>, 1.9.2021); NOVI PROBLEMI Haos na Kupresu: Sudar više vozila, kamion se prepriješio *na putu* Za sada nema informacija o povrijeđenim (<https://avaz.ba/vijesti/bih/687653/haos-na-kupresu-sudar-vise-vozila-kamion-se-prepriješio-na-putu>, 10.10.2021); Stravična *saobraćajna* nesreća u Beogradu: Dijelovi automobila rasuti *po cesti*, dvoje poginulo: Poginuli su mlađi muškarac (28) i mlada žena (31) (<https://avaz.ba/vijesti/crna-hronika/685661/stravicna-saobracajna-nesreca-u-beogradu-dijelovi-automobila-rasuti-po-cesti-dvoje-poginulo>, 2.10.2021); SAOPĆENJE VSTV BiH s međunarodnim partnerima ulaže napore na jačanju nezavisnog *pravosuđa* Tokom sastanka je analizirano trenutno stanje u pravosudnim institucijama (<https://avaz.ba/vijesti/bih/685566/vstv-bih-s-medunarodnim-partnerima-ulaže-napore-na-jačanju-nezavisnog-pravosuda>, 1.10.2021); ZAJEDNIČKA IZJAVA *Ambasadori* Kvinte i EU odgovorili Komšiću: Suzdržati se od stvaranja tenzija i okrenuti reformama Pažnju usmjeriti na rad i konstruktivni dijalog koji je potreban kako bi BiH krenula naprijed, (<https://avaz.ba/vijesti/bih/642028/ambasadori-kvinte-i-eu-odgovorili-komšiću-suzdržati-se-od-stvaranja-tenzija-i-okrenuti-reformama>, 2.4.2021); OTKRIVENI AKTERI Masovna tučnjava u Sarajevu: Muškarac zadobio *povrede* opasne po život Policija uhapsila trojicu učesnika (<https://avaz.ba/vijesti/crna-hronika/687583/masovna-tucnjava-u-sarajevu-muskarac-zadobio-povrede-opasne-po-zivot>, 10.10.2021); Korona ušla među članove VSTV-a, zaražen *tuzilac* Mahmut Švraka Razlog odgađanja redovne sjednice VSTV-a (<https://avaz.ba/vijesti/bih/583217/korona-usla-medu-clanove-vstv-a-zarazen-tuzilac-mahmut-svraka>, 22.7.2020); Ovo su *putevi* u BiH koje biste danas trebali izbjeći Vozače molimo za maksimalno opreznu vožnju prilagođenu uslovima na putu, poručili su iz BIHAMK-a (<https://>

avaz.ba/vijesti/bih/624288/ovo-su-putevi-u-bih-koje-biste-danas-trebali-izbjeci, 16.1.2021).

Лексичке варијације које се односе на исти појам а које се реализују у трима стандарднојезичким варијантама информативног жанра у наведеним примјерима (1)-(3) представљају континуитет лексичких разлика у вези с источном и западном варијантом бившег заједничког српскохрватског језика (в. РМС; Језички приручник, 1991; Стевановић, 1964-65). Како наводи Брборић (2000: 28-29), лексика у Хрватској, а нарочито она термилошка, и у вријеме бивше Југославије била је „наглашено кроатизована“, али да се сада обнављају „неуобичајени домаћи изрази као војарна, велепосланик, земљовид, зрачна лука, опорба и сл.“ (Клајн, 2008: 157). Како и наши наведени примјери (1)-(3) показују, интернационализми из латинског и француског језика као што су *директор*, *амбасада* и *амбасадор* (в. РМС, РСЈ), својствени информативним текстовима српског и бошњачког стандарда, замијењени су еквивалентима *равнатељ*, *велепосланик* и *велепосланство*, у хрватској верзији. Синонимија је овдје резултат паралелне употребе ријечи различитог поријекла, тј. страног и домаћег. Друкчијег је поријекла синонимски однос у који ступају правни и медицински називи *тужилац* и *истражитељ*, *повреда* и *озледа*, *потјерница* и *тјералица*. Наиме, иако су овдје употријебљене синонимично, *тужилац* и *истражитељ* својом семантиком не представљају синонине, будући да лексема *истражитељ* ступа у синонимски однос када остварује садржај „онај који спроводи истрагу, врши ислеђење“, тј. *иследник* (в. РСЈ: 468). Због тога можемо констатовати да се овдје јавља тзв. окационална синонимија (в. Тафра, 2005), тј. језичка појава која измиче свим правилима и ограничењима и у потпуности је препуштена ауторовој/новинарској слободи. Лексема *повреда* у примарној семантичкој реализацији „наношење озледе, ране, озлеђивање, повређивање“ има синоним „озледа, рана“ (РСЈ: 927). Кад је ријеч о семантичком диференцирању лексема *повреда* и *озледа*, треба напоменути да се у медицинској терминологији усталио термин *озледа* као ознака за „примарни чин (примарно оштећење тијела)“, али се у апстрактном и пренесеном значењу „повреда чијег права“ или „повреда закона“ употребљава само *повреда* (в. РМС). Однос синонимије лексеме *потјерница* и *тјералица* успостављају када се упућују на семантички садржај „писмени налог или наредба о гоњењу и хапшењу“ (РСЈ: 970), с тим што у српском стандарду само *потјерница* функционише на стилски неутралној равни (в. РМС, РСЈ).

Лексичко слагање, тј. компатибилност двају семантичких садржаја у наведеним примјерима (1)-(3) реализује се преко именских, придјевских и глаголских парова чији су конституенти лексеме домаћег, словенског поријекла. Тако су лексичке јединице *саобраћај*, *пут*, *хапшење*, *саобраћајни*, *путни* и *ухапсити* у српској верзији замијењени синонимским облицима

промет, *цеста*, *ухићење*, *прометни*, *цестовни* и *ухитити* у хрватској варијанти. Синонимски пар *ухапсити* и *ухитити* варијантно се опонира у значењу „лишити слободе“ (РСЈ: 1394), док чланови *саобраћај* и *промет* развијају синонимски однос у значењу „кретање превозних средстава ради превоза људи, робе и сл.“ (РСЈ: 1394), при чему се лексема *промет* јавља као дио синонимске дефиниције (в. РСЈ: 1394). Синонимске варијанте *пут* и *цеста* варијантно се поларизују када означавају „саобраћајницу“ или „пролаз“, односно „дуги, уски дио земље који служи за ходање и кретање“ (РСЈ: 1076). Њихово диференцирање тиче се могућности спојивости у синтагматским и фразеолошким јединицама. Тако се лексема *пут* може наћи у колокацијама у којима није замјењива лексемом *цеста*, као што су конструкције *пожељети* неком(е) *сретан пут*, *бити на правом путу*, „средњи *пут* тражити“, „тежак трновит *пут* (прећи)“, „стати на пола *пута*“ и сл. (в. РСЈ: 1076). Ако полазимо од тога да су апсолутни, идентични синоними лексеме које у свом семантичком садржају имају исту „архисему и већи број истих сема које имају исту експресивну и употребну вриједност“ (в. Гортан-Премк, 1997: 142), произлази да варијантни синоними у наведеним примјерима јесу ријечи „сличне референцијалне вриједности“ или релативни синоними (в. Гортан-Премк, 1997: 140). Релативност синонимских односа овдје се огледа како у дјелимичној идентичности њихових семантичких садржаја тако и у њиховој варијантској маркираности. А свако територијално или национално маркирање или неравноправна употреба синонимских јединица утиче и на развијање њихових различитих експресивних или стилистичких вриједности.

Новински наслови који припадају бошњачкој варијанти, као што показују примјери (1)-(3), одликују се подударношћу са српским стандарднојезичким изразом. Разлика је присутна само у једном случају, и то код дистрибуције синонимских јединица *ухитити* и *ухапсити*, гдје се обје ријечи срећу у насловима бошњачке штампе⁶. Таква дистрибуција варијантних синонима не одступа од лексичког стандарда бошњачке варијанте. Наиме, тамо гдје су у вокабулару српског и хрватског језичког стандарда употребно „опозитне лексичке јединице, те исте, најчешће обје лексеме“ у вокабулару бошњачке варијанте „функционирају на неутралној, још чешће на стилској разини паралелно“ (Дурић, 2010: 120). У односу на хрватски, бошњачки стандарднојезички израз остаје у оквирима „наслијеђених терминосистема, вршећи понекад различит одабир из пређашњих оквирних двојстава и вишеструкости“ (Халиловић, 2014: 130).

⁶ Неутралан статус притоме има еквивалент *ухапсити* (Рјечник босанског језика, 2007).

3. Одредница унутрашња политика, економија и спорт

Наслови који говоре о финансијама, привредним приликама и спорту номинативног су или информативног типа. У онима који су номинативни, преовлађују именске ријечи, при чему се у српској и бошњачкој стандарднојезичкој варијанти чешће јављају интернационализми или посуђенице.

(4) наслови српске верзије:

Delegacija Parlamenta RS i AP Vojvodine u posjeti Subotici (<https://www.nezavisne.com/novosti/bih/Delegacija-Parlamenta-RS-i-AP-Vojvodine-u-posjeti-Subotici/685590>, 11.10.2021); Vlada RS: *Privredni rast* u 2020. od 3,5% (<https://www.nezavisne.com/ekonomija/privreda/Vlada-RS-Privredni-rast-u-2020-od-35/572177>, 5.12.2019); Усвојен *буџет* града Бањалука уз амандмане СНСД-а (<https://www.glassrpske.com/cir/novosti/banjaluka/usvojen-budzet-banjaluke/358004>, 15.4.2021); Treća sreća za izbor *selektora* reprezentacije Bosne i Hercegovine (<https://www.nezavisne.com/sport/fudbal/Treca-sreca-za-izbor-selektora-representacije-Bosne-i-Hercegovine/639491>, 4.1.2021);

(5) наслови хрватске верзије:

Rodna ravnopravnost potiče *gospodarski* rast (<https://www.dnevnik.ba/vijesti/rodna-ravnopravnost-potice-gospodarski-rast>, 29.7.2021); Usvojen *proračun* Grada Mostara za 2021. godinu (<https://www.dnevnik.ba/vijesti/usvojen-proracun-grada-mostara-za-2021-godinu>, 15.4.2021); *Ekonomski* rast u BiH zasnovan na osobnoj potrošnji (<https://www.dnevnik.ba teme/ekonomski-rast-u-bih-zasnovan-na-osobnoj-potrosnji>, 7.8.2019); Cilj dugoročna suradnja: *Izaslanstva* hrvatskog i izraelskog veleposlanstva boravila u ŽZH (<https://www.dnevnik.ba/dogadaji/cilj-dugorocna-suradnja-izaslanstva-hrvatskog-i-izraelskog-veleposlanstva-boravila-u-zzh>, 22.4.2020); Kroz financijski *sustav* BiH u legalne novčane tokove ubačeni nezakonito stečeni milijuni (<https://www.dnevnik.ba/vijesti/kroz-financijski-sustav-bih-u-legalne-novcane-tokove-ubaceni-nezakonito-steceni-milijuni>, 25.1.2021); BANJALUKA Podnesen zahtjev za ukidanje građevinske dozvole za vilu *obitelji* Dodik (<https://www.dnevnik.ba/vijesti/podnesen-zahtjev-za-ukidanjem-gradevinske-dozvole-za-vilu-obitelji-dodik-2618528>, 12.10.2021); Održano sportsko *netjecanje* HVIDR-e Orašje (<https://www.dnevnik.ba/dogadaji/odrzano-sportsko-netjecanje-hvidr-e-orasje>, 30.7.2021); Dušan Bajević novi *izbornik* nogometne reprezentacije BiH (<https://www.dnevnik.ba/vijesti/dusan-bajevic-novi-izbornik-nogometne-representacije-bih>, 21.12.2019); Ovo je vjerovatno najluđi kraj utakmice u povijesti *nogometa* (<https://www.dnevnik.ba/vijesti/video-ovo-je-vjerojatno-najludi-kraj-utakmice-u-povijesti-nogometa>, 2.11.2020);

(6) наслови бошњачке верзије:

НЕМА ВОЈКОТА Sastanak *delegacija* Turske i BiH: Došli i SNSD-ovi ministri Erdogana je ranije, ispred zgrade Predsjedništva dočekaо predsjedavajući Željko Komšić (<https://avaz.ba/vijesti/bih/676893/sastanak-delegacija-turske-i-bih-dosli-i-snsd-ovi-ministri>, 27.8.2021); Pandemija nije zaustavila *privredni* rast: Povećan budžet, gradi se 20 stanova za mlade брачне парове. Ove godine je planirano 7,8 милиона KM за разне капиталне пројекте путем грантова (<https://avaz.ba/vijesti/bih/668484/pandemija-nije-zaustavila-privredni-rast-povecan-budzet-gradi-se-20-stanova-za-mlade-bracne-parove>, 22.7.2021); **GRADONAČELNIK BANJE LUKE Stanivuković: Porodica Dodik u centru Banje Luke gradi vilu** Naglasio je da će glavni грађевински инспектор бити смјенjen (<https://avaz.ba/vijesti/bih/686764/stanivukovic-porodica-dodik-u-centru-banje-luke-gradi-vilu>, 6.10.2021); **ODLUKE Gradonačelnik Ljubo Bešlić za “Avaz“ Usvojen budžet Grada Mostara za 2019. godinu, uskoro rebalans** (<https://avaz.ba/kantoni/hercegovacko-neretvanski-kanton/464418/usvojen-budzet-grada-mostara-za-2019-godinu-uskoro-rebalans>, 7.3.2019); **UČESNICI IZ ŠEST ZEMALJA Učenici iz BiH osvojili 18 medalja na Owlypia intelektualnom takmičenju** Svoje intelektualno znanje обрачунали су са ученицима из Турске, Мађарске, Румуније, Косова и Молдавије (<https://avaz.ba/vijesti/bih/646689/ucenici-iz-bih-osvojili-18-medalja-na-owlypia-intelektuanom-takmicenju>, 23.4.2021); **Novi selektor BiH objavio svoj prvi spisak REPRESENTACIJA** (<https://sport1.oslobodjenje.ba/s1/fudbal/reprezentacija/novi-selektor-bih-objavio-svoj-prvi-spisak-648080>, 15.5.2021); Nakon nove судијске неправде из bh. клуба поручили: *Fudbal* је мртав! **НИЖЕ LIGE BiH** (<https://sport1.oslobodjenje.ba/s1/fudbal/nize-lige-bih/nakon-nove-sudijske-npravde-iz-bh-kluba-porucili-fudbal-je-mrtav-693781>, 26.9.2021).

И наслови из наведене групе (4)-(6), с тематском одредницом финансије, привреда и спорт, лексички се разједначавају у погледу варијантске маркираности. Интернационализми и посуђенице из латинског, грчког и енглеског језика, карактеристични за новинске наслове српске и бошњачке варијанте као што су *селектор*, *делегација*, *економија*, *буџет*, *фудбал*, у синонимском су низу с ријечима *изборник*, *изасланство*, *господарство*, *прорачун*, *ногOMET*, који се јављају у новинским текстовима хрватске верзије. Синонимски однос успостављен је оживљавање архаизама у хрватском језичком стандарду и потискивањем активних ријечи у пасивни слој. С тим у вези, Б. Тафра истиче како се ријечи „официр, резерва, буџет, опозиција губе из употребе и кидају се њихове синонимне везе с ријечима часник, причува, прорачун, опорба“ (2005: 218). На другој стране, српски став према кроатизмима можда најбоље илуструје тврдња да „језички пуризам (...)

никад није владао у српској језичкој култури, а нарочито се лако и потпуно нострификују и утапају у домаћи фонд ријечи преузете из словенских извора“ (Пешикан, 1996: 176). Зато неоспорно мјесто, „без икакве нормативне дисквалификације, у српском речнику имају и речи за које знамо да су својствене хрватском изразу, али и у српском језику својим посебним склопом, мотивацијом и експресивном вредношћу обогаћују његову синонимску и увећавају изражајност и стилску гипкост“ (Пешикан, 1996: 176). Именица *обитељ*, која је стилски необиљежена у хрватском лексичком стандарду (в. Рјечник синонима хрватскога језика, 2008), стара је словенска ријеч којом се означава „кућа“, „стан“, „манастир“ (лат. *habitatio, familia*). По Даничићевом *Рјечнику*, у српским средњовјековним изворима означава „манастирску обитељ“, а у Вуковом Рјечнику ограничава се на појам уже породице и идентификује се с фамилијом (в. Чубриловић, 1959: 9). Синонимски пар *делегација* и *изасланство* семантички су компатибилни када означавају „*изабране или именоване заступнике неког колектива, организације, установе или државе*“ (РСЈ: 248). Други члан у поменутом синонимском пару јавља се и као компонента у синонимској дефиницији којом се прецизира примарно значење лексеме *делегација* (в. РСЈ: 248). Именица *изасланство*, као стилски неутрална у хрватском језичком стандарду (в. Рјечник синонима хрватскога језика, 2008: 246), повремено се јавља и код српских аутора (в. Максимовић, 1996: 162). Синонимски пар *селектор* и *изборник* може се творбено диференцирати. Код таквих синонимских јединица постоји „творбена инклузија“, односно „творбена интерсекција“, при чему „један или више чланова творбене породице једног синонима улази и попуњава празнину у творбеној породици синонимне варијантски обиљежене лексеме“ (Ковачевић, 1989: 218). Тако у деривацијски модел именице *селектор* улазе именице *селекција*, *селективност*, *селекционар*, придјиви *селективан* и *селекциони*, глагол *селекционирати/селекционисати* (в. РСЈ: 248). Постојање деривацијског модела, па макар он и не био остварен у варијантски обиљеженом изразу, „омогућује да он по правилу из потенцијалне пређе у сферу реализације; тај модел као системска могућност припада експлицитној норми савременог језика као цјелине, а експлицитно или имплицитно преко учесталости појединих елемената припада изразима појединих социокултурних средина“ (Ковачевић, 1989: 218). Само у једном случају, и то код синонимског низа *економија*⁷ и *господарство* (в. РСЈ: 203) забиљежена је њихова напоредна употреба у хрватским новинским насловима. С обзиром на то да је ријеч о једном примјеру одступања, овај случај можемо окарактерисати као идиолекатски варијетет аутора/новинара, гдје се при адаптацији са српске на хрватску варијанту идиолекатске особине не морају подударати с варијантским узусом (в. Тевериз-Нишић, 2007: 19).

⁷ Разликовност у синонимског односу *економија/господарство* тиче се шире екстензије и функционалностилске обиљежености у корист интернационализма *економија* (уп. РСЈ: 328).

Новински наслови који припадају бошњачкој варијанти везани за одредницу унутрашња политика, економија и спорт, као и они из претходне групе примјера (3), показују да је дистрибуција чланова синонимског реда изједначена са српском стандарднојезичком праксом, што није типично за писани бошњачки лексички узус, чији се спецификум огледа у задржавању „лексичких двострукости и вишеструкости“, тзв. конјунктивна норма (в. Рјечник босанског језика; Халиловић, 2014: 129; Чедић, 2007: 48; Дурић, 2010).

4. Умјесто закључка

Проведена анализа варијантског раслојавања лексике публицистичког функционалног стила на примјеру новинских наслова дневне штампе у Републици Српској и Федерацији Босне и Херцеговине показала је више сличности или потпуне подударности него што је разлика. Истраживање је обухватило електронска издања пет најчитанијих дневних листова у Републици Српској и Федерацији Босне и Херцеговине, и то *Независне новине* и *Глас Српске*, из Бањалуке, сарајевски *Дневни аваз* и *Ослобођење* и мостарско гласило *Данас*. Варијантни синоними који се реализују у анализираном новинском дискурсу највећим дијелом представљају континуитет наслијеђених лексичких разлика из српскохрватског периода. Код синонимских парова које образује посуђеница и лексичка јединица домаћег поријекла, новински наслови српске верзије показују превагу стране лексике, што се може довести у везу с тенденцијама европеизације у области лексикона у српском стандарднојезичком корпусу. У погледу избора варијантних синонима, лексичке црте бошњачке варијанте готово су идентичне српском језичком стандарду. У поређењу с бошњачким нормативним приручницима, анализирани текстови показују висок степен игнорисања официјелне, лексичке норме, за разлику од текстова који припадају хрватској варијанти, а који се одликују високим степеном усклађености. Сасвим је јасно да се међу анализираним новинским текстовима не може говорити ни о каквим разликама изузев лексичких међу варијантама, а што се и до сада сматрало јединим релевантним научним мишљењем.

Извори

<https://avaz.ba/>
<https://glassrpske.com>
<https://www.dnevnik.ba/>
<https://www.nezavisne.com/>
<https://www.oslobodjenje.ba/>

Литература

- Бошковић, 1935: Р. Бошковић, О лексичкој и стилској диференцијацији српскога и хрватскога књижевног језика, *Наш језик*, III/9-10, Београд, 277-282.
- Брборић, 2000: Б. Брборић, *О језичком расколу*, Београд – Нови Сад.
- Брборић и др. (ур.) 2006: *Српски језик у нормативном огледалу: 50 одлука Одбора за стандардизацију српског језика*. Приредили Бранислав Брборић, Јован Вуксановић, Радојко Гачевић, Београд: Београдска књига.
- Гортан-Премк, 1997: Д. Гортан-Премк, *Полисемија и организација лексичког система у српскоме језику, друго издање*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.
- Драгићевић, 2007: Р. Драгићевић, *Лексикологија српског језика, Завод за уџбенике, Београд*.
- Дурић, 2010: R. Durić, О лексичком осјећању новошtokавштине кроз kroatizme, srbizme i bosnizme на neutralној разини, *Filologija*, 55, Zagreb, 117-141.
- Ивић, 1999: П. Ивић, *Језичко планирање у Србији данас*, Језик данас, III/9, Нови Сад, 1999, 5-10.
- Ивић, 2001: П. Ивић, *Српски народ и његов језик*, Сремски Карловци - Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Језички приручник, 1991: П. Ивић, И. Клајн, М. Пешикан, Б. Брборић, *Језички приручник*, Радио-телевизија Београд, Београд, 1991.
- Клајн, 1992: M. G. Clyne (ed.), *Pluricentric Languages: Differing Norms in Different Nations*, Contributions to the sociology of language 62, Berlin – New York: Mouton de Gruyter.
- Клајн, 2008: И. Клајн, Пуризам и антипуризам у данашњем српском језику, *Јужнословенски филолог*, LXIV, 153-176.
- Ковачевић, 1989: М. Ковачевић, Функционалност „нефункционалних” синонима и њихов нормативни статус у савременом српскохрватском језику, *Књижевни језик*, 20/ 3-4, Сарајево, 211-225.
- Ковачевић, 1999: М. Ковачевић, *У одбрану српског језика – и даље (са Словом о српском језику)*, Београд: Требник.
- Ковачевић, 2003: М. Ковачевић, *Српски језик и српски језици*, Београд: СКЗ.
- Ковачевић, 2014: М. Ковачевић, Статус српског језика на почетку XXI вијека, *Језик, књижевност, култура*, ур. Бојана Димитријевић, Ниш: Филозофски факултет, 64-80.
- Максимовић, 1996: Љ. Максимовић, Покрштаквње Срба и Хрвата, *Зборник радова Византолошког института, XXXV*, САНУ: Београд, 155-173.
- Матерић, 2019: А. Матерић, Примјери идеолошких и језичких манипулација у разликовним рјечницима српског и хрватског језика, *Србистика данас IV*, <https://www.flf.unibl.org/wp-content/uploads/2020/07/08-sd4-materic.pdf>, приступљено 1. 12. 2021.
- Пешикан, 1996: Правописна норма, *Српски језик на крају века*, Београд: Институт за српски језик САНУ, Службени гласник Републике Србије, 171-179.

- Пипер, 2003: П. Пипер, *Српски између великих и малих језика*, Београд.
- Радић, 2008: П. Радић, О екстерној стандардизацији српског језика, *Јужнословенски филолог*, LXIV, Београд, 365-383.
- Радовановић, 1996: *Српски језик на крају века*, ред. Милорад Радовановић, Београд.
- Радовановић, 2014: М. Радовановић, Планирање језика данас (подсетник), Зборник Института за српски језик САНУ, *Српски језик и актуелна питања језичке политике II*, Београд: САНУ, 25-37.
- Реметић, 2007: Р. Слободан, Језик у Републици Српској у огледалу традиције и новонасталих прилика, *Република Српска – петнаест година постојања и развоја*, Бања Лука (Академија наука и умјетности Републике Српске. Научни скупови, књ. XII, Одјељење друштвених наука, књ. 18), 475-500.
- Реметић, 2014: С. Реметић, Српски језик у Републици Српској и Босни и Херцеговини, *Зборник Института за српски језик САНУ, II*, Институт за српски језик САНУ: Београд, 37-47.
- Рјечник босанског језика: *Рјечник bosanskog jezika*, ur. I. Čedić, Institut za jezik: Sarajevo, 2007.
- Рјечник синонима хрватског језика, 2008: Lj. Šarić, W. Wittschen, *Rječnik sinonima hrvatskoga jezika*, Naklada Jasenski i Turk.
- РМС: *Речник српскохрватског књижевног језика*, I–VI, Нови Сад: Матица српска (и Матица хрватска I–III), 1967–1976.
- РСЈ: *Речник српског језика*, измењено и поправљено издање, Матица српска: Нови Сад, 2011.
- Сотировић, 2013: В. Б. Сотировић, Босански језик и његова инаугурација: судбина бившег српскохрватског или хрваткосрпског језика, *Sustainable Multilingualism*, <http://uki.vdu.lt/sm/index.php/sm/article/view/53>, приступљено 3.1. 2022.
- Стевановић, 1964-65: М. Стевановић, Неке лексичко-стилске разлике, а не језичке варијанте, *Наш језик*, XIV/4-5, Београд, 195-226.
- Тафра, 2005: В. Tafra, *Od riječi do rječnika*, Zagreb: Školska knjiga.
- Тошовић, 2004: В. Тошовић, Tipovi globalne diferencijacije jezika, *Aktualizacija jezikovrstne teorije na Slovenskem: Členitev jezikovne resničnosti*, Ljubljana: Filozofska fakulteta Ljubljana, 59–72.
- Ђевриз-Нишић, 2007: *Језичко-стилске карактеристике језика заједничких органа Босне и Херцеговине*, магистарски рад, (одбрањен 9.7. 2007), Филозофски факултет Универзитета у Источном Сарајеву.
- Улман, 1957: S. Ullman, *Principles of Semantics*, Glasgow-Oxford: Jackson-Basil Blackwell.
- Устав Републике Српске, Службени гласник Републике Српске, број 21/92 – пречишћени текст, 28/94, 8/96, 13/96, 15/96, 16/96, 21/96, 21/02, 26/02, 30/02, 31/02, 69/02, 31/03, 98/03, 115/05, 117/05, 48/11, Бања Лука.

- Халиловић, 2014: S. Halilović, Jezička stvarnost u Bosni i Hercegovini, *Socjolingwistyka*, 28, 121-135.
- Чедић, 2007: I. Čedić, Neke osobine jezičkih normi bosanskog, hrvatskog i srpskog jezika, *Književni jezik*, 23/1, Sarajevo, 42-49.
- Чубриловић, 1959: В. Чубриловић, *Терминологија племенског друштва у Црној Гори*. САНУ: Београд.

Vera Čevriz Nišić

ON SYNONYMOUS VARIANTS IN THE DISCOURSE OF ELECTRONIC MEDIA OF THE REPUBLIC OF SRPSKA AND THE FEDERATION OF BOSNIA AND HERZEGOVINA

Summary

The topic we decided on deals with the current issue of the functioning of the language in BiH. It belongs primarily to the field of stylistics and involves the analysis of different variants of the linguistically same language, which is sociolinguistically called by three names: Serbian, Croatian and Bosniak. The paper will analyze the discourse of public communication on the example of the use of Serbian in electronic media Federation of Bosnia and Herzegovina. Linguistic and stylistic analysis will be focused on a comparative analysis of synonymous units of the Serbian language that are variant polarized into Serbian, Croatian and Bosniak standard language expression. The cases of the so-called mixing standard language expressions in the same text and their stylistic marking. The research material will include online editions of daily newspapers in the Republic of Srpska and the Federation of Bosnia and Herzegovina. These are the most visited information portals such as Glas Srpske, Nezavisne novine, Dnevni avaz, Oslobođenje and Dnevnik. The goal of the linguistic-stylistic analysis is to single out lexical units of a synonymous character whose distribution is conditioned by the polycentric structure of the Serbian language as a system. The lexical differences between the three language standards of Serbian are those that concern the whole word.

Keywords: standard language, norm, synonymy, variants, public discourse, stylistic unit, polycentric language.

JEZIČKO-KOMUNIKACIJSKO PONAŠANJE SRBA U VIŠEJEZIČNOM OKRUŽENJU RUMUNSKOG BANATA

Jedan od najzanimljivijih aspekata dvojezičnosti je činjenica da su dva ili više jezika u stalnom kontaktu u mentalnim strukturama iste osobe. Ova činjenica povezana je sa nekoliko pitanja usredsređenih na interkulturnu komunikaciju, kognitivne procese, jezičke izraze i sociolingvističke aspekte jezičkog ponašanja bilingvalaca. Pod pojmom lingvističko ponašanje shvatamo izbor i upotrebu jezika u procesu komunikacijske interakcije, u našem slučaju srpsko-rumunskih dvojezičnih pojedinaca. S obzirom na to da se jezička komunikacija u najširem smislu te reči odvija u specifičnoj jezičkoj situaciji, sledeća kontekstualna područja su relevantna za analizu jezičkog ponašanja članova dvojezičnih srpsko-rumunskih porodica koje žive u Banatu u Rumuniji: 1) istorijsko-socijalni kontekst; 2) kontekst govorničke zajednice; 3) interaktivni kontekst; 4) jezički kontekst. (Kiss, 2002: 67). Cilj ove studije je da analizira jezičko i komunikativno ponašanje članova srpsko-rumunskih dvojezičnih porodica u porodičnom i javnom okruženju. Deo cilja je prepoznavanje faktora koji utiču na preferencije jezika u zavisnosti od domena komunikacije.

Cljučne reči: višejezičnost, domeni komunikacije, jezičko ponašanje, Srbi u Rumuniji, interkulturalnost.

Uvod u pitanje jezičkog ponašanja

U sociolingvistički orijentisanim istraživanjima jezičkog ponašanja bilingvalaca, pored jezičko-situacionog konteksta, naglasak se stavlja na okruženje, odnosno scenu jezičke komunikacije, koje su deo konteksta interakcije (jezička situacija). U stručnoj literaturi (Schmidt-Rohr, 1963; Mak, 1935; Frey, 1945) nailazimo na relativno opsežnu podelu scene jezičke komunikacije - takozvani komunikacioni domeni. Najčešće je to dvostruka podela koja odražava privatni i javni aspekt društvenog života.

¹ mata.andreici@e-uvt.ro
janko.gubani@gmail.com; ianko.gubani@lils.unibuc.ro

V. Labov (1972) definiše formalno i neformalno okruženje jezičke komunikacije, tvrdeći da neformalno (porodično) okruženje karakteriše veća koherentnost od javnog (formalnog) i da je izbor jezika za komunikacijski čin podsvesni. Ovo posebno važi za manjinske jezičke zajednice.

J. Kis (2002: 69) predlaže četiri komunikaciona domena (kao dva para opozicije u prostoru / okruženju): intimni i lični (privatna sfera) i društveni život i javni život (javna sfera).

Za razliku od ovih autora, MekKinon (1993: 501-515) definiše pet komunikacionih domena koji se nalaze u obe sfere: 1) lični (snovi, molitve), 2) porodični (komunikacija sa partnerom i ostalim članovima porodice), 3) zajednički (opšti i crkveni poslovi), 4) transakcijski (poslovni kontakt) i 5) službeni (lokalni službeni jezik, komunikacija sa nastavnicima).

U okviru pomenutih domena koji utiču na izbor jezičkog koda u komunikacijskim interakcijama bilingvalaca, takođe deluje i širok spektar drugih faktora, kao što su npr. maternji jezik i etnička pripadnost, vrste jezika koji se koriste u porodici i broj članova porodice koji govore datim jezicima, položaj jezika u porodici (dominantni manjinski ili većinski jezik), struktura jezičkog okruženja, obrazovne institucije i starost sticanje kompetencija iz drugog jezika, stepen osposobljenosti za većinske i manjinske jezike, kao i uticaj spoljnih jezičkih resursa (televizija, radio, knjige, časopisi).

Plan istraživanja i glavni rezultati

Glavni cilj studije slučaja je okarakterisati jezičko i komunikativno ponašanje članova srpsko-rumunskih dvojezičnih porodica koje žive u Rumuniji. Ostvarenje cilja znači i identifikovati faktore koji utiču na jezičko ponašanje i jezičke preferencije unutar utvrđenih jezičko-komunikacionih domena.

Na osnovu teorijskog istraživanja i prethodnog iskustva u komunikaciji sa pripadnicima srpske manjine u Rumuniji, možemo formulisati sledeće hipoteze: **H1:** *Komunikacija na srpskom jeziku svakodnevni je deo života srpskog stanovništva u rumunskom Banatu, ali samo u onim opštinama u kojima dominira stanovništvo srpske nacionalnosti. U opštinama sa mešovitim etničkim sastavom, međutim, komunikacija na srpskom jeziku je marginalna.* **H2:** *Dvojezičnost u komunikaciji srpske etničke grupe opada u zavisnosti od starosti korisnika jezika i sredine u kojoj žive. Najintenzivnije manifestacije dvojezičnosti, a u nekim slučajevima čak i višejezičnosti javljaju se u komunikaciji najmlađe generacije. Najstariju generaciju karakteriše snažna sklonost ka dijalekatskom obliku srpskog jezika. Srednja generacija zadržala je dijalekt srpskog jezika sa neznatnom učestalošću nejezičkih leksema.*

Područje istraživanja nalazi se u zapadnom i jugozapadnom delu Rumunije, u kome je i najveća koncentracija stanovništva srpske nacionalnosti. U ovoj

studiji fokusiraćemo se samo na srpsku manjinu (srpsko-rumunske dvojezične porodice) koja živi u okruzima Arad, Timiš, Caraš-Severin i Mehedinci.

Uzorak istraživanja čine 20 trogeneracijskih porodica (ukupno 102 ispitanika). Posmatrano sa generacijskog aspekta, u istraživanju je učestvovalo 32 baba i deda (32,37%), 38 roditelja (37,25%), dok je najmlađu generaciju predstavljalo 32 dece, što je činilo 31,37% od ukupnog broja učesnika istraživanja

Jezičko-komunikacijska ponašanja u porodici

Na izbor jezika u prirodnoj spontanoj komunikaciji unutar porodice može uticati ne samo etnička i jezička struktura porodice, već i jezička sredina u kojoj porodica živi, kao i dvojezično vaspitanje deteta.

Kako bismo saznali učestalost upotrebe srpskog (manjinskog) ili rumunskog (većinskog) jezika u porodici, ispitanicima smo postavili sledeće pitanje: *Kojim jezikom najčešće komunicirate, odn. ste komunicirali sa roditeljima (supružnikom, ...)?* Primaoci tokom komunikacije bili su a) **roditelji**, b) **supružnici**, c) **deca**, d) **rođena braća i sestre**, e) **bake i deke sa majčine i očeve strane**, f) **unuci i širi krug srodnika**. Dobijeni rezultati su obrađeni frekvencijskom analizom (% odgovora) za sve tri generacije.

Pokazatelji uz pomoć kojih se ispituje međugeneracijski aspekt jezičko-komunikacijskog ponašanja članova porodice uključuju ordinalnu skalu (petostepena skala). **Leva strana skale** sa dve varijante (*1 – samo na srpskom; 2 – više na srpskom nego na rumunskom*) ukazuje na prvenstvo srpskog jezika. **Sredina skale** potvrdila je ravnotežu dvojezične komunikacije (*3 – podjednako na srpskom i rumunskom*), a **desna strana** – takođe sa dve varijante (*4 – više na rumunskom nego na srpskom; 5 – samo na rumunskom*) potvrdila je prvenstvo rumunskog jezika.

Najveću naklonjenost srpskom jeziku zabeležili smo kod najstarije generacije, gde ispitanici sa skoro svim primaocima razgovaraju (razgovarali su) samo na srpskom, odn. više na srpskom nego na rumunskom jeziku. Višejezičnost sredine u kojoj ispitanici žive, kao i porodični kontakti sa većinskim stanovništvom odrazili su se na komunikaciju sa rođacima, gde je 40,63% (N = 13) ispitanika navelo da komunicira kako na srpskom, tako i na rumunskom jeziku. Za dvojezičnu komunikaciju sa decom zalaže se 28,13% **baka i deka**. Zanimljivo je da 84,38% baka i deka sa svojim unucima komunicira samo na srpskom jeziku, samo 6,25% komunicira dvojezično, dok je 9,38% ispitanika za komunikaciju na rumunskom jeziku.

Dok **bake i deke** u okviru porodice najčešće komuniciraju samo na srpskom jeziku, roditelji koriste/koristili su srpski jezik samo u komunikaciji sa njihovim bakama i dekama, kako sa majčine (78,95%) tako i sa očeve (73,68%) strane i sa rođenom braćom i sestrama (63,16%). Znatno manje (47,37%) roditelja je u

komunikaciji sa svojim roditeljima samo za srpski jezik, a trend u izboru jezika usmeren je uglavnom ka dvojezičnoj komunikaciji (34,21%).

Sličnu tendenciju jezičko-komunikacijskog ponašanja uočili smo i u slučaju komunikacije **roditelja** sa njihovim partnerkama/partnerima (50,01%), odn. decom (60,53%). Većina roditelja (73,68%) sa svojim rođacima komunicira dvojezično, a samo 15,79% je za komunikaciju na rumunskom jeziku. Trend da se komunicira samo na rumunskom najizraženiji je u slučaju mešovitih porodica, kod kojih 21,05% ispitanika sa svojim partnerima komunicira samo na rumunskom jeziku.

Generacijski, i to u pravcu ka najmlađoj generaciji (deca), vidimo veliku naklonjenost dvojezičnoj komunikaciji. Više od polovine ispitanika (N=21; 65,63%) sa svojim roditeljima komunicira podjednako često na srpskom i na rumunskom jeziku, a samo 34,38% komunicira isključivo na srpskom, odn. više koriste srpski nego rumunski. Trend dvojezične komunikacije nauštrb jednojezične komunikacije na srpskom (31,25%), ima visoke vrednosti i u slučaju komunikacije sa rođenom braćom i sestrama (53,13%). Slično je i u slučaju komunikacije sa rođacima, gde 53,13% ispitanika u manje-više uravnoteženom obliku preferira dvojezičnu komunikaciju, dok jednojezičnu komunikaciju na srpskom jeziku preferira samo 31,25%, a na rumunskom 15,63% ispitanika.

Dok pripadnici **najmlađe generacije** sa roditeljima i rođacima komuniciraju dvojezično, sa bakama i dekama uglavnom komuniciraju na srpskom jeziku. Npr. sa bakom i dekom sa majčine strane na srpskom jeziku komunicira 68,75% (N=22) ispitanika, 15,63% bira dvojezičnu komunikaciju i isto toliko ispitanika (N=5; 15,63%) komunicira samo na rumunskom jeziku.

Tokom istraživanja zabeležili smo i 3 slučaja porodica koje su uključivale i četvrtu generaciju. Kod četvrtre generacije ovih porodica imali smo 5 ispitanika iz 2 kompletne porodice i jedne nepotpune (razvedene) porodice.

U slučaju dve navedene porodice, komunikacija između partnera odvija se samo na rumunskom jeziku (6,25%), a samo u slučaju treće (nepotpune) porodice komunikacija sa bivšim suprugom odvija se na srpskom jeziku (3,13%). Što se tiče komunikacije sa decom, moramo naglasiti da u pomenutoj porodici postoji dvojezično jezičko obrazovanje od strane jednog roditelja.

U druge dve porodice roditelji su jasno isplanirali komunikaciju u zavisnosti od jezičkih veština i metoda dvojezičnog obrazovanja. U slučaju prve porodice, otac koji je rumunske nacionalnosti, a njegovo znanje srpskog jezika je pasivno, sa sinom komunicira na rumunskom. Majka koja tečno govori i rumunski i srpski komunicira sa sinom na svom maternjem jeziku, odn. na srpskom. U drugoj porodici majka je rumunske nacionalnosti i sa ćerkom i sinom komunicira isključivo na rumunskom, dok otac, iako mu je maternji jezik rumunski, sa decom komunicira na očevom jeziku, tj. na srpskom.

U obe porodice roditelji međusobno komuniciraju na jeziku većinske zajednice, tj. na rumunskom. Iz toga proizilazi da pitanje jezičke komunikacije

u porodici ne mora da predstavlja samo problem pritiska većinske jezičke zajednice, već može biti i rezultat dobrog upravljanja jezikom, čiji uspeh zavisi od međusobnog dogovora roditelja i ostalih članova porodice.

Jezičko-komunikacijska ponašanja u javnosti

Sastavni deo istraživanja jezičko-komunikacijskog ponašanja članova srpsko-rumunskih dvojezičnih porodica bio je domen komunikacije u javnosti, koji smo podelili u sedam poddomena sledećim redosledom: jezik komunikacije a) *sa prijateljima*, b) *na radnom mestu*, c) *na ulici*, d) *u javnim službama*, e) *u trgovinskim radnjama*, f) *u zdravstvenim ustanovama* i g) jezik komunikacije *u ustanovama kulture*.

Podela jezičko-komunikacijskog ponašanja na domene i poddomene pomaže nam da shvatimo da je izbor jezika i teme koja je bila odgovarajuća za analizu ponašanja pojedinaca na nivou razgovora, povezani su sa opšteprihvaćenim sociokulturnim normama i očekivanjima. Izbor jezika kao zbir izbora velikog broja pojedinačnih slučajeva ogleda se u procesima *očuvanja jezika* ili *prelaska na drugi jezik* (Fišman, 2004, s. 118).

Pokazatelji jezičkog ponašanja ispitanika u javnosti uključivali su ordinalnu skalu, sličnu kao u slučaju pokazatelja kojima se ispituje jezičko ponašanje u porodici. Za tumačenje rezultata (tabela br. 2) osmislili smo kombinaciju pojedinačnih skala kako bismo dobijene podatke o toku jezičke komunikacije u javnosti mogli podeliti na tri sledeća nivoa: komunikacija u okviru ispitivanih poddomena na srpskom jeziku (1. *samo na srpskom*; 2. *više na srpskom nego na rumunskom*), uravnotežena komunikacija na srpskom i rumunskom jeziku (3. *i na srpskom i na rumunskom*) i komunikacija na rumunskom jeziku (4. *više na rumunskom nego na srpskom*; 5. *samo na rumunskom*).

Na osnovu direktnih terenskih posmatranja i rezultata istraživanja ustanovili smo da u okviru porodičnog jezičko-komunikacijskog domena izbor jezika jeste pitanje prvenstva, a istovremeno i pitanje nacionalne pripadnosti. Pretpostavljamo da u slučaju domena jezičkog ponašanja ispitanika u javnosti, jezik komunikacije će biti određen većinskom jezičkom zajednicom, a ne nacionalnošću niti davanjem prednosti jednom jezičkom kodu. Minimalan uticaj jezičke sredine može se javiti u slučaju jezičke komunikacije u krugu prijatelja, na ulici i u kulturnim ustanovama samo u slučaju kada manjinska jezička zajednica u određenom naselju čini većinu.

Jezičko ponašanje ispitanika u krugu prijatelja predstavlja poddomen koji čini „koridor“ između javnog i privatnog okruženja naših ispitanika. Ovu činjenicu potvrđuju i zabeležene visoke vrednosti uravnotežene dvojezične komunikacije (isti stepen upotrebe srpskog i rumunskog jezika), i to kod sve tri generacije – sa maksimumom (N=27; 71,05%) kod generacije roditelja i minimumom (N=11; 34,38%) kod generacije baka i deka.

Dok 34,38% **baka i deka** komunicira sa prijateljima podjednako često na srpskom i rumunskom, 53,13% komunicira samo na srpskom, a 9,38% samo na rumunskom jeziku. Iz navedenih podataka proističe da je uticaj većinskog jezičkog okruženja na jezičko ponašanje ispitanika u krugu prijatelja bio najizraženiji u **srednjoj i najmlađoj** generaciji, kod kojih samo 7,89% roditelja i 9,38% dece sa prijateljima komunicira na srpskom jeziku. Većina ispitanika komunicira dvojezično i to u velikoj meri – tačnije 21,05% roditelja, a 28,13% dece komunicira uglavnom jednojezično, tj. više na rumunskom nego na srpskom, odn. samo na rumunskom jeziku.

Trend uravnotežene dvojezične komunikacije sa tendencijom ka jednojezičnoj komunikaciji na srpskom jeziku (više na srpskom nego na rumunskom ili samo na srpskom) najviše se javljao u poddomenu jezičkog ponašanja u kulturnim ustanovama, a delimično i u poddomenu jezičkog ponašanja na ulici. Predviđajući generacijski aspekt jezičke komunikacije na ulici, polovina ispitanika (50,00%) iz generacije **baka i deka** koji žive u pretežno čisto srpskim selima navela je da najčešće govori samo srpskim jezikom. U slučaju ispitanika koji žive u naseljima sa rumunskim govornim stanovništvom, komunikacija se odvija samo na rumunskom (34,38%), ako u ovom tipu naselja postoje i korisnici srpskog jezika, onda je komunikacija na ulici dvojezična (15,63%). Jezičko-komunikacijsko ponašanje **baka i deka** uslovljeno je dugogodišnjim boravkom onih pripadnika srpske manjine sa kojima naši ispitanici dolaze u kontakt. Unutar **najmlađe generacije** situacija se znatno menja, jer pod uticajem većinskog jezičkog okruženja, korisnici srpskog jezika komuniciraju u velikoj meri (37,50%) dvojezično, čime se narušava „obrazac” karakterističan za jezičko-komunikacijsko ponašanje baka i deka, i to: „s Rumunom samo na rumunskom jeziku, sa Srbinom samo na srpskom”.

Na osnovu dobijenih podataka možemo konstatovati da visok procenat ispitanika daje prednost jednojezičnoj komunikaciji na rumunskom jeziku (34,38%), a samo 28,13% ispitanika na ulici komunicira uglavnom na srpskom jeziku. U poređenju sa najmlađom generacijom, jezičko-komunikacijsko ponašanje **roditelja** ima suprotnu tendenciju. Od ukupnog broja (N=38) ispitanika 39,47% (N=15) na ulici komunicira samo na srpskom, odn. više na srpskom nego na rumunskom, 31,58% (N = 12) komunicira dvojezično, a 28,95% komunicira samo na rumunskom, ili više na rumunskom nego na srpskom jeziku. Dok je jezički kod poddomena jezičkog ponašanja ispitanika na ulici bio u velikoj meri pod uticajem većinskog jezičkog okruženja čak i u slučaju nacionalno homogenih naselja, u poddomenu jezičkog ponašanja u kulturnim ustanovama uticaj većinskog jezika nije toliko naglašen. O tome svedoči i podatak da 46,88% baka i deka, 39,47% roditelja i 40,63% dece u ustanovama kulture komunicira samo na srpskom ili više na srpskom nego na rumunskom jeziku. Dvojezičnu komunikaciju, tj. upotrebu srpskog i rumunskog jezika, zabeležili smo samo kod 9,38% **baka i deka**, 31,58% **roditelja** i 21,88% **dece**. Dobijeni podaci koji referišu

o jednojezičnoj komunikaciji na rumunskom jeziku uglavnom se odnose na one ispitanike koji žive u etnički mešovitoj sredini i nemaju dovoljno uspostavljenu mrežu kulturnih institucija.

U kontekstu domena, među koje spadaju zdravstvene ustanove, javne službe i trgovinske radnje, za jezičko ponašanje srpske manjine u Rumuniji ključni su odnosi između pojedinih uloga kao što su: građanin – službenik; pacijent – lekar i kupac – prodavac. Na osnovu direktnog posmatranja na terenu i empirijskim istraživanjem, ustanovili smo da se komunikacija u zdravstvenim ustanovama uglavnom ostvaruje samo na rumunskom jeziku. Izuzetak predstavljaju dve mikrosredine u kojima je srpskoj manjini (i ne samo njoj) dostupan lekar koji govori srpski jezik. Na nivou makrosredine (okružne bolnice i sl.) komunikacija između pacijenta i lekara ostvaruje se većinom na rumunskom ili mađarskom jeziku. Slična situacija vlada i u poddomenu jezičkog ponašanja ispitanika u javnim službama, gde smo zabeležili veoma mali procenat komunikacije na srpskom jeziku (minimum (N=1; 3,13%) u okviru *najstarije generacije* i maksimum (N=3; 7,89 %) kod *generacije roditelja*). Drugačiju situaciju smo zabeležili u jezičkoj komunikaciji u trgovinskim radnjama, gde je 85,33% ukupnog broja od 102 ispitanika navelo da sa prodavcem komunicira uglavnom na rumunskom jeziku, 6,86% na srpskom, a samo 9,80% dvojezično.

Na kraju, analiziramo domen jezičke komunikacije na poslu. Prema rezultatima istraživanja – 62,50% baka i deka i 57,89% roditelja – komunikacija na poslu se odvija/ odvijala se na rumunskom jeziku. Na osnovu odgovora ispitanika (9,38% baka i deka i 34,21% roditelja) utvrdili smo da dvojezična komunikacija na poslu jeste prisutna/bila je prisutna samo ako u sastav radne makrosredine spadaju/spadali su dva (i više) radnika koji govore srpskim jezikom. U tom slučaju međusobno komuniciraju na srpskom, a sa ostatkom kolektiva i sa nadređenim na rumunskom jeziku. Jednojezična komunikacija (28,13% baka i deka i 7,89% roditelja) na srpskom jeziku jeste/bila je prisutna samo ako učesnici istraživanja rade/radili su (uglavnom u veoma malom timu) za filijale srpskih kompanija koje posluju u Rumuniji.

Zaključci

Istraživanjem smo utvrdili da je komunikacija na srpskom jeziku u javnom prostoru svakodnevni segment života srpskog stanovništva samo u onim opštinama u kojima većinu čini srpsko stanovništvo, dok je u naseljima sa etnički mešovitim stanovništvom komunikacija na srpskom jeziku marginalna. Predviđajući generacijski aspekt jezičko-komunikacijskog ponašanja, ustanovili smo da pripadnici najstarije generacije u porodičnoj komunikaciji preferiraju srpski jezik. Jezičku prednost u direktnoj komunikaciji određuje i sagovornik. Većina baka i deka sa unucima komunicira samo na srpskom jeziku. Veoma mali

procenat generacije baka i deka preferira dvojezičnu ili jednojezičnu komunikaciju na većinskom rumunskom jeziku. Dok je kod najstarije generacije dominantan položaj imala komunikacija na srpskom jeziku, kod generacije roditelja primećena je naklonjenost dvojezičnoj komunikaciji sa značajnim prelaskom na jednojezičnu komunikaciju na rumunskom jeziku. Dvojezična komunikacija u porodici bila je uslovljena etničkom i jezičkom strukturom porodice, što se odrazilo i na komunikaciju sa srođnicima. Ova činjenica odražava i jezičko-komunikacijsko ponašanje najmlađe generacije među članovima porodice. Kod ove generacije smo videli najveću naklonjenost dvojezičnoj komunikaciji sa njenim roditeljima. Trend dvojezične komunikacije na račun jednojezične, odnosno na račun srpskog jezika, značajno se povećava ako su sagovornici rođena braća i sestre i rođaci iz inostranstva.

U kontekstu dobijenih rezultata konstatujemo da je komunikacija na srpskom jeziku svakodnevni segment života srpske zajednice koja živi u etnički homogenim naseljima samo ako član porodice nije pripadnik većinskog stanovništva koji ne govori srpski jezik. Ako je član porodice pojedinac koji govori samo rumunski, onda se jednojezična komunikacija na srpskom jeziku povlači i prelazi se na dvojezičnu komunikaciju na srpskom i rumunskom jeziku. U slučaju porodica koje žive u etnički i jezički heterogenim zajednicama, dolazi do povlačenja jednojezične komunikacije na srpskom jeziku, a prednost dobija dvojezična komunikacija. Ovu komunikacijsku strategiju u porodičnom okruženju generacija roditelja većinom sprovodi namerno, žele da im deca istovremeno uče i rumunski i srpski jezik. U porodicama koje smo ispitali nismo uočili da je monolingvalna komunikacija na rumunskom jeziku dominantna. Srpski jezik je bio važan činilac u jačanju porodičnih odnosa, ali s druge strane, porodica je važan faktor koji utiče na prvenstvo i usavršavanje jezika upravo na osnovu broja i učestalosti jezičko-komunikacijskih interakcija.

Literatura

- Busch, 2013: B. Busch, *Mehrsprachigkeit*, Wien: UTB GmbH.
- Crystal, 1987: D. Crystal, *The Cambridge Encyclopedia of Language*, Cambridge: Cambridge University Pres.
- Čermák, 2001: F. Čermák, *Jazyk a jazykověda*, Praha: Karolinum.
- Dolník, 2013: J. Dolník, *Všeobecná jazykoveda: opis a vysvetľovanie jazyka*, Bratislava: VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- Dolník, 2012: J. Dolník, *Sila jazyka*, Bratislava: Kaligram.
- Dolník, 2010: J. Dolník, *Jazyk – človek – kultúra*, Bratislava: Kaligram.
- Esch-Harding – Riley, 2008: E. Esch-Harding – P. Riley, *Bilingvní rodina* (prel. P. Le Roach a A. Zavadilová), Praha: Portál.
- Frey, 1945: J. W. Frey, *Amish ,Triple-Talk‘*. Durham: *American Speech*, XX-2, 31-42.

- Grosjean, 2015: F. Grosjean, Bicultural bilinguals, Thousand Oaks, Kalifornia: International Journal of Bilingualism, IX-5, 572-586.
- Grosjean, 1982: F. Grosjean, Life with Two Languages: An Introduction to Bilingualism, Cambridge: Harvard University Press.
- Kiss, 2022: J. Kiss, Társadalom és nyelvhasználat, Budapesta: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Labov, 1972: W. Labov, Sociolinguistic Patterns, Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Mak, 1935: W. Mak, Zweisprachigkeit und Mischmundart in Oberschlesien, in: Schlesisches Jahrbuch für deutsche Kulturarbeit im gesamtschlesischen Raume : 7 Jahrgang. Breslau: Korn Publisher, 41 – 52.
- Schmidt-Rohr, 1963: Muttersprache, Jena: Eugen Diederichs Verlag.

Mata Taran Andreici
Ianko Gubani

LANGUAGE-COMMUNICATION BEHAVIOR OF THE SERBIAN WITH MULTILINGUAL BACKGROUND OF THE ROMANIAN BANAT REGION

Summary

One of the most interesting aspects of the bilingualism is the fact, that there are two or more languages in the continuous contact of mental structures of the same person. This is connected with more questions aimed on intercultural communication, cognitive processes, linguistic manifestation and sociolinguistic aspects of the language-communication behavior of bilingualists. Linguistic behavior is understood as selection and use of the process in communicational interactions, in our case serb-romanian bilingualists. Given that the verbal interactions take place in concrete linguistic situation, following context areas are for the serb-romanian families in the romanian Banat region relevant: 1) historical-social context 2) context of the given speaking community 3) interaction context 4) language context. The aim of the study is the analysis of the language-communication behavior of the serb-romanian bilingualist families in the family and public environment. The partial aim of study is to identify factors that affect the language preferences depending on the communication domain.

Key words: multilingualism, communication domains, language behavior, Serbs in Romania, interculturality.

ЕЛЕМЕНТИ БОЖИЋНЕ ОБРЕДНЕ ПРАКСЕ КОД СРБА ИЗ БАНАТСКЕ ЦРНЕ ГОРЕ У РУМУНИЈИ

Рад је настао на основу теренских истраживања које сам извршио делом прошле и у току ове године у нашим србским селима Банатске Црне Горе, где сам пронашао казиваче упућене у упражњавању црквено-народних обичаја. У раду су наведени елементи божићног ритуала, они који су још у пракси као и поједине ритуалне радње које су се у међувремену изгубиле и данас се више не врше. Истовремено покушали смо да одгонетнемо и разлоге које су допринели заборављању или губљењу ових божићних обичаја код породица Срба из Банатске Црне Горе.

Кључне речи: Срби из Банатске Црне Горе, Божић, чесница, бадњак, коринђа, положник.

Теренска истраживања која сам обавио ове године у селима Банатске Црне Горе: Петрово село и Краљевац део су пројекта *Истраживање историје и културе Срба у Румунији*, који организује Центар за научна истраживања и културу Срба у Румунији, при Савезу Срба у Румунији.³

1.

Банатска Црна Гора припада делу Источног Баната где, данас, Срби живе још само у четири насеља: Станчево, Краљевац, Петрово село и Лукаревац. Пишући о Банатској Црној Гори, Љубивоје Церовић у својој књизи: „Срби у Румунији“ каже да „простор између Тамиша и Мориша допирући на запад до Рекаша, надамак Темишвара, а на исток до Фацета,

¹ avasrb@yahoo.com

² Рад је настао у оквиру пројекта *Истраживање културе и историје Срба у Румунији* Центра за научна истраживања културе Срба у Румунији при Савезу Срба у Румунији

³ Казивања о обичајима из Петровог Села говорили су ми Љубинка Онец рођена Бранков 6. априла 1948. године и проф. др. Стева Перинац.

У Краљевцусам разговарао и снимео протојереја Ђорђа Сујић рођен 4. маја 1954. године и Анкицу Беречић рођену 9. маја 1937. године.

У Станчеву смо разговарали са Илијом Милин рођен 17. априла 1970. године

на североистоку Баната од XV века, Црна Гора је до XVIII века имала педесетак насеља са српским становништвом“.⁴ Историчари наводе да је ова територија настањена српским становништвом још у средњем веку и да је и у аустроугатско и у турско време ово био скоро чисто српски ареал. Насељавањем у овај етнички српски крај румунских породица из Ердџа и Влашке, од половине осамнаестог века, долази до измене етничког састава становништва. Од тада румунско становништво, у односу на Србе староседеоце, постаје бројније и доминантније, што се данас увелико види.

Предање говори да се Петрово Село назвало по једном од четворице браће који су се доселили у околину села, а један од браће по имену Петар коначно се настанио у атарском потесу назван Ђаковац где су му се, у времену, придружила и остала браћа са породицама и свим поседом. Најстарији сачувани документ о селу потиче из 1359. године, а верује се да је село основано још у XIII-ом веку.⁵

Насеље Краљевац први пут се помиње 1597. године у једном писму трансилванског војводе Баториа као посед браће Белтен⁶.

Помен о Станчеву као утврђено насеље записано је у једном писаном документу из XIV-ог века као посед мађарског краља Карла Анжујског.

2.

Покладе. То је дан уочи почетка поста, када се у извесним домаћинствима укућани спремали за ступање у шестонедељни Божићни пост. Домаћице су ритуално прали посуђе од мрса.

ПЕТРОВО СЕЛО:

„Пре но што да почмеду пост стари су први пут све окречали у кућу, опрала судове, хаљине од кудеље са кревета. То није било ко саде, то је било ткано од кудеље. То се све лужило. У један чабар тако велики су се ставиле хаљине и одозгоре се ставила друга једна хаљина, ми кажемо простирача, преко које се метнуло пепо и сипала вода.

После кад су извадили тај луг је бијо кај сапун. Било кај једна клупа на коју се вадило и на ту клупу су тукли, су прали. То је пре почетка поста.

За време поста, то се знало, ми смо кували пасуља, купуса. Није било меса. чуво се пост.“

КРАЉЕВАЦ:

„(Како се код вас каже Покладе или има други назив?) Не каже се Покладе. Ми то зовемо Запосница.

⁴ Љубивоје Церовић, *Срби у Румунији*, Матица Српска, Нови Сад, 1997. стр. 5

⁵ Љубомир Степанов, Светозар Марков, Јагода Перинац, Стева Перинац, Јован Поповић, *Из села у село*, Критерион 1984, Букурешт, стр.372.

⁶ Љ. Степанов, С Марков...*Из села ...* стр. 379.

(Да ли се Запосница поштовала, поштује и шта се тада радило?) *Се поштовало. Стари наши су били спреман свет а сад не знам шта је са овом омладином. (Да ли за запосницу сте припремили нека посебна јела?) Смо кували посна јела, чорбе на парадајс и макароне и тако. (Да ли сте тога дана прали посуђе од мрса?) То је било у старом. Се опрао сао суд од мрса и ондак се почме пост.*

По казивању наше саговорнице неки су постили цео период поста а неки су и премрсили, поготово што је то период клања свиња.

Света Великомученица Варвара (17/4. децембар) Празнује се два дана пре празника светог Николаја, у народу позната као Варвара. Домаћице су тога дана кувале жито.

ПЕТРОВО СЕЛО:

„Кувало се жито и се делило за мртве. Ја сам ишла и носила код комшије, она ми донела мени. Смо делили и код родбине. Шећер се изгорео да буде жута боја, полило се преко жита и онда то је било све. Сас свом том чорбом жито се носило код родбине и код комшија. То се зове кувано жито“.

За кору која се стварала одозго, када се жито охладило, наша казивачица каже да се приликом захватања жита како би се однело комшијама та се кора помешала са житом. У неким местима Поморишја (Кетфел, Варјаш, Наћфала) та се кора одвајала и скидала а касније домаћице су ову кору бацале живини.

КРАЉЕВАЦ:

„Смо кували жита и то смо дали задушнице за мртви. Моја мама ми донесе мени а ми, моја свекрва однесе код моје маме. и тако се то носило. Код родбине се носило. (Како сте то жито звали: кувано жито или варварица?) Да, кувано жито а и варвара. (Шта сте радили са кором која се стварала одозго?) То смо скинули и смо дали кокошкама. (Када) Оног дана. (Тога дана да ли сте стављали жито да клија, да расте?) Па да. На два дана пре светог Николе и нарасти жито и га свежем са црвеном машином и ту ставимо свећу на Божић.

Наша домаћица је у једну посуду измешала земљу и песак, посејала жито, редовно заливала и оно је проклијало и почело да расти.

Кувано жито се заједно са чорбом осладило и делило се истог дана када се и кувало, односно на свету Варвару.

Наши казивачи не сећају се да се икада у селу обележавали Материце, Детинци или Очеви. То је нешто ново уведено у овдашњу нашу црквену праксу.

Такође ни о светом Игњатију нису имали никакву посебну праксу.

Бадњи дан (24. децембар/06. јануар) дан уочи Божића, био је испуњен ритуалским радњама, најважнији дан у погледу припрема за наступајући велики Христов празник.

Дан уочи Божића Банатски црногорци називају „Бађин дан“. За тај дан они овако говоре : „Данас је Бађин дан, посебан дан“

ПЕТРОВО СЕЛО:

„Бађин дан је почео изјутра. Домаћица треба да се дигне рано, да упали ватру, да има жар јел дођеду деца да чаркаду са једним штатићем (То је дете које жара?) Ми кажемо дете да чарка.

Рано су долазили и ондак су казали: На здравље вам Бађин дан и толико кокошке, гуске и на крај су казали: Бог да вам помогне у чест и весеље.

На Бађин дан се кувало пасуља, купуса и штитци, Увече под трпезу се стављало кукуруз. Кад су дошли мали то су крунили и су бацали на њи. (Док су их посипали кукурузом, да ли су говорили: пи, пи, ли, ли...?) Да, се говорило. (Да ли је постојао и да ли сте уносили бадњак?) Нисмо имали бадњак али увече пре вечере најмањи изађе напоље, упали свећу, чукне на врата, уђе унутра и каже: Честитам вам Стари Бађин дан и Нови Божић.

Било је сито са орасима и бацали су по соби. Слама се стављала на сто, под трпезу. Слама која се стављала на сто звала се “кревет Исуса Христа“.

У кућу је сламу доносио најстарији укућан, обично деда. За њим су ишла деца и ономапопејима дозивали су живину и стоку.

Оно што у поморишким селима није познато и није се упражњавало јесте један посебан ритуал који помиње и Мила Босић.⁷ Наиме. Моја саговорница се присетила да се на Бадњи дан излазило у башту и носила вода у коју су кувани штитци. Одлазило се код сваке воће и сикирицом се крстообразно ударала земља код корена воће и говорило: „Или ћеш родити или ћу ти главу исећи“. И онда се са овом водом залије код корена.

На Бадњиданску трпезу, осим свеће, стављала се и посуда са проклијаним зеленим житом. „То се жито везивало са црвеном пантљиком“.

КРАЉЕВАЦ:

Неколико дана пре Бадњег дана саговорници су поменули да се кућа чистила, кречала и тако спремала за празник.

„За Бађин дан се прави посно јело и се спремало за Божић и тако је било. Моја мајка је послала мојега деду у шуму да донесе бадњак. Тај бадњак исеchedу и ставиду у пећку у коју печемо леба. Тата донесе и исече и пред вече деда је палио пећку и то мете и гори до сванутка.

То је био један повећи пањ да држи жеравицу до зајтре. Оне куће које су биле пре, натраг су имале место (једна посебна соба са одвореним оцаком) да се задими мрс, огњиште су казали. Ту се стави тај пањ да држи жеравицу до зајтре.

Моји саговорници нису запамтили да се у старини уносио бадњак у кућу уз неки посебан ритуал, они говоре о бадњаку као обичном дрвеном

⁷ Босић Мила, *Божићни обичаји Срба у Војводини*, Вук Караџић – Београд, Етнографски музеј – Београд, Војвођаљски музеј – Нови Сад, стр. 76.

повећем пању који се стављао на ватру да би задржао жеравицу до јутра. „Сећања на то да ли је било бадњака у прошлости су различита“⁸. Док се куће нису преуредиле и свака је имала отворен оцак где се сушио и димио омршај, на огњишту испод оцака могао се ставити и повећи пањ – бадњак. Касније, када је тога понестрало, када су људи доградили и преуредили своје домове, нестало је игњиште а у шпоретима није се могао угурати повећи пањ, па се тако и тај обичај полако баталио. Данас, када у кућама скоро да и нема више шпорета на дрва, ова пракса је тотално исчезла.

И деца из куће су се поделила: девојчице су остајале у кући са мамама и бабама док су мушкарци ишли са дедама и татама и обилазили марву.

„На Бадњи дан увече мој деда иде сас нама код камаре сламе, како је било, и узме тако под руку и виче: пи,пи, ли,ли, а ми идемо стражње њега и вучемо по једну сламку и бацимо на стазу, у башту, из баште до у двориште и у коридор и онда смо отишли у собу. Одемо у сваку собу и у последњу ставимо испод чаршава. После кад нам је деда донео сламу онда је бацао ораје по собу, по доле и ми смо били три брата и смо се грабили и скупили.

За Бадњиданску вечеру обавезно се спремао *„пасуљ густ исртошен и чорба од пасуља са парадајсом и са ташкицама“*. Спремали су још и кисео купус посут са уљем.

Оно што је специфично и што се у свим банатским црногорским домаћинствима спремало као врста јела обавезна на бадњиданску трпезу јесу „уштипци“ или „штипци“.

„То је моја мајка правила. Семе од лудаје лупају у једну ступу од дрвета. То је сејено на сито и прављено као неки сос од тога“.

Тесто „уштипци“ се развијало танко као резанци, резало се и кувало. Кад су ти листови од теста скувани ставе се у једну тепсију једно по једно, прелију се сосом или уљем од исцеђеног семена од бундеве. То се тесто стави тако на редове као и листови чеснице. Сече се касније у коцке. То је било уштипци са сосом од лудаје.

Спремале су старе домаћице и куване суве шљиве и јабуке.

Обредни хлебови

ПЕТРОВО СЕЛО:

Након разговора са својим казивачима приметио сам да не помињу обредне Божићне хлебове (Божићни колач, здравље, кумин колач или колач за кћерку) које обавезно месе домаћице из Поморишја. Исто запажање проналазимо и код Милине Ивановић Баришић⁹.

„Месили се мали колачићи округли и уплетени. Мешени су са водом

⁸ Милена Ивановић Баришић, *Божић код Срба у Румунији – Краљевац и Чанад*, у Исходишта 5, Темишвар – Ниш, 2019. 134.

⁹ Милена Ивановић Баришић, *Божић код Срба у Румунији...* 133.

и брашном, као обичан лебац. (Без млека, тесто је било кисело) *Кисело тесто са мајом. На колико места је требало да се удели толико колачића се месило. Овај колачић се делио заједно са једном свећицом, мало парче кобасице и парче гибанице. (Када се делило? на Бадње вече?) Не, него на први дан Божића.*“

(Да ли сте месили велики Божићни колач?) *Не, није био, нисмо месили. (А Здравље да ли сте месили?) Јесте. (Како је Здравље изгледало? Као хлеб?) Тако нешто. (Је ли био премазан одозго са медом?) Јесте са слатком водом и са медом.*

У дому ове казивачице најстарији у кући је делио по једно парче од Здравља свим укућанима и сви су требали да свој део поједу. Код њих није био обичај да се од Здравља пререже по једно парче намењено за путнике и да се остави, док се у другим породицама то радило. Од осталих врста обредних хлебова овде се није месило.

За вечеру домаћице су спремале густ пасуљ и купус. Својствено банатским црногорцима су уштипци или *штупци*, тесто са уљем од бундеве (лудаје).

Божићну свећу, као и у другим местима забадали су у једну теглу или вазу пуну зрневља пасуља, жита, кукуруза и на крају вечере свећу су гасили тако што су је са запаљеним делом забадали у то зрневље које се накупило на врх свеће и тако бројали која су се зрна више улепила за восак.

„Пре вечере упали се свећа, каже се *Оче наш, окади се трпеза и сви седну да вечеру.* (Да ли је постојао ред у кући и знало се ко говори молитву и ко кади?) *То је радио најстарији укућан или неко од мушке стране*“.

У доме моје саговорнице, као и у другим домовима, био је обичај да се од сваке врсте хране спремљене за Бадње вече одвади по једна или две кашике и да се то касније измеша са храном којом се храниле живине и остале марве. У неким домаћинствима је био обичај да се храна за живине сипа у један обруч и да све живине, сакупљене на гомилу, једу из обруча или круга. Тај се обичај сада и не практикује више, или веома, веома ретко буде неко од старих који да то раде.

КРАЉЕВАЦ:

Од колача шта се месило?) „*Која како жена је знала. Код мојих је био Божићни колач... је био мешан од киселог теста, кај леба како се правило. Велики колач није се правио. Се правили мали, уплетени за делење са парче кобасице за мртве*“ Родбина је међусобно делила ове колачиће са по парче кобасице, на први дан Божића, за покој душе својих уснулих. Исти ритуал делења колачића вршили су и за Ускрс.

У велику пећ испекло се пет великих хлебова на који су од теста уградили месец, сунце, квочку са пилићима, бразде. То су били велики хлебови које су спремали у скаку кућу на Бадњи дан. Ови хлебови нису се постављали на трпезу осим једнога од којег се јело. Када их је домаћица

испечене вадила из пећке, захватала је воде у шаку и умивала горњи део сваког хлеба. Хлебови су се потом покривали и остављали на сто да „се паре, да та пара иде код Бога“.

„Моја мајка је узела тај хлеб и се молила Богу на нас на деца. Тако нас је додиривала на главу и се молила за здравље.“

За мешење ових хлебова користила се нова, свежа вода.

Обоје мојих казивача су ми потврдили да код њих није био обичај да се меси и Здравље као обредни Божићни хлеб. Месили се једино колачићи за делење и поменутих пет хлебова од којих су јели исто вече. Трпеза се најпре окадила тамјаном, изговарали су молитву Оче наш и онда најстарији укућан узме један од ових хлебова, осени га крсним знаком и пререже.

На трпези је обавезно стајала „вазна“ препуна зрневља жита, кукуруза, јечма, пасуља. У то се забадала свећа а окол свеће се забадале три границе од разног воћа: шљива, јабука. Све је ово било умотано марамицом преко које се везивао црвени конац. Пре почетка вечере, обично деца, говорили су Оче наш, упали се свећа и сви поседају за трпезом и почне вечера. На крају деца узиму свећу и горњом страном где је запаљен фитиљ забадају је у то зрневље и броје од којих се зрна највише нахватало. Зрна којих има највише указују који ће усеви најбоље да роде следеће године.

Тањири из којих се јело, као и кашике, виљушке и ножеви, после што су опрани нису враћени на сто да ту стоје већ су однешени на своје место где се остављају преко године.

Од Бадњиданске вечере није постојала пракса да домаћице од сваке врсте јела захвате кашику-две и све то ставе у једну мању посуду и то оставе на посебно место. Касније ово јело од Бадње вечере додавали су јелу којим су хранили живину и марве, У Краљевцу су само зрневље које је било у тегли са свећом и испод стољњака давали живини и то тек на Богојављење.

Док су још била деца али и касније, моји саговорници не памте да се на Божић, у Краљевац, ишло код кумова са колачом, већ једино да је мати ишла код удате ћерке.

Коринђаши

ПЕТРОВО СЕЛО:

Из казивања моје саговорнице разумео сам да су *колиндари* полазили да *коледају* од осам сати изјутра.

„Долазили су са друге стране. Нису из села. Ови из села су се окупили код некога, то се знало. Код неког рода се искупили сви, се игра карће, се кажеду разне приче. Деца нису ишла. (Да ли се ишло са звездом или вертепом?) Не, није ишло нико. (А коза или цурка, је ли тога било?) Па то ови што су долазили. То су били Румуни“.

КРАЉЕВАЦ:

Моји саговорници се присетили да су у њихово село ишла повећа деца, момци са Вертепом, *„обучени у цареве, чобане а ишла је и коза“*. Момци

су носили и „Звезду“. Сви они скупа, вертепаши, звездари и козар били су актери једне сценете коју су је заједнички изводили. Мања деца су ишла углавном по комшилуку и код рођака да „колиндаду“, „колинђају“. А деца која су то изводили звали су се „колиндаши“, „колинђани“.

Божићна јелка - Грана:

КРАЉЕВАЦ:

У Банатској Црној Гори божићна јелка назива се „грана“. Свакако да је и то један од Божићних украсних елемената. Грану су китили мајка са децом после вечере на Бадњи дан. Китили су је јабукама, слаткишима, „прскалицама“. Грана се држала окићена до Богојављења. У Станчево је био обичај да на Крстовдан када свештеник улази у кући и кропи водицом, покропи и накићену грану, узме са ње неки слаткиш и после тога могло се слободно „покварити“ грана.

ПЕТРОВО СЕЛО:

„Код нас се не каже јелка. Ми кажемо грана. (Чиме сте ту грану китили?) Са орасима. Ораси смо их кроз брашно побелили и тако их везали. Па онда разне шарене хартије. Није било много чоколаде да се купи. Смо стављали у хартију хлеб и то се свезало за грану. (Ко је китио грану?) Деца из куће, колико их је било. (Значи да код вас није долазио деда Божић?) Не није био деда Божић.“

Први дан Божића

ПЕТРОВО СЕЛО:

„(Да ли се јутри рано приликом умивања користила вода из куће и да ли се у ту воду нешто стављало?) Умивали смо се у воду са извора, да буде нова вода. У ту воду смо мећали један бањ и једну јабуку. Са том водом су се сви укућани умивали. (У цркву се ишло ?) Дабоме, се ишло из сваке куће по један а ишли су и по два, три чак, и деца. А кад дођу из цркве ондак донесу они колачићи који су спремили да се уделе комшијама. Ти колачићи први пут се метеду на трпезу са гибаницом. Сваки колачић има метуту свећу која се упали, се окаду, се каже Оче наши, и после се узму и ондак се настави са супом. (Од чега се кувала супа) Од кокошке.“

Домаћице су за свечани Божићни ручак кокошје месо уваљале у јаје и испекле, спремиле су сарму, испекле су свињског меса и кобасице. Посебна печеница није постојала. „Печеница то је оно дугачко свињско месо које смо напунили“.

Вода.

КРАЉЕВАЦ:

Ако је вода у народним веровањима и обичајима „део многих обредно-обичајних радњи које су се изводиле у време прослављања годишњих (календарских) празника“¹⁰ о таквим обичајима и праксама моји саговорници

¹⁰ Милена Ивановић Баришић, *Божић код Срба у Румунији...* 140.

не сећају се да се у њиховим домаћинствима па ни у другим ни раније а сада ни толико нису упражњавала. Ту и тамо, у неким породицама, старије домаћице још су покушавале да одрже неки обичај.

Моја саговорница се присећа да је њена мама изјутра на први дан Божића „у један вангли“ сипала воду и у ову воду стављала три новчића, по броју деце из куће и ова су се у ту воду прала. Сврха тога је да се на тај начин умноже паре у кућу.

Божићна јела.

Од Божићних јела прво се служила живинска супа. Месо се пекло заједно са кобасицом. Као прилог спремио се пире кромпир, а кувала се и сарма. Спремала се и „печеница“ а то је била свинска карменадла зачињена бибером спремљена у рерни. Уз печење служила се киселина, компот, а од скоро и изрендан рен са белим луком и милером.

После ручка мати је ишла код рођака да дели а млади су ишли на игранку.

Чесница.

Моја саговорница каже да она сада прави чесницу од слатког теста „метнем мало уља, и ораси. То се тесто тегли. Развију се тако четир коре и се ставе тако једна преко друге а по среди ораси. И тамо се стави леј“.

Чесница се спремала на Бадњи дан а јела се на први дан Божића после ручка. Саговорница из Краљевца се присетила да је тетка њене маме на други начин месила чесницу, као погачу. Ова њена рођака је живела извесно време у Америку и вративши се у своје село она је донела и нови рецепт за спремање чеснице.

Професор др. Стева Перинац сећа се да су домаћице спремале одређену погачу са семењкама од лудаје која је печена, коју су укућани ломили и сви од ње јели. У Петровом селу није позната *чесница* од тегљених кора и са самлевеним орасима какву су спремале домаћице у Поморишју или у другим србским селима.

Чишћење Божића.

Божићна слама се чистила четвртог дана Божића и то се казивало „да се чисти стари Божић“. Од ове сламе чувало се мало да се подменте под квочку а остало се бацало испод марве.

3.

Ако се у погледу ритуалних радњи и елемената Божићне обредне праксе Срба из Банатске Црне Горе у многоме не разликују од осталих Срба из Румуније, за исте елементе које дефинишу исту обредну Божићну праксу Срби из Банатске Црне Горе користе другачије лексеме од осталих Срба.

Срби из целокупног Баната као и они из области Карашева, дан уочи почетка поста обележавају као *покладе* Срби из Банатске Црне Горе називају *запосница*.

Бадњи дан, дан уочи Божића у Банатску Црну Гору назива се *Бађин дан*, док у Карашеву за овај дан кажу *Трпи дан*.

Банатски црногорци на Божић уносе у кућу и ките *грану* а то је *Божићна јелка*, *крискинђа*, *криспам*, *крискиндла*, *крискиндер*, *кризбам* (лексеми из Поморишја, Потамишја, Долина Бегеја, Клисура) *чеп* (Карашево).

По Банатској Црној Гори на Бадњи дан по кукаћа не улази *положник*, или *положајник* већ улази *дете да чарка*.

У садашњој лексиси Банатских Црногораца сусрећу се многи лексеми позајмљени из румунског говора. Именица *коринђа* означава Божићну песму коју углавном певају деца или омладина на Бадње вече, улазећи у домове верника, честитајући и објављујући рођење Спаситеља Христа. У Банатску Црну Гору и у Дунавску Клисуру ова именица гласи *колинда* што је веома слична румунском изразу: *colinda (kolinda)*. Глаголски облик *колиндати* идентичан је са румунским изразом *a colinda*.

Оно што је својствено бадњиданској трпези банатских црногораца, јесте врста јела од резанаца са уљем од семена бундеве које је названо *локше*, *штитци* или *(у)штитци*.

Можда би ове лексичке разлике било повод за лингвисте да спроведу једно засебно стручно истраживање.

4.

Од осамнаестог века када се помињу негде око педесетак србских села на подручју Банатске Црне Горе сада их има једва четири насеља: Краљевац, Лукаревац, Петрово Село и Станчево.

За своје Станчево, за главни разлог губљења језика а упоредо стим и губљење обичаја па и националног идентитета, Илија Милин, локални предузетник, каже: „1900. године у ове крајеве су населили *Мађаре* а 1925. године, у Станчево, доселило се и 200. породица Румуна. *Куће које су напустили наши Срби уселили су Румуни. Те су куће биле углавном изван или поред села или у оближњим катунима. У Петрово село и у Краљевац дошли су тек после Револуције* (1989. године). *Ми причамо други дијалекат што смо се умешали са Румунима. Наши Срби су 60-тих и 70.-тих година служили војску околo Букурешта или у Букурешт. Оданде су се и оженили и довели девојке у Станчево. А када су наши Срби отишли у Темшивар да раде у фабрику половина од њих су се оженили молдованкама.* (Област на североистоку Румуније – Молдова).

И ако су те жене научиле србски да причају па и део србских обичаја овог поднебља, ипак је за њих дух србства стран и не могу у потпуности да продру у дубину сржи србства те га таквог и својој деци пренашу.

Литература и извори

Теренска грађа. 2021: Краљевац, Петрово село.

Ивановић Баришић, Милина, 2019. „Божји код Срба у Румунији – Краљевац и Чанад“. *Исходичта* 5, 129-144.

Босић Мила, *Божјићи обичаји Срба у Војводини*, Вук Караџић – Београд, Етнографски музеј – Београд, Војвођаљнски музеј – Нови Сад, стр. 76.

Церовић Љубивоје, *Срби у Румунији*, Матица Српска, Нови Сад, 1997.

Љубомир Степанов, Светозар Марков, Јагода Перинач, Стева Перинач, Јован Поповић, *Из села у село*, Критерион 1984, Букурешт, стр.372.

Blagoje Čobotin

ELEMENTS OF CHRISTMAS RITUALS TO SERBS LIVING IN BANAT MONTENEGRO

Summary

This study is the result of the researches that I carried out last year and this year in Serbian villages in Banat Montenegro where I identified people having a good knowledge of folk and religious customs. The article presents elements of Christmas rituals that are still preserved and practised, but also those rituals that have been lost over the years and, therefore, are not kept anymore. I have also tried to identify the reasons why these Christmas customs and rituals have been lost or forgotten by the Serbs living on the banks of Mureş river.

Keywords: Serbs living in Banat Montenegro, Christmas, the Badnjak, Christmas carol, traditional bun.

ИЗ ФОЛКЛОРА СРБА У ДУНАВСКОЈ КЛИСУРИ

Теренска истраживања традицијске културе и фолклора Срба у Дунавској клисури ауторка овог прилога обавила је јуна 2017. у оквиру пројекта *Истраживање историје и културе Срба у Румунији*. Разговори су, осим тема везаних за традицијску културу, укључили и усмену историју, свакодневни живот и сл. Процена о ургентности бележења фолклорне грађе налагала је и озбиљније инсистирање на њеном добијању када год је то бивало могуће, те је забележен релативно широк корпус различитих фолклорних жанрова. У излагању ће бити представљени фолклорни текстови забележени од саговорнице из Белобрешке (рођ. у Соколовцу): баладе, сватовске, љубавне и породичне песме. Примери су коментарисани кроз анализу стилско-мотивских карактеристика и поређење са раније забележеним варијантама.

Кључне речи: Срби у Румунији, теренска истраживања, балада, сватовске песме, породичне песме, љубавне песме.

1. Истраживања фолклора Срба у Дунавској клисури

Досадашња истраживања фолклора Срба у Дунавској клисури нису била бројна. Најбогатији корпус фолклорне грађе доносе монографије Борислава Ђ. Крстића. У књизи *Народни живот и обичаји Клисураца и Пољудијаца* (2015) овај аутор објављује кратке магијске текстове везане за календарске обредно-обичајне праксе, коледарске песме, текстове Вертепа, додолске песме, бајања, вербални фолклор везан за животни циклус (свадбу и погребне обичаје), бећарце, демонолошка предања и сродне садржаје. Елементи демонолошког система ове заједнице (змај, шумски или водени дух – *враг* или *нечисник*, тј. *видра*, демони судбине – *суделнице*, порођајни демони – *бабице*, демони болести – *тејке*, Шумска мајка – *шуминка*) били су обухваћени теренским истраживањима Слободана Зечевића, шездесетих година 20. века (Зечевић, 1971; уп. и Зечевић, 1981). Када је о етномузиколо-

¹ smiljana78@yahoo.com

² Рад је резултат истраживања на пројекту: *Истраживање културе и историје Срба у Румунији*, у организацији Центра за научна истраживања и културу Срба у Румунији при Савезу Срба у Румунији.

лошким интересовањима реч, незаобилазан је рад Саве Илића, који је вокалну традицију Срба из Клисуре и Пољадије документовао кроз 67 примера жанровски разноврсних лирских песама и балада, уз мелографске записе (Илић, 2006). Музички и плесни фолклор Срба у Свиници и Љупкови били су предмет пажње етнокореолога Селене Ракочевић (Ракочевић, 2012; 2017; 2018; Ракошевић, 2013; в. и Mellish, Ракошевић, 2015).

Традицијска култура Срба у Дунавској клисури недавно је на терену систематично истраживана у оквиру пројекта *Истраживање историје и културе Срба у Румунији*, чији је носилац Центар за научна истраживања и културу Срба у Румунији при Савезу Срба у Румунији. С обзиром на то да је пројекат још у току, за сада су објављени само парцијални резултати рада везани за област демонологије (Ђорђевић Белић, 2018), крсну славу (Аксић, 2018; 2021; Трубарац Матић 2018), божићне обичаје (Ивановић Баришић, 2018), обичај кумачења (Сикимић, 2018), неке облике магијске праксе (Трубарац Матић, 2021) и плесни фолклор (Ракочевић, 2018).³

Ауторка овог прилога на терену је радила јуна 2017. са колегиницама из Балканолошког института САНУ, др Биљаном Сикимић и др Светланом Ћирковић, у насељима Дивич/Дивић (рум. *Divici*), Белобрешка (рум. *Belobreșca*), Стара Молдава (рум. *Moldava Veche*), која припадају округу Караш Северин (рум. *Județul Caraș-Severin*), чији је административни центар град Решица. Према попису из 2011. у Дивичу је живело 236 Срба и 45 Румуна, у Блобрешки 477 Срба и 90 Румуна, а у Старој Молдави 1016 Срба.

Рад на терену одвијао се методом полуструктурираног интервјуа. У складу са методолошком праксом нашег истраживачког тима теме разговора су, осим традицијске културе, обухватиле и усмену историју, свакодневни живот, биографске приче и сл., уз прилагођавање знањима и склоностима саговорника. Процена везана за ургентност бележења фолклорне грађе налагала је и озбиљније инсистирање на њеном добијању када год је то бивало могуће. На тај начин формиран је корпус који обухвата демонолошка предања (*прикуљши*, *вампис*, *ноћник* / *нотњик*, *тодоровци* / *тодоронци* / *тудоронци*, *суђенице* / *суђене*, *бабице*, персонификовани демони болести – *тејка* (колера)), те она која се могу одредити као културноисторијска (порекло становништва, досељавање, фолклорна сећања везана за доба владавине Марије Терезије). Лирске врсте документоване су кроз обредно-обичајне песме (текстови које изводе деца током опхода на Бадњи дан, сватовске песме), те оне са љубавном и породичном тематиком. Забележено је неколико лирско-епских песама, претежно митолошких и историјских балада. Добијени су и различити типови магијских текстова, а у разговоре су спонтано увођени и други кратки говорни жанрови (заклетве, формулативни поздра-

---

³ Резултати рада на поменутом пројекту обухватају и лингвистичке студије које се редовно објављују у часопису *Исходишта*.

ви, пословице и пословичка поређења и сл.). Релативна очуваност традиционалног вербалног фолклора (који није само део пасивног знања и сећања), специфичности активног обредно-обичајног комплекса, те особине језика сведоче да је реч о култури са низом архаичних елемената. Додатна специфичност огледа се у очекиваној интерференцији са контактном, румунском културом (детаљније на анализи конкретних примера вербалног фолклора у Ђорђевић Белић, 2018; 2019; у вези са обичајем кумачења Сикимић, 2018).

2. Фолклорна грађа из Белобрешке

У наставку се доноси део фолклорне грађе забележене од саговорнице из Белобрешке. Реч је о жени рођеној 1932. у Соколовцу, удатој 1951. у Белобрешку. Четворогодишњу школу завршила је у Соколовцу, а школовање, до затварања међудржавне границе, наставила у Белој Цркви. Певала је у црквеном хору до 2014. године. У разговору који је трајао готово 4 сата добијен је материјал везан за биографску причу, усмену историју (сећање на одвођење комшија у Бараган, колективизација), елементе традицијске културе, укључујући и фолклор.

Своје (условно речено) извођење саговорница је прилагодила околностима истраживачке ситуације, те се добрим делом радило о некој врсти диктирања. Ипак, артифицијелна перформативна ситуација до извесне је мере превазилажена различитим начинима наративне контекстуализације фолклорних текстова. Саопштавање песама уоквирено је метатекстуалним коментарима који тематизују претходне извођаче (оне од којих је песме слушала и учила), сећања на сопствена извођења, различите биографске детаље.

Систематизација и жанровска класификација грађе која ће бити представљена плод су накнадне интервенције ауторке овог прилога. Емски називи за жанрове (а они функционишу само када је реч о сватовским песмама, будући да остале жанрове саговорница одређује уопштено, као *песме*) наведени су курзивом.

2.1. Баладе

С: И тако песме. Моја мајка је била јако певачица. И ја сам. И певачица и играчица. Моја мати је била јако весељак. И мој син је играо као лептир. [*дужа дигресија о певачком и играчком умећу чланова породице*].

И: Јесте научили од мајке неке песме?

С: Научила сам, научила сам. То ме викао мој покојни кума Борица Крстић. Ја сам певала песму кад се Сретко женио, а он је чуо... [*објашњење околности због којих Крстић није од ње забележио песму*] И ја онда сам ту песму, ћу да вам испричам, то је моја мати певала. Каже:

Родила лоза два грозда,
И стара мајка две кћери.
Једна је била Аница,
Друга је била Мара, Марица.
Дошо је Јова са мора... Млађа је била лепша.
Да проси млађу Марицу.
Ал ташта Јови говори:
„О, Јово, зете рођени,
Не проси млађу Марицу,
Већ проси старију Аницу.”
То Јова ташту послуша
И оде са Аном на море, он је био морнар.
Кад су стигли сред мора,
А Јова Ани говори... Није је волео.
„Нагни се, Ано, на море,
Да видиш воду моравску.”
Ана се нагне на море, и Јова гурне Ану у море и она се удавила.
Када је прошла година,
Јова је дошо код таште
Да иште млађу Марицу.
А ташта Јову пита:
„О, Јово, зете рођени,
Што ниси Ану довео?”
А Јова ташти говори:
„Мушко је чедо имала,
Па јој је чедо плачљиво,
А бела пређа кидљива”, како је прела, знате,
„А бела пређа кидљива.
Да пуштиш млађу Марицу
Док Ана пређу помота,
Марица чедо да забавља.”
У тим се ташта превари,
И пушти млађу Марицу,
И оде с Јовом на море.
Када су стигли крај мора,
А Мара Јову упита:
„О, Јово, зете рођени,
Шта л оно сјаји сред мора?
Да ли је сунце ил месец,
Или је звезда Даница?”
А Јова Мари говори:
„Није ни сунце, нит месец,
Нити је звезда Даница,
Већ твоја сестра Аница.”
И она скочи у море.
Изгуби лоза два грозда,

И стара мајка две кћери... И са тим се завршава.⁴

И: Прелепа песма.

С: Зна мајка, моја Д., ја сам је терала, има свеску: – Ајде, Д., љуби те пара, да пишеш песме што год старе зна пара. И она је узела, има леп рукопис и лепо писала све.

И: Знате још?

С: Знам, како да не знам.

И: Ајде, ако вам није тешко.

С: Сам кад оћете ви да пишете. [смех]

И: Ја хоћу.

[...]

Сестра брата на вечеру звала:

„Ајде, брате, код мен на вечеру.”

„Не могу ти, сејо, вечерати,

Синоћ сам ти у кафану био

И с Турцима кавгу заметнуо,

Убио сам јединца у мајке.”

„Ајде, брате, код мен на вечеру,

Сеја има до четири сина,

Једнога ћу Турку поклонити

Да замени, брате, твоју главу.”

Кад ујутру бео дан освану,

Стаде мајка синке нарицати:

„Ако ли ћу сина Милована,

Милован ми прва милос моја.

Ако ли ћу сина Радована,

Радован је друга милос моја.

Ако ли ћу сина Јову,

Јова ми је матрина маза.

Ако ли ћу сина Симејона,

Симеон ми школе изучио.

Ајде, Симо, синило је сунце,

Ујка тебе у сватове зове,

⁴ Сиже ове баладе познат је у традицијама свих балканских Словена. У забележеној варијанти очувани су иначе стабилни мотиви и стилска решења (уводни паралелизам, мајка не даје просцу млађу кћер, коб преласка преко воде, алегоријски обликован сегмент о смрти – смрт као рођење мушког чеда, уз везивање за пређу (у већем броју варијаната платно, в. нпр. Franković, 2004; Шапкарев, 2008, бр. 631; Delorko, 1960: 66, 68), мотив метаморфозе (у неким примерима реч је о метаморфози у рибу, нпр. Franković, 2004; Шапкарев, 2008, бр. 631)). Редукција сижеа праћена је у једном од расположивих записа жанровским померањем од баладе ка лирској песми, уз изневеравање хоризонта очекивања најављеног потенцијалним кршењем мајчиног савета / табуа (*Negazi vode duboko / nediži krilca visoko / nespliči vlase široko / ne nosi pero na hero / ne ljubi mlada junaka*, Krišković, 1855: 605).

Ујка тебе у сватове зове
Да му будеш девер код девојке.”
„Остави ме, моја мила мајко,
Ноћас сам ти ружан санак снио.
У мог ујке крвави рукави,
Да су ујки прокапали двори.”
„Ајде, Симо, синуло је сунце,
Ујка чека у поље широко.”
Скочи Симо на ноге јуначке,
Па обуче свилу и кадифу,
Коња зоби, коњ му зоби неће,
Коња седла, коњ се одседлаје.
Па он оде у поље широко.
Сретоше га три Турчина млада.
Први вели: „Гле, лепа јунака.”
Друга вели: „Како ће га прежалити мајка?”
Трећи ћути, ништа не беседи,
Макне сабљом, одесче му главу.
Мртва глава, језик проговара:
„Ставите ме коњу у зобницу,
Нек ме носи мојој милој мајци,
Нека кука, нека јадикује,
Нека синке у деверство даје,
У деверство, ујкино неверство.” С тим се заврши.

И: Сте то исто од мајке чули?

С: Молим... Да.

И: Се све то исто пева.

С: То се све пева. Певала моја покојна мама, била певачица, играчица...⁵

---

⁵ Реч је о историјској балади са сижеом „жена жртвује сина да би сачувала брата”. Релативна стабилност тематско-мотивског склопа, којом се у поређењу с варијантама одликује на терену забележени текст, очекивана је за овај сижејни модел (в. преглед и анализу варијаната у Пандуревић, 2005; попис варијаната допуњен у Перић, 2017). Пажљивим разматрањем генезе и трансформације мотива који поменути сиже обликују Јеленка Пандуревић детектује постојање митолошке основе (митологема о неуспешној иницијацији у јуначки статус, сан као предсказање, аналогија свадба / смрт, семантика имена, коњ као медијатор, однос ујак / сестрић), те њену потоњу историзацију: „Једна стара тема, која је захватила преломни тренутак у историјском развоју породице, на етичком и емотивном плану обликовала се, дакле, кроз дилему жене: бити сестра или мајка. Интерпретација наслијеђене грађе у условима потпуно дефинисаних патријархалних односа задржава се на моралној осуди мајке која није у стању да успостави чврсту границу између *ми* и *они* (а коју управо захтијева њен статус удате жене) и тај њен преступ уграђен је у основе сижеа *жена издаје сина за брата*. Надмоћ епског импулса и историјских тема доводи до помјерања ове границе, тако да се сваки конфликт између *ми* и *они*, у реалним историјским околностима, нужно конкретизује у конфликт Срби – Турци, а пјесма, која се зачела као митолошка, добија сва обиљежја

2.2. Сватовске песме – сватовци, сватовске поскочице

С: Сватавац се певао:

„Изведи, брале, сеју на венчање!”

„Ја би је извео, ал ми је жао.

А да сам знао да је то жао,

Не би је дао.”

„Поздрави се од родитеља,

Од оца, мајке и браће драге.”

Лепу Смиљу изведоше,

Сви је редом изљубише,

Ал мени је не дадоше.

Метла ногу на потегу,

Па све виче: „Нећу!”

А на кума намигује

Да се кола крећу.

Терај, куме, риђу,

Да нас не обиђу.

Ако нас обиђу,

Пуцаћу ти риђу.

Далеко је Митровица,

Где се кува киселица, чорба кисела,

А још даље Нови Сад,

Де се кува паприкаш.

Удај, да, да, да, да,

Ја сам нова млада.

Ја сам нова млада,

Сад је моја влада.

То су поскочице...

Свекар узме торбичицу,

И натакне торбичицу,

Па он оде тада

Чак до винограда.

Жарач узме свекрвицу,

Око куће кукавицу.

„Ћути, мајко, ћути,

И мене је исћушкала,

Два ми зуба истерала!” [смех] То момак одговорио... Е сад доста толико.

И: Ово после су поскочице?

С: Молим?

И: Ове су поскочице?

С: Да. Поскочице, то су.

И: А кад се оне певају?

С: Кад иде млада на венчање, кад полази на венчање, онда се то пева, кад полази из куће, онда иште опроштај од родитеља.

И: А све су поскочице, или ова прва што сте рекли – *Изведи брале...*?

С: То је више жална та, кад полази на венчање, да. Ја сам певала моја ћерка кад се удавала. [*сећања на извођења на свадбама*]⁶

2.3. Љубавне и породичне песме

И: Ал знате још неку песму ко оне што сте ми причали – *Родила лоза два грозда, па Сестра брата на вечеру звала?*

С: Па зна мајка. Ај, ћу да вам причам једну што је мој деда певао.

Шта се оно тамо сјаји,

У даљини, у гори?

Да л је сунце, ил је месец,

Ил су сјајне звездице?

Нит је сунце, нит је месец,

Нит су сјајне звездице,

Већ су оно дални двори,

Дални двори у гори,

И у двору лепа Мара

---

⁶ Будући да саговорница песменије отпевала, изостанак мелодијских модела отежао је разграничавање појединачних примера, те се ауторка овог прилога руководила метроритмичким карактеристикама текстова, дужим паузама које је саговорница правила у саопштавању, те поређењем са до сада забележеним варијантама. Понуђена решења треба прихватити сасвим условно, посебно имајући на уму да се у реалној ситуацији извођења неки од наведених примера извесно могу уланчавати и слободно комбиновати. Саговорничино коришћење термина *сватовац* за (у метроритмичком и мелодијском смислу) различите врсте песама делимично је различит од налаза Јелене Јовановић везаног за вокалну традицију Срба у Горњем Банату у Румунији, где се овај термин користи искључиво за силабичну мелодију играчког карактера, подударну мелодији игре *логовац*, познату по стиховима: *Метла ногу на потегу...* У том смислу саговорница из Белобрешке термин користи у значењу које је карактеристично за остале панонске области, а где је оно знатно шире и „обухвата лагану, развијену, мелизматичну мелодију у ритму *parlando rubato*” (Јовановић, 2015: 66). Закључак је овом приликом могуће темељити само на посредним показатељима, конкретно – на чињеници да је као *сватовац* означена и песма са почетним стиховима *Изведи, брале, сеју на венчање*, чије су варијанте бележене у темпу *parlando rubato*, а која се изводи приликом *убрађивања* девојке (податке о варијантама в. у Јовановић, 2015: 73; варијанту из Дунавске клисури (без нотног записа) в. у Крстић, 2015: 214–215). Поменута песма би, према класификацији Ј. Јовановић припадала групи „правих”, аутохтоних свадбених песама. Саговорница, додатно, након питања истраживача, прави извесну разлику између ове и песама које одређује као *сватовске поскочице* (*То је више жална та, кад полази на венчање...*), а које су махом шаљиве и ведре садржине.

Росно цвеће заливала.
А ја узо стрелицу
Да устрелим Марицу,
Марица се лепо моли:
„Немојте ме стрелјати.
Ако ћете росна цвећа,
Ви дођите изјутра,
Ујутру је свако свеће
Росно, лепо, мирисно.
Ако ћете воде хладне,
Ви дођите у подне,
У подне је свака вода
Бистра, ладна, студена.
Ако ћете мене младу,
Ви дођите увече,
Увече је свако старо
Легло, заспало.”
А нас двоје, лане моје,
Љубисмо се до зоре.

То ми деда певао те песме. Исидор се звао, деда Исидор мој. А мајка ми се звала Евица.

Зашло сунце за невен, за гору,
Јунаци се из мора извозу.
Бројила и млада Ђурђевица,
Док наброји до три добра њена.
Прво добро, Ђорђа господара,
Друго добро, ручнога девера,
Треће добро, брата рођенога.
За Ђурђом је косе резала,
За девера лице нагрдила,
А за брата очи извадила.
Косу реже, коса опет расте,
Лице грди, лице израшћује,
Очи чарне не могу израсти,
Нити срце за братом рођеним.⁷

⁷ Забележени текстови песама са почетним стихом *Сунце зађе за невен, за гору* не разликују се у озбиљнијој мери (уз изузетак наративно развијенијег примера из Вукове рукописне заоставштине, у збирци Ђорђа Стефановића Којанова), те се и овде приказана варијанта уклапа у поменуте оквире. О варијантама текста и мелодије ове песме опширно су дискутовале Јелена Јовановић и Зоја Карановић (Јовановић и Карановић, 2017). Према би се према врсти стиха, неким тематско-мотивским карактеристикама и вези са обредним очекивало да је реч о „херојској тужбалици” (Јовановић и Карановић, 2017: 24; уп. Карановић, 2011; 2014), а о специфичној релацији са тужбаличком традицијом, како ауторке истичу, могуће је говорити и са становишта музичке компоненте, реч је, закључује се у поменутој студији, о лирској

Та није тако дугачка. Сад вам мајка доста изређала.

3. Завршна разматрања

Богатство традиционалних фолклорних жанрова добијених у овом разговору, што у савременим теренским истраживањима представља и својеврсну реткост, вероватно је плод неколико фактора. Осим индивидуалних афинитета, знања, талента и позитивног контакта који је успостављен са истраживачем, чини се да саговорница поседује и изразито развијену свест о важности традицијске културе и бележењу као начину њеног чувања од заборавља. На то упућују коментари везани за потребу преношења знања потомцима, макар и у писаној форми (*Моја Д. има свеску. Ја сам је терала: – Ајде, Д., љуби те пара, да пишеш песме што год зна пара. И она је узела, има леп рукопис и лепо писала све...*). Коначно, доживљај традицијске културе као важног елемента идентитета Срба у Румунији, уз свест о њеној редукацији у савременим оквирима (*То су били тако обичаји. А сад то се не гледа... То су били обичаји пре. Наши стари српски, што се каже...*), несумњиво су утицали на мотивисаност да сопствено знање пренесе истраживачима.

Извори и литература

- Аксић, 2018: Нина Аксић, Крсна слава као живи елемент традицијске културе Срба у Дунавској клисури (Румунија), *Исходишта* 4, 9–28.
- Аксић, 2021: Нина Аксић, Терминологија исхране у обредној пракси везаној за крсну славу код Срба у Дунавској клисури (Румунија), *Исходишта* 7, 9–24.
- Ђорђевић Белић, 2018: Смиљана Ђорђевић Белић, *Тодоровци / тодоронци / тудоронци*: Прилог проучавању демонологије Срба у Дунавској клисури, *Исходишта* 4, 75–88.
- Ђорђевић Белић, 2019: Смиљана Ђорђевић Белић, Песма о Јови Чаруги и предање о Петру Манту (Pătru Mantu) из Рудне: Комуникација између култура и „гранична” фолклорна знања, *Исходишта* 5, 113–127.

породичној песми, при чему се веза са херојским и тужбалицом не укида у потпуности. Мелодијски модел једног дела варијаната карактеристичан је за епске и лирско-епске песме. Овом моделу припада и пример који је документовао С. Илић у Варјашу (Румунија) 1954. године, па би се могло претпоставити да је на овај начин била извођена и песма чији је текст забележен у Белобрешки. Са друге стране, варијанте мелодије забележене у околини Сврљига и на Руднику припадају шопском и динарском типу старог двогласног певања и обе представљају варијетете жетелачког певања, које чува везу са обредном традицијом. У том смислу Јовановић и Карановић подвлаче: „Истоветност садржине, као и аналогија која се може успоставити између завршетка вегетативног процеса и смрти могла би, међутим, говорити у прилог још једне архаичне везе тужбаличке и жетелачке певачке традиције” (Исто: 35).

- Зечевић, 1971: Слободан Зечевић, Народна веровања у Свињици, *Зборник радова Етнографског института САНУ* 5, 89–99.
- Зечевић, 1981: Слободан Зечевић, *Митска бића српских предања*, Београд: „Вук Караџић” – Етнографски музеј.
- Ивановић Баришић, 2018: Милина Ивановић Баришић, Божић код Срба у Дунавској клисури, *Исходишта* 4, 89–98.
- Илић, 2006: Сава Илић, *Музичко наслеђе Срба, Шокаца и Карашеваца у Румунији* (прир. Јелена Јовановић), Нови Сад: Матица српска, Одељење за сценске уметности и музику – Музиколошки институт САНУ, 2006.
- Јовановић, 2015: Јелена Јовановић, *Певачко наслеђе Срба у Горњем Банату у Румунији: Сведочанства на истеку XX века*, Београд – Темишвар: Музиколошки институт САНУ – Савез Срба у Румунији.
- Јовановић и Карановић, 2017: Јелена Јовановић и Зоја Карановић, Највећа је жалост за братом: О тексту и о мелодији, *Фолклористика* 2/1, 19–39.
- Карановић, 2011: Зоја Карановић, „Највећа је жалост за братом” – текст и културни контекст песме, *Књижевност и језик* 58/1–2, 45–59.
- Карановић 2014: Зоја Карановић, „Највећа је жалост за братом” (жанр и смисао), у: *Аспекти идентитета и њихово обликовање у српској књижевности* (ур. Горана Раичевић), Нови Сад: Филозофски факултет, 67–78.
- Крстић, 2015: Борислав Ђ. Крстић, *Народни живот и обичаји Клисурсаца и Пољадијаца*, Темишвар: Савез Срба у Румунији.
- Пандуревић, 2005: Јеленка Пандуревић, Народне пјесме о жени која жртвује сина да би сачувала брата, *Зборник Матице српске за књижевност и језик* 53/1–3, 83–98.
- Перић, 2017: Ђорђе Перић, Песме српских песника у мелографским записима познатих и мање познатих хрватских мелографа, у: *Зборник о Србима у Хрватској* 11 (ур. Василије Ђ. Крстић), Београд: САНУ, 151–183.
- Ракочевић, 2012: Селена Ракочевић, Истраживања музичке и плесне праксе Срба у Дунавској клисури – Свиница и Љупкова, *Гудало: часопис за унапређење музике* 13, 98–108.
- Ракочевић, 2017: Селена Ракочевић, Етнографија намењивања плеса у селу Свињици, *Исходишта* III. Темишвар – Ниш: Савез Срба у Румунији – Филозофски факултет Универзитета у Нишу, 357–368.
- Ракочевић, 2018: Селена Ракочевић, Игранке у српским селима Дунавске клисуре у Румунији, *Исходишта* 4, 293–308.
- Сикимић, 2018: Биљана Сикимић, Теренска истраживања Срба у Клисури 2017: Обичај кумачење, *Исходишта* 4, 309–322.
- Трубарац Матић, 2018: Ђорђина Трубарац Матић, Елементи култа предака у славским обичајима Срба из клисурских села румунског Баната (Белобрешка, Дивич, Стара Молдава), *Исходишта* 4, 373–384.
- Трубарац Матић, 2021: Ђорђина Трубарац Матић, О једном начину предбрачног прорицања међу Србима у Румунији, *Исходишта* 7, 339–347.

- Шапкарев, 2008: *Сборник от български народни умотворения*. Т. 1. Песни. Съст. Кузман Шапкарев. Под редакцията на Тодор Моллов, Варна: LiterNet, 2008.
- Delorko, 1960: Olinko Delorko, *Istarske narodne pjesme*, Zagreb: Institut za narodnu umjetnost.
- Franković, 2004: Đuro Franković, *Epske pjesme i balade Hrvata u Mađarskoj*, Pečuh: Frankovics és Társa Kiadói Bt.
- Krišković, 1855: Pučke primorske pjesme. Soobćio Ant. Krišković. *Neven. Zabavni i poučni list*. Četvrti tečaj, 605.
- Mellish, Rakočević, 2015: Liz Mellish and Selena Rakočević (eds.), *Dance, Field Research, and Intercultural Perspectives The Easter customs in the village of Svinija*, Pančevo: Kulturni centar Pančeva & Selena Rakočević.
- Rakočević, 2013: Selena Rakočević, Ethnochoreological research: dance practice of the village of Svinita (Romania), у: *Tradicija kao inspiracija. Zbornik radova sa naučnog skupa "Vlado Milošević: etnomuzikolog, kompozitor i pedagog"*, Banja Luka: Akademija umjetnosti – Akademija nauka i umjetnosti Republike Srpske, 247–263.

Smiljana Đorđević Belić

FROM THE FOLKLORE OF THE SERBS IN THE DANUBE GORGE

Summary

The author of this paper conducted field research on the traditional culture and folklore of Serbs in the Danube gorge in June 2017. within the project *Research of the History and Culture of Serbs in Romania*. Field conversations included, in addition to topics related to traditional culture, oral history, everyday life and the like. The scientific interests and the primary area of research of the author conditioned the more intensive introduction of issues related to verbal folklore, and a relatively wide corpus of folklore material was obtained. Attention is focused on the folklore material recorded in the interview with the interlocutor from Belobreška: ballads, wedding songs, love songs. The texts are commented through the analysis of stylistic and motive characteristics and comparison with previously published variants.

Keywords: Serbs in Romania, field research, folklore, ballads, wedding songs, love songs.

ЛИНГВОГЕОГРАФСКА СКИЦА ШУМАДИЈСКО-ВОЈВОЂАНСКИХ ГОВОРА У РУМУНСКОМ БАНАТУ

– акцент и гласови –

Будући да су протеклих година установљеном гушћом мрежом пунктова углавном попуњене белине на терену шумадијско-војвођанских говора у румунском Банату, у раду се на основу прелиминарних дијалектолошких извештаја представља нацрт за лингвогеографску скицу. Намера аутора је да се мапирањем одабраних дијалекатских појединости укаже на унутрашњу диференцијацију зоне те да се ови говори лингвогеографски сагледају у ширем комплексу сродних говорних типова нашег историјског Баната.

Кљ. речи: шумадијско-војвођански говори у румунском Банату, акцент, гласови, унутрашња диференцијација, картографски приказ.

1. Увод

1.1. Ареал шумадијско-војвођанских говора у румунском Банату утврђен је истраживањима банатских говора (Ивић и др. 1994 : 39),³ а поједини пунктови са овог терена ушли су у мрежу пунктова за Српски дијалектолошки атлас (СДА).⁴ Дијалектолошка истраживања српских

¹ draganailija@gmail.com

² Рад је резултат рада на Одсеку за дијалектолошка истраживања Института за српски језик САНУ, финансираном од стране Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије на основу Уговора бр. 451-03-68/2022-14, и пројекта *Истраживање историје и културе Срба у Румунији* Центра за научна истраживања културе Срба у Румунији при Савезу Срба у Румунији.

³ На Скици 6 (1994: 39) приказан је распоред Ш-В пунктова, као и подаци о пореклу дијалекатске грађе укључене у анализу. Теренска истраживања вршена су само у Темишвару, а материјал из других пунктова је или добијен преслушавањем уступљених снимака или од особа родом из појединих насеља.

⁴ Инвентар пунктова в. у Бошњаковић и Радовановић 2009 :238. Преглед резултата теренских

говора у Румунији интензивирани су од 2006. године у Институту за српски језик САНУ на пројекту *Дијалектолошка истраживања српског језичког простора* под руководством С. Реметића и Одбора за дијалектолошке атласе САНУ. Истовремено истраживања су подржана пројектом Матице српске *Истраживања српских говора у Румунији* под руководством Ж. Бошњакловића, а након тога су организована и интердисциплинарна истраживања у оквиру пројекта *Истраживања историје и културе Срба у Румунији* (под руков. М. Радана). Поменути пројекти,⁵ односно обављеним теренским истраживањима и гушћом мрежом пунктова на путу смо да са више сигурности изводимо закључке и посматрамо месне говоре на румунској страни у контексту суседних сродних говорних типова.

1.2. Будући да су на мапи српских Ш-В говора на овом подручју углавном попуњене белине, у раду се на основу сабраних дијалектолошких извештаја и прелиминарно публикованих налаза представља нацрт – оглед за лингвогеографску скицу шумадијско-војвођанских говора у румунском Банату. Намера је да се географским распоредом неколиких маркантнијих прозодијских и гласовних појединости (и у форми синтезе) укаже на унутрашњу диференцијацију зоне те да се идући Ивићевим трагом мапирања важнијих изоглоса предочених у опису банатских говора, ови говори лингвогеографски ситуирају у ширем комплексу других говорних типова историјског Баната. У том смислу значајне су релације према суседним сродним српским говорима у Мађарској, као и релације према говорима у српском Банату.

1.3. У раду су у мрежу пунктова укључена насеља из којих имамо прелиминарно обрађени дијалектолошки материјал из северног Баната – кикиндске зоне (укључујући румунско и мађарско Поморишје) и из средњег Баната – тамишке зоне. У анализу је, још увек с неједнаким обимом, укључена публикована и непубликована (записи из теренске бележнице) грађа из следећих насеља у румунском Банату. Фенлак, Наћфала, Чанад, Велики Семиклуш, Варјаш, Велики Семпетер, Мали Бечкерек; Ченеј, Дињаш, Шенђурац, Рудна; и насеља у Мађарској: Деска и Батања; в. Карту⁶ 1:

истраживања за СДА на основу радне евиденције урађеног и хронологије истраживања приказала је Б. Марковић (2019).

⁵ Опредељење за лингвогеографску скицу у овом раду проистиче, између осталог, и из намере да као сарадник на свим овим пројектима и активни теренски истраживач српских говора у Румунији изнесем неколика запажања о резултатима нашег рада.

⁶ Карте је уредила Д. Радовановић, а израдио их је Милован Миливојевић, картограф Географског института „Јован Цвијић” САНУ.

КАРТА 1: ШУМАДИЈСКО-ВОЈВОЂАНСКИ ПУНКТОВИ
У РУМУНСКОМ БАНАТУ

2. Распоред важнијих прозодијских особности

2.1. *Дужење кратких акцендованих вокала.* Дужење кратких акцендованих вокала одликује говоре српског Баната, тачније присутно је у севернобанатским (кикиндска зона) и средњембанатским насељима (тамишка зона) (Ивић и др. 1994: 51–52).

Ареал појаве природно продужује даље на североисток, захватајући српске говоре у румунском Банату, укључујући поморишку и потиску зону у Мађарској (насеља Батању и Деску); в. Табелу 1:

Табела 1. Дужење кратких акцентованих вокала

Истраживање (време и истраживач)	Пункт	Потврда ⁷
Радовановић 2006, 2018* ⁸	Варјаш ⁹	<i>џ'џворим // ч'чбани</i>
Радовановић 2019	Наћфала	<i>б'б'рберин, џ'џворим // ђ'ђлаја</i>
Драгин 2019	Фенлак /Саравола ¹⁰	<i>п'јјац, б'б'рјак // л'л'за</i>
Лончар Раичевић 2019	Чанад	<i>р'одитељ // ђ'ђлазу</i>
Бошњаковић и Вареника 2009	Саравола	<i>нерегистровано // с'с'дили</i>
Драгин 2020	Велики Семпетер	<i>к'опер, п'огреб // п'априка, к'унус</i>
Бошњаковић и Првуловић 2011	Велики Семиклуш	<i>џ'џбру // ш'ш'ер, р'акије</i>
Радовановић 2006/2007*	Мали Бечкерек	<i>нерегистровано // т'т'лај</i>
Радовановић 2006/2007*	Дињаш	<i>в'џдрице, н'ераст // м'агарица</i>
Лончар Раичевић 2017	Дињаш	<i>й'шила; ђ'на // ђ'ца</i>
Драгин 2013	Ченеј	<i>нерегистровано</i>
Радовановић 2017	Ченеј	<i>џ'а кр'чим, р'укама, н'октију, џ'наске г'уске, н'осу // н'ђом</i>
Бошњаковић и Вареника 2008	Рудна	<i>г'оворим // с'в'екра</i>
Драгин 2017	Чаково	<i>нерегистровано // ч'ело</i>
Радовановић 2006*	Шенђурац	<i>нерегистровано</i>

Мађарска		
Ракић-Милојковић 1997 ¹¹	Батања	<i>ж'џнска, џ'дили // р'у'чак, к'акви</i>
Ивић 2018 [1994]	Батања	<i>нерегистровано // Б'џжић</i>
Ракић 1998	Деска	<i>м'џтика, п'џице н'џвине, с'џлима, м'али // ч'џему</i>
Радовановић 2020	Батања	<i>п'и'џница, б'рем // к'а'џике</i>

⁷ У Табели су поред потврда за полудугу вредност ради упоредивости података дати и примери са нормалноштокавском реализацијом кратког акцента.

⁸ Звездицом се у табели означава непубликовани материјал сакупљан за потребе израде Српског дијалектолошког атласа у периоду 2006– (истраживач: Д. Радовановић).

⁹ Г. Драгин бележи у Варјашу примере *н'овац*, *Б'џжић* и сл. (в. у Драгин 2020: 402).

¹⁰ Материјал је забележен од информаторке која је родом из Сараволе. Потврде из Фенлака недвосмислено указују на готово доследну реализацију краткосилазног акцента (Драгин 2019: 108–109).

¹¹ В. и у: Степановић 1994.

2.1.1. Прелиминарни подаци потврђују да поред полудугих акценатских форми или и дугих (в. Карту 2)¹² напореда егзистирају и ликови у којима се реализује нормалноштокавски краткоузлазни акценат. Посебно питање отварају ликови у којима се реализује дуги акценат. Г. Драгин, на пример, за примере из В. Семпетра *копер, погреб* предлаже проверу на већем броју примера како би се са више поузданости установило да ли се ради о кановачком дужењу или је у питању полудуга вредност кратког акцента (Драгин 2020: 402–403).

2.1.2. У вези с овом појавом, завређују пажњу две општије напомене. Прва се односи на чињеницу да је сразмерно већи број примера у српском Банату у којима долази до дужења краткоузлазног акцента у односу на потврде продуженог краткосилазног (Ивић и др. 1994: 21–52). Друга се односи на интерпретацију позиција у којима се оно реализује. Наиме, у новијим истраживањима овакви примери сврстани су у две категорије – *кановачку позицију* (са знатно већим бројем потврда) и потврде *ван те позиције* (Бошњаковић и Првуловић 2011), што је могло навести на закључивања да се у описима прозодијских особености материјала из кикиндске зоне (до које по прихваћеној класификацији српских народних говора не допире кановачка акценатска реализација), експлицитно указује на примере дужења у кановачкој позицији те, у вези с тим, констатује присутност или одсутност кановачког акцента (Драгин 2019: 109; Лончар Раичевић 2019: 241). Нешто раније Бошњаковић у говору шумадијско-војвођанске Рудне указује на факултативну појаву кановачког акцента – у кановачкој позицији, али и ван ње, при чему констатује да је реч о специјалном дужењу насталом нарушавањем прозодијског система (Бошњаковић и Вареника 2008: 221).¹³ Будући истраживачки задаци свакако треба да предвиде фонолабораторијску интерпретацију на целовитијем корпусу ове акценатске појединости – продужени (полудуги) по Ивићу или дуги по Бошњаковићу? У сличним позицијама неки истраживачи праве разлику по томе што је код првих то максимална дужина, а код других могуће је (најчешће емфатично) дужење.

2.2. *Тенденција нарушавања квалитативних и квантитативних опозиција.* Процес неутрализације квалитативних и квантитативних опозиција захватио је у неједнакој мери све испитиване месне говоре у румунском Банату. До разарања тонских опозиција долази и у кратким и у дугим слоговима.

¹² У случају када се приказује грађа из истог пункта у различитим временским размацима, мапирани су само подаци добијени у новијим истраживањима.

¹³ Сличне реализације могу се срести у Шенђурцу и Соки, с утиском да то није иста вредност – полудуга, као она која се налази на пример у централним насељима кикиндске зоне.

КАРТА 2: ДУЖЕЊЕ КРАТКИХ АКЦЕНТОВАНИХ ВОКАЛА

2.2.1. *Нарушавање тонских опозиција у кратким слоговима.* У опису банатских говора процес промене ` > ` квалификован је као реализација краткоузлазног акцента на начин који би представљао прелаз према краткосилазном акценту у живљем контакту са румунским становништвом, уз напомену да је таквих потврда сразмерно више у новијој грађи него оној из педесетих година двадесетог века (Ивић и др. 1994: 52–53).

Табела 2. Промена ` > ”

Истраживање (време и истраживач)	Пункт	Потврда
Румунија		
Радовановић 2006, 2018*	Варјаш	<i>дўћан</i>
Бошњаковић и Вареника 2008	Рудна	<i>лепџта, дни, стџимо</i>
Бошњаковић и Вареника 2009	Саравола	<i>џтац, сџло, дџвојака</i>
Бошњаковић и Првуловић 2011	Велики Семиклуш	<i>дўћан, Темїшвар</i>
Драгин 2013	Ченеј	<i>домїица, дџвојка</i>
Радовановић 2017	Ченеј	<i>јџдан, крџвет</i>
Драгин 2017	Чаково	<i>полџмика, кџминица</i>
Радовановић 2006/2007*	Мали Бечкерек ¹⁴	<i>пџсијем</i>
Радовановић 2006/2007*	Дињаш	<i>нерегистровано¹⁵</i>
Лончар Раичевић 2017	Дињаш	<i>вџда, џтац, јџдан</i>
Драгин 2019	Фенлак	<i>ївїија, кобїсица, бџли, їприл</i>
Лончар-Раичевић 2019	Чанад	<i>жџна, дџила, кџлена</i>
Радовановић 2019	Наћфала	<i>зџлена, изџубила</i>
Драгин 2020	Велики Семпетар	<i>лїсица, пџсак</i>
Радовановић 2006*	Шенђурац	<i>крџвет</i>

Слични примери бележени су у српским потиским и поморишким насељима у Мађарској.

Мађарска		
Ракић-Милојковић 1997	Батања	<i>фїмилија, пџшикир</i>
Ивић 2018 [1994]	Батања	<i>пїјаница</i>
Ракић 1998	Деска	<i>рўкама, цїпела</i>
Радовановић 2020	Батања	<i>пїјац</i>

2.2.2. *Нарушавање тонских опозиција у дугим слоговима.* Појава је карактеристична за насеља српског Баната у непосредном контакту са румунским живљем и више-мање потврђена је у српским говорима у Румунији. П. Ивић је одређује као етапу у процесу који за крајњи резултат има потпуно губљења квалитативних опозиција; За ареал у румунском Банату в. Табелу 3:

¹⁴ Испитивање месног говора Мали Бечкерек заслужује поновну теренску проверу.

¹⁵ Десет година касније уочена је тенденција тонског нарушавања (Лончар Раичевић 2017). Моја информаторка није говорила румунским језиком: „научила сам мїло под стїре (!) дїне тек да нџ могу (!) да ме прџду“; исп. и у Табели 4.

Табела 3. Прелазак ' > ^

Истраживање (време и истраживач)	Пункт	Потврда
Румунија		
Радовановић 2006*	Варјаш	<i>нерегистровано</i>
Бошњаковић 2008	Рудна	<i>нерегистровано</i>
Бошњаковић и Радовановић 2009	Мали Гај ¹⁶	<i>кромџира, рађили</i>
Бошњаковић и Вареника 2009	Саравола	<i>нерегистровано</i>
Бошњаковић и Првуловић 2011	Велики Семиклуш	<i>беланца, температуру</i>
Драгин 2013	Ченеј	<i>чорбу, криштене</i>
Радовановић 2017	Ченеј	<i>културу, глиста</i>
Драгин 2017	Чаково	<i>нерегистровано</i>
Радовановић 2006/2007*	Дињаш	<i>приповедала</i>
Лончар Раичевић 2017	Дињаш	<i>тражили, леђа</i>
Драгин 2019	Фенлак	<i>фијоку, у предузећу</i>
Лончар-Раичевић 2019	Чанад	<i>савете, панталоне</i>
Радовановић 2019	Наћфала	<i>казала</i>
Драгин 2020	Велики Семпетар	<i>нерегистровано</i>

Распоред примера у табели показује непревело стање у погледу ове појединости, будући да се назире микроареал у ширем румунском Поморишју где у идиолекту наших информатора не региструјемо овакве акценатске ликове, те се слични примери могу третирати као факултативни. За сигурније одређивање правца изоглосе требало би ивршити темељније истраживање, будући да мађарско Потисје и Поморишје показују следећу слику:

Мађарска		
Ракић-Милојковић 1997	Багања	<i>стѐна, гѐрак</i>
Ивић 2018 [1994	Багања	<i>пѐтак</i>
Ракић 1998	Деска	<i>нѐжете, криљима</i>
Радовановић 2020	Багања	<i>јавили, страдали</i>

2.2.3 *Нарушавање квантитативних опозиција*. Следећа табела илуструје потврде скраћивања дугих акцената, односно прелазак « > (^) > ”

Табела 4. Скраћивање дугих акцената

Истраживање (време и истраживач)	Пункт	Потврда
Румунија		
Радовановић 2006*	Варјаш	<i>казала (: казала)¹⁷</i>
Бошњаковић 2008	Рудна	<i>тешко, причала</i>
Бошњаковић и Вареника 2009	Саравола	<i>пџт, кот цркве Богојављење, друштво</i>

¹⁶ У питању је прелазни, контактни месни говора Ш-В ~ С-В.

¹⁷ Пример у загради добијен је од старије информаторке, рођене двадесетих година двадесетог века.

Бошњаковић и Првуловић 2011	Велики Семиклуш	<i>реума, порадила</i>
Драгин 2013	Ченеј	<i>муж, причам законе, време</i>
Радовановић 2017	Ченеј	<i>мањем, радили</i>
Драгин 2017	Чаково	<i>прут, зуби назив, вашир</i>
Радовановић 2006/2007*	Дињаш	<i>нерегистровано</i>
Лончар Раичевић 2017	Дињаш	<i>нерегистровано</i>
Бошњаковић и Радовановић 2009	Мали Гај	<i>месо, стари, Темшива, тдрба</i>
Драгин 2019	Фенлак	<i>шпанак, дуса, колаче, платили мајстор, спаваш</i>
Лончар Раичевић 2019	Чанад	<i>запад, живим</i>
Радовановић 2019	Наћфала	<i>пријемо, рзрета</i>
Драгин 2020	Велики Семпетар	<i>маст, ћерка</i>

Мађарска		
Ракић-Милојковић 1997	Батања	<i>суса, врабац</i>
Ивић 2018 [1994	Батања	<i>малко, купица</i>
Ракић 1998	Деска	<i>плућа, чаршав</i>
Радовановић 2020	Батања	<i>дођем, породница</i>

2.3. *Факултативно непренесени* ¹. Факултативна очуваност дугосилазног акцента у крајњем затвореном слогу и на унутрашњим слоговима одликује тамишке банатске говоре „уз услов да претходни слог није био дуг“ (Ивић и др. 1994: 55).

Појава је маркантна особеност тамишке групе говора, а у Ченеју је примећена још у време настајања студије о говорима Баната. Тим поводом аутори монографског описа констатују да је оваква ситуација на терену потврђена у грађи прибављеној деведесетих година и да управо она овом граничном говору даје обележје прелазности из кикиндског ка тамишком говорном типу (Ивић и др. 1994: 54–63).

Табела 5. Факултативно непренесени дугосилазни акценат

Истраживање (време и истраживач)	Пункт	Потврда
Румунија		
Радовановић 2006*	Варјаш	<i>нерегистровано</i>
Бошњаковић и Вареника 2008	Рудна	<i>одговара, вечерње бунар, богатши</i>
Бошњаковић и Вареника 2009	Саравола	<i>нерегистровано</i>
Бошњаковић и Првуловић 2011	Велики Семиклуш	<i>одозгор</i>
Драгин 2013	Ченеј	<i>веранду, коринђаш</i>
Радовановић 2017	Ченеј	<i>чокане, уторник; браздар</i>
Драгин 2017	Чаково	<i>вршњак, колѣвка</i>
Радовановић 2006/2007*	Дињаш	<i>румунски</i>

Лончар Раичевић 2017	Дињаш	<i>занâт, Банâт, девојка</i>
Бошњаковић и Радовановић 2009	Мали Гај	<i>поквâрен, маргарин</i>
Драгин 2019	Фенлак	<i>жарâч, кошаркâш, ивêрје,</i>
Лончар-Раичевић 2019	Чанад	<i>нерегистровано</i>
Радовановић 2019	Наћфала	<i>нерегистровано</i>
Драгин 2020	Велики Семпетер	<i>нерегистровано</i>

2.3.1. Примери недвосмислено показују да се факултативно непренесени акценат у пунктовима румунског Баната везује за ареал тамишке зоне, уз напомену да изненађење представљају примери из В. Семиклуша и знатно североисточног пункта у Поморишју (Фенлак), што изискује додатну проверу на терену. Према Ивићевој скици Наћфала, Саравола Семпетер и Варјаш – имају потпуно пренесену акцентуацију (Ивић и др. 1994: 62).

3. Распоред важнијих гласовних особености

3.1. *Затвореност наглашених вокала е/о.* У говору кикиндске зоне у српском Банату у најсевернијим пунктовима затварају се (или су пак полузатворени) под кратким акцентима наглашени вокали *е/о* у условима међуслоговне асимилације, ако се у наредном слогу налази *и/у* или вокално *р8* (Ивић и др. 171–185).

Неретко се може радити о дифтонгизираним вокалима, што је према Ивићу готово доследна појава у севернијим пунктовима кикиндске зоне, а услови под којима се појава манифестује поред узлазности су и ситуације када је наглашени вокал на почетку речи или када му претходи велар, што потврђује и наш корпус: *с'џџтим, к'џџна, з'џџворим*. Појава је регистрована и у претходним извештајима из Батање (уп. Ивић 2018: 206–207; Степановић 1994: 121; Ракић-Милојковић 1997: 90), потом у В. Семиклушу (Бошњаковић и Првуловић 2011: 182). Према подацима, изоглоса се простире до банатског Потисја (уп. нпр. Ракић 1998: 26; Степановић 1994: 120–121) и пунктова на тромеђи (Ивић 1994: 175); в. Табелу 6:

Табела 6. Затварање наглашених кратких вокала *е* и *о*

Истраживање (време и истраживач)	Пункт	Потврда
Румунија		
Радовановић 2006, 2018*	Варјаш	<i>џбрва</i>
Бошњаковић и Вареника 2009	Саравола	<i>нерегистровано</i>
Бошњаковић и Првуловић 2011	Велики Семиклуш	<i>јџдну</i>
Драгин 2013	Ченеј	<i>нерегистровано</i>
Радовановић 2017	Ченеј	<i>нерегистровано</i>
Радовановић 2019	Наћфала	<i>Бџџиџа</i>

Мађарска		
Ракић-Милојковић 1997	Батања	<i>вѣдрица ладѣвина,</i>
Ракић 1998	Деска	<i>срѣдњи, дѣсну, кѣрисно, кѣмишија</i>
Радовановић 2020	Батања	<i>дѣвојка, гѣвори</i>

Прелиминарни подаци потвђују Ивићеве закључке да се асимилација остварује доследно у најсевернијим насељима кикиндске зоне. Разлике у односу на раније налазе свде се практично на чињеницу да смо новијим истраживањима добили више потврда из румунског Баната и мађарског Поморишја (Батање) у којима се асимилација с већом фреквенцијом реализује и под краткосилазним акцентом (Ивић 1994: 181).

3.2. У готово свим насељима кикиндске зоне (уп. Ивић и др. 1994: 214–220; Бошњаковић и Првуловић 2011: 182) померена је уназад артикулација вокала *a*: *казала*, *Ла́ла* и сл.

Табела 7. Померена артикулација вокала *a*

Истраживање (време и истраживач)	Пункт	Потврда
Румунија		
Радовановић 2006*	Варјаш	<i>Кана, бата, тамбура</i>
Бошњаковић и Вареника 2009	Саравола	<i>нерегистровано</i>
Бошњаковић и Првуловић 2011	Велики Семиклуш	<i>дана, Ла́ла</i>
Драгин 2013	Ченеј	<i>нерегистровано</i>
Радовановић 2017	Ченеј	<i>Мара, ланац</i>
Радовановић 2019	Наћфала	<i>казала</i>
Мађарска		
Ракић-Милојковић 1997	Батања	<i>нерегистровано</i>
Ракић 1998	Деска	<i>мајка, паприка</i>
Радовановић 2020	Батања	<i>Ла́ла</i>

Добијени подаци углавном су у сагласју са Ивићевим налазима „да је појава сразмерно обичнија у кикиндској зони него у тамешкој“ (Ивић и др. 1994: 216).

3.3. *Изговорне вредности африката*. Изговор африката с ослабљеном фрикацијом карактеристичан је за поједине наше периферијске говоре. На војвођаском терену одликује пре свега банатске и неке бачке говоре у непосредном контакту са мађарским језиком, и по Ивићевом мишљењу румунски утицај је у овом смислу мањи (Ивић и др. 1994: 312–313). Неразликовање африката у говорима Баната (српског и румунског) директан је утицај румунског језика. Слика у погледу ове појединости у време

Ивићевог мапирања показује да се африкате не разликују само у Дињашу, а да ондашњи подаци показују стабилан изговор африката у другим местима на румунској страни (Ивић и др. 1994: 315).

Распоред новијих података показује следећа табела:

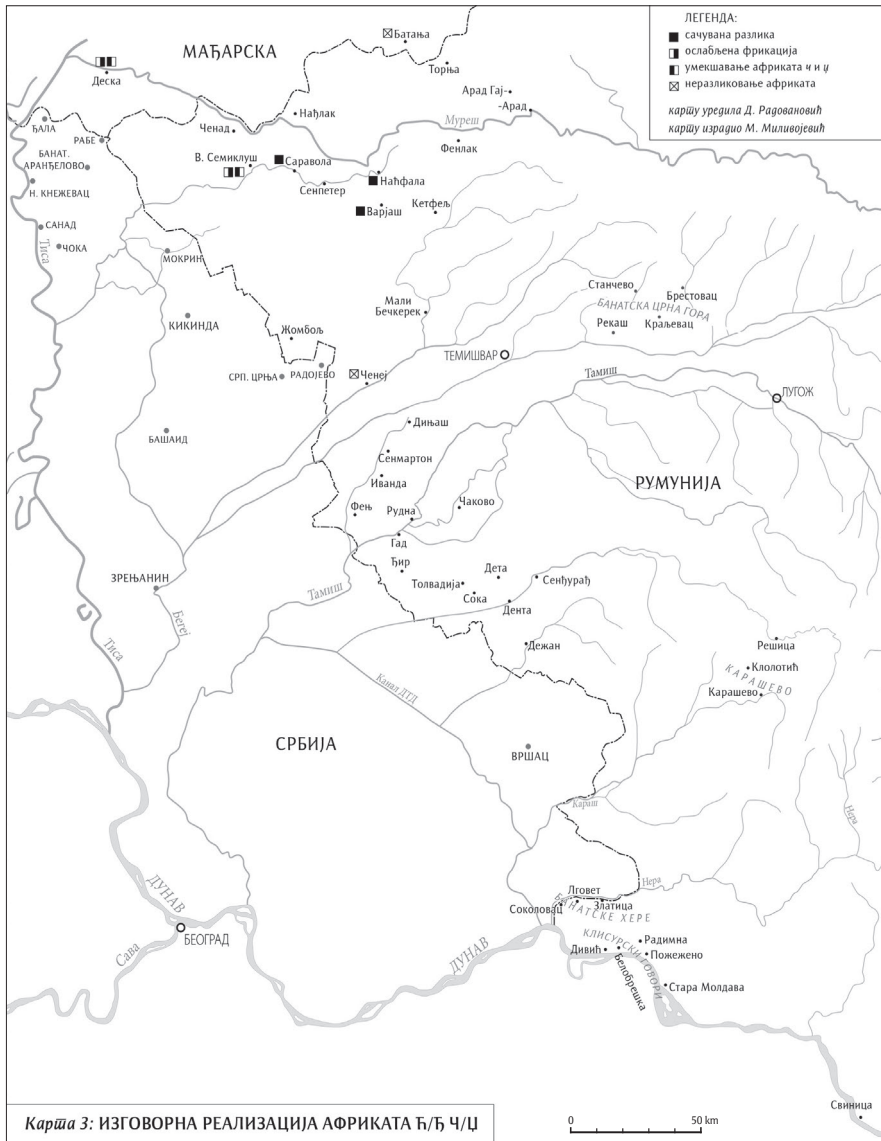
Табела 8. *Реализација африката.*

Истраживање (време и истраживач)	Пункт	Потврда
Румунија		
Радовановић 2006	Варјаш	<i>ћебе, цупа</i>
Бошњаковић и Првуловић 2011	Велики Семиклуш	<i>ћевџч 'иће братић 'а, коринћ 'аше срѣћ'а, Б'џрћевдан</i>
Радовановић 2006*	Мали Бечкерек	<i>срчаница</i>
Драгин 2013	Ченеј	<i>из ђџа, џкучани, у ђџу</i>
Радовановић 2017	Ченеј	<i>чџбаде, ђџтир, ђџп, џџн</i>
Радовановић 2006/2007*	Дињаш	<i>чџкањ,</i>
Радовановић 2019	Наћфала	<i>кџћ'а; ч'џтали; свинче</i>
Мађарска		
Ракић-Милојковић 1997	Батања	<i>кџћа, нџђе</i>
Ракић 1998	Деска	<i>свџћ 'а, ђџџи ч'џста, џ'џериџа</i>
Радовановић 2020	Батања	<i>рџћак, ђџџм</i>

Изговор африката с ослабљеном фрикацијом одлика је месних говора у насељима Потисја и Поморишја у непосредном контакту с мађарским језиком – изоглоса на северу захвата пунктове у српском и мађарском Потисју, и у румунском и мађарском Поморишју, као и пунктове у српском Банату на тремеђи трију државних граница. Како се полако удаљава од тремеђе и границе са Мађарском (ређе се чује у Санаду и Чоки¹⁸), појава је мање уочљива. Овакав изговор није карактеристичан за Мокрин, а отуда су разумљиви и факултативни примери забележени у В. Семиклушу на румунској страни.

¹⁸ Према записима из личне теренске бележнице.

КАРТА 3: ИЗГОВОРНА РЕАЛИЗАЦИЈА АФРИКАТА Ђ/Ђ ...ПДФ

3.4. Умекшавање фонеме л'. За разлику од потврда из српског Баната (Ивић и др. 1994: 317), умекшавање л' одликује северније месне говоре кикиндског типа:

Табела 9. Умекшавање фонеме л'

Истраживање (време и истраживач)	Пункт	Потврда
Румунија		
Радовановић 2006/2007*	Варјаш	<i>нерегистровано</i>
Бошњаковић и Вареника 2009	Саравола	<i>нерегистровано</i>
Бошњаковић и Првуловић 2011	Велики Семиклуш	<i>бџ'е, Л'џ'ена</i>
Драгин 2013	Ченеј	<i>изостаје податак</i>
Радовановић 2017	Ченеј	<i>изостаје податак</i>
Радовановић 2019	Наћфала	<i>зрџ'џ'е</i>
Мађарска		
Ракић 1998	Деска	<i>пл'џи, катџ'ици</i>
Радовановић 2020	Батања	<i>кџ'иво</i>

4. Закључак.

4.1. Увид у прелиминарне податке теренских истраживања и картографисање одабраних појединости показује у основним цртама распоред појединих дијалекатских особености шумадијско-војвођанских говора у румунском Банату, као и релације према сродним месним говорима у мађарском Поморишју и Потисју.

Мапирање може бити добар путоказ за будућа допуњавања и проверу података. У том смислу, добро би било да интензивнија истраживања у нашем времену заиста буду на путу валидне синтезе, уз обазривост у постављању затворених ареала, посебно на ограниченим просторима.

Литература

- Бошњаковић, Жарко, Светлана Вареника (2008). *Прозодијске особине говора села Рудне (Румунија)*, Зборник Матице српске за славистику, Нови Сад, 219–230.
- Бошњаковић, Жарко, Светлана Вареника (2009). *Дијалекатски текстови из поморишког села Сараволе у Румунији*, Прилози проучавању језика 40, Нови Сад, 143–159.
- Бошњаковић, Жарко, Драгана Радовановић (2009). *Теренски записи из Малог Гаја (Румунија)*, Прилози проучавању језика 40, Нови Сад, 161–178.
- Бошњаковић, Жарко, Татјана Првуловић (2011). *Из говора Великог Семиклуша у Румунији*, Темишварски зборник 6, Матица српска, Нови Сад, 179–206.
- Драгин, Гордана (2012). *Напомене о говору Радојева у Средњем Банату*, Зборник за језике и књижевност Филозофског факултета у Новом Саду. Књига II, Нови Сад, 35–44.

- Драгин, Гордана (2013). *Неке фонетске особине говора Ченеја (у Румунији), Језици и културе у времену и простору* II/2, Филозофски факултет, Нови Сад, 379–384.
- Драгин, Гордана (2017). *Из говора Чакова (акцент)*, Исходишта 3, Темишвар–Ниш, 109–117.
- Драгин, Гордана (2019). *Прозодијски систем српског говора поморишког села Фенлак у Румунији*. Зборник Матице српске за филологију и лингвистику LXII/2, Матица српска, Нови Сад, 105–125.
- Драгин, Гордана (2020). *Прозодијски систем српског говора поморишког села Велики Сентетер у Румунији*, Језици и културе у времену и простору IX/1, Филозофски факултет, Нови Сад, 401–411.
- Ивић, Павле, Жарко Бошњаковић, Гордана Драгин (1994). *Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта. Прва књига. Увод и фонетизам*. Српски дијалектолошки зборник XL, Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ, Београд.
- Ивић, Павле (2018). *О српском говору у Батањи*. Целокупна дела X/2***, Расправе, студије, чланци. О дијалектологији, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Нови Сад, 202–220.
- Лончар-Раичевић, Александра (2017). *О акценатским карактеристикама српских говора у Румунији (говор Дињаши)*, Исходишта 3, Темишвар–Ниш, 159–169.
- Лончар-Раичевић, Александра (2019). *Инвентар и дистрибуција прозодема у српским говорима у Поморишју (Чанад)*. Исходишта 5, Ниш–Темишвар, 237–247.
- Марковић, Бранкица (2019). *Пунктови у Румунији и Мађарској у оквиру Српског дијалектолошког атласа – резултати досадашњих истраживања*, Исходишта 5, Ниш–Темишвар, 257–264.
- Радовановић, Драгана (2017). *Теренски записи из Ченеја*. Исходишта 3, Ниш–Темишвар, 345–356.
- Радовановић, Драгана (2019). *О дијалекатским особеностима Наћфале у румунском Банату. Извештај са терена*. Исходишта 5. Ниш–Темишвар, 389–403.
- Радовановић, Драгана (2020). *Батањски говор у комплексу поморишке зоне*, Језици и културе у времену и простору IX/1, Филозофски факултет, Нови Сад, 493–505.
- Ракић-Милојковић, Софија (1997). *Извештај о дијалектолошком истраживању говора Батање*. *Studia Slavica Hungaricae* 42, Budapest, 89–98.
- Ракић, Софија (1998). *О говору Деске*, *Studia Slavica Hungaricae* 43, Budapest, 23–38.

Dragana Radovanović

**LINGUISTIC-GEOGRAPHICAL OUTLINE
OF ŠUMADIJA-VOJVODINA SPEECHES
IN ROMANIAN BANAT**

– stress and phonemes –

Summary

Since the established dense network of checkpoints in recent years has mostly filled the gaps in the field of Šumadija-Vojvodina dialects in Romanian Banat, the paper presents a draft for a linguistic-geographical outline based on the preliminary dialectological reports. The intention of the author is to point to the internal differentiation of the zone by mapping the selected dialectal details. Therefore, these speeches are linguistically and geographically considered in a wider context of related speech types of our historical Banat.

Keywords: Šumadija-Vojvodina dialects in Romanian Banat, stress, phonemes, internal differentiation, cartographic representation.

Часопис
ИСХОДИШТА
8

Издавачи:

САВЕЗ СРБА У РУМУНИЈИ

ФИЛОЛОШКИ, ИСТОРИЈСКИ И ТЕОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ
ЗАПАДНОГ УНИВЕРЗИТЕТА У ТЕМИШВАРУ

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ УНИВЕРЗИТЕТА У НИШУ

За издавача

Инж. Огњен Крстић, председник Савеза Срба у Румунији
Проф. др Наталија Јовановић, декан Филозофског факултета у Нишу
Ванр. проф. др Лоредана Пунга, декан Филозофског, историјског и
теолошког факултета у Темишвру

Број приредили

Проф. др Михај (Милџа) Н. Радан
Проф. др Горан Максимовић

Лектура и коректура

Ауторска

Корице

Ливија Матејаш
Дарко Јовановић

Прелом

Милан Д. Ранђеловић

Формат

17 x 24 cm

Штампа

Editura Universității de Vest

Тираж

50 примерака

Темишвар 2022.

ССР - Центар за научна истраживања културе Срба у Румунији
USR – Center for Scientific Research of Culture of Serbs in Romania
и аутори

ISSN 2457-5585
ISSN-L 2457-5585

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

811.163.41+821.163.41
ИСХОДИШТА = Originations / главни
и одговорни уредник Михај Н. Радан. -
2015, бр. 1- . - Темишвар : Савез Срба у
Румунији, центар за научна истраживања
и културу Срба у Румунији : Филолошки,
историјски и теолошки факултет Западног
универзитета у Темишвару ; Ниш :
Филозофски факултет Универзитета
у Нишу, 2015 ([Темишвар] : Editura
Universităţii de Vest). - 24 cm
Годишње.
ISSN 2457-5585 = Исходишта (Timișoara)
COBISS.SR-ID 219964428